

ACADEMIA
DE ȘTIINȚE
SOCIALE ȘI
POLITICE A
REPUBLICII
SOCIALISTE
ROMÂNIA

REVISTA DE ISTORIE

DIN SUMAR:

LA TREI DEZENII DE LA NAȚIONALIZAREA PRINCIPALELOR
MIJLOACE DE PRODUCȚIE

VASILE BOZGA

LUPȚA PARTIDULUI COMUNIST ROMÂN PENTRU AJUTORAREA
MILITANȚILOR REVOLUȚIONARI DIN ÎNCHISORI, PENTRU REGIM
POLITIC

OLIMPIU MATICHESCU

RĂSCOALA ȚĂRANILOR DIN 1888 (CAUZE ȘI DESPĂȘURARE)

NICHITA ADĂNILOATE

DEZVOLTAREA ECONOMICĂ A DOBROGEI PÎNĂ LA 1878 ȘI PROBLEMA
APARIȚIEI PROLETARIATULUI

GEORGE DUMITRAȘCU

BANATUL ȘI ÎNCEPUTURILE LUPTEI ANTIOTOMANE (1389-1426).
ROLUL LUI FILIPPO SCOLARI

IOAN HAȚEGANU

DOCUMENTAR
PROBLEMEALE ISTORIOGRAFIEI
CONTEMPORANE
VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

RECENZII
REVISTA REVISTELOR
ÎNSEMĂNĂRI

6

TOMUL 31

1978

IUNIE

www.dacoromanica.ro
EDITURA ACADEMIEI
REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

SECȚIA DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE

COMITETUL DE REDACȚIE

-ARON PETRIC (*redactor responsabil*); ION APOSTOL (*redactor responsabil adjunct*); NICHITA ADĂNILOAIE; LUDOVIC DÉMENY; GHEORGHE I. IONIȚĂ; VASILE LIVEANU; AUREL LOGHIN; DAMASCHIN MIOC; ȘTEFAN OLTEANU; ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU; POMPILIU TEODOR (*membre*).

Prețul unui abonament este de 120 lei.

În țară abonamentele se primesc la oficiile poștale, factorii poștali și difuzorii de presă din întreprinderi și instituții.

Revistele se mai pot procura (direct sau prin poștă) și prin PUNCTUL DE DESFACERE AL EDITURII ACADEMIEI, Calea Victoriei nr. 125, sector 1, 71021 București.

Cititorii din străinătate se pot abona adresându-se la ILEXIM Departamentul Export-Import presă, P. O. BOX 136-137. Telex 11226 - București, 70116 Str. 13 Decembrie nr. 3.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb precum și orice corespondență se vor trimite pe adresa Comitetului de redacție al revistei „REVISTA DE ISTORIE”. Apare de 12 ori pe an.

Adresa Redacției:

B-dul Aviatorilor, nr. 1

www.dacoromanica.ro 72.41.

REVISTA DE ISTORIE

TOM 31 nr. 6

iunie 1978

SUMAR

- VASILE BOZGA, La trei decenii de la naționalizarea principalelor mijloace de producție
OLIMPIU MATICHESCU, Lupta Partidului Comunist Român pentru apărarea militan-
ților revoluționari din închisori, pentru regim politic 947
961

- NICHITA ADĂNILOAI, Răscoala țăranilor din 1888. (Cauze și desfășurare) 979
GHEORGHE DUMITRAȘCU, Dezvoltarea economică a Dobrogei pînă la 1878 și pro-
blema apariției proletariatului 1009

- IOAN HAȚEGAN, Banatul și începuturile luptei antiotomane (1389—1426). Rolul lui
Filippo Scolari 1025

DOCUMENTAR

- PAUL CERNOVODEANU, Privilegiul comercial acordat negustorilor englezi în Moldova
la 1588 și răsunetul său politic în anii Unirii Principatelor 1041
CONSTANTIN TUDOR, Aspecte ale desfășurării răscoalei de la 1888 în județul Ialomița 1051
LUCIAN BOIA, Contribuții privind istoria relațiilor româno-spaniole și româno-etio-
piene. (Din arhiva lui Mihai Tican Rumano) 1059

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE (STUDII DOCUMENTARE)

- Pe marginea unor *Probleme controversate în istoriografia română*. Cîteva observații
indeosebi despre politica lui Basarab și o lămurire necesară în chestiunea iden-
tificării „satului Cozial” (*Maria Holban*). 1069

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

- Programul celui de-al XV-lea Congres Internațional de științe istorice, București, 1980 ;
A doua Olimpiadă națională de istorie (*Gheorghe I. Ioniță*); Sesiunea
științifică de la Sofia consacrată sărbătoririi a 100 de ani de la eliberarea Bulga-

riei de sub jugul otoman (*Paul Oprescu*); Sesiunea anuală a Asociației pentru istorie medievală din R. F. Germania (*Adolf Armbruster*); Călătorie de studii în Marea Britanie (*Irina Gavrilă*) 1083

RECENZII

- GHEORGHE CRISTEA, *Contribuții la istoria problemei agrare în România. Înoiilele agricole (1866—1882). Legislație și aplicare*, Edit. Academiei R.S.R., București, 1977, 196 p. (*Constantin Corbu*) 1095
- NICOLAE CIACHIR, *Războiul pentru independența României în contextul european (1875—1878)*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1977, 341 p. + 8 pl. (*Traian Ionescu*) 1097
- JACQUES GODECHOT, *Un jury pour la Révolution*, Editions Robert Laffont, Paris 1974, 379 p. (*Constantin Șerban*) 1103
- MUSTAFA ALI MEHMED, *Istoria turcilor*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1976, 447 p. (*Mehmet Ali Ekrem*) 1108

REVISTA REVISTELOR

- * * * „Sargeția”, XI—XII, 1974—1975, 503 p. (*Tudor Răfoi*) 1113

ÎNSEMNĂRI

- ISTORIA ROMÂNIEI**: * * * *Românii în periodicele germane din Transilvania*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1977, 238 p. (*Victor A. Neumann*): * * * „Familia”. *Correspondențe de la Plevna*, Edit. Facla, Timișoara, 1977, 250 p. (*Mircea C. Dumitriu*); ION BERCIU, CONSTANTIN C. PETOLESCU, *Les cultes orientaux dans la Dacie méridionale*, E. J. Brill, Leiden, 1976, 71 p. + 32 pl. (*Liviu Mărghitan*); **ISTORIA UNIVERSALĂ** — DENO JOHN GEANAKOPOLOS, *Interaction of the „Sibling” Byzantine and Western Cultures in the Middle Ages and Italian Renaissance 330—1600*, Yale University Press, 1976, XXII + 416 p. cu ilustr. (*Alexandru Dușu*); * * * PETRUS RANSANUS, *Epithoma rerum Hungarorum id est Anualium omnium tempore liber primus et sexagesimus*, curam gerebat Petrus Kulcsár, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977, 232 p. (*Adolf Armbruster*); GASTON BOISSIER, *Cicero și prietenii săi*, Edit. Univers, București, 1977, 305 p. (*Emil Pușcariu*). . . 1117

REVISTA DE ISTORIE

TOME 31, N° 6

Juin 1978

SOMMAIRE

- VASILE BOZGA, Trois décennies depuis la nationalisation des principaux moyens de production 947
OLIMPIU MATICHESCU, La lutte du Parti Communiste Roumain pour l'appui aux militants révolutionnaires emprisonnés, pour l'établissement d'un régime politique 961

★

- NICHITA ADĂNILOAIIE, La révolte des paysans de 1888. (Causes et déroulement) 979
GHEORGHE DUMITRAȘCU, Le développement économique de la Dobroudja jusqu'en 1878 et le problème de l'apparition du prolétariat 1009

★

- IOAN HAȚEGAN, Le Banat et les débuts de la lutte antiottomane (1389— 1426). Le rôle de Filippo Scolari 1025

DOCUMENTAIRE

- PAUL CERNOVODEANU, Le privilège commercial accordé aux négociants anglais en Moldavie en 1588 et son écho politique pendant les années de l'Union des Principautés 1041
CONSTANTIN TUDOR, Aspects du déroulement de la révolte de 1888 dans le département de Ialomița 1051
LUCIAN BOIA, Contributions concernant l'histoire des relations roumano-espagnoles et roumano-ethiopiennes. (Archives de Michel Tican Rumano) 1059

PROBLEMES DE L'HISTORIOGRAPHIE CONTEMPORAINE (ETUDES DOCUMENTAIRES)

- En marge de *Problèmes controversés dans l'historiographie roumaine*. Quelques observations notamment sur la politique de Basarab et une clarification nécessaire dans la question de l'identification du „Village de Cozial” (*Maria Holban*) 1069

LA VIE SCIENTIFIQUE

- Le programme du XV-e Congrès International des sciences historiques, Bucarest, 1980 ; La seconde Olympiade nationale d'histoire (*Gheorghe I. Ioniță*) ; La Session scientifique de Sofia consacrée à la célébration du centenaire de la libération

de la Bulgarie du joug ottoman (*Paul Oprescu*) ; La Session annuelle de l'Association pour l'histoire médiévale de la R. F. d'Allemagne (*Adolf Armbruster*) ; Voyage d'études en Grande Bretagne (*Irina Gavrilă*) 1083

COMPTE RENDUS

- GHEORGHE CRISTEA, *Contribuții la istoria problemei agrare în România. Invoietta agricole (1866—1882). Legislație și aplicare.* (Contributions à l'histoire du problème agricole en Roumanie. Ses conventions agricoles (1866—1882). Législation et application), Editions de l'Académie de la R. S. de Roumanie, Bucarest, 1977, 196 p. (*Constantin Corbu*) 1095
- NICOLAE CIACHIR, *Războiul pentru independența României în contextul european (1875—1878)*, La guerre pour l'indépendance de la Roumanie dans le contexte européen (1875—1878), Editions scientifiques et encyclopédiques, Bucarest, 1977, 341 p. + 8 pl. (*Traian Ionescu*) 1097
- JACQUES GODECHOT, *Un jury pour la Révolution*, Editions Robert Laffont, 1974, 379 p. (*Constantin Șerban*) 1103
- MUSTAFA ALI MEHMET, *Istoria turcilor*, (L'histoire des Turcs), Editions scientifiques et encyclopédiques, Bucarest, 1976, 447 p. (*Mehmet Alt Ekrem*) 1108

REVUE DES REVUES

- * * „Sargetia“, XI—XII, 1974—1975, 503 p. (*Tudor Rălof*) 1113

NOTES

- HISTOIRE DE ROUMANIE :** * * *Români în periodicele germane din Transilvania* (Les Roumains dans les périodiques allemands de Transylvanie), Editions scientifiques et encyclopédiques, Bucarest, 1977, 238 p. (*Victor A. Neumann*) ; * * „Familia“. *Correspondența de la Plevna* („La famille“. Correspondance de Plevna), Editions Facla, Timișoara, 1977, 250 p. (*Mircea C. Dumitriu*) ; ION BERCIU, CONSTANTIN C. PETOLESCU, *Les cultes orientaux dans la Dacie méridionale*, E. I. Brill, Leiden, 1976, 71 p. + 32 pl. (*Liviu Mărghitan*) ; **HISTOIRE UNIVERSELLE — DENO** JOHN GEANAKOPOLOS, *Interaction of the „Sibling“ Byzantine and Western Culture in the Middle Ages and Italian Renaissance 330—1600*, Yale University Press, 1976, XXII—416 p. avec illustrations (*Alexandru Dușu*) ; * * PETRUS RANSANUS, *Epithoma rerum Hungarorum id est Anualium omnium tempore liber primus et sexagesimus*, curam gerebat Petrus Kulcsár, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977, 232 p. (*Adolf Armbruster*) ; GASTON BOISSIER, *Cicero și prietenii săi* (Cicéron et ses amis), Editions Univers, Bucarest, 1977, 305 p. (*Emil Pușcariu*) 1117

LA TREI DECENII DE LA NAȚIONALIZAREA PRINCIPALELOR MIJLOACE DE PRODUCȚIE

DE

VASILE BOZGA

Noua epocă istorică ce s-a deschis în dezvoltarea țării noastre odată cu marele act de la 23 August 1944, s-a caracterizat prin realizarea unor profunde transformări sociale revoluționare, în concordanță cu idealurile de progres, libertate și dreptate socială și națională ale poporului nostru. Pe parcursul procesului revoluționar din România, al edificării noii orinduirii, au avut loc numeroase evenimente și prefaceri innoitoare, integrate organic în strategia unitară a Partidului Comunist Român, promovat de masele largi populare la cîrma destinului patriei. Din multitudinea acestor evenimente și prefaceri, importante și necesare fiecare la vremea sa, sînt însă unele care — chiar din momentul înfăptuirii lor, dar mai ales în perspectiva timpului ce ne desparte de ele — se detașează în prim plan sub raportul însemnătății și semnificațiilor, se înfățișează ca puncte nodale, ca acte fundamentale pentru toată evoluția ulterioară.

Un astfel de eveniment este și naționalizarea principalelor mijloace de producție din 11 iunie 1948. „Naționalizarea industriei, băncilor, transporturilor și comerțului — se arată în *Programul P.C.R.* — a dus la lichidarea proprietății capitaliste asupra mijloacelor de producție, la crearea în economie a proprietății socialiste a întregului popor, marcînd de fapt începutul făuririi societății socialiste în România”¹. În aceeași ordine de idei, secretarul general al partidului, tovarășul Nicolae Ceaușescu arăta în expunerea făcută cu prilejul aniversării a 45 de ani de la crearea P.C.R., că „primul act care a avut un rol hotărîtor în desfășurarea revoluției socialiste l-a constituit trecerea principalelor mijloace de producție din industrie, la 11 iunie 1948, în mâinile poporului”².

Problema transformării structurale a relațiilor de proprietate, a trecerii mijloacelor de producție în proprietatea întregului popor ocupă un loc central în teoria socialismului științific asupra căilor de lichidare a exploatării omului de către om, de așezare a societății umane pe baze noi.

Încă în 1844, Marx și Engels preconizau că după victoria revoluției socialiste „proletariatul, ca proletariat, este silit să se desființeze pe sine însuși, deci și polul său opus care-l condiționează, care-l face să fie prole-

¹ *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, Edit. politică, București, 1975, p. 55.

² Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul desăvîșirii construcției socialiste*, vol. 1, Edit. politică, București, 1968, p. 386.

tariat; proprietatea privată”³. Iar patru ani mai târziu, în *Manifestul Partidului Comunist*, ei scriau: „Proletariatul va folosi dominația lui politică pentru a smulge burgheziei, pas cu pas, întreg capitalul, pentru a centraliza toate uneltele de producție în mâinile statului, adică în mâinile proletariatului organizat ca clasă dominantă, și pentru a mări cit se poate de repede, masa forțelor de producție”⁴.

Mișcarea socialistă din România, partidul politic al clasei muncitoare, asimilind ideile lui Marx și Engels și căutând în permanență să le aplice creator la realitatea românească, a acordat, în chip firesc, transformării relațiilor de proprietate locul corespunzător în documentele sale programatice. Astfel, în primul program al Partidului social-democrat al muncitorilor din România, votat la Congresul din 31 martie — 3 aprilie 1893 se spuneau următoarele: „Numai prefacerea mijloacelor de producție, cum sînt pămîntul, fabricile, atelierele, minele etc., din proprietatea privată a unei clase în proprietate socială a societății întregi și prefacerea producției de mărfuri în producție socialistă condusă pentru societate și prin societate, numai această prefacere poate face ca producțiunea în mare și rodnicia din ce în ce mai mare a muncii să fie, în loc de izvor de sărăcie, de apăsare, de nesiguranță, de înjosire, un izvor de bunăstare și dezvoltare armonioasă în toate privințele”⁵. Social-democrația română, preciza programul, vedea în existența proprietății private „a unei clase privilegiate de capitaliști și mari proprietari de pămînt” cauza robiei și a tuturor nedreptăților ce loveau poporul muncitor⁶, iar pentru încetarea acestor stări de lucruri ea vedea „leacul definitiv în prefacerea tuturor instrumentelor de muncă în proprietatea colectivă a societății întregi”⁷.

Enunțate în asemenea termeni încă acum 85 de ani, aceste idei, care cristalizau visele și nădejdirile celor mai înaintați fii ai poporului, vor străbate ca un fir călăuzitor toate programele ulterioare ale partidului politic revoluționar al clasei muncitoare din România din anii de pînă la eliberare. Autoritatea și forța de atracție a acestor idei sporește după 1917, confirmate de practica social-istorică a primului stat socialist din lume.

După 23 August 1944 problema instaurării proprietății sociale asupra mijloacelor de producție în țara noastră trece din stadiul preocupării programatice (teoretice) de viitor mai mult sau mai puțin îndepărtat în cel al înlăptuirii ei concrete.

Evocarea evenimentului major pe care l-a constituit naționalizarea principalelor mijloace de producție din 11 iunie 1948 prilejuiește, încă o dată, evidențierea rolului conducător, determinant și decisiv pe care l-a avut Partidul Comunist Român în pregătirea, legiferarea și traducerea în fapt a acestui act fundamental pentru întregul proces al devenirii noastre socialiste. Rolul partidului se vădește în complicatul proces de pregătire a naționalizării, în concepția de ansamblu asupra înlăptuirii ei, în alegerea judicioasă a momentului, în realizarea ei pe teren, în măsurile luate după naționalizare pentru a se putea trece cit mai rapid la planificarea economiei, care să

³ K. Marx și F. Engels, *Opere*, vol. 2, ediția a II-a, Edit. politică, București, 1962, p. 39.

⁴ Marx-Engels, *Opere alese*, vol. I, ediția a III-a, Edit. politică, București, 1966, p. 31.

⁵ *Documente din istoria mișcării muncitorești din România, 1893—1900*, Edit. politică, București, 1969, p. 50.

⁶ *Ibidem*, p. 55.

⁷ *Ibidem*, p. 56.

înlesnească terminarea refacerii economice postbelice și să permită declanșarea propriu zisă a procesului construirii noii orînduirii sociale.

Pregătirea naționalizării trebuie, desigur, înțeleasă în contextul general al procesului revoluționar din România — factorul intern jucînd rolul hotărîtor — și din lume, în condițiile de după încheierea celui de al doilea război mondial.

Referindu-ne la cadrul intern se poate spune că întreaga evoluție anterioară a procesului revoluționar — de la 23 August 1944 și pînă în iunie 1948 — a creat treptat *premisele generale*, politice și economice, necesare pentru înfăptuirea naționalizării, că toate măsurile și cuceririle de ordin politic și economic realizate de poporul român sub conducerea P. C. R. în intervalul de timp menționat mai sus ne apar ca trepte prelabile fără de care naționalizarea n-ar fi putut veni la ordinea zilei⁸. În aceasta se reflectă mersul ascendent al procesului revoluționar din România și, totodată, legătura de continuitate dialectică între etapa revoluției popular-democratice și etapa revoluției socialiste.

Dintre premisele generale cu caracter subliniat politic — știută fiind strînsa interacțiune a factorilor politici și economici — un loc central a ocupat *consolidarea continuă a rolului conducător al clasei muncitoare, al partidului său*. Acest fapt a asigurat coeziunea lăuntrică și conducerea unitară a procesului revoluționar. Consolidarea rolului conducător al clasei muncitoare s-a manifestat cel mai pregnant în cooperarea tot mai susținută dintre Partidul Comunist Român și Partidul Social-Democrat, cooperare soldată, firesc, prin unificarea celor două partide într-unul singur — pe baza principiilor marxism-leninismului — la Congresul de unificare din 21—23 februarie 1948. A fost realizată, de asemenea, încă la finele lui ianuarie 1945, unitatea mișcării sindicale⁹.

Un rol de prim ordin între premisele politice care au pregătit naționalizarea l-a avut *făurirea și consolidarea continuă a alianței muncitorești-țărănești*¹⁰, concepută de către P. C. R. ca nucleu al unor coaliții mai largi ce grupau toate forțele democratice și, în același timp, ca bază politică a puterii populare pe toată durata procesului revoluționar.

În cursul unor bătălii politice memorabile, a fost instaurat primul guvern democratic la 6 martie 1945, a fost efectuată reforma agrară, a fost dusă acțiunea pentru democratizarea țării, pentru desprinderea ei din sistemul capitalist și, concomitent, pentru refacerea economiei distruse de război, realizîndu-se pas cu pas programul de redresare trasat de Conferința Națională a P.C.R. din octombrie 1945¹¹. În condiții din cele mai grele și mai complexe, în acerbă înfruntare cu forțele coalizate ale reacțiunii externe și interne, forțele democratice conduse de P.C.R. au repurtat victoria în alegerile din 19 noiembrie 1946¹². Acest fapt a demonstrat

⁸ Gh. Dolgu, *Semnificația naționalizării principalelor mijloace de producție în România, în Naționalizarea și progresul economico-social*, Edit. politică, București, 1974, p. 22.

⁹ Vezi pe larg, problema la T. Hăgan, *Sindicatelor Unite din România, 1944—1947*, Edit. politică, București, 1968.

¹⁰ Cf. *Alianța clasei muncitoare cu țărănimia muncitoare în România*, Edit. politică, București, 1969.

¹¹ *Vezi Zece ani de la Conferința Națională a P.C.R. 1945—1955*, E.S.P.L.P., București, 1956.

¹² Vezi Mihai Fătu, *1946. Din istoria politică a României contemporane*, Edit. politică, București, 1968.

elocvent izolarea politică a partidelor „istorice” și a permis, în perioada următoare, luarea unor măsuri mai hotărâte pe linia refacerii economice. Prestigiul puterii populare a sporit, ceea ce a făcut posibil — consecutiv, într-o succesiune accelerată de evenimente — eliminarea principalelor partide politice burgheze¹³, înlăturarea grupării tătărăsciene din guvern și, în final, abolirea monarhiei și instaurarea republicii. Cucerirea întregii puteri politice de către clasa muncitoare și aliații ei marca trecerea țării noastre în etapa revoluției socialiste, constituind, totodată, prima condiție necesară pentru construirea societății socialiste.

Un loc distinct în pregătirea condițiilor care au făcut posibilă naționalizarea din 11 iunie 1948 l-au jucat premisele generale cu caracter predominant economic. Aici se înscriu măsurile luate de puterea populară pentru refacerea economică a țării și îmbunătățirea situației materiale a maselor, domenii în care războiul lăsase o moștenire grea, pe linia împlinirii programului trasat de Conferința națională a P.C.R. din octombrie 1945. Asemenea măsuri au fost luate îndată după 6 martie 1945¹⁴, accentuându-se în intervalul dintre Conferința Națională și alegerile din noiembrie 1946¹⁵, pentru a intra într-o fază de mare amploare de la finele lui 1946 și în tot cursul anului 1947¹⁶, când au fost adoptate energice măsuri economice cu caracter anticapitalist ce vizau, deopotrivă, combaterea sabotajului capitalist, prin accentuarea controlului asupra întreprinderilor particulare, cât și accelerarea procesului de refacere economică. În seria principalelor măsuri anticapitaliste s-au înscris etatizarea Băncii Naționale a României (decembrie 1946), reorganizarea Ministerului Industriei și Comerțului (aprilie 1947), crearea oficiilor industriale (mai 1947), legile de îngrădire economică a chiaburimii (iunie—iulie 1947)¹⁷, reforma monetară din 15 august 1947, efectuată pe baza „Propunerii Partidului Comunist Român în vederea îmbunătățirii situației economice și financiare a țării” din 14 iunie 1947. La acestea se adaugă măsurile de control muncitoresc asupra producției, controlul cetățenesc asupra distribuirii produselor de larg consum — desfășurate amîndouă sub îndrumarea sindicatelor, — precum și controlul economic de stat¹⁸. Un șir întreg de reglementări legislative vizau, de asemenea, un domeniu sau altul al activității economice și adaptării corespunzătoare ale aparatului de stat la noile sarcini revoluționare.

Pe parcursul acestei vaste activități legate de refacerea economică a țării, de lupta pentru consolidarea puterii populare, au fost utilizate conjugat atât acțiunile de masă, directe, cât și acțiunea de sus, exercitată prin

¹³ Vezi pe larg problema la Mihai Fătu, *Sfirșit fără glorie*, Edit. științifică, București, 1972.

¹⁴ Vezi M. A. Lupu, N. Marcu, P. Tudor, I. Puia, V. Bozga, A. Cherciu, *Istoria economiei naționale a României*, Edit. didactică și pedagogică, [București, 1974], p. 475 și urm.

¹⁵ Mihai Fătu, 1946. *Din istoria politică a României contemporane*, Edit. politică, București, 1968, p. 106—128, 184—201.

¹⁶ Cf. *Istoria economiei naționale a României*, p. 482—493; Constantin Olteanu, 1947. *Un an de transformări revoluționare în România*, Edit. politică, București, 1972. Vezi și studiile citate de I. Puia în *Situația economică a României în ajunul proclamării republicii*, „Studii”, revistă de istorie, tom. 25, 1972, nr. 6, p. 1199.

¹⁷ Constantin Olteanu, *op. cit.*, p. 72, 76.

¹⁸ *Naționalizarea și progresul economico-social*, Edit. politică, București, 1974, p. 22 și 209 (intervenția lui Ervin Hutira); E. Hutira, *Despre controlul muncitoresc în România (1944—1948)*, „Studii”, nr. 3, 1957, p. 53 și urm.; *Economia României în prima etapă a revoluției populare 1944—1947* (manuscris I.C.E.), p. 235, citat de Maria Curteanu, în *Sectorul de stat în România anilor 1944—1947*, Edit. Academiei R.S. România, București, 1974, p. 132, passim.

intermediul guvernului, parlamentului și organelor locale ale puterii. În desfășurarea ei — și pe măsură ce sarcinile în acest domeniu luau o amploare crescândă — au fost antrenate un număr crescând de cadre muncitorești și specialiști devotați puterii populare, care au început să se acomodeze tot mai bine cu problemele economice, să-și dea seama de posibilitățile de producție ale întreprinderilor, să cunoască o serie de mecanisme ale vieții economice. În aparatul Băncii Naționale etatizate, al Ministerului Industriei și Comerțului, al Direcției Generale a controlului economic și al organelor ei județene, în consiliile de administrație ale noilor oficii industriale, în lupta pentru înfăptuirea *programelor de producție*, introduse din semestrul II al anului 1947, în aparatul Comisiei de redresare economică și stabilizare monetară, etc. s-au format și călit o serie întreagă de cadre economice revoluționare. Acest fapt era extrem de important atât pentru momentul respectiv, cât și în perspectiva viitoarei naționalizării, chiar dacă inițial, și o anumită vreme după aceea, a existat — și, istoricește, nu se putea să nu existe, dată fiind vitregia condițiilor (inclusiv culturale) pe care le-a avut clasa muncitoare în capitalism — „un decalaj între competență și cerințe”¹⁹.

Vorbind de premisele economice generale ale naționalizării din 11 iunie 1948 se cuvine menționat *rolul însemnat pe care l-a jucat sectorul de stat*²⁰ în anii 1944—1947²¹, când el nu avea încă atributele unui sector socialist, în special datorită caracterului puterii de stat în etapa revoluției popular-democratice. În aprecierea acestui rol se relevă, îndeosebi, următoarele aspecte: 1) însăși existența sectorului de stat reflecta un grad de socializare a producției care solicita trecerea principalelor mijloace de producție în patrimoniul întregii societăți; 2) sectorul de stat a constituit un important punct de sprijin în procesul refacerii economice, atât în ceea ce privește puterea populară acționând direct în relație cu masele muncitoare (sectorul democratic de stat), cât și în zona unde statul dirija și controla întreprinderile particulare (capitalismul de stat), determinându-le să se înscrie în perimetrul interesului general; 3) acest sector dispunea de cadre de specialiști pregătiți²² și deprinși — prin faptul că lucraseră „la stat” — să servească interesele publice.

Cu tot rolul însemnat al sectorului de stat — a cărui pondere era mai mare în transportul feroviar, silvicultură și metalurgie — masa principală a mijloacelor de producție se afla încă în proprietatea capitaliștilor particulari.

¹⁹ *Naționalizarea și progresul economico-social*, p. 210.

²⁰ În România capitalistă a existat de timpuriu un sector de stat. O amplă analiză a problemei vezi la Maria Avram, *Proprietatea capitalistă de stat în România în perioada 1929—1940* (teză de doctorat), București, 1972, Biblioteca A.S.E. și B.C.S. Reține atenția și prima parte a lucrării citate (p. 1—94), unde se tratează *Proprietatea capitalistă de stat. Evoluție și dimensiuni în perioada 1859—1929*.

²¹ Pentru intervalul 1944—1947 vezi problema sectorului de stat în Gavril Sonea, *Naționalizarea principalelor mijloace de producție în România*, Edit. politică, București, 1968, p. 20, 37—40; Nicolae Marcu, *Proprietatea de stat anterioară actului naționalizării*, în *Naționalizarea și progresul economico-social*, p. 94—96; Maria Curteanu, *Sectorul de stat în România anilor 1944—1947*, Edit. Academiei R.S.R., București, 1974. În această ultimă lucrare reține atenția distincția pertinentă ce se face, în cadrul sectorului de stat de după 6 martie 1945, între *sectorul democratic de stat* (alcătuit îndeosebi din întreprinderile și instituțiile proprietate de stat) și *capitalismul de stat*, în rest, unde statul își exercită acțiunea de dirijare și control (cf. și prezentarea lucrării citate, în „Revista de Istorie”, tom. 28, 1975, nr. 9, p. 1459—1461).

²² *Naționalizarea și progresul economico-social*, p. 96, 210.

În ceea ce-i privește pe capitaliștii străini, pozițiile lor în economie fuseseră slăbite prin instituirea administrației de stat asupra întreprinderilor cu participare de capital inamic, prin faptul că legea de creare a oficiilor industriale desființase cartelurile și celelalte organizații de tip monopolist, ca și prin faptul că statul democrat a combătut energic acțiunile lor de sabotaj, dar ei își păstrau în continuare proprietatea asupra întreprinderilor pe care le dețineau.

Înlăturarea monarhiei și proclamarea Republicii, la 30 decembrie 1947, marcând intrarea României într-o etapă nouă a dezvoltării sale, în care întreaga putere politică aparținea clasei muncitoare în alianță cu țărănimea muncitoare și celelalte categorii de oameni ai muncii — a făcut posibil și necesar să se treacă în stadiul *pregătirii directe*, *nemijlocite* a naționalizării principalelor mijloace de producție. Orientarea strategică în această direcție a fost dată de Congresul al VI-lea (de unificare) al Partidului Comunist Român.

Creînd un stat-major politic unic al clasei muncitoare, congresul a pus în fața întregii națiuni un obiectiv major, a cărui întreagă însemnătate poate fi înțeleasă azi în toată semnificația și măreția ei: „*lichidarea înapoierii economice a României și transformarea ei într-o țară industrial-agrară*. Vor trebui create condițiile — se arăta mai departe în rezoluția congresului — *pentru organizarea planificată a economiei noastre*, concentrînd *toate* resursele materiale și omenești în vederea refacerii și dezvoltării economice a țării”²³. Aceste enunțuri programatice se corelau și cu aprecierea din raportul politic al Comitetului Central al partidului la congres, în care se arăta că „în domeniul politic noi am evoluat mai repede pe drumul democrației populare decît în domeniul economiei”²⁴. Dar punerea de acord a situației din domeniul economic cu cea din domeniul politic, organizarea planificată a economiei și concentrarea *tuturor* resurselor însemnau — toate — un singur lucru, fără de care nici una dintre ele nu era cu putință: lărgirea considerabilă a sectorului de stat, naționalizarea principalelor mijloace de producție.

Pregătirea directă a naționalizării a îmbrăcat, în principal, trei aspecte: unul de pregătire juridică, altul de pregătire statistică și, în fine, de pregătire organizatorico-politică.

Din punct de vedere juridic, prima constituție a Republicii Populare Române, adoptată la 13 aprilie 1948, prevedea la articolul 11: „Cînd interesul general cere, mijloacele de producție, băncile și societățile de asigurare, care sînt proprietate particulară a persoanelor fizice sau juridice pot deveni proprietatea statului, adică bun al poporului, în condițiunile prevăzute de lege”²⁵. Această prevedere constituțională sancționa dreptul poporului de a dispune de bunurile create prin munca sa și conferea un temei legal viitoarelor exproprieri.

O altă dispoziție, înscrisă în articolul 6, opera o lărgire a sectorului de stat, prevăzînd că: „Bogațiile de orice natură ale subsolului, zăcămintele

²³ *Rezoluții și hotăriri ale Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român*, Edit. P.M.R., [București], 1951, p. 8 (subl. ns. — V.B.).

²⁴ Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvîntări*, ediția a IV-a, E.S.P.L.P., București, 1955, p. 145.

²⁵ *Constituția Republicii Populare Române*. Textul votat de Marea Adunare Națională în ședința din 13 aprilie 1948 (f. 1., f. a.), p. 4.

miniere, pădurile, apele, izvoarele de energie naturală, căile de comunicație ferate, rutiere, pe apă și pe mare, poșta, telegraful, telefonul și radioul, aparțin statului ca bunuri comune ale poporului”²⁶. O lege specială urma să stabilească modalitățile de trecere în proprietatea statului a aceloră dintre bunurile enumerate mai sus care la data intrării în vigoare a Constituției se aflau în mâini particulare.

Era necesară și o pregătire statistică, menită să dea statului informații exacte asupra numărului, situației și capacității de producție a întreprinderilor, spre a se putea stabili care dintre ele urmau a fi naționalizate. Aceasta s-a realizat prin inventarierea întreprinderilor din octombrie 1947²⁷, din datele căreia s-a constatat că 1 186 de întreprinderi, din totalul de 36 729 existente în industria extractivă și prelucrătoare, aparțineau statului²⁸. Privită sub raportul numărului de salariați, ponderea întreprinderilor de stat era însă mai mare. În transporturi, statul deținea 5 046 întreprinderi din totalul de 5 711, având, de asemenea, proprietăți în agricultură, comerț și în domeniul bancar. Din totalul de 54 315 întreprinderi, 6 836 aparțineau statului iar 47 479 — particularilor²⁹. Un număr de întreprinderi ce constituiau, conform convenției de armistițiu din 12 septembrie 1944, bunuri inamice, formau de fapt, proprietate sovietică și erau administrate de statul român. Existau, de asemenea, câteva societăți mixte româno-sovietice. Ambele categorii vor intra ulterior (în 1954 și, respectiv, 1956) în proprietatea exclusivă a statului român³⁰.

Din punct de vedere organizatoric, în perioada imediat premergătoare adoptării legii de naționalizare din 11 iunie 1948, sub conducerea directă a C. C. al P.C.R. a fost elaborat *un plan general de acțiune*, care cuprindea un ansamblu de măsuri necesare pentru înfăptuirea și reușita deplină a operațiunii de naționalizare³¹. Acest plan prevedea: constituirea unei comisii de partid, *Comisia superioară de naționalizare*, ajutată de o *Comisie tehnică de naționalizare*, care îndeplinea oficiul de secretariat general al Comisiei superioare; constituirea *comisiilor județene de naționalizare* (35 de comisii) însărcinate să coordoneze acțiunea la nivel județean; desemnarea cadrelor care să preia fiecare dintre întreprinderile ce urmau a fi naționalizate; selecționarea și pregătirea celor ce urmau să fie directori, precum și elaborarea instrucțiunilor după care urmau să se ghideze; elaborarea criteriilor de naționalizare; asigurarea măsurilor de pază și a deplinului secret al operațiunii ce se pregătea; atragerea sindicatelor, controlului economic și organelor Ministerului de interne pentru a-și da concursul necesar reușitei; fazele de desfășurare a naționalizării și conducerea operativă a preluării întreprinderilor după votarea legii. Această uriașă muncă organizatorică, ce s-a bucurat de un sprijin de masă, a fost răsplătită prin preluarea în bună stare și cu pierderi minime a întreprinderilor.

²⁶ *Ibidem*, p. 3—4.

²⁷ M. Biji, A. Nichita, G. Itigan, *Întreprinderile particulare industriale, comerciale și de transport*, vol. I, Institutul central de statistică, 1947, p. 2—11, Cf. și Gavril Sonea, *op. cit.*, p. 39.

²⁸ M. Biji, A. Nichita, C. Itigan, *loc. cit.*

²⁹ Gavril Sonea, *op. cit.*, p. 39.

³⁰ *Ibidem*, p. 38, 40, 80.

³¹ Vezi expunerea amplă a planului de naționalizare și traducerii lui în fapt la Gavril Sonea, *op. cit.*, p. 60—73. Autorul citat utilizează surse de prim rang, din Arhiva C. C. al P.C.R.

Declanșarea naționalizării a fost hotărâtă de plenara C. C. al P.C.R. din 10—11 iunie 1948³², iar Marea Adunare Națională, după ce a ascultat expunerea de motive la proiectul de lege³³ — făcută de secretarul general al P.C.R. — a votat în unanimitate legea de naționalizare în după amiaza zilei de 11 iunie 1948.

„Legea pentru naționalizarea întreprinderilor industriale bancare, de asigurări, miniere și de transporturi” (legea nr. 119)³⁴ enumera — în cele 77 de poziții ale articolului 1 — întreprinderile ce se naționalizau, precizând în prealabil că se naționalizează, cu același prilej, „toate bogățiile subsolului care nu se găseau în proprietatea statului la data intrării în vigoare a Constituției Republicii Populare Române”³⁵. Conform criteriilor stabilite de C. C. al P. C. R., ramurile naționalizate se grupau în cinci categorii³⁶: 1) ramuri în care se naționalizau toate întreprinderile, indiferent de mărime sau capacitate, dată fiind însemnătatea lor; 2) ramuri în care întreprinderile au fost naționalizate pe baza celor 23 de liste-anexe sau prin indicarea nominală în textul legii; 3) restul ramurilor, în care naționalizarea se făcea pornind de la un nivel minim, stabilit în funcție de (a) instalațiile și forța motrice existente, (b) numărul de salariați sau (c) capacitatea teoretică sau practică de producție.

Legea stabilea și exceptările de la naționalizare (art. 5), procedura (art. 8—10) și modul în care se acordau despăgubiri (art. 11—15)³⁷.

La 11 iunie 1948 au fost naționalizate în total 8 894 de întreprinderi, dintre care 3 560 erau de interes local³⁸.

Astfel, naționalizarea din 11 iunie 1948 a trecut în proprietatea statului, ca bun indivizibil al întregului popor, *masa principală a mijloacelor de producție*, fapt ce o deosebește de naționalizările efectuate, la timpul lor, în U.R.S.S. și în celelalte țări socialiste³⁹, unde operațiunea similară s-a întins pe mai mulți ani. Cele câteva legi ulterioare de naționalizare, elaborate și aplicate în țara noastră între 13 august 1948 și 20 aprilie 1950 au vizat, în genere, întreprinderi și instituții ce nu aveau statutul de principale mijloace de producție: băncile particulare, unele căi ferate, instituțiile sanitare particulare, industria cinematografică și rețeaua de difuzare a filmelor, resturile fostei proprietăți moșierești (cele 50 de hectare, inventarul și conacele), farmaciile, imobilele aparținând foștilor exploataatori.

³² *Rezoluții și hotăriri ale Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român*, Edit. P.M.R., [București], 1951, p. 24.

³³ Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvântări*, ediția a IV-a, București, E.S.P.L.P., 1955, p. 171—173.

³⁴ Vezi textul legii în „Monitorul oficial”, partea I-a, an CXVI, nr. 133 bis, 11 iunie 1948, p. 5047—5051, iar cele 29 de anexe în *loc. cit.*, p. 5051—5066. Conform art. 1 (cf. p. 5049) listele-anexe făceau parte integrantă din lege. 27 de liste anexe conțineau enumerări de întreprinderi, anexa XXVII enumera vase fluviale și maritime, iar anexa XXIX conținea un formular de declarație.

³⁵ *Ibidem*, p. 5047.

³⁶ Vezi, detaliat, această grupare la Gavril Sonea, *op. cit.*, p. 75—80. Vezi și p. 62.

³⁷ „Monitorul oficial”, partea I-a, nr. 133 bis, 11 iunie 1948, p. 5050. Cu privire la despăgubiri vezi și *Naționalizarea și progresul economico-social*, p. 27; N. N. Constantinescu, *Naționalizarea principalelor mijloace de producție*, în *Progresul economic în România. 1877—1977* (coordonator Ioan V. Totu), Edit. politică, București, 1977, p. 387.

³⁸ *Naționalizarea și progresul economico-social*, p. 25; cf. și *Progresul economic în România, 1877—1977*, art. cit., p. 386.

³⁹ Vezi Gavril Sonea, *op. cit.*, p. 105, nota 1.

Notăm și faptul că în februarie—martie 1949 legea inițială de naționalizare a fost extinsă la noi categorii de întreprinderi industriale, miniere, de transport și de construcții⁴⁰.

Ca o consecință directă a transformărilor revoluționare inaugurate la 11 iunie 1948 și continuate prin măsurile menționate mai sus, „încă din anul 1949 comerțul socialist a cuprins în întregime operațiunile de comerț cu ridicata din cadrul economiei noastre”⁴¹; în ce privește comerțul exterior, acesta a devenit monopol de stat, prin decretul din 28 iulie 1949 pentru reglementarea operațiunilor de import, export și tranzit⁴², fapt consfințit apoi de Constituția R.P.R. din 1952⁴³. În strinsă legătură cu monopolul comerțului exterior, a fost introdus și monopolul valutar al statului socialist.

În scurtul răgaz dintre 11 iunie 1948 și începutul anului 1949 au fost adoptate și o serie de măsuri de reorganizare a economiei, creându-se Comisia de Stat a Planificării (C.S.P.), comasându-se întreprinderile mici și reorganizându-se întreprinderile industriale pe ramuri în cadrul centralelor industriale (care înlocuiau, ca formă de organizare, oficiile), creându-se Comisia de standardizare și pregătindu-se primul plan de stat pe anul 1949⁴⁴.

Toate acestea demonstrează însemnătatea excepțională a naționalizării principalelor mijloace de producție din 11 iunie 1948 și a celorlalte măsuri pe care le-a antrenat nemijlocit, însemnătate comparabilă cu a marilor momente de răscruce din istoria patriei. „Acest act revoluționar — se sublinia în rezoluția plenarei din 10—11 iunie 1948 a C. C. al P.C.R. — înfăptuit de clasa muncitoare, susținută de aliații ei, măreț rezultat al luptei duse de zeci de ani de muncitorimea din România în frunte cu avangarda sa, creează importante poziții socialiste în economia noastră națională, constituind un pas însemnat pe drumul construirii orânduirii socialiste în țara noastră”⁴⁵. Naționalizarea, după cum arăta tovarășul Nicolae Ceaușescu, secretarul general al partidului, „a deschis o etapă nouă în istoria relațiilor de producție din țara noastră, a dus la lichidarea mării burghezii industriale și financiare, la crearea unui puternic sector socialist de stat în economie, a permis trecerea la conducerea planificată a economiei naționale”⁴⁶. În felul acesta, în industrie a fost lichidată contradicția dintre caracterul social al producției și însușirea privat-capitalistă, deschizându-se cîmp liber pentru acțiunea legităților economice caracteristice socialismului și pentru folosirea lor conștientă în interesul societății, în interesul

⁴⁰ Vezi Gavril Sonea, *op. cit.*, p. 105—110. Vezi și N.N. Constantinescu, *op. cit.*, p. 387.

⁴¹ Al. Sobaru, *Dezvoltarea circulației mărfurilor, în Dezvoltarea economiei R.P.R. pe drumul socialismului, 1948—1957*, Edit. Academiei R.P.R., [București], 1958, p. 343.

⁴² G. Rădulescu, I. Burstein, *Dezvoltarea comerțului exterior al Republicii Populare Române în Dezvoltarea economiei R.P.R. pe drumul socialismului. 1948—1957*, p. 387. Vezi și *Dicționar de economie politică*, Edit. politică, București, 1974, p. 491, col. 2.

⁴³ Articolul 14 din Constituție prevedea: „În Republica Populară Română comerțul exterior este monopol de stat” (*Constituția Republicii Populare Române*, [C.P.C.S.], 1952, p. 13).

⁴⁴ Vezi Gavril Sonea, *op. cit.*, p. 121—124; *Naționalizarea și progresul economico-social*, p. 206—209 (intervenția lui Victor Axenciuc).

⁴⁵ *Rezoluții și hotărâri ale Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român*, Edit. P.M.R., [București], 1951, p. 25.

⁴⁶ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul desăvîririi construcției socialiste*, vol. 1, Edit. politică, București, 1968, p. 386.

sporirii avuției naționale și dezvoltării armonioase a forțelor de producție. De importanță esențială este faptul că astfel „s-au creat premisele aplicării politicii de industrializare socialistă, condiție a lichidării într-un termen scurt a înapoierii moștenite din trecut, a întăririi independenței naționale, a ridicării nivelului de bunăstare și civilizație al întregului nostru popor”⁴⁷. Politica de industrializare, urmată cu consecvență neabătută de partid, a devenit magistrala progresului economic, social și politic al României, veriga principală cu ajutorul și în jurul căreia P.C.R. a inițiat și înfăptuit — sprijinit pe adeziunea maselor largi populare — întreg ansamblul celorlalte transformări revoluționare din societatea românească.

Instaurarea proprietății socialiste a întregului popor ca formă predominantă de proprietate și — pe această bază — conducerea planificată a economiei au înlăturat caracterul anarhic al dezvoltării. Punând capăt însușirii de către capitalist a produsului muncii neplătite a muncitorului sub formă de plusvaloare — cum sublinia și rezoluția plenarei din 10—11 iunie 1948⁴⁸ — naționalizarea a deschis posibilitatea ca resursele umane, materiale și financiare (altădată fărâmițate și irosite datorită proprietății privat-capitaliste) să fie mobilizate centralizat, la scară statală și să fie concentrate, dirijate spre direcțiile prioritare ale dezvoltării economico-sociale⁴⁹.

Lichidind contradicția (semnalată de Congresul al VI-lea al P.C.R.) dintre puterea politică și baza economică a țării, naționalizarea înlătura principala piedică ce se opunea mersului nostru înainte și „stimula energiile creatoare ale poporului, asigurând *un ritm încă necunoscut* în dezvoltarea socială, economică și culturală a poporului nostru”⁵⁰.

S-a schimbat din temelii situația clasei muncitoare în societate, ea devenind clasă dominantă în stat și stăpînă (împreună cu ceilalți oameni ai muncii) pe principalele mijloace de producție. Eliberate de apăsarea și exploatarea marelui capital, schimbări importante se vor produce și în situația celorlalte clase și categorii sociale: țărani, intelectuali, meșteșugari. S-a consolidat, astfel, alianța dintre clasa muncitoare, țărăniimea muncitoare și ceilalți oameni ai muncii.

Prin efectul naționalizării a fost definitiv eliminată posibilitatea capitalului străin de a se amesteca în viața economică și politică a țării, consolidându-se și sub acest aspect independența și suveranitatea națională.

Linia nouă de evoluție, schimbările structurale inițiate prin naționalizare — în special ca urmare a industrializării — au deschis perspectivele unei participări mult mai largi a României la schimbul internațional de bunuri și va ori.

În fine, vorbind de însemnătatea actului revoluționar de la 11 iunie 1948, nu poate fi omisă *semnificația lui internațională*: experiența românească a naționalizării principalelor mijloace de producție conține — pe

⁴⁷ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 8, Edit. politică, București, 1973, p. 598.

⁴⁸ *Rezoluții și hotăriri* . . . , 1951, p. 26.

⁴⁹ Vezi Ștefan Arsene, *Conducerea planificată — avantaj esențial al economiei socialiste*, în *Naționalizarea și progresul economico-social*, p. 173.

⁵⁰ *Rezoluții și hotăriri* . . . , 1951, p. 25—26. Subl. ns. V.B.

lingă elemente specifice — și elemente cu valabilitate generală⁵¹, iar prin modul de înfăptuire și aria largă de consecințe pozitive, revelatorii, constituie o pledoarie implicită pentru luarea în stăpînire de către fiecare popor a resurselor naționale și, odată cu aceasta, a propriului destin.

Privind în urmă la drumul parcurs de societatea și economia românească în cele trei decenii care ne despart de momentul naționalizării principalelor mijloace de producție, poporul nostru măsoară și apreciază — cu îndreptățită mîndrie și satisfacție — dimensiunile și marea realizărilor dobîndite sub conducerea Partidului Comunist Român, forța călăuzitoare a întregii noastre națiuni. Transformările petrecute sînt, pe de o parte, atît de numeroase și diverse, iar pe de altă parte atît de însemnate sub raport cantitativ și, mai ales, calitativ încît cu greu se pot găsi termeni de comparație cu momentul inițial, iar surprinderea lor într-un tablou de ansamblu, dar succint, nu este ușor de realizat.

Pornind de la temelia trainică pusă de naționalizarea din 11 iunie 1948, societatea românească a parcurs în acești ani mai multe etape de dezvoltare. „În perioada 1948—1965 s-au realizat victoria socialismului în toate sectoarele, generalizarea relațiilor de producție noi în întreaga economie. În anii 1966—1970 s-au asigurat dezvoltarea mai puternică a forțelor de producție, a bazei tehnico-materiale a țării, perfecționarea relațiilor sociale, consolidarea societății noastre socialiste”⁵². Pe această bază, odată cu trecerea la cincinalul 1971—1975, s-a inaugurat etapa actuală de dezvoltare a României, etapa făuririi societății socialiste multilateral dezvoltate⁵³.

Lichidînd înapoierea economică din trecut, România înfățișează astăzi tabloul unei țări în plin progres. La baza acestui progres a stat și va sta politica de industrializare socialistă a țării, promovată cu consecvență de partid. „*Industria a devenit ramura conducătoare a economiei naționale, principalul factor al progresului economic și social*”⁵⁴.

Progresele industriei se reflectă în creșterea volumului producției, ea realizînd în 1977 o producție globală de 34 de ori mai mare decît în anul 1938⁵⁵. S-au produs și importante schimbări de structură. Astfel, ponderea grupei A (industria producătoare de mijloace de producție) a crescut între 1948 și 1975 de la 49,4% la 72,3%, în timp ce ponderea grupei B s-a redus corespunzător de la 50,6% la 27,7%⁵⁶. Ambele au înregistrat însă, precum se știe, mari creșteri absolute.

⁵¹ Acest aspect a fost stăruitor și frecvent subliniat la sesiunea științifică cu participare internațională din 23—26 octombrie 1973, ale cărei materiale alcătuiesc volumul *Naționalizarea și progresul economico-social*, citat anterior.

⁵² Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 14, Edit. politică, București, 1977, p. 551.

⁵³ *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, Edit. politică, București, 1975, p. 61.

⁵⁴ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 8, Edit. politică, București, 1973, p. 599, (Subl. ns. — V. B.).

⁵⁵ Nicolae Ceaușescu, *op. cit.*, vol. 14, p. 552. Cifra menționată trebuie apreciată ținînd seama că în 1948 nivelul producției industriale reprezenta 85% față de 1938 (Cf. *Anuarul statistic al R. S. România*, 1976, p. 88).

⁵⁶ Aurel Iancu, *Prefaceri structurale ale economiei naționale*, în *Progresul economic în România. 1877—1977*, p. 542.

O altă schimbare constă în modernizarea structurii pe ramuri a economiei naționale, ca și a structurii sale tehnice și social-economice⁵⁷. A crescut, îndeosebi, ponderea ramurilor industriale de mare tehnicitate („de vîrf”) în cadrul economiei. Ca urmare, ponderea industriei în crearea produsului social și a venitului național a sporit în 1975 la 66,7% și, respectiv, 62%, urmînd să ajungă în 1980 la 73% și, respectiv, 68%⁵⁸.

Sub impulsul fertil al industrializării, a avut loc un proces de modernizare și în celelalte ramuri ale economiei naționale, astfel încît ele încorporează astăzi, în măsură crescîndă — împreună cu industria — rezultatele revoluției științifico-tehnice contemporane.

Mari progrese, de fapt veritabile mutații, s-au înregistrat pe linia repartizării teritoriale a forțelor de producție. Dacă înainte de al doilea război mondial „în așezarea geografică a industriei românești se pot descoperi 8 regiuni și 9 centre industriale”, cum scria V. Madgearu⁵⁹, astăzi „eforturile pentru dezvoltarea armonioasă a forțelor de producție pe întregul teritoriu al țării au făcut ca numărul județelor ce obțin o producție globală de peste 10 miliarde lei să crească de la 4, în 1965, la 23 în 1976”⁶⁰. Se va ajunge însă curînd, în 1980, ca toate județele țării să atingă acest nivel⁶¹, asigurîndu-se astfel o dezvoltare armonioasă, echilibrată nu numai a ramurilor și sectoarelor economiei, dar și în profil teritorial⁶².

Înfăptuirea politicii partidului de repartizare rațională a forțelor de producție creează condiții mai bune ca toți membrii societății noastre să se bucure de roadele construcției socialiste⁶³, fapt ce constituie — în afară de alte exigențe cărora le dă răspuns — un aspect fundamental al echității socialiste. Ca urmare, în cadrul politicii generale a partidului și statului nostru, repartizarea rațională a forțelor de producție pe întreg teritoriul țării a avut *un rol esențial și în rezolvarea problemei naționale*. Iată de ce — după cum subliniază tovarășul Nicolae Ceaușescu, secretarul general al partidului — „partidul a acordat și acordă o atenție deosebită dezvoltării industriei, agriculturii și celorlalte ramuri economice și în județele și localitățile unde locuiesc oameni ai muncii din rîndul naționalităților conlocuitoare”⁶⁴. Se asigură, astfel, *condițiile materiale* pentru înfăptuirea prin-

⁵⁷ Vezi Ion Trăistaru, *Modernizarea structurii economiei naționale*, Edit. politică, București, 1976, p. 20—27. Vezi și E. Dobrescu și I. Blaga, *Structures de l'économie roumaine*, Editions Méridiane, București, 1973; Aurel Iancu, *op. cit.*

⁵⁸ Cf. Ion Trăistaru, *op. cit.*, p. 68. Vezi alte aspecte în documentarul *România în anii fărîrîrii societății socialiste multilaterale dezvoltate*, publicat de „Revista de istorie”, tom. 30, iunie 1977, nr. 6, p. 1139—1157.

⁵⁹ Virgil Madgearu, *Evoluția economiei românești după războiul mondial*, Independența economică, București, 1940, p. 128. (subl. ns. — V.B.). Enumerarea regiunilor și centrelor industriale menționate, la p. 128—130.

⁶⁰ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilaterale dezvoltate*, vol. 14, Edit. politică, București, 1977, p. 552.

⁶¹ Nicolae Ceaușescu, *Raport la cel de-al XI-lea Congres al Partidului Comunist Român*, Edit. politică, București, 1974, p. 57.

⁶² Dintre lucrările referitoare la această problemă, vezi îndeosebi Ion Blaga, *Repartizarea teritorială a forțelor de producție în România*, Edit. științifică, București, 1974, și *Repartizarea teritorială a industriei* (coordonator Vasile Rausser), Edit. Academiei R. S. România, București, 1977.

⁶³ *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilaterale dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, Edit. politică, București, 1975, p. 85.

⁶⁴ Nicolae Ceaușescu, *Cuîntare la plenara comună a consiliilor oamenilor muncii de naționalitate maghiară și germană*, Edit. politică, București, 1978, p. 11—12.

cipiilor deplinei egalități în drepturi, condiții ce au determinat dezvoltarea fără precedent a învățămîntului, științei, activității culturale în toate zonele țării.

Impulsul dat de crearea și dezvoltarea proprietății obștești asupra mijloacelor de producție — dominantă de mult în economia noastră — și de industrializarea socialistă tuturor domeniilor de activitate s-a reflectat în schimbări calitative pe multiple planuri. Pe această bază s-au dezvoltat învățămîntul, știința și cultura, s-a schimbat din temelii locul și rolul țării noastre în diviziunea internațională a muncii și a crescut prestigiul său printre țările lumii contemporane, s-au produs adînci mutații în structura socială a țării. Conducerea planificată a economiei naționale, care a debutat cu modestul (cum ne apare azi), dar istoricul plan anual pe 1949, s-a ridicat continuu pe trepte superioare de complexitate și capacitate de cuprindere, fiind în stare astăzi să-și pună problema unei radicale restructurări de concepție și metodă, de perfecționare a mecanismului economico-financiar⁶⁵, în drumul societății românești spre noi nivele ale eficienței economice și sociale. Adîncirea continuă a democrației socialiste, a gradului de participare a maselor la rezolvarea problemelor obștești, își găsește expresia și în noua treaptă pe care se ridică democratismul economic⁶⁶.

În actul istoric al naționalizării principalelor mijloace de producție, în industrializare și în întregul șir de transformări din baza societății pe care ele le-au făcut posibile, își au punctul de plecare și ridicarea nivelului de trai al poporului, ca și profundele schimbări înnoitoare din domeniul conștiinței sociale, al formării omului nou, constructor conștient și beneficiar al făuririi socialismului și comunismului pe pămîntul României.

În mersul său spre „orizontul 1990” — trasat de *Programul P.C.R.* — încă în anul 1985 „România va depăși starea de țară în curs de dezvoltare, în accepțiunea contemporană a acestei noțiuni, trecînd la stadiul de țară cu o dezvoltare medie”⁶⁷.

Fără a pierde din vedere dificultățile și neajunsurile, obiective și subiective, inerente unor transformări revoluționare de asemenea anvergură, vom conchide spunînd că întreaga evoluție ulterioară a validat necesitatea și legitimitatea istorică a naționalizării principalelor mijloace de producție, înfăptuită la 11 iunie 1948, în zorii revoluției socialiste din România, a confirmat în toată plenitudinea rolul său de act fundamental în făurirea noului chip al patriei noastre socialiste.

⁶⁵ Vezi *Holărirea Comitetului Central al Partidului Comunist Român cu privire la perfecționarea conducerii și planificării economico-financiare*, în „Revista economică”, nr. 13, 31 martie 1978, p. 1—6.

⁶⁶ Vezi documentul adoptat de Plenara C.C. al P.C.R. din 22—23 martie 1978 privind *Participarea la beneficii a oamenilor muncii*, în „Revista economică” nr. 13, 31 martie 1978, p. 6—8.

⁶⁷ Nicolae Ceaușescu, *Raport la Conferința Națională a Partidului Comunist Român, 7—9 decembrie 1977*, Edit. politică, București, 1977, p. 35.

TROIS DÉCENNIES DEPUIS LA NATIONALISATION DES PRINCIPAUX MOYENS DE PRODUCTION

RÉSUMÉ

Lors du 30-e anniversaire de la nationalisation des principaux moyens de production en Roumanie, l'auteur de l'article évoque les principaux aspects de l'événement du 11 juin 1948, considéré à juste titre comme un acte fondamental qui — aux côtés de la conquête de tout le pouvoir politique dans l'Etat par la classe ouvrière et ses alliés — a permis le passage à l'édification de la société socialiste.

L'auteur aborde ensuite les traditions de l'idée de la socialisation des principaux moyens de production dans laquelle — en s'orientant d'après la doctrine de Marx et Engels, mais en tenant compte du spécifique de la réalité roumaine — les socialistes ont vu „le remède définitif” pour la liquidation des effets néfastes du capitalisme. Le matériel présente également la manière dont on a préparé (en plus large perspective, mais aussi directement) et réalisé la nationalisation des principaux moyens de production. On voit apparaître de manière évidente le rôle dirigeant du Parti Communiste Roumain dans le processus, ainsi que l'appui de masse dont il a joui dans l'application de cette transformation nécessaire, tant objectivement que subjectivement, pour le progrès économique, social et politique de la société roumaine.

On examine ensuite l'importance historique et socio-économique de la nationalisation des principaux moyens de production du 11 juin 1948 (et les quelques mesures supplémentaires qui lui ont suivi); dans la partie finale de l'article on présente les principales directions du chemin parcouru par l'économie de la Roumanie au cours des trois décennies qui ont suivi l'acte de la nationalisation.

LUPTA PARTIDULUI COMUNIST ROMÂN PENTRU APĂRAREA MILITANŢILOR REVOLUŢIONARI DIN ÎNCHISORI, PENTRU REGIM POLITIC

DE

OLIMPIU MATICHESCU

Ca și în alte țări, în perioada de început a mișcării muncitorești, socialiste din România, problema ajutorării victimelor conflictelor de clasă dintre proletariat și burghezie a avut un caracter spontan, fiind rezolvată, în unele cazuri, la nivelul asociațiilor profesionale și a cluburilor muncitorești. În mod firesc, atare preocupări aveau să capete o mai mare consistență după crearea, în primăvara anului 1893, a Partidului Social-Democrat al Muncitorilor din România, partid politic revoluționar, marxist al proletariatului român. Preocupări în această direcție au avut și organizațiile profesionale muncitorești, a căror activitate s-a extins în primii ani ai secolului XX¹. Nu era vorba, desigur, de o activitate de amploare; ajutoarele, modeste de altfel, se dădeau sporadic, de la caz la caz, sub formă de ajutor de șomaj — întrucât în această perioadă a mișcării muncitorești din România detențiunile politice erau relativ rare și pe perioade de timp reduse.

După evenimentele din 1907, având în vedere poziția de sprijin pe care mișcarea muncitorească a avut-o față de marea răscoală a țăranilor, autoritățile au dezlănțuit o puternică prigoană împotriva militanților socialiști: au fost arestați I. C. Frimu, Dimitrie Marinescu, Gh. Cristescu și mulți alții. Ajutorarea și apărarea acestora s-a făcut de către organizațiile profesionale muncitorești, de la caz la caz.

Acțiunile de ajutorare a prizonierilor politici au continuat, deși în forme diferite, în perioada primului război mondial. Ele au însoțit, de asemenea, rezistența activă opusă de poporul român în teritoriul ocupat de trupele germane. În afară de ajutorul spontan, dat de populație în virtutea atitudinii de solidaritate cu cei care luptau pentru eliberarea țării de sub dominația străină, găsim forme de ajutorare permanente și organizate. Astfel de acțiuni s-au concentrat cu precădere în jurul penitenciarului Doftana — principal loc de detențiune a muncitorilor greviști și a altor luptători patrioți, folosit de ocupanții germani. Cu deținuții din închisoare s-au solidarizat muncitorii de pe Valea Prahovei. La Cîmpina s-a format chiar un colectiv de ajutorare din care au făcut parte militanți socialiști din localitate².

¹ I. Iacoș și V. Petrișor, *Organizații profesionale muncitorești din vechea Românie în perioada 1899 — 1904*, în „Analele Institutului de istorie a partidului de pe lângă C.C. al P.M.R.”, nr. 6/1959.

² Arhiva Institutului de studii istorice și social politice de pe lângă C.C. al P.C.R., fond. 15, dosar 1086, f. 1 — 5.

Avîntul mișcării muncitorești și democratice care a cuprins întreaga țară după primul război mondial a dus la intensificarea luptei de clasă. Clarificarea ideologică din sînul clasei muncitoare, procesul de organizare care a culminat cu transformarea partidului socialist în Partidul Comunist Român, marile acțiuni revendicative desfășurate în toate compartimentele vieții economico-sociale și accentuarea caracterului lor politic au fost tot atîția factori care periclitau în această perioadă dominația de clasă a regimului burghez. Căutînd să-și salvgardeze interesele, guvernauții au trecut la acțiuni represive de amploare împotriva clasei muncitoare. Reprimarea singeroasă a demonstrației muncitorești din Piața Teatrului Național din București, la 13 decembrie 1918, măsurile represive luate împotriva participanților la greva generală din octombrie 1920, arestarea delegaților la Congresul din mai 1921 al partidului comunist, sînt momentele cele mai caracteristice care jalonează un întreg cortegiu de acțiuni represive.

În aceste condiții, se cerea găsirea unor forme organizatorice stabile, orientate în direcția ajutorării morale și materiale a deținuților politici. Ca urmare, în septembrie 1920, a fost creată Crucea Roșie Socialistă, prima organizație a proletariatului român cu atare caracter specific de activitate³. Transformările survenite în anii următori în evoluția organizațiilor de ajutorare și apărare (crearea Comitetului central de ajutorare al P.C.R., Ajutorului Roșu, Apărării Patriotice), reflectă preocupările mișcării muncitorești pentru adaptarea continuă a acestora la necesitățile impuse de persecutarea tot mai accentuată a luptătorilor revoluționari, în primul rînd a membrilor partidului comunist — a cărei activitate era interzisă și ca urmare a apartenenței sale la Internaționala a III-a.

Activitatea de ajutorare materială, apărare morală și juridică întreprinsă de partidul comunist, prin intermediul organizațiilor de luptă împotriva represiunii, a avut repercusiuni pozitive. Ca urmare a acestor acțiuni, autoritățile au fost nevoite, în unele cazuri, să revină asupra măsurilor represive. La rîndul lor, completele de judecată s-au văzut obligate să ia în considerare miile de cereri, memorii și telegrame de protest; unii inculpați au fost eliberați, termenele de detențiune micșorate, s-a acordat de cîteva ori (1922, 1929) amnistierea unor categorii de deținuți politici, regimul de închisori s-a ameliorat pe moment.

Ajutorarea victimelor represiunii burgheze trebuie înțeleasă nu ca un scop în sine. Acțiunile de salvare a vieții deținuților politici întreprinse de partidul comunist urmăreau nu numai recuperarea fizică a luptătorului revoluționar arestat. Preocuparea pentru ajutorarea militanților clasei muncitoare viza pe lingă aspectul uman al problemei și pe cel politic: de a repune aceste cadre în circuitul luptei revoluționare la nivelul întregii lor capacități, în vederea continuării mișcării revoluționare pe planuri superioare de activitate.

Necesitatea păstrării celui mai prețios capital al mișcării revoluționare din Romînia, capitalul uman, a salvării detașamentelor celor mai înaintate ale clasei muncitoare care suferiseră înfrîngeri trecătoare, dar nu trebuiau să se lase învinse, explică atenția cu caracter deosebit pe care partidul comunist a acordat-o problemelor de organizare internă a colectivelor de militanți revoluționari din închisori, mai apoi din lagărele de concentrare.

³ „Socialismul” din 20 septembrie 1920.

Era vorba de o organizare adecvată, specifică condițiilor de detențiune, ale cărei sensuri de manifestare urmăreau două principale obiective : desfășurarea unei activități de partid, de instrucție și educație revoluționară, partinică, pe de altă parte organizarea mișcării de rezistență internă a colectivelor de întemnițați împotriva măsurilor abuzive, a represiunilor de tot felul la care erau supuși din partea administrațiilor reacționare din închisori, cu concursul tacit al oficialităților guvernamentale. Impunerea și respectarea regimului politic în închisori a constituit o preocupare constantă nu numai pentru partidul comunist și organizațiile de ajutor și solidaritate, dar mai ales pentru deținuții politici comuniști și antifasciști întemnițați. Ea a fost necesară întrucît, spre deosebire de alte state capitaliste, a căror legislație penală departaja regimul de detențiune al internaților politici de cel de drept comun, în România o atare cerință a rămas multă vreme în stadiu de deziderat. Aceasta sub aspect legislativ, deoarece, în realitate, în anumite perioade de timp, militanții revoluționari întemnițați, avînd concursul mișcării muncitorești și democratice, au reușit să impună aparatului represiv respectarea practică a regimului politic.

Deși în România au existat numeroase închisori, lupta pentru impunerea și respectarea regimului politic se leagă în modul cel mai direct de istoria penitenciarului Doftana, închisoare politică centrală, de tristă faimă în epocă pentru regimul său celular și foarte sever de detențiune.

Concepută ca închisoare disciplinară, Doftana a fost construită în perioada anilor 1894—1897, pe o suprafață de aproximativ 8000 m². Realizată în formă de potcoavă, construcția avea 8 secții, notate alfabetic de la A la H și un număr total de 397 de celule. Dintre acestea numai o parte (3 secții) primeau lumină directă, restul fiind luminate indirect sau găsindu-se în totală obscuritate⁴.

Complet întunecate, umede și izolate erau cele 40 de celule ale secției „H”, secție „disciplinară”, într-o închisoare concepută prin însăși destinația sa a fi „disciplinară”. Pentru a ne face o idee despre regimul secției „H” cităm din adresa din 23 iulie 1934 a direcției închisorii către autoritățile superioare : „În acest penitenciar — se aplică și acum prin tradiție următorul regim deținuților pedepsiți la secția H (celule de pedeapsă). I se pun deținutului lanțuri de mâini și de picioare. Drept hrană primește o jumătate din rația reglementară și 2 zile pe săptămînă post. Nu are voie să-și indulcească traiul cu alte alimente. Nu are voie să scrie sau să primească scrisori și nici să fie vizitat de rude. În celulă nu există nici un fel de mobilier, afară de tinetă și o rogojină”⁵.

Numeroasele atitudini de solidaritate internă și internațională față de militanții comuniști din închisori, care s-au evidențiat în mod deosebit în timpul mării campanii pentru amnistie din anul 1928⁶, au determinat guvernul național-țărănist să introducă în codul penal, elaborat în anul 1929, stipulații concrete privind regimul de detenție pe care administrațiile

⁴ N. Cioroiu, *Doftana — citadelă a luptei revoluționare din România*, în „Analele Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R.”, nr. 6/1965, p. 119—121.

⁵ Apud Ion Ardeleanu, *Muzeul Doftana*, Edit. meridiene, București, 1969, p. 9.

⁶ M.C. Stănescu, *Comitetul pentru amnistie, în Organizații de masă legale și ilegale create, conduse sau influențate de P.C.R. 1921—1944*, vol. 1, Edit. politică, București, 1970, p. 354—365.

de închisori trebuiau să-l aplice deținuților politici⁷. Regulamentele de organizare și de funcționare a penitenciarelor, elaborate în virtutea legii amintite, rețineau, la capitolul în discuție, în mare: obligativitatea administrațiilor de închisori de a departaja deținuții politici de cei de drept comun; de a le acorda posibilități sporite de comunicare internă și cu exteriorul; de a le permite organizarea muncii în ateliere după criteriile proprii apreciate de colectiv; de a le crea cadrul necesar pentru o activitate culturală ș.a.m.d. În sfârșit, existau dispoziții clare în privința asigurării unui regim alimentar corespunzător, care putea fi îmbunătățit în funcție de posibilitățile materiale autonome de care deținuții politici dispuneau, ca urmare a mișcării de solidaritate din afară⁸.

Legiferarea regimului politic pentru deținuții revoluționari reprezenta o victorie de prestigiu a clasei muncitoare din România, a întregii opinii publice democratice și progresiste care, la chemarea și sub îndrumarea partidului comunist, își manifestaseră activ atitudinea protestatară împotriva autorităților reacționare, de sprijin și de solidaritate efectivă față de luptătorii comuniști întemnițați. În egală măsură, această victorie reprezenta rezultatul luptei neconținute pe care au desfășurat-o colectivele de deținuți politici între zidurile închisorilor, răsplata numeroaselor lor jertfe, a curajului și spiritului de sacrificiu pe care l-au probat în condiții de detențiune deosebit de grele.

Ca și amnistia, regimul politic fusese cîștigat prin forță, ca rezultat al luptei maselor muncitoare, a presiunilor exercitate asupra aparatului burghez de stat. Conștientă de acest lucru, burghezia, ale cărei sentimente reacționare față de clasa muncitoare și fobie anticomunistă au rămas neschimbate, va căuta în mod constant motive de a eluda clauzele regimului politic. În perioada anilor următori colectivele de întemnițați politici revoluționari au fost supuse la puternice presiuni. Ofensiva a fost declanșată de administrația penitenciarului Dofțana. În ziua de 28 decembrie 1930 unul dintre deținuții politici comuniști a fost sancționat cu 30 de zile de carceră. Lipsită de temei real, pedeapsa a pricinuit o mare nemulțumire în rândurile colectivului de militanți revoluționari. În semn de protest, mulți dintre ei au refuzat să intre în celule. Ca urmare, organele de pază au intervenit cu brutalitate: s-au tras salve de avertisment, s-au folosit paturile de puști și alte ustensile din arsenalul bogat al închisorii⁹. Incidentul a fost folosit drept pretext pentru suspendarea unor însemnate atribute ale regimului politic: militanții comuniști au fost izolați, o parte din ei au fost puși în lanțuri și trimiși la secția H, atelierele au fost închise pentru o perioadă de timp, s-au suspendat vorbitoarele, coletele și alte ajutoare materiale so-site din afară au fost confiscate ș. a. m. d.¹⁰

Conflictul din decembrie 1930 — ianuarie 1931 a fost aplanat cu greu și numai în urma unei puternice campanii de sprijin și solidaritate. Cu acest prilej, partidul comunist, Ajutorul Roșu au căutat să imprime acțiunilor de ajutorare a militanților întemnițați un cadru unitar, de front unic

⁷ *Colecție de legi și regulamente*, tomul VII, partea I, Legea nr. 141 pentru organizarea penitenciarelor și institutelor de prevenție, cap. II, *Despre regimul de penitenciare și Institutul de prevenție*, „Monitorul oficial și Imprimeriile statului”, București, 1930, p. 823—875.

⁸ *Ibidem*.

⁹ Arhiva C.C. al P.C.R., fond. 23, dosar 4143, f. 157, 178—180., fond 95, dosar 8899, f. 19.

¹⁰ *Ibidem*.

muncitoresc. Organizațiile politice și profesionale ale clasei muncitoare au primit, în acest sens, propuneri de realizare a unui comitet central de luptă pentru inițierea și conducerea mișcării de solidaritate la nivelul întregii țări¹¹. Deși nu s-a putut realiza un organ central de acțiune comună în sensul propunerilor partidului comunist, dezvăluirea în fața maselor a situației de la Doftana, protestul opiniei publice, exprimat și în presă, au constituit factorii care au determinat autoritățile să revină asupra măsurilor represive și samavolnice adoptate. Regimul politic la Doftana a fost reintrodus; dar nu pentru multă vreme, deoarece luptele revoluționare din ianuarie—februarie 1933 vor constitui prilej de a învenina mai mult atitudinea abuzivă și răzbunătoare a aparatului de stat față de prizonierii politici.

Legiferarea regimului politic, aplicarea acestui regim (cu intermitențele amintite), la Doftana și în alte închisori a avut repercusiuni imediate și pozitive asupra activității desfășurate de partidul comunist pentru ajutorarea multilaterală a revoluționarilor întemnițați. Au fost create, în primul rând, noi posibilități de întărire și lărgire a legăturilor conspirative dintre partid și colectivele din închisori. Întrucât de existența și funcționarea corespunzătoare a acestor legături depindea întreaga activitate de organizare politică și pe linie de colectiv a celor întemnițați, P.C.R. a luat măsuri pentru a imprima acestei activități un caracter constant și bine organizat. Ca urmare, la nivelul C.C. al Ajutorului Roșu a fost creat un *Resort al închisorilor*¹². Informarea partidului asupra situației colectivelor de deținuți politici din diferite penitenciare (în sensul raporturilor în care aceștia se găseau cu personalul din administrație), asupra necesităților lor materiale și de documentare politică erau principalele atribuții ale acestui resort¹³. În sens invers, comuniștilor care activau în resortul închisorilor li se încredințau sarcini de mare răspundere politică: de a transmite colectivelor de întemnițați instrucțiuni ale P.C.R., materiale informative și de partid¹⁴.

Existau însă și alte modalități folosite de partid pentru stabilirea unor contacte cu militanții comuniști din închisori. Citarea unor deținuți politici întemnițați drept martori ai apărării în procesele intentate clasei muncitoare, mișcării antifasciste reprezenta, de pildă, un procedeu des uzitat. Studiind documentele referitoare la procesul politic judecat de Tribunalul Militar al Corpului V Armată din Brașov, în primăvara anului 1936, vom găsi, spre exemplu, cererea tovarășului Nicolae Ceaușescu, adresată comisarului regal, prin care solicită citarea lui Grigore Preoteasa și a doctorului Hipolit Derevici drept martori ai apărării în cazul procesului său¹⁵. Faptul că ambii militanți revoluționari și antifasciști erau întemnițați — la Doftana și respectiv în penitenciarul din Chișinău¹⁶ — ne întărește convingerea că tinărul luptător al partidului comunist a procedat

¹¹ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 23, dosar 4143, f. 178—180.

¹² Vezi detalii în legătură cu activitatea acestui resort la Olimpiu Matichescu, *Ajutorul Roșu, în Organizații de masă legale și ilegale, create, conduse sau influențate de P.C.R. 1921—1944*, vol. I, Edit. politică, București, 1970, p. 125—242.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ Arhiva Institutului de studii istorice și social politice de pe lângă C.C. al P.C.R., fond VII, dosar 1801, f. 16.

¹⁶ *Ibidem*.

în acest mod dînd curs unei sarcini primite din partea conducerii P.C.R., în sensul facilitării transmiterii unor informații și instrucțiuni colectivelor de deținuți politici din închisorile menționate.

De buna funcționare a legăturilor conspirative se leagă în modul cel mai direct activitatea și normele de organizare internă a luptătorilor revoluționari întemnițați. Organizarea pe linie de partid în închisori s-a realizat în condiții specifice, în funcție de posibilitățile pe care șile-au creat deținuții politici comuniști în diverse penitenciare. Sub raport al structurii organizatorice însă, a existat o organizare unitară care respecta schema organizatorică a P.C.R. la nivelul său de jos.

Astfel, conform instrucțiunilor partidului comunist, comuniștii din închisori s-au organizat în celule ale P.C.R.¹⁷ Celula era condusă de un comitet și de biroul comitetului de celulă¹⁸. Ambele organisme fiind alese conform principiilor centralismului democratic care stătea la baza activității partidului comunist. La rîndul său, celula era divizată în mai multe nuclee de partid, organizate pe secții (cum era în cazul Doftanei), pe etaje (cum era cazul închisorii din Caransebeș) sau pe ateliere și grupe de muncă în perioada cînd regimul politic în închisori funcționa efectiv¹⁹. Nucleul de partid avea în fruntea sa un birou, compus din 3 persoane și condus de un responsabil de partid, în fapt secretarul nucleului de partid²⁰.

Celulele de partid din închisori erau subordonate direct Comitetului Central al P.C.R.²¹.

În mod firesc, în celulele de partid din închisori intrau numai membrii ai P.C.R. De aici însă nu trebuie să se tragă concluzia că la Doftana sau în alte închisori comuniștii singuri ar fi desfășurat activitate politică sau de rezistență împotriva aparatului represiv. Izolaționismul era străin de spiritul activității revoluționare a partidului comunist în ansamblul său. Cu atît mai mult această atitudine nu putea fi acceptată de comuniști în condițiile grele ale situației de detențiune. Ca urmare, în mod constant, în instrucțiunile și directivele pe care conducerea P.C.R. le transmitea organizațiilor de partid din închisori, prin intermediul sistemului de legături conspirative, vom găsi sarcina realizării unității de acțiune a tuturor militanților revoluționari întemnițați: comuniști, socialiști, social-democrați, intelectuali antifasciști, țărani revoluționari care intraseră în conflict politic cu regimul burghez, alte persoane care ispășeau în închisori „vina” convingerilor și a atitudinii politice democratice. De aceea, o a doua direcție de organizare a militanților revoluționari din închisori se referă la organizarea pe linie de colectiv²².

Organizația de colectiv îngloba pe toți deținuții politici și constituia, în condițiile specifice din închisori, expresia politicii generale a partidului comunist de înfăptuire a unității muncitorești de acțiune și a Frontului popular antifascist, în epoca în care realizarea acestui obiectiv de luptă se găsea în centrul activității sale politice.

¹⁷ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 4, dosar 740, f. 354—357; Arhiva Institutului de studii istorice și social politice de pe lingă C.al P.C.R., cota Ab XXII—8.

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ Ibidem.

²¹ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 4, dosar 740, f. 354—357.

²² Arhiva C.C. al P.C.R., fond 4, dosar 740, f. 354—357; fond 96, dosar 811, f. 70—107; Arhiva Institutului de studii istorice și social-politice de pe lingă C.C. al P.C.R., cota Ab XXII—8.

Organizațiile de colectiv aveau în fruntea lor un comitet de conducere și își desfășurau activitatea pe resoarte. De regulă, dar nu în mod obligatoriu, resoartele erau conduse de membri ai biroului celulei P.C.R.²³ În acest chip se realiza practic conducerea întregului colectiv de către organizația de partid.

Resortul economic era unul din principalele resoarte ale organizației de colectiv. De buna sa funcționare depindea în mare măsură însăși existența organizată a colectivului, deoarece nu putea fi vorba de o luptă solidară în închisori fără o deplină solidaritate sub aspectul condițiilor materiale de trai. Concret, în sarcina resortului economic intrau problemele de centralizare a ajutoarelor materiale (colete cu alimente, efecte de îmbrăcăminte, sume de bani care veneau din partea organizațiilor Ajutorului Roșu sau chiar din partea rudelor individuale ale deținuților politici) și apoi distribuirea lor unitară și în funcție de necesități²⁴. Retribuția colectivă avea în vedere și veniturile pe care le obțineau deținuții politici revoluționari în perioadele de funcționare a regimului politic, când aveau posibilitatea de a munci în ateliere și, ca urmare, de a fructifica o parte din valoarea activității lor productive²⁵. În fruntea resortului economic se găsea un econom general, secondat de multe ori de un casier. Aceștia distribuiau ajutoarele — în conformitate cu indicațiile conducerii organizației de colectiv — unor economi subordonați, care se ocupau cu redistribuirea lor la nivelul grupelor de deținuți politici, constituite pe celule sau pe unități de muncă în ateliere²⁶.

Desigur, s-ar putea spune numeroase alte lucruri despre resoartele economice ale organizațiilor de colectiv, despre abnegația militanților partidului comunist care le imprimau conținutul concret de activitate, în spiritul unor principii etice proprii partidului revoluționar și de avangardă al clasei muncitoare.

Cu prilejul festivităților ocazionate de sărbătorirea a 60 de ani de viață și peste 45 de ani de activitate neîntreruptă în mișcarea revoluționară din România, tovarășul Nicolae Ceaușescu secretarul general al Partidului Comunist Român, avea să-și amintească cu emoție de anii pe care i-a petrecut în colectivele luptătorilor revoluționari întemnițați, anii unor grele încercări, de luptă și de sacrificii, dar și de romantism revoluționar. La școala aspră a Doftanei, a altor închisori, a lagărului de la Tg. Jiu de mai tirziu aveau să se desăvârșească minunatele calități etice, moral-politice și patriotice ale conducătorului de azi al partidului și statului nostru, ale altor numeroși luptători revoluționari care și-au închinat viața idealurilor de dreptate, de libertate și independență națională ale poporului român. „Lupta revoluționară, viața în colectivele din închisori și lagăre — sublinia cu prilejul amintit tovarășul Nicolae Ceaușescu — au constituit o înaltă școală de pregătire politică-ideologică, de educare și formare în spiritul principiilor eticii și echității socialiste și comuniste. Activiștii revoluționari, comuniștii puneau mai presus de orice interesele maselor populare, lupta împotriva asupritorilor; ei renunțau la tot, împărțind de multe ori între ei ultima bucată de piine, dar ținând sus steagul luptei revoluționare.

²³ Ibidem.

²⁴ Ibidem.

²⁵ Ibidem.

²⁶ Ibidem.

În mod deosebit aş dori să menţionez viaţa organizată în închisori în spiritul principiilor eticii comuniste, care au dat tărie şi forţă tuturor celor închişi să reziste prigoanei, infometării, mizeriei şi să ţină sus steagul luptei revoluţionare, să nu se plece nici un moment în faţa claselor exploata-toare”²⁷.

Un al doilea mare şi important resort al organizaţiei de colectiv era *Resortul instrucţiei şi educaţiei*. În condiţiile favorabile create de cucerirea regimului politic, la începutul anului 1930, s-au pus bazele învăţămîntului de partid şi de cultură generală în închisori. La Doftana comuniştii şi-au organizat o bibliotecă proprie, care a funcţionat legal în perioadele în care regimul politic a fost respectat. Biblioteca se găsea totuşi sub controlul administraţiei, în privinţa literaturii ştiinţifice şi beletristice pe care o conţinea. Ca urmare, învăţămîntul de partid se desfăşura, de regulă, pe baza studierii şi prelucrării conspirative a materialelor ilegale introduse în închisori.

Studiul ideologic şi cel de cultură generală a fost uşurat de contactul permanent creat între deţinuţii politici ca urmare a activităţii desfăşurate în ateliere. În cazul Doftanei există mărturii care învederează eforturile deosebite depuse de comuniştii întemniţaţi pentru marcarea semnificaţiei istorice a revoluţiei conduse de Tudor Vladimirescu la 1821, a creării Partidului Comunist Român, de evocare a vieţii şi activităţii clasicele marxism-leninismului, a altor militanţi de seamă ai mişcării muncitoreşti internaţionale, de comemorare a 50 de ani de la moartea lui Mihai Eminescu. Cu acest prilej, la Doftana a fost organizat un program cultural, în contextul căruia s-au recitat poezii ale marelui nostru poet²⁸.

În sfîrşit, din şirul acestor exemple nu pot lipsi manifestările specifice colectivelor din închisori de sărbătorire a zilei de 1 Mai, 7 Noiembrie, 8 Martie ş. a.²⁹

Muzeul de azi al fostei închisori Doftana păstrează, de asemenea, peste o mie de volume: lucrări de ştiinţă, literatură, filozofie, manuale, dicţionare, care au constituit în diverşi ani obiect de studiu şi analiză pentru deţinuţii politici revoluţionari întemniţaţi³⁰. Reproducem cîteva titluri: *Capitalul de Karl Marx*, *Anti-Dühring de Friedrich Engels*, *Imperialismul stadiul cel mai înalt al capitalismului*, *Statul şi revoluţia de V. I. Lenin*, *Puterea armată şi arta militară de la întemeierea Principatului Valahiei pînă acum*, *Istoria românilor sub Mihai Vodă-Viteazul* şi *Mersul revoluţiei în istoria românilor* ale lui Nicolae Bălcescu, *Îmbunătăţirea soartei ţăranilor* de Mihail Kogălniceanu, *Istoria românilor* de A. D. Xenopol, *Neobiobăgia* şi *Concepţia materialistă a istoriei*, scrise de Constantin Dobrogeanu-Gherea, *Teoria undulaţiunii universale* de Vasile Conta, volume de istorie elaborate de Nicolae Iorga, *Sociologia românească* de Dimitrie Gusti, literatură beletristică³¹. Am putea adăuga, totodată, numeroase titluri de ziare şi reviste democratice, broşuri, manifeste, circulare şi instrucţiuni editate de partidul comunist în condiţii de conspirativitate.

²⁷ „Scnteia” din 26 ianuarie 1978.

²⁸ Ion Ardeleanu, *Op. cit.* p. 30–31.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ *Ibidem*.

Dacă în privința învățămîntului de cultură generală, a însușirii limbilor străine cu precădere erau puține opreliști, intervenția aparatului represiv fiind incidentală, învățămîntul ideologic însă se realiza în condiții mult mai dificile. Din această cauză, organizarea și desfășurarea sa regulată a constituit una dintre sarcinile centrale ale organizațiilor de partid și de colectiv din închisori.

Atît studiul cît și controlul însușirii materialului indicat se desfășurau, după posibilități, dar în toate cazurile cu maximum de responsabilitate ³². În perioadele de regim politic aveau loc adevărate seminarii, la care luau parte toți cursanții iar lectorii verificau cunoștințele și puneau note ³³. Aceste seminarii se organizau în celulele colective, în atelierile închisorii, în orele de plimbare, cînd deținuții politici erau scoși din celulele individuale ³⁴.

Alta era însă situația în perioadele de ofensivă a aparatului represiv, cînd atelierile de muncă erau închise și colectivul supus regimului celular, de izolare.

În astfel de împrejurări (și ele au fost foarte frecvente în istoria Doftanei și a altor închisori, cu precădere în anii 1933—1937), comuniștii care munciau în resortul instrucției și educației trebuiau să găsească metode de acțiune noi, potrivite cu împrejurările, deoarece, de data aceasta, învățămîntul ideologic (sau chiar cel de cultură generală) nu numai că era necesar ca mijloc de instrucție individuală, dar și de absolută trebuință ca mijloc de luptă împotriva izolării, a consecințelor morale grave pe care le determina regimul celular prelungit. Ca urmare, în condiții deosebit de dificile, conținutul materialelor prelucrate era transcris pe hîrtie fină (așa-numita foiață de țigări), cu litere de format foarte mic ³⁵. El era apoi memorat pînă la amănunt de mai mulți lectori desemnați de celula de partid pe grupuri de celule ³⁶. La o anumită oră, mai ales seara după stingere, se deschideau geamurile celulelor și lectorii își începeau munca. Tema era expusă cu glas tare de fiecare lector în parte. Atunci cînd unul dintre lectori era întrerupt prin mijloace opresive, cel de al doilea îi lua locul, continuînd narațiunea materialului din punctul în care fusese lăsat ³⁷.

Aceeași modalitate de acțiune era folosită pentru comemorarea prin conferințe a diverse evenimente, pentru informarea zilnică asupra situației politice interne și internaționale ³⁸.

Munca de educație politică desfășurată de colectivele de militanți revoluționari întemnițați nu a putut fi, practic, suprimată în pofida tuturor măsurilor opresive adoptate de aparatul administrativ, de eforturile depuse în acest sens de organele de siguranță și de Direcția Generală a Penitenciarelor. Această neputință va fi, de altfel, consemnată în numeroase rapoarte, referate și informări : „În penitenciarul Doftana, comuniștii, deși

³² Arhiva C.C. al P.C.R., fond 96, dosar 84, f. 70—107, Arhiva Institutului de studii istorice și social politice de pe lângă C.C. al P.C.R., cota Ab. XXII—8; Nicolae Goldberger, *În lagăre și închisori studiam învățătura lui Lenin*, în „Magazin istoric”, nr. 5/1970.

³³ Ibidem.

³⁴ Ibidem.

³⁵ Ibidem.

³⁶ Ibidem.

³⁷ Ibidem.

³⁸ Ibidem.

izolați în celule, duc totuși o muncă politică printre elementele de acolo. Astfel, se țin zilnic conferințe și se fac discuții asupra problemelor ce agită partidul comunist, ei fiind organizați într-un colectiv care înglobează pe toți deținuții pentru comunism. Afară de aceasta, există o celulă comunistă alcătuită din toți membrii partidului comunist care, de fapt, conduce colectivul și, conform instrucțiunilor din afară, dau linia de conduită întregului colectiv” (Referat al organelor de siguranță din 24 septembrie 1936)³⁹.

Resortul siguranței reprezenta unul dintre resoartele organizației de colectiv a cărui existență era absolut indispensabilă pentru întreaga activitate desfășurată de militanții comuniști și antifasciști întemnițați. Sarcina principală încredințată de celula de partid acestui organism era de a acționa în sensul feririi colectivului de activitatea distructivă a agenților provocatori, a elementelor dizolvante care se puteau infiltra în organizația de colectiv⁴⁰. Ca urmare, în acest resort activau elemente de maximă încredere politică, de obicei membri ai partidului comunist. Sensurile activității resortului erau diverse dar, în primul rînd, avea sarcina de a verifica foarte temeinic apartenența organizatorică și activitatea politică a deținuților revoluționari noi veniți⁴¹. Astfel, se verificau împrejurările în care se produsese arestarea, la ce pedepse fuseseră condamnați, detaliile atitudinii în timpul anchetei la Siguranță, în timpul procesului și, firește, dacă erau membri ai P.C.R., U.T.C. sau ai altor organizații revoluționare aflate sub conducerea sau influența politică a partidului comunist⁴². Numai după ce răspunsurile la aceste întrebări erau clare și pozitive, celula de partid din închisoare dispunea încadrarea militantului respectiv în organizația de colectiv. Încadrarea în viața organizatorică a celei se făcea, după caz, dacă deținutul politic nou venit era membru al P.C.R. sau al Uniunii Tineretului Comunist, niciodată însă înainte ca situația apartenenței la partid să fie pe deplin elucidată, prin confirmarea care trebuia să vină din partea conducerii P.C.R.

Acest sistem de verificare devenea absolut necesar mai ales în perioadele în care deținuții politici revoluționari aveau de suportat consecințele ofensivei aparatului represiv, cînd prerogativele regimului politic erau suspendate. În condițiile deosebit de grele ale regimului de izolare, administrațiile de închisori puteau ușor strecura în mijlocul colectivului agenți provocatori. Atare elemente puteau, în funcție de instrucțiunile ce le primeau, fie să desconspire activitatea politică desfășurată de organizațiile de partid și de colectiv, subminînd astfel mișcarea de rezistență internă a colectivului, fie să provoace prin atitudinea lor noi măsuri de represiune din partea administrației, să furnizeze deci pretextul necesar în fața opiniei publice.

Ca urmare a acestor măsuri de siguranță, cazurile de strecurare în cadrul colectivelor de deținuți politici din închisori a unor elemente provo-

³⁹ Arhiva Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R., fototecă, clișeu nr. 6251.

⁴⁰ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 4, dosar 740, f. 354—357; Pavel Bojan, *Vremurile mele*, Edit. Eminescu, București, 1971, p. 190—191.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² *Ibidem*.

catoare, fățiș dușmănoase și străine de mișcarea muncitorească, revoluționară au fost izolate⁴³.

Măsurile represive adoptate împotriva mișcării muncitorești și democratice — în timpul și după evenimentele revoluționare din ianuarie-februarie 1933 — au avut repercusiuni dintre cele mai grave asupra situației militanților revoluționari întemnițați. Aceștia au fost supuși unei ofensive puternice și neîntrerupte din partea administrațiilor reacționare de închisori. În intenția aparatului represiv această ofensivă viza intimidarea mișcării muncitorești, slăbirea capacităților sale de luptă prin izolarea și distrugerea fizică a unor cadre revoluționare cu experiență și prestigiu în mase.

Tonul măsurilor represive asupra celor întemnițați l-a dat administrația penitenciarului Doftana, în mai 1933, când a fost introdus regimul celular, de izolare a deținuților politici⁴⁴. Situația s-a înrăutățit ulterior, odată cu aducerea la conducerea închisorii a directorului Eugen Săvinescu⁴⁵. Prevalându-se de pretexte ca : refuzul celor întemnițați de a efectua anumite munci, obligatorii de a răspunde la salut cu formula „să trăiți”, de a semna așa-numitele „declarații de renunțare la principiile luptei revoluționare”, acesta a trecut în februarie 1935, la terorizarea deținuților politici prin bătăi, încarcerări, provocări și privațiuni materiale de tot felul. Regimul a fost înrăutățit, atelierile — administrate de către deținuții politici — au fost închise și înlocuite ulterior cu ateliere ale direcției, colectivul a fost dezmembrat prin intercalarea deținuților politici printre cei de drept comun. Posibilitățile procurării de alimente, îmbrăcăminte, medicamente, literatură de partid au fost substanțial îngreuiate prin măsuri drastice de izolare, limitarea convorbirilor, corespondenței, a primirii de colete și informări din partea mișcării muncitorești din afară⁴⁶. Într-un cuvânt, regimul politic fusese definitiv suspendat.

Situația gravă creată deținuților politici de la Doftana, tendințele de extindere a acestor măsuri represive asupra colectivelor din celelalte închisori, au pus în fața partidului comunist, a Ajutorului Roșu și a altor organizații de masă sarcini mari în direcția ajutorării și apărării morale a deținuților politici comuniști și antifasciști. Lupta pentru reintroducerea regimului politic în închisori, care începea acum, va dura peste 3 ani de zile. Ca și în alte împrejurări însă, victoria va fi din nou de partea partidului comunist, a maselor largi muncitorești care au răspuns chemărilor sale. P.C.R. a apreciat în primul rînd că se impunea, ca necesitate stringentă, reorganizarea colectivelor din închisori și formarea unui front larg de solidaritate cu cei întemnițați, menit să determine autoritățile la respectarea regimului politic.

Pornind de la necesitatea reorganizării colectivului deținuților politici din închisori, în primul rînd din Doftana, Secretariatul C. C. al P.C.R., împreună cu Biroul C. C. al Ajutorului Roșu, au analizat amănunțit cauzele

⁴³ *Ibidem.*

⁴⁴ Arhiva Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R., Cota Eb. XX — 1.

⁴⁵ *Ibidem.*

⁴⁶ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 1, inventar 8, dosar 156, f. 1 ; fond 1, dosar 7969, f. 36 — 41.

care au dus la accentuarea conflictului dintre deținuții politici și administrația închisorii, hotărînd pentru viitor aplicarea de către cei întemnițați a unei tactici diferențiate și mai elastice față de autorități, în conformitate cu situația creată și necesitățile de organizare⁴⁷. Concluziile respective, expuse în Circulara C. C. al Ajutorului Roșu din martie 1935, au fost trimise spre analiză tuturor colectivelor de deținuți politici din închisori. Făcînd un tur de orizont asupra principalelor caracteristici care defineau situația internă și internațională, sarcinile care stăteau în fața clasei muncitoare în domeniul ajutorării militanților revoluționari întemnițați și posibilitățile de îndeplinire a acestor sarcini în condițiile înăspririi măsurilor represive, plenara analiza amănunțit cauzele activizării conflictelor cu administrația și conchidea că ele puteau fi uneori evitate. „Cei căzuți la închisoare reprezintă nu numai elementele cele mai bune ale clasei muncitoare, cei mai buni luptători antifasciști, dar și un capital politic imens depus de mișcarea revoluționară pentru ridicarea lor în activitate. Acest capital nu trebuie risipit. Prin prisma necesității de a menține și a spori acest capital, depus de mișcare în fiecare din închisori, trebuie privită toată atitudinea principală a colectivului. Rostul colectivului la închisoare nu este altul, decît de a menține solidaritatea între toți revoluționarii închiși, de a le păstra sănătatea — fizicește și moralicește — și a-i pregăti să poată continua cu și mai multă energie lupta revoluționară îndată ce vor fi liberi”⁴⁸.

În lumina acestei necesități, se aprecia că prestarea anumitor munci colective (curățatul zăpezii din curtea închisorii, de pildă), formula de salut, prestarea unei activități sistematice în atelierle înființate de administrație, nu puteau pune sub semnul întrebării și nu împietau asupra atitudinii principale, revoluționare a deținuților politici, mai ales atunci cînd se punea problema majoră a salvării vieții lor. Instrucțiunile cuprinse în circulară insistau în special asupra necesității muncii în ateliere, ca principal mijloc de refacere a colectivului de deținuți politici comuniști și antifasciști, a îmbunătățirii mijloacelor materiale, organizării în comun a unor acțiuni revendicative și întărirea și permanentizarea legăturilor cu mișcarea revoluționară din afară⁴⁹.

Un rol însemnat pentru reorganizarea colectivelor de militanți revoluționari din închisori l-au avut directivele ulterioare adoptate de partidul comunist în această privință. Cităm, dintre acestea, Circulara C. C. al Ajutorului Roșu din decembrie 1936⁵⁰.

Preocuparea pentru organizarea internă a colectivelor de deținuți — organizarea menită să le permită o ripostă organizată și eficientă împotriva ofensivei aparatului represiv — s-a manifestat, în practica acțiunilor organizate și conduse de partidul comunist pentru ajutorarea morală a celor întemnițați, paralel cu organizarea unor acțiuni menite să atragă atenția opiniei publice asupra situației din închisori și necesității luptei pentru

⁴⁷ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 1, dosar 7969 f. 36—41; fond 1, inventar 8, dosar 15 8 f. 168—203.

⁴⁸ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 1, dosar 7969, f. 36—41.

⁴⁹ Ibidem.

⁵⁰ Arhiva Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R. clișeele 6819, 6820.

respectarea regimului politic. Ca și în trecut, au fost editate și difuzate în această perioadă numeroase manifeste, broșuri, au fost folosite alte mijloace propagandistice conspirative în care era popularizată în întreaga țară lupta revoluționară a comuniștilor și antifasciștilor arestați, situația grea care li se crease în închisori ca urmare a măsurilor represive adoptate de autorități⁵¹. În paginile unor cotidiane de mare tiraj ca „Adevărul”, „Dimineața”, „Cuvînt nou”, „Atlas”, „Brazda”, „Arena”, „Înainte”, „Drum liber”, „Vremuri noi” ș. a. au apărut numeroase știri privind viața grea a colectivelor de deținuți politici din diverse închisori, proteste colective ale maseilor de oameni ai muncii, opinii în jurul desfășurării proceselor militanților comuniști și antifasciști, chemări la luptă și unitate de acțiune pentru salvarea și eliberarea lor ș.a.m. d. La acestea se adaugă numeroasele materiale apărute în publicistica ilegală a P.C.R., cu precădere în organul central de presă al P.C.R., „Scînteia”⁵². Întrunirile și demonstrațiile de protest, organizate în fabrici și întreprinderi, în fața tribunalelor, a sediilor diferitelor ziare, închisori și instituții de stat, se terminau de regulă prin votarea unor moțiuni de solidaritate cu cei arestați cerîndu-se eliberarea lor și reintroducerea regimului politic⁵³.

Ca și în anii precedenți, P.C.R. s-a străduit să imprime un cadru de front unic muncitoresc luptei pentru ajutorarea multilaterală a militanților comuniști și antifasciști arestați, pentru determinarea aparatului represiv să reintroducă și să respecte regimul politic în închisori. Frontul unic muncitoresc în jurul deținuților politici a fost realizat în numeroase acțiuni de protest, întruniri și demonstrații care au avut loc cu participarea comună a muncitorilor comuniști, social-democrați, fără de partid, intelectuali progresiști, diverse alte pături sociale⁵⁴.

Situația politică creată în România sub raportul măsurilor represive îndreptate împotriva mișcării muncitorești și democratice, explică sprijinul moral însemnat pe care opinia publică, forțele progresiste internaționale au continuat să-l acorde acțiunilor revoluționare ale proletariatului român, victimelor luptei de clasă. Întruniri și mitinguri de solidaritate și de protest au avut loc în U.R.S.S., Franța, Germania, S.U.A., Cehoslovacia, Belgia, Anglia, Brazilia și în alte state⁵⁴. Lărgind cadrul intern de manifestare a solidarității mișcării muncitorești și antifasciste, procesele anti-comuniste judecate în această epocă, implicațiile lor determinate de atmosfera de represiune imprimată de justiția de clasă reacționară — au activizat mișcarea de solidaritate internațională cu luptătorii politici comuniști și antifasciști din România. Semnificativă este, de pildă, și atitudinea de protest a marelui scriitor francez Romain Rolland împotriva practicilor arbitrare ale regimului burghez din România: „În spiritul celor mai adevărați prieteni din Europa [ai poporului român], vă rugăm stăruitor să puneți capăt acestor scandaloase abuzuri, care aduc un prejudiciu incalculabil României” îi scria acesta lui Gheorghe Tătărescu, la o săptămână

⁵¹ Arhiva C.C. al P.C.R. fond 1, dosar nr. 183, f. 123—124; fond 3, dosar nr. 621, f. 217—218, fond 7, dosar 1323, f. 122, ș.a.

⁵² Arhiva C.C. al P.C.R., fond 1, inv. 8, dosar 169, f. 16—38; fond 4, dosar 703, f. 570.

⁵³ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 4, mapa 335/1935; fond 8, dosar 1680, f. 166, 339; fond 95, dosar 34078, f. 6—8.

⁵⁴ Vezi detalii la Olimpiu Matichescu, *Solidari cu poporul român*, Edit. politică, București, 1977.

după pronunțarea sentinței în procesul de la Brașov⁵⁵, în care fusese judecat, după cum am precizat, și militantul comunist Nicolae Ceaușescu.

Împrejurarea că militanții comuniști și antifasciști condamnați în acest proces nu împliniseră încă vârsta de 21 de ani (vârsta majoratului în acea epocă)—detaliu ne semnificativ în fond (deoarece, după cum faptele au demonstrat, tinerețea luptătorilor comuniști și antifasciști, implicați în acest proces, a constituit un atribut în favoarea activității lor revoluționare) — a determinat, în cursul anului 1937, intervenția în sprijinul prizonierilor politici comuniști și antifasciști din România a unei delegații a Ligii Howard pentru reforme penale, organizație democratică și antifascistă din Marea Britanie⁵⁶. Deși nu i s-a permis să viziteze Doftana, unde fusese întemnițat comunistul Nicolae Ceaușescu, concluziile pe care le-a desprins această delegație în urma vizitei de două săptămâni efectuate în România (în octombrie 1937) vor amplifica mișcarea de solidaritate internațională cu militanții comuniști și antifasciști întemnițați⁵⁷.

Mișcarea de rezistență a colectivului de militanți comuniști și antifasciști din Doftana, lupta lor împotriva aparatului represiv au cunoscut o amploare deosebită începând cu cea de a doua jumătate a anului 1936, odată cu hotărârea guvernului liberal de a comasa în acest penitenciar mare parte dintre deținuții politici internați în diverse închisori din țară. Soseau la Doftana cadre de partid cu experiență revoluționară, muncitori și intelectuali antifasciști judecați și condamnați în marile procese anticomuniste din această epocă.

Pe porțile Doftanei intrau, în august 1936, tinerii comuniști și antifasciști judecați în procesul de la Brașov (mai—iunie 1936), în frunte cu militantul partidului comunist Nicolae Ceaușescu. Întemnițarea luptătorului comunist Nicolae Ceaușescu în închisoarea Doftana se înscrie ca un fapt semnificativ, de mare însemnătate în contextul mișcării de rezistență internă a colectivului de deținuți politici revoluționari. Documentele vremii și deopotrivă tovarășii care l-au cunoscut în această perioadă de detențiune la Doftana (15 august 1936—12 decembrie 1938) îi evidențiază activitatea intensă desfășurată în cadrul celulei de partid, a organizației de colectiv. Tînărul luptător revoluționar s-a remarcat, totodată, printr-o activitate neobosită de studiu instructiv, de educație revoluționară și partinică, fiind încadrat activ în formele specifice de organizare a învățămîntului de partid din închisoare.

În mod deosebit însă s-a impus contribuția tovarășului Nicolae Ceaușescu la lupta colectivului de militanți comuniști și antifasciști întemnițați împotriva represiunii, a practicilor samavolnice folosite de administrație, pentru introducerea și respectarea regimului politic. Atitudinea sa intransigentă față de samavolniciile administrației, față de maltrătarile și regimul de izolare la care erau supuși deținuții politici revoluționari își găseau deseori reflectatea în rapoartele gardienilor, în cererile repetate

⁵⁵ Arhiva Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R., fond VII, dosar 2028, f. 67.

⁵⁶ Direcția Generală a Arhivelor Statului, Arhiva istorică centrală, fond Ministerul Justiției, dosar 63/1937, f. 17—20.

⁵⁷ „The Howard Journal”, vol. V, nr. 1 din ianuarie 1938.

ale acestora de a se adopta măsuri aspre, de represiune împotriva sa. „Subsemnații gardieni Mihai Gheorghe, Pralea Vasile și Militaru Ilie, cu serviciul de zi la secțiile D. E. și F. G., respectuoși vă raportăm următoarele : în dimineața zilei de 20 februarie 1937, pe la orele 8, deținutul Ceaușescu Nicolae a început să strige la adresa dv., și pe noi făcându-ne călăi și bătăuși, spunînd că nu știm ce facem”⁵⁸.

Gardienii raportori petiționau mai departe comandantului măsuri de pedeapsă, întrucît, insistau ei, comunistul Nicolae Ceaușescu ar fi unul dintre cei mai „instigatori” din secție.

Cunoscînd atmosfera samavolnică care domnea în închisoare, riscul pe care trebuiau să și-l asume militanții comuniști și antifasciști întemnițați atunci cînd întreprindeau asemenea acțiuni de confruntare deschisă cu aparatul represiv, avem credem nu numai dreptul dar și obligația de a interpreta termenul folosit de gardieni în adevărata sa semnificație ; de recunoaștere a unei atitudini de clasă mature și conștiente, a curajului, abnegației și dirzeniei revoluționare specifice luptătorului partidului comunist.

De altfel înseși oficialitățile închisorii au apreciat în acest fel activitatea comunistului Nicolae Ceaușescu. În rezoluția pusă pe același raport, comandantul închisorii ordona să fie mai întîi „scos la raport” și apoi „izolat”⁵⁹. În limbajul Doftanei, ambii termeni își aveau înțelesul lor aparte : scoaterea la raport presupunea, de regulă, cea mai cruntă bătaie ; iar „izolarea” : umezeala celulelor întunecoase ale secției „H” sau „D”, cu întregul lor cortegiu de samavolnicii și privațiuni.

Prin activitatea politică, revoluționară desfășurată în cadrul colectivului de militanți comuniști și antifasciști întemnițați la Doftana, într-o perioadă de confruntări hotărîtoare pentru recunoașterea și respectarea regimului politic în închisori, tovarășul Nicolae Ceaușescu avea să se impună chiar și în ochii aparatului represiv burghez. La 10 decembrie 1938, cu două zile înainte de eliberare, organele de siguranță aveau să-i întocmească următoarea fișă de caracterizare : „Nicolae Ceaușescu — fiul lui Andruța și Alexandra Ceaușescu, plugari din comuna Scornicești — Olt, figurează în cazierul Direcției generale a poliției ca unul ce militează în mișcarea comunistă de la vîrsta de 14 ani, fiind arestat și judecat în mai multe rînduri, după cum urmează :

— În anul 1933, cu adresa nr. 109.595 a Prefecturii Municipiului București, a fost înaintat Parchetului Tribunalului Ilfov, pentru acte de sabotaj și indemn la grevă, făcute printre lucrători. . . .

— În cursul lunii iunie 1934 a fost arestat de către Consiliul de război al Corpului I Armată Craiova, avînd asupra sa un număr de 22 de liste de subscripție și proteste semnate de membrii organizațiilor comuniste din Capitală, el fiind trimis ca delegat al organizațiilor comuniste din București la Craiova, pentru a face declarații favorabile ceferiștilor implicați în rebeliunea de la atelierele Grivița și fiind înaintat cu acte de anchetă Parchetului Tribunalului Dolj. . . .

⁵⁸ Arhiva Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R., fond VII, dosar 1801, f. 23.

⁵⁹ Ibidem.

— În anul 1934 a fost arestat de Prefectura Poliției municipiului București și înaintat Consiliului de război al Corpului II Armată pentru răspîndire de manifeste revoluționare, comuniste . . .

— În 1936 a fost arestat cu încă 18 membri ai tineretului comunist din orașul Tîrgoviște și fiind înaintat Consiliului de război al Corpului V Armată, a fost judecat și condamnat prin sentința nr. 187/1936 la 2 ani (și jumătate — n. n.) închisoare corecțională, pedeapsă executată la penitenciarul Doftana⁶⁰.

Sub presiunea opiniei publice interne și internaționale, la care se adăuga mișcarea de rezistență a colectivelor de militanți întemnițați, clasele dominante din România au fost obligate să adopte măsuri de îmbunătățire a situației deținuților politici comuniști și antifasciști întemnițați. Începînd cu luna februarie 1938 s-a mărit alocăția de hrană, au fost limitate abuzurile și presiunile morale, în sfîrșit, s-au redeschis atelierele de muncă și s-au lărgit posibilitățile de contact între deținuții politici; legăturile lor cu rudele au devenit mai frecvente și, odată cu aceasta, și posibilitățile partidului comunist de a organiza mai eficient sistemul de legături conspirative cu militanții din închisori, de a-i ajuta sub aspect material⁶¹.

În aceste condiții, mai favorabile de activitate, în lunile februarie — martie 1938, a avut loc Conferința celei P.C.R. de la Doftana. Au participat 48 de delegați, reprezentînd aproximativ 350 de deținuți politici comuniști și antifasciști. În timpul lucrărilor au fost subliniate succesele și limitele organizației în conducerea mișcării interne de rezistență a deținuților politici revoluționari. Rezoluția adoptată de Conferință cuprinde un ansamblu de măsuri organizatorice și politice care au stat la baza activității colectivelor în anii care au urmat⁶².

La sfîrșitul unei perioade de luptă care se încheia în primăvara anului 1938, se reintrodusesse în România regimul politic pentru militanții comuniști și antifasciști arestați. Era o victorie de prestigiu a clasei muncitoare din România, a partidului său revoluționar.

Reintroducerea regimului politic în închisori reflectă încă o dată trăinicia legăturilor partidului comunist cu masele muncitoare. Pe de altă parte, această victorie evidențiază intransigența revoluționară, curajul și spiritul de sacrificiu de care au dat dovadă colectivele de militanți comuniști și antifasciști întemnițați, faptul că, în pofida privării de libertate, ei nu au putut fi izolați. Cunoscute în mase, sacrificiile, lupta și suferințele lor vor întări prestigiul partidului comunist, vor consolida adeziunea de care se bucura politica revoluționară și patriotică promovată de comuniști în mijlocul poporului român.

Desigur, reintroducerea regimului politic la Doftana și în celelalte închisori nu trebuie apreciată ca o schimbare pozitivă de atitudine a regimului burghez față de partidul comunist și nici față de militanții revoluționari întemnițați. Prigonirea mișcării muncitorești, în primul rînd a partidului comunist, va continua în anii următori, va crește chiar în amploare

⁶⁰ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 85, dosar 1, f. 40.

⁶¹ Arhiva Institutului de studii istorice și social-politice de pe lingă C.C. al P.C.R., cota Ab. XXII—8.

⁶² Ibidem.

și intensitate în perioada regimului de dictatură antonesciană și a războiului hitlerist. Din această cauză, nici preocupările partidului comunist de mobilizare a maselor în vederea salvării și ajutorării lor nu vor înceta. Experiența dobândită în domeniul luptei pentru impunerea și respectarea regimului politic în închisori va fi folosită însă în noile împrejurări; ridicată chiar pe trepte organizatorice superioare. P.C.R., Apărarea Patriotică (organizație de masă cu caracter specific de luptă pentru ajutorarea materială, morală și juridică a militanților comuniști și antifasciști întemnițați sau internați), alte organizații revoluționare și patriotice de sub conducerea partidului au reușit să creeze și să mențină legături conspirative permanente între mișcarea de rezistență antifascistă din afară și miile de luptători revoluționari și patrioți din lagăre și închisori.

Colaborarea realizată între luptătorii comuniști din afară cu cei închiși și internați a transformat închisorile și lagărele de concentrare în unități combative, de luptă antifascistă, mijloace de călire revoluționară, de educare partinică, marxist-leninistă. „Lagărele și închisorile constituie pentru comuniști terenul propice pentru recrutarea de noi aderenți și adevărate academii pentru perfecționarea viitorilor militanți”⁶³, conchi-deau organele represive ale dictaturii militare antonesciene în primăvara anului 1944.

Legăturile directe și informarea multilaterală au permis comuniștilor din lagăre și închisori să participe activ la lupta revoluționară a P.C.R., să ia parte în continuare la pregătirea și îndeplinirea obiectivelor sale politice, până la victoria finală din august 1944.

LA LUTTE DU PARTI COMMUNISTE ROUMAIN POUR L'APPUI AUX MILITANTS RÉVOLUTIONNAIRES EMPRISONNÉS, POUR L'ÉTABLISSEMENT D'UN RÉGIME POLITIQUE

RÉSUMÉ

Peu après le Congrès historique de mai 1921, les milieux gouvernants mirent le parti communiste hors la loi, déclenchant une puissante campagne de persécution contre ses membres. Des milliers de militants furent arrêtés et condamnés à de nombreuses années de détention.

Dans les prisons, les détenus communistes et antifascistes étaient soumis à un régime de répression, incluant l'incarcération en sections spéciales de châtiment. Ces mesures s'imbriquaient à leur isolation totale de l'extérieur, à l'interdiction de recevoir des lettres, des aliments ou des médicaments.

Dénonçant par différents moyens les répressions pratiquées contre les militants communistes et antifascistes, le Parti Communiste Roumain se proposa, parmi ses objectifs, l'établissement d'un régime politique dans les prisons, comme un problème d'ordre principal, en dévoilant les essais de la réaction bourgeoise d'assimiler la lutte contre l'exploitation et

⁶³ Arhiva Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R., foto-tecă, clișeu nr. 6619.

l'oppression, pour la libération sociale et nationale du peuple, aux infractions de droit commun. Le régime politique dans les prisons devait garantir le respect de la dignité humaine des détenus, le droit au travail dans les ateliers, le droit à la bibliothèque, le droit de se procurer les aliments nécessaires, le droit de communiquer avec ceux de l'extérieur, de recevoir des colis, inclusivement des livres.

L'unité d'action et la combativité révolutionnaire des communistes emprisonnés, la solidarité des larges masses du pays et de l'étranger ont imposé aux classes dominantes la réintroduction du régime politique dans la prison de Doftana au printemps 1938 — ce qui a déterminé l'amélioration des conditions de détention aussi dans les autres prisons. Dans ces conditions, l'on a pu renforcer les organisations de parti clandestines et les collectifs antifascistes des prisons. En février—mars 1938, à Doftana eut lieu en des conditions de conspiration, la conférence de l'organisation de parti de la prison ; on élargit les possibilités d'information et d'éducation dans l'esprit des principes du marxisme-léninisme, on consolida encore davantage les liens des combattants révolutionnaires emprisonnés avec ceux de l'extérieur. C'est précisément cela qui favorisa la collaboration toujours plus étroite entre les cadres du parti emprisonnés et ceux qui se trouvaient en liberté à l'élaboration de la ligne politique du parti, des principales décisions concernant l'activité du parti.

Au long des années, à Doftana et en d'autres prisons, en des conditions extrêmement difficiles, se sont formés des militants révolutionnaires enthousiastes, des cadres à toute épreuve, des dirigeants et militants du Parti Communiste Roumain éduqués dans l'esprit de la discipline révolutionnaire, de la haute tenue morale et patriotique spécifique aux combattants communistes, décidés à ne rien épargner dans la lutte visant à renverser la domination des classes exploiteuses, à édifier la Roumanie nouvelle, socialiste.

RĂSCOALA ȚĂRANILOR DIN 1888 (CAUZE ȘI DESFĂȘURARE)

DE

NICHITA ADĂNILOAIE

Reforma agrară din 1864, abolind claca și satisfăcând temporar setea de pământ a majorității țărănimii, a făcut ca în deceniul următor frecvența și aria de răspindire a frământărilor de la sate să fie mai redusă. Atenția principală a țărănimii fiind concentrată pentru luarea în stăpânire a pământurilor prevăzute de legea rurală, revoltele sătești din acea perioadă vor fi și ele axate pe aceeași linie. Cauzele răscoalelor ce au avut loc rezidă în aplicarea incorectă — de către moșieri, arendași și administrația județeană — a legii rurale, adică în nedreptățirea sătenilor la împroprietărire. De unde pînă la 1864 țaranii, în revoltele lor, revendicau pământul pe care-l munceau și abolirea clăcii, după reformă răsculații cereau loturile la care aveau dreptul pe baza legii rurale. În cele mai multe cazuri țaranii au trecut la revolte locale, deschise, numai după ce au epuizat fără succes mijloacele pașnice legale (petiții, contestații etc.) de a intra în stăpînirea pogoanelor hărăzite de reformă¹.

Laturile negative ale reformei n-au fost luate în considerare de săteni de la început și de aceea, în primii ani, nemulțumirile referitoare la insuficiența pământului acordat de lege au fost sporadice. Reclamațiile privind insuficiența pământului se vor înmulți abia după aplicarea legii „toamelilor agricole” și mai ales după ce loturile primite la împroprietărire vor începe să se pulverizeze, împărțindu-se la urmașii foștilor clăcași.

O intensificare a frământărilor țărănești — amplificate și de campania petiționară pentru pământ a însurățeilor și a altor săteni îndreptățiți la împroprietărire de articolele 5 și 6 din legea rurală — s-a făcut simțită în ajunul războiului de independență. În primăvara anului 1876, în multe sate, locuitorii au refuzat să îndeplinească muncile impuse prin contractele agricole, să facă zilele de prestație, să-și achite impozitele către fisc, trecînd chiar la acțiuni violente împotriva asupritorilor². Dacă în prima parte a anului acțiunile țărănești au fost încurajate de unele elemente liberale, după alegerile din iunie 1876 guvernul liberal — venit la putere încă de la sfîrșitul lunii aprilie — a căutat prin diferite măsuri să calmeze spiritele în lumea

¹ În legătură cu aceste revolte țărănești vezi detalii la: N. Adăniloie, Dan Berindei, *Reforma agrară din 1864*, Edit. Academiei R.S. România, București, 1967, p.301—322; Constantin Corbu, *Țărănimea din România între 1864 și 1888*, Edit. științifică, București, 1970, p. 79—106.

² *Documente privind istoria României. Războiul pentru independență*, vol. I. partea I-a, Edit. Academiei, București, 1954, p. 166, 169, 197, 201, 208, ș.a.

satelor, iar la 27 octombrie — printr-o circulară către prefectii de județe — a promis împrumutarea urgentă, pe moșiile statului, a tuturor celor îndreptățiți de articolele 5 și 6 ale legii rurale, care așteptau de 12 ani să-și primească loturile cuvenite.

Circulara din 27 octombrie 1876 a reprezentat un act de strategie politică a guvernului, urmărind, pe de o parte, să calmeze țărănimia, iar pe de alta să lege promisiunea de împrumutarea de războiul care avea să înceapă în anul viitor. Țăranii tălmăceau dispozițiile guvernului în sensul dorit de ei, adică o împrumutarea generală a tuturor celor fără pământuri suficiente pentru hrană. Iluziile sătenilor au fost alimentate, în ajunul și în timpul războiului, de unii agenți guvernamentali care promiteau sau lăsauser să se înțeleagă că toate revendicările țărănești se vor îndeplini după obținerea victoriei³. Deputatul I. Marghiloman va declara, peste câțiva ani în Cameră, că și el făcea „propagandă țărănilor” la 1877 spunându-le să se ducă la război căci la întoarcere are să li se „dea pământuri negreșit cu o despăgubire oarecare”. Cind miniștri au încercat să-l contrazică, el le-a replicat: „să fim drepți, înaintea rebelului propaganda așa a fost, că are să li se dea pământuri” luptătorilor⁴. Un alt contemporan, istoricul francez Frédéric Damé — care locuia atunci la București — scria, mai târziu, următoarele: „Guvernul a recurs la o manevră. El a făcut cunoscut în toate satele că pământurile vor fi date celor ce vor lua parte la război. Această știre s-a răspândit în toată țara ca un val de praf; ... sufletul țărănimii a tresărit și a fost o bucurie în toate bordeiele”⁵.

Este de menționat că și unii ofițeri spuneau soldaților pe cîmpul de luptă că după demobilizare vor primi pământ⁶. Din petițiile țărănilor de după război rezultă, de asemenea, că s-au făcut astfel de promisiuni. De pildă, în octombrie 1878, foștii soldați din comuna Dolhești, județul Suceava, scriau prefectului că, deși nu intră în categoria articolelor 5 și 6, ei trebuie să fie împrumutați pe considerentul că au fost răniți „în rebelul ce au fost în Turcia în anii 1877—1878, unde de către înaltul guvern” li „s-au promis” că li „se va da pământuri pe moșiile statului la toți” care nu au⁷.

De altfel — după cum sublinia și Radu Rosetti — făgăduința guvernului „era inutilă; chiar de nu li s-ar fi făgăduit nimica, ei s-ar fi purtat cu aceeași vitejie”⁸. Nu-i mai puțin adevărat că promisiunile făcute de liberali în campania electorală din primăvara anului 1876, dezbaterile din parlament ori din presă în legătură cu vânzarea unor moși ale statului la țărani sau cu modificarea învoielilor agricole și mai ales instrucțiunile guvernului referitoare la „noua împrumutarea”, avînd un larg ecou și o amplificare dorită la sate — și fiind concomitente cu pregătirile de război

³ Vezi în acest sens: Gh. Munteanu, *Opt scrisori către țărani*, Iași, 1882, p. 9; Vasile Kogălniceanu, *Chestiunea țărănească*, București, 1906, p. 12 (Anexa); Radu Rosetti, *Pentru ce s-au răsculat țărani*, București, 1908, p. 586; V. Maciu, *Cu privire la situația și lupta țărănimii din România în ajunul războiului de independență*, în „Studii”, VIII (1955) nr. 3, p. 44.

⁴ Arh. St. Buc., Ministerul Agriculturii, ... Insurajel, dosar 1/1885, f. 11—12.

⁵ Frédéric Damé, *Histoire de la Roumanie contemporaine*, Paris, 1900, p. 285.

⁶ „Muncitorul” din 1 noiembrie 1887; vezi și *Documente privind răscoala țărănilor din 1888*, îngrijite de M. Roller, Edit. Academiei, București, 1950, p. 527.

⁷ Arh. St. Suceava, fond. Prefectura jud. Baia, dosar 3/1876, f. 9.

⁸ Radu Rosetti, *op. cit.*, p. 571.

ale țării —, au contribuit la accentuarea speranțelor țărănimii într-o viață mai bună după înlăturarea suzeranității turcești, la întărirea convingerii sătenilor că obținerea independenței naționale este o condiție a eliberării lor de exploatarea moșierească. Totodată, această atmosferă de speranță și încredere, creată în lumea satelor, a avut darul să liniștească temporar spiritele și să atenueze frământările țărănești cel puțin pentru perioada războiului, când, dealtfel, și acțiunile judiciare de urmărire a sătenilor au fost suspendate. Așa se explică de ce în timpul desfășurării campaniei militare pentru cucerirea independenței acțiunile țărănești împotriva moșierilor, arendașilor sau aparatului de stat, s-au rărit atât de mult, anul 1877 fiind caracterizat prin „cel mai redus număr de conflicte sociale la sate din întreaga perioadă 1864—1888”⁹.

Preocuparea principală a țărănimii era atunci îndreptată în direcția sprijinirii războiului de neatîrnare, de victoria căruia avea să depindă viitorul întregii țări. În adevăr, la chemarea patriei, țărănimea a participat cu entuziasm, în număr impresionant, la lupta pentru cucerirea independenței naționale ducînd efectiv, prin sacrificii imense — atît pe front cît și în spatele frontului —, greul războiului de la 1877. Dealtfel, trebuie să precizăm că și jertfele de sînge pe cîmpul de luptă sînt grăitoare în acest sens: 96 % dintre ostașii români căzuți la datorie au fost de la sate și numai 4 % de la orașe.

La sfîrșitul războiului, un grup de 16 deputați, în frunte cu I. Agarici, Ion Ionescu de la Brad și V. A. Urechia — mai sensibili la suferințele și jertfele țărănimii în timpul campaniei —, a întocmit și prezentat Camerei un proiect de lege privind împrumutarea oștenilor care au luptat pentru neatîrnarea țării. Deputații cereau ca guvernul să urmeze exemplul voievozilor din trecut care dădeau pămînt la luptători și totodată să îndeplinească un „act de dreptate” socială. În proiect se preciza că „tot oșteanul român care a luat parte la resbelul independenței naționale în 1877—1878, carele nu va fi posedînd pămînt în temeiul legii rurale din 1864, ca clăcașii sau fii de clăcași, sau care nu va avea a fi împrumutat în baza legii însurășilor are drept la 5 pogoane loc de arătură din domeniul statului, fără nici o despăgubire”¹⁰. Inițiativa acestor deputați a fost frumoasă, dar, guvernul resprijinind-o, ea n-a avut nici o urmare practică¹¹.

Așa zisa „nouă împrumutare”, denumită și „împrumutarea însurășilor” — căreia i se făcuse atîta reclamă în preajma și în timpul războiului —, efectuată, în linii mari, între anii 1878—1879, n-a satisfăcut decît parțial așteptările țărănimii nevoiașe. De ea erau îndreptățiți să beneficieze, în virtutea articolelor 5 și 6 din legea rurală, țărani care la 1864 posedau numai locuri de casă și grădină, însurășii și cei aflați atunci „sub steaguri” (la armată), și în plus toți sătenii cărora nu li se dăduse, la delimitare, loturi complete pe considerentul că moșia era în categoria celor

⁹ Constantin Corbu, *op. cit.*, p. 181.

¹⁰ Arh. St. Buc., Ministerul Agriculturii..., Însurășei, dosar 1/1878, f. 1—2; vezi și „Monitorul oficial” nr. 17, din 22 ianuarie 1878, p. 340, unde fără a se publica textul proiectului, se menționează că el va fi trimis la secțiunile Adunării.

¹¹ Președintele Camerei a trimis proiectul primului ministru, iar acesta, la 3 februarie 1878, Ministerului de Finanțe, care l-a „înmormîntat”.

„strîmte” și se atingea treimea rezervată proprietarului¹². Oricum, din circa 100 000 de îndreptățiți, au beneficiat de împrăștierea în surățele numai 48 342 săteni.

Parte din în surățele au fost împrăștiți în satele lor, dar cei mai mulți au primit pămînt în comune noi ce se formau pe moșiile nepopulate¹³. Au luat ființă cu această ocazie 130 de comune și 26 cătune noi pe moșiile statului¹⁴. Înora li s-au dat nume pompoase: Renașterea, Progresul, Independența, Dorobanți, Călărași, Curcani, Militari, Roșiori, Vinători, Traian, Bogdan, Mircea Vodă, Vlad Țepeș, Ștefan cel Mare, Petru Rareș, Mihai Viteazul, Tudor Vladimirescu, Cuza Vodă, Plevna, Rahova, Grivița, Smîrdan¹⁵ etc. Foarte puțini însă din eroii care raportaseră victorii în localitățile istorice de peste Dunăre au fost împrăștiți în satele acestea noi.

Marea majoritate a luptătorilor văzîndu-se nedreptățiți au început să se agite. De altfel, în mintea oștenilor întorși de la război se produsese o schimbare. Aceștia, înfruntînd intemperii și gloanțele pe cîmpul de luptă, deveniseră mai dirzi, mai încrezători în forțele proprii. Ei se întoarseră acasă însuflețiți de sentimentul demnității, a omului care, învingînd în război, a ridicat onoarea țării. Cînd asupra lor voiau să-i umilească, ei se împotriveau cu mai multă hotărîre ca înainte. Adesea, subprefecții, primarii ori vechii moșieresti numai prin forță izbuteau să le înmoaie dirzenia¹⁶. Mulți foști combatanți, cînd se vedeau batjocoriți, reclamau autorităților superioare. Împotrivirea lor curajoasă a înrîurit, treptat, și pe ceilalți săteni.

În deceniul care a urmat războiului de independență, foștii luptători fără pămînt au făcut cereri — fie prin intermediul regimentelor, fie prin Ministerul de Interne — pentru a fi împrăștiți. Deși Ministerul de Interne și Administrația Domeniilor Statului respingeau, de regulă, aceste cereri considerîndu-le fără temei legal, petiționarii nu se descurajau, mai ales că acțiunea lor era susținută și de unii deputați. An de an, pînă în 1888, cererile de împrăștiere, individuale sau colective, ale participanților la război au continuat să sosească la prefecturi și ministere. În afară de petițiile pentru pămînt, foștii militari au făcut o serie de reclamații, arătînd că de la întoarcerea din campanie au rămas pe drumuri deoarece gospodăriile le-au găsit ruinate și pămînturile însușite de moșieri sau consilieri comunali¹⁷. Acești țărani cereau să li se facă dreptate, precizînd — unii dintre ei — că au mers „cu cea mai mare mulțumire pe cîmpul de rebel” unde au luptat pentru „căpătarea independenței” și „drept recompensă”, pămînturile li s-au luat de proprietari¹⁸.

¹² D.C. Sturdza-Scheeanu, *Acte și legiuri privilegiate la chestia țărănească*, seria I, vol. II, București, 1907, p. 893—894 și 941.

¹³ Vezi aceste lucrări descrise pe larg, la N. Adăniloie, *Împrăștierea în surățelor*, în „Studii”, XXII (1969), nr. 5, p. 887—903.

¹⁴ Arh. St. Buc., Ministerul de Interne, dosar 175/1882, f. 7—8.

¹⁵ Ibidem, Ministerul Agriculturii..., În surățele, dosar 1/1882, f. 5—75.

¹⁶ Radu Rosetti, *op. cit.*, p. 569.

¹⁷ Arh. St. Buc., Min. Int., dosar 106/1881, f. 2; dosar 47/1882, f. 8; dosar 58 bis 1882, f. 2; dosar 41/1883, f. 5, 6 și 14; dosar 51/1883, f. 47; dosar 63/1883, f. 206; dosar 62 1884, f. 2; dosar 68/1884, f. 4; dosar 78/1884, f. 10; dosar 81/1884, f. 8; dosar 75/1885, f. 24, ș.a.

¹⁸ Ibidem, dosar 120/1881, f. 13—15; dosar 72/1884, f. 5.

Exemplul luptătorilor a fost urmat și de ceilalți țărani nevoiași — inclusiv de moșneni și răzeși sărăciți — care, la înproprietărirea însurățeilor nefiind luați în considerație, cereau guvernului pământ pe moșiile statului. În martie 1882 câteva mii de țărani din județele Ilfov și Vlașca au plecat spre capitală să ceară pământ de la Cameră. Mulți dintre ei au fost opriți la marginea orașului, iar unii — considerați ca instigatori la răscoală — au fost chiar arestați¹⁹. Ministerul de Interne și Administrația Domeniilor Statului, temându-se ca aglomerările sătenilor să nu producă turburări în București, au cerut prefectilor de județe să ia măsuri severe pentru a împiedica venirea acestora în capitală; se recomanda ca petițiile să fie trimise numai prin poștă. Măsurile acestea obstrucționiste n-au putut opri însă dârzenia și hotărârea țăranilor de a veni, în mase compacte, în Capitală, spre a cere pământuri. De pildă, în februarie 1886, un număr de 123 de țărani săraci din comuna Maxenul, jud. Buzău, au venit „pe jos” la București să ceară pământ²⁰. Miile de petiții, ale celor fără pământuri, ce soseau anual la Ministerul de Interne, erau trimise de aici la Ministerul Agriculturii, Comerțului, Industriei și Domeniilor unde, de regulă, se împotmoleau.

Spre sfârșitul anului 1887, mai ales în județele Iași, Fălciu, Vaslui, Putna, Bacău și R. Sărat, mișcarea petiționară ia o formă și o amploare deosebită sub influența socialiștilor ieșeni și a Margaretei Jecu din Focșani. Țăranii din județele menționate, prin petiții colective, cereau pământ pe baza legii (de verificare a înproprietării însurățeilor) din 27 februarie 1887, lege pe care — arătau ei, primarii le-au tănuit-o²¹. I. Nădejde și alți socialiști ieșeni au întocmit atunci, în numele țăranilor, o serie de petiții pentru pământ pe care le-au trimis, prin comunele rurale spre a fi semnate de săteni. În multe sate ieșene s-au trimis chiar formulare de petiții pe care țăranii trebuiau să le completeze cu numele comunei și după ce le semnau să le trimită la Administrația Domeniilor Statului. Astfel de petiții, sosite din sate, aveau între 40—100 de semnături. Prefectul de Iași a ordonat, în noiembrie 1887, urmărirea și pedepsirea socialiștilor care îndemnau pe țărani să ceară pământuri, considerându-i „turburători ai ordinii” și „liniștei publice”²².

Mulțimea petițiilor țărănești a determinat guvernul să adopte, îndată după război (în februarie 1880), o hotărâre în virtutea căreia foștii militari ce nu beneficiaseră de înproprietărirea însurățeilor puteau primi pământ, la cerere, în Dobrogea. Dar, cu excepția a citorva sute de militari desconcentrați, marea majoritate a participanților la război — după cum raportau prefectii de județe — au refuzat „a se strămuta” în Dobrogea, stăruind a li se da pământ pe moșiile mai apropiate de locuințele lor²³. Tot pentru a potoli agitațiile țărănimii, guvernul a adoptat, în aprilie 1881, o nouă lege de vânzare a unor moșii ale statului, situate în jurul orașelor, în loturi de 4,6 și 8 hectare, — plătibile în rate — locuitorilor mărginași²⁴.

¹⁹ Ibidem, dosar 59/1882.

²⁰ Ibidem, dosar 78/1886, f. 1.

²¹ Arh. St. Iași, fond. Prefectura jud. Iași, dosar 117/1887; vezi și „Muncitorul” din 4 și 24 martie 1888.

²² Ibidem, dosar 117/1887, f. 48—65.

²³ Arh. St. Buc., Min. Int., dosar 54/1880, f. 3, 7, 14—18 și 37.

²⁴ Radu Rosetti, *op. cit.*, p. 472.

Însă de această lege — cu toate modificările ce i s-au adus în anii 1884 și 1886 — au putut profita numai elementele înstărite ale populației rurale. Păturile sărace ale țărănimii, neavînd bani, nu-și puteau cumpăra astfel de loturi. Dovada este că, între 1881 și 1888, abia 4 970 săteni au putut cumpăra loturi mici de pămînt pe baza acestei legi²⁵.

Aplicarea acestei legi, ca de altfel aplicarea întregii legislații agrare dintre anii 1864—1888, a contribuit la dezvoltarea capitalismului în agricultura României, la subminarea relațiilor feudale fără a le înlătura complet și fără a rezolva problema agrară. Repartiția proprietății funciare a rămas în continuare defavorabilă țărănimii. Din suprafața cultivabilă a țării, circa două treimi era în stăpînirea marilor proprietari. Împletirea formelor noi cu cele vechi de exploatare, în condițiile menținerii mării proprietăți, au adîncit contradicțiile din lumea satelor agravînd situația țărănimii și permanentizînd frămîntările ei.

Țăranii fără pămînt sau cu loturi prea mici erau nevoiți a se „învoi” cu moșierii ori arendașii pentru a primi pămînt de lucru spre a-și putea întreține astfel familia. Lipsa izlazurilor pentru vite îi obliga chiar și pe unii țărani care aveau suficient pămînt arabil să accepte condițiile oneroase ale moșierilor spre a putea primi locurile necesare de pășunat. Dependența economică a sătenilor față de marea proprietate era întărită pe plan juridic cu ajutorul legii tocmelilor agricole. În virtutea acestei legi moșierii și arendașii se foloseau de autoritățile comunale și județene spre a constrînge țărănimea la munci înrobitoare²⁶. Deși conform modificărilor făcute în anul 1882, legea tocmelilor agricole excludea — în mod teoretic — clauzele penale și cele de solidaritate din contracte cît și executarea țăranilor la muncă prin forța dorobanților, totuși primarii și vătăfii moșierești au continuat, în multe locuri, aproape ca și înainte, executările silite și brutalitățile împotriva sătenilor considerați „datornici”. Pe bună dreptate Mihail Kogălniceanu declara în Cameră că tocmelile agricole de la 1888 — deși la șase ani de la modificarea legii — „sînt oribile”.

De altfel, mulți săteni nici în 1888 nu cunoșteau micile îmbunătățiri aduse legii prin modificarea din 1882. Proprietarii, arendașii și chiar unii primari aveau interes ca țăranii să nu cunoască aceste prevederi pentru a-i putea înfricoșa și executa mai ușor. Învoielile, fiind la discreția posesorilor de pămînt, conțineau clauze aspre pentru țăranii. Uneori însă moșierii și arendașii plăsmuiau, cu concursul primarilor pe care-i cointeresau, învoieli false și atunci sătenii — deși se împotriveau — erau constrînși să le muncească exploatarelor un număr de zile în plus. Cînd moșierul cîștiga de partea sa pe primar, acesta legaliza orice fel de contract oficial cu țăranii neștiutori de carte; iar cînd izbutea să cointerezeze — prin plocioane grase — pe subprefect ori pe prefectul județului, putea acționa în voie, netemîndu-se de nici un control²⁷. Atunci aparatul administrativ — care și așa avea sarcina de a da concursul legal moșierilor și arendașilor la îndeplinirea muncilor agricole, în conformitate cu învoielile încheiate, — se punea cu totul la dispoziția marilor proprietari funciari, silind pe săteni să execute cele mai împovărătoare contracte agricole²⁸.

²⁵ *Ibidem*, p. 482.

²⁶ Vezi analiza acestei legi la Gheorghe Cristea, *Contribuții la istoria problemelor agrare în România. Învoielile (1866—1882). Legislație și aplicare*. Edit. Academiei, București 1977.

²⁷ Arh. St. Buc., Min. Int., dosar 70/1884, f. 19; dosar 12/1888, f. 157—161.

²⁸ *Ibidem*, dosar 16/1887, f. 49—58; dosar 45/1888, f. 5—8; dosar 49/1888, f. 34—44.

Prefecții de județe, inspectînd comunele rurale în anii 1886 și 1887, au fost nevoiți să constate și să raporteze Ministerului de Interne că împlinirile fiscale se fac anevoie și că învoielile agricole se execută „cu mare greutate”, deși autoritățile au la îndemîină „destule mijloace”. Ei arată apoi că în multe comune locuitorii — atît cei împroprietăriți cît și foștii moșneni sau răzeși — sînt executați și asupriți de posesorii de pămînt pe baza unor învoieli neînregistrate de primării sau chiar pe baza unor învoieli verbale ²⁹. Dar, deși constată că țărani sînt asupriți și învoielile sînt prea grele, ei ordonă primarilor să dea tot concursul proprietarilor pentru executarea angajamentelor la timp ³⁰.

Nevoia de pămînt fiind mare și, ca atare, cererile țăranilor pentru pogoane de muncă numeroase, moșierii și arendașii își permiteau să impună în contracte condițiuni tot mai grele, implicit să mărească dijma. Astfel stînd lucrurile în deceniul 1878—1888, mai ales în județele Ialomița și Ilfov dijma s-a dublat. De la una din patru, pe majoritatea moșiilor, ajunge una din două. De exemplu, în 1887, la Urziceni și în satele din jur; Bărcănești, Speteni, Brănești, Ștefănești, Odăiași etc. — unde a început răscoala din 1888 — în afară de faptul că țărani dădeau dijma una din două, ei erau obligați ca la patru pogoane arendate să muncească unul gratuit, pentru moșier, să facă 2 zile de transport cu carul la Oltenița sau Călărași, 4 zile cu carul pe moșie, 4 zile cu mîinile, să dea 4 pui de găină, un mușchi și limba porcului la crăciun și cîte 2 baniți de grîu la pogon pentru pîndărit. Calculînd venitul ce l-ar fi realizat într-un an roditor de pe pogoanele arendate și raportîndu-l la prețul muncilor ce trebuiau prestate, constatăm că țăranului îi revenea pe zi suma derizorie de 0,60 lei. Dar, din cauza secetei, recolta fiind compromisă, țăranii au lucrat cu totul în pierdere. În afară de dijma și rușeturile expuse, ancheta făcută de ziarul „Lupta” constată că, prin unele comune, țăranii erau obligați să dea cîte o firnă de porumb la pogon, considerat că s-ar mîncea la cules și, de asemenea, să plătească sau să lucreze moșierului pînă și pentru iarba ciugulită de giște sau pentru urzicile culese din pădure ³¹.

Nevoia de pămînt acută constrîngea, așadar, marea majoritate a țăranimii să accepte toate condițiile dictate de moșieri și arendași chiar dacă acestea nu se încadrau în legislația agrară burgheză. Singurele organe desemnate să aprecieze legalitatea contractelor de muncă erau consiliile comunale și în special primarii. Știînd că unii primari erau numiți la sugestia și cu concursul proprietarilor, iar alții erau cîștigați prin plocoane după intrarea în funcțiune, ne dăm seama despre așa zisa „obiectivitate” în aprecierea legalității învoielilor agricole. În afară de aceasta, primarii, înainte de înregistrarea contractului, mai trebuiau să-l citească în fața sătenilor — analfabeți în majoritate — pentru a constata dacă în adevăr este întocmit conform înțelegerii lor cu proprietarul. Or, unii primari știau numai să se iscălească iar foarte mulți nu știau absolut deloc carte. În anul 1886, de exemplu, existau 1025 de primari în comunele rurale — adică 34,74 % din numărul total — care nu știau deloc carte ³². Majoritatea consi-

²⁹ Ibidem, dosar 148/1886, f. 18; dosar 5/1887, f. 75; dosar 136/1887, f. 2—19.

³⁰ Ibidem, dosar 157/1886 și dosar 130/1887.

³¹ Vezi ziarul „Lupta” din 7 aprilie 1888.

³² Arh. St. Buc., Ministerul de Interne, dosar 185/1886, f. 126.

lierilor comunale, de asemenea, nu știau carte ³³. De altfel, analfabetismul la sate depășea 90% din populația adultă, iar interesul moșierilor și arendașilor era ca țăranii să fie ținuți în misticism și ignoranță, să nu cunoască legile pentru a semna și executa, fără împotrivire, orice învoieli agricole. Deși numărul școlilor rurale crescuse cu aproape o mie în deceniul de după războiul de independență, la 1888 în peste 200 de comune nu exista nici un fel de școală, dar existau, bineînțeles, în multe comune, cite 2—3 biserici, iar autoritățile locale primeau mereu ordine de la prefecți să trezească în țărani sentimentul religios ³⁴.

Lipsa cea mai mare de școli sătești se constată în județele Mehedinți, Roman, R. Sărat, Ilfov, Vlașca, Olt și Romanați ³⁵. Aici trebuie adăugat că și școlile, existente, în mare parte, nu aveau local propriu, ci funcționau în câte o cameră de închiriat, adesea neîncăpătoare, neigienică și fără mobilier corespunzător ³⁶. La majoritatea școlilor rurale frecvența copiilor era între 25% — 35% (raportat la numărul copiilor de vîrstă școlară); restul — după cum se motivează în rapoarte — ajutau pe părinți la munca cîmpului ori n-aveau îmbrăcăminte și încălțăminte ³⁷. Totuși, în unele comune țăranii cereau să se înființeze școli pentru a putea învăța și copiii lor carte, iar în altele, prin contribuții proprii, ei își clădeau singuri localuri, solicitînd numai să li se trimită învățători ³⁸. Deoarece unii primari refuzau să plătească din bugetele comunale pe învățători, acești dascăli sătești primeau câteodată salariile cu 5—6 luni întîrziere ³⁹. Uneori, din salariile lor modeste și anevoie primite, învățătorii — mai cu dragoste față de profesie și de copiii țăranilor — plăteau și reparațiile necesare școlii ⁴⁰.

Autoritățile centrale și județene nu se îngrijeau suficient nici de asistența sanitară a țăranimii. Spitale erau puține, medici nu erau în toate plășile iar fonduri pentru medicamente se alocuau cu totul sporadic. În multe comune doctorii nu mergeau cu anii, nefăcîndu-se astfel nici vaccinările obligatorii ⁴¹. Trăind în locuințe insalubre, prost îmbrăcați și prost hrăniți, fără o asistență sanitară, numeroși țărani erau mereu bolnavi, iar în multe sate mortalitatea depășea cu mult natalitatea. Bolile cele mai frecvente, care au făcut adevărate ravagii prin sate în anii 1886—1888 erau: rujeola, variola, anghina difterică, sifilisul și mai ales pelagra.

În toamna anului 1887 numărul bolnavilor atinsese proporții atît de mari prin sate încît prefecții, în rapoartele lor de inspectie, nici nu-l mai precizau. Ei arătau doar că au găsit „o mulțime de bolnavi pelagroși” sau că „nu se știe numărul” ⁴². În județul Fălciu numai, în 19 comune cercetate, s-au găsit circa 400 pelagroși ⁴³. În județul R. Sărat erau de asemenea peste

³³ Ibidem, dosarele : 187, 188, 189, 190, 210 și 211 1888.

³⁴ Ibidem, dosar 157/1886, f. 9.

³⁵ Ibidem, dosar 156/1886, f. 6 : dosar 132 1887, f. 1—15; dosar 133/1887, f. 2—5.

³⁶ Ibidem, dosarele : 121 și 127/1887 și 39/1888.

³⁷ Ibidem, dosar 130/1887, f. 1; dosar 131 1887, f. 1—4; Arh. St. Botoșani, fond Prefectura jud. Botoșani, dosar 6/1886, f. 340—341 și dosar 6/1887.

³⁸ Arh. St. Buc., Min. Int. dosar 45/1888, f. 4; Arh. St. Botoșani, fond. Prefectura jud. Botoșani, dosar 9 1886.

³⁹ Arh. St. Botoșani, fond. Prefectura jud. Botoșani, dosar 6/1887, f. 314—318; Arh. St. Buc., Ministerul Instrucțiunii, dosar 4377/1888, f. 65.

⁴⁰ Arh. St. Botoșani, fond. Prefectura jud. Botoșani, dosar 6/1887, f. 100.

⁴¹ Arh. St. Buc., Min. Int., dosar 157/1886, f. 1; dosar 136/1887, f. 4.

⁴² Ibidem, dosar 126/1886; dosar 131/1887, f. 1—4; dosar 139/1887, f. 2—3.

⁴³ Ibidem, dosar 127/1887.

500 de suferinzi de diferite boli. Aici raportul prefectului fiind întocmit pe comune este foarte grăitor. El arată de exemplu că în comuna Jitia au fost 46 de cazuri „urmate de moarte”; la Bălăceanu 86 cazuri din care 23 mortale, la Costieni Mari 86 cazuri și 21 mortale etc.⁴⁴. La 1888 numai numărul bolnavilor de pelagră se ridica la 10 000 de oameni^{44bis}.

În privința condițiilor de locuit ale țărănimii — comparind datele din diferite dosare — constatăm că, în preajma răscoalei, o mare parte din casele sătenilor erau acoperite cu paie și coceni și aveau o singură cameră cu pământ pe jos și un singur geam care însă nu se putea deschide pentru aerisire. Rapoartele prefectilor arătau că locuințele sătenilor sînt în „rea stare” sau că „cea mai mare parte sînt bordee”; unele chiar în pământ⁴⁵. Spre ilustrare dăm un singur exemplu; la 28 martie 1888 erau în plasa Stavnic, județul Iași, 2 700 de case din care: 410 bune, 989 mediocre, 964 rele și 428 bordee⁴⁶, în ele locuiau 11 518 oameni din care 3 148 capi de familie⁴⁷. Observăm, totodată, că un număr de 448 familii din această plasă nu aveau nici măcar un bordei.

Cauza mizeriei, a analfabetismului și a tuturor suferințelor țărănilor — după cum recunoșteau și unii contemporani — era starea lor economică rea și în special lipsa de pământ suficient pentru hrană.

Deși pe baza legii din 1864 foștii clăcași, în marea lor majoritate, au primit pământ, după aproape un sfert de veac, prin divizarea loturilor la urmași ori prin deposedarea unor împrumietăriți de pogoanele primite, s-a ajuns ca numărul țăranilor fără pământ sau cu suprafețe insuficiente să depășească, în anul 1888, cifra de 200 000 de familii. Nu avem date exacte asupra situației pe întreaga țară, dar dintr-o statistică întocmită în noiembrie 1888, pe baza raporturilor trimise de prefecti, rezultă că în nouă județe, care au furnizat date complete — Ialomița, R. Sărat, Tecuci, Tutova, Fălciu, Roman, Suceava, Vilcea și Gorj — lucrurile se prezentau astfel: 2 813 săteni fuseseră înscrși pe tabele și nu primiseră pământ; 14 336 aveau suprafețe pînă la un pogon, iar 39 184 țărani n-aveau deloc pământ și nici perspectivă de moștenire⁴⁸. Raportînd acești indicatori medii la cele 32 de județe ale țării, ajungem tot la aproximativ 200 000 de țărani fără pământ sau cu pământ insuficient. Comparativ pe județe, numărul cel mai mare de țărani lipsiți complet de pământ era în Ialomița: 13,548; nu întimplător de aici va începe și răscoala din anul 1888.

În legătură cu deposedarea, parțială sau totală, a unor împrumietăriți mărturie ne stau citeva mii de reclamații, individuale ori colective, ale țăranilor — întocmite între anii 1879—1888 — în care aceștia arată că deși au plătit integral despăgubirea clăcii, au primit, la delimitare, mai puțin pământ decît li s-a trecut în rol⁴⁹; numeroși săteni precizează că li s-au luat pămînturile la cițiva ani după reformă, cînd moșierii și-au adus ingineri particulari să facă noi măsurători sub pretextul că moșia trebuia

⁴⁴ Ibidem, dosar 132/1887, f. 1—15.

^{44 bis} V. Babeș, *Studiile făcute asupra pelagrei*. București, 1902, p. 18.

⁴⁵ Arh. St. Buc., Min. Int., dosar 130/1887, f. 24—66; dosar 135/1887, f. 4—41.

⁴⁶ Arh. St. Iași, fond. Prefectura jud. Iași, dosar 20/1888, f. 69—117.

⁴⁷ Ibidem, dosar 22/1888, f. 257 și 291.

⁴⁸ Ibidem, Ministerul Agriculturii . . . Însurăței, dosar 1/1885, f. 443—444.

⁴⁹ Ibidem, Min. Int., dosarele: 112, 121 și 124/ 1881; 49 și 53/1883; 65/1884; 73/1885, 81/1886; 125/1887 etc.

trecută în categoria celor „strîmte”, iar loturile diminuate⁵⁰. La cîțiva ani după aplicarea legii rurale a început, așadar, o adevărată ofensivă a moșierilor împotriva foștilor clăcași — favorizată de altfel și de guvernarea conservatoare din anii 1871—1876 — pentru a le lua îndărăt, sub un pretext sau altul, întinderi cît mai mari de pămînt. Avînd de partea lor organele administrative și judiciare, mulți proprietari reușesc să-și rotunjească din nou moșiile pe seama foștilor lor clăcași. Procesul acesta de spoliere a țăranilor împroprietăriți — fie că li s-a dat de la început pămînt lipsă, fie că li s-a luat mai tîrziu — se observă în toată țara, dar mai ales în județele : Ilfov, Ialomița, Prahova și Vlașca⁵¹. Este semnificativ faptul că țăranii din foarte multe sate — Lipia-Bojdeni, Radovanu, Virteju-Nefliu, Greci-Grădiștea, Dridu, Dobreni, Tîncăbești etc. — care se vor răscula la 1888, arătaseră pînă atunci, prin petiții repetate, că li s-au răpit pămînturile sau că au fost nedreptățiți la împroprietărire⁵². Împroprietăriților din Radovanu li se răpise, de pildă, 357 pogoane, iar celor din Lipia-Bojdeni 200 pogoane⁵³.

Reclamațiile sătenilor erau trimise la Ministerul de Interne de unde li se răspundea invariabil „să se adreseze justiției dacă se cred nedreptățiți”. Țăranii n-aveau însă nici bani și nici încredere că pe calea justiției vor căpăta dreptate; cei care au încercat au sărăcit și mai rău și s-au convins că legile și justiția sînt numai pentru moșieri.

La deposedarea de pămînt a țăranimii sărace au contribuit din plin și autoritățile comunale. Primăriile sătești, profitînd de imposibilitatea unor țărani de a-și plăti la timp despăgubirile clăcii, impozitele către stat sau împrumuturile la Creditul Agricol, le luau pămînturile, iar uneori dispuneau chiar și vînzarea vitelor sau a locurilor de casă. De pămînturile luate în stăpînire, de către primărie, profitau în special consilierii comunali. Și în această direcție cele mai multe cazuri erau tot în județul Ilfov (comunele : Afumați, Dascălu-Creața, Poenari ș.a. erau în frunte), urmat de Prahova, Iași și Botoșani. În județul Iași, de pildă, numai în plășile Braniște și Stavnic primăriile au luat pînă în anul 1888, o suprafață de 1 645 ha⁵⁴ de la împroprietăriții din 1864 și 1878. Cauzele arătate au dus la intensificarea procesului de proletarizare a țăranimii. De altfel, într-un ritm mai lent, toate loturile țăărănești se pulverizau și prin împărțirea lor — de la părinți la copii — în decursul anilor. Pentru ilustrare menționăm doar un caz. În plasa Stavnic, la 1888, numai 34 % din suprafața de pămînt primită prin legea rurală era stăpînită de foștii clăcași; restul de 66 % era ocupată de urmașii împroprietăriților, de primării, sau de alte persoane, prin cumpărare. Dintre moștenitori 1 484 capi de familie stăpîneau sub o falce. Pe lîngă aceștia mai erau, în cele cinci comune ale plășii, 801 capi de familie care n-aveau de loc pămînt și nici perspectivă de moștenire⁵⁵. Pămînturile stăpînite de moșneni și răzeși la fel s-au pulverizat rămînînd foarte mulți doar cu locuri de casă. În plasa Zăbrăuți

⁵⁰ Ibidem, dosarele 100, 102, 105, 114/1881; 39, 45, 48, 59/1882; 64/1886; 78/1886.

⁵¹ Ibidem, dosarele 124/1881; 48/1882; 50 și 51/1883; 75, 79 și 89/1885 etc.

⁵² Ibidem, dosar 51/1883, f. 31, 47, 49, 57, 60, 63; dosar 75/1885, f. 14 și 49; dosar 60/1888, f. 2.

⁵³ Ibidem, dosar 44/1882, f. 92; dosar 75/1885, f. 19 și 81.

⁵⁴ Arh. St. Iași, fond, Prefectura jud. Iași, dosarele 22 și 25/1888.

⁵⁵ Ibidem, dosar 22/1888, f. 291.

(jud. Putna), unde din cele 13 comune 9 erau răzeșești, exista la 1888 un număr de 1 342 țărani, capi de familie, lipsiți complet de pământ⁵⁶.

Nerezolvarea democratică a problemei agrare și menținerea resturilor de relații feudale la sate au cauzat, în deceniul ce a urmat războiului de independență, o serie de nemulțumiri și frământări țărănești, frământări care au culminat prin răscoala din 1888. Supusă unei crunte exploatare din partea moșierimii și a burgheziei, țărănimea — clasă revoluționară — nu putea rămâne indiferentă. Lupta ei a îmbrăcat forme multiple și variate, începînd cu mișcarea petiționară pentru pământ — despre care am vorbit — cu reclamațiile numeroase împotriva nedreptăților de la sate, continuînd cu răscoalele locale în care țăranii se răfuiau cu asupritorii direcți și terminînd cu ridicarea în masă de la 1888.

În privința reclamațiilor și petițiilor țărănești, din deceniul anterior răscoalei din 1888, trebuie să accentuăm că majoritatea acestora aveau ca obiectiv obținerea pămîntului necesar pentru hrană, fie că acest pămînt le fusese răpit de moșieri, fie că se cereau loturi noi pe moșiile statului. Reclamînd pămînturile răpite de moșieri de la 1864 încoace, țăranii cereau, totodată, guvernului să le trimită ingineri hotarnici autorizați care să constate aceste spolieri. Multe din aceste petiții țărănești, scrise pe un ton demn și categoric, reprezentau adevărate acte de acuzare la adresa guvernanților⁵⁷.

Țăranii mai reclamau împotriva jefuirii lor de către moșieri și arendași în cirdășie cu autoritățile administrative și cereau de la guvern anchete nepărtinitoare care să le facă dreptate. Reclamațiile și petițiile ajungeau însă tocmai în mina celor vizați, deoarece Ministerul de Interne le trimitea la prefecți, iar aceștia la subprefecți, care, de comun acord cu primarii, simulau o „cercetare” la fața locului și — de regulă — raportau autorităților superioare că cele relatate de țărani nu corespund adevărului. Reclamația, împreună cu raportul prefectului se înmormîntau în dosarele Ministerului, iar țăranii erau executați și persecutați, în continuare, de aceiași asupritori împotriva cărora reclamaseră. Cînd Ministerul era totuși nevoit să constate că țăranii au dreptate, li se spunea să se adreseze justiției. Țărării n-aveau însă nici bani și nici încredere în justiție; cei care au apelat la organele judiciare au sărăcit și mai rău convingîndu-se astfel că legile și

⁵⁶ Arh. St. Focșani, fond. Prefectura Putna, dosar 42/1888.

⁵⁷ De exemplu, țărânii din Genuneni (jud. Vilcea) scriu: „Dați-ne . . . întreg pămîntul cît am plătit . . . cu sudoarea frunții noastre. Nu ne mai lăsați în miinile ciocoilor . . . căci ciocoii este ciocol cît o fi lumea și are multe mijloace să încurce pe țaran și să-l sărăcească . . . el cugetă tot ca înainte de 1864, cînd se opunea la împroprietărirea noastră” (Arh. St. Buc., Min. Int., dosar 58/1882, f. 9 și 79). Unii țărani din comuna Urdari (jud. Gorj) arată că au reclamat că proprietarul le-a răpit pămînturile dar „vedem că dreptatea este tot cu cei puternici cărora noi și părinții noștri le-am robii”. (Ibidem, dos. 49/1883, f. 4 și 26). Alții, din comuna Brănești (Gorj), cu aceeași demnitate, scriu: „Noi sătenii sîntem foarte greoi și nu ne plîngem decît atunci cînd cușitul ajunge la os”; după ce arată că în zadar au reclamat, adaugă: „Iată dreptate, umanitate, întocmai ca în timpurile cele mai barbare, cu guverne libere și libertate a muri, a murit dreptatea în Țara Românească”. (Ibidem, f. 8). La 8 iulie 1886, locuitori din comuna Zilișteanca (jud. Buzău), reclamă Ministerului că la 1864 nu li s-a dat tot pămîntul cît li se cuvenea că „proprietarul ca să orbească atît autoritățile țarei cît și puterile Europei și-au făcut datorita, dară ne-au dat mai puțin iar noi am răscumpărat pe deplin”; ei cer să vină o anchetă care să oblige pe moșier „de a ne restitui lipsa pămîntului căci e foarte cu greu ca noi să plătim și proprietaru N. Iacovache să mînințe; au dară suntem robi d-lui de ne mîincă dreptu, credem că e libertate iar nu robie”. (Ibidem, dos. 81/1886, f. 5).

justiția sînt numai pentru exploataatori. Unii săteni declarau : „ce să mai reclamăm, am reclamat, pînă am rămas goi pușcă”, deoarece moșierii au bani, sînt înrușiți „cu mulți boieri de la orașe și, de, corb la corb nu-și scoate ochii!”⁵⁸.

Adeseori țărani amenințau că vor părăsi satele dacă nu li se va face dreptate. De la amenințare ei au trecut la fapte și astfel mulți țărani, mai ales din județele Ialomița, Ilfov, Vlașca și Teleorman, ne mai putînd suporta asuprirea moșierească, au fost nevoiți să-și părăsească definitiv satele și să plece chiar peste Dunăre în Bulgaria⁵⁹.

Între anii 1883 și 1887, în peste 40 de sate, țărani au trecut la acțiuni violente împotriva exploataților ocupînd unele pămînturi și omorînd uneori pe moșieri, primari, arendași, ori pe oamenii acestora și făcîndu-și astfel singuri dreptate. Menționăm cîteva dintre aceste răscoale locale. Astfel : în anul 1883 au avut loc răscoala la Bordeni (jud. Prahova), Vulturu (jud. Putna), Girceni (jud. Vaslui); în 1884 la Piscul (jud. Dolj) Negrești și Hirșești (jud. Argeș), Popești (jud. R. Sărat), Aldești (jud. Covurlui); în 1885⁶⁰ la Colanu (jud. Dimbovița), Grădiștea (jud. Vlașca), Bogza (jud. R. Sărat), Mircești (jud. Putna), Brusturoasa (jud. Bacău), Joldești (jud. Botoșani); în 1886 la Peretu și Plosca⁶¹ (jud. Teleorman), Novaci (jud. Vlașca), Berzuntu și Petrești (jud. Bacău), Breaza și Tătaru (jud. Prahova); în 1887 la Jirovu (jud. Mehedinți), Beceni și Scurtești (jud. Buzău), Cotești (jud. R. Sărat) ș.a.⁶².

În vara anului 1887, bîtuind o cumplită secetă, suferințele maseilor țărănești s-au accentuat. Seceta distrugînd recolta de cereale, pășunile și nutrețurile a constituit o adevărată calamitate pentru țărani. Din cauza secetei, mizeria — această însoțitoare permanentă a țărănimii exploatare — a luat proporții maxime. După ce, din primăvară pînă în toamnă, sătenii au depus o muncă istovitoare pe ogoarele lor și pe ale proprietarilor — în majoritatea județelor recolta fiind integral pierdută — ei s-au găsit în pragul iernii încărcăți de datorii și muritori de foame. Mulți și-au vîndut vitele neavînd cu ce le hrăni. Unii țărani, care aveau deja vitele amanetate la Creditul agricol, le-au pierdut neputînd achita împrumuturile contractate. Alții și le-au amanetat acum, pe prețuri derizorii, din cauza foametei. Pentru a obține banii necesari, țărani trebuiau să depună un amanet de 3—4 ori mai mare decît valoarea împrumutului. De exemplu, pentru un împrumut de 70 lei la Creditul agricol, țărani amanetau doi boi și o vacă, valorînd circa 250 lei. Sub imperiul foametei, săteanul a amanetat tot ce aveau în băătăură. Cu toate că munca le-a fost neproductivă, cu toate că nu aveau ce minca, în toamna anului 1887 și iarna anu-

⁵⁸ Ibidem, dos. 58/1882, f. 79; dosar 56/1884, f. 1.

⁵⁹ Ibidem, dosar 75/1885, f. 9—10; dosar 20/1881, f. 105; vezi și *Dezbaterile Adunării Deputaților 1887—1888*, p. 146—147 (ședința din 2 decembrie 1887).

⁶⁰ Tot în anul 1885 au fost foarte multe cazuri de nesupunere la prestația comunală, mai ales din partea foștilor participanți la războiul de independență.

⁶¹ Revolta din Peretu și Plosca a înfricoșat cel mai mult pe arendași. Țărani din aceste sate, după ce au pus stăpînire pe o parte din moșia statului, au dat foc hambarelor cu cereale și șirelor de paie ale arendașilor. Alarmați, arendașii s-au plîns Ministerului de Interne că s-ar fi creat o situație „ca în timpul zaverel”. El au cerut ca guvernul să ia măsuri de siguranță și să încercuiască „satele cu șanțuri” (Arh. St. Buc., Min. Int., dosar 10/1886, f. 10—14).

⁶² Vezi detalii în legătură cu majoritatea acestor răscoale la Constantin Corbu, *op. cit.*, p. 191—219.

lui 1888, țărani erau urmăriți de proprietari, perceptori și administratorii Creditului agricol pentru „neachitarea datoriilor”. Perceptorii, mai ales, se arătau foarte zeloși în a cere vânzarea averii locuitorilor datornici. Prin județele în care țărani aveau cele mai mari datorii restante se numără : Iași, Prahova, Ialomița și Vlașca. În județul Iași, de pildă, spre sfârșitul anului 1887 numai datoriile sătenilor înregistrate la primărie, în cele 42 de comune rurale ale județului, se ridicau la uriașa sumă de 1.734.084,24 lei. Din această sumă 746 875,96 lei reprezentau datorii către moșieri și arendași (din trecut și din anul în curs pentru angajamente de muncă), 645 414,95 lei la Creditul agricol și 341 793,33 lei restante către stat provenite din impozite și alte dări ⁶³. Semnalăm că cei mai mulți „datornici” îi avea tocmai comuna Sipotele, ai căror locuitori se vor răscula peste câteva luni. Țărani din Sipotele aveau o datorie restantă — la proprietari, Creditul agricol și fisc — de 150.425 lei, suma ce echivala cu bugetul comunei pe timp de patru ani. Din cei 1251 capi de familie, 1145 fiind „lipsiți cu desăvîrșire de hrană” vor primi porumb în 1888, pentru care vor fi obligați să plătească încă 37.717,66 lei ⁶⁴.

Guvernul, alarmat de nemulțumirile țăranilor infometate, de rapoartele îngrijorătoare ale prefectilor și de relatările unor deputați în Camera, pentru a potoli spiritele, a recurs, ca de obicei, tot la paleative. În loc de a lua măsuri radicale menite să rezolve problema agrară și să îmbunătățească astfel situația țăranimii, guvernul a venit cu un proiect de lege potrivit căruia, în limita unui credit de 3 000 000 lei, statul era autorizat să cumpere și să împartă porumb, plătit în rate, „sătenilor lipsiți de hrană”. La 2 decembrie 1887, după discuții umiltoare și disprețuitoare la adresa țăranimii, Camera a votat această lege. Inițial s-a hotărît să se dea porumb numai județelor din Moldova, unde seceta a compromis total recoltele; pentru celelalte se opina că proprietarii și arendașii pot împărți cereale la săteni în raport „cu puțină acestora de a lucra în anul viitor”⁶⁵. Cu alte cuvinte, țărani infometate din Muntenia erau lăsați la bunul plac al exploatatorilor lor. În lunile următoare s-au întocmit pe comune (și centralizat pe plăși și județe) tabele nominale de săteni „lipsiți de hrană” pentru a li se distribui porumb. Din aceste tabele rezultă că, în ianuarie 1888, imensa majoritate a țăranilor erau complet lipsiți de porumb pentru hrană. Ei au cerut să li se dea cîte 3—6 hectolitri, adică proporțional cu numărul membrilor familiei fiecăruia. Dar, în februarie, cînd a început în Moldova prima distribuie a porumbului, s-a văzut că nu li s-a dat sătenilor nici o pătrime din cantitatea necesară pe care o ceruseră. Mai mult, de suferința sătenilor au profitat o mulțime de arendași, negustori, primari și alți afaceriști, care, prin intermediul comisiilor de cumpărare, au vîndut țăranilor cu suprapreț porumb vechi și stricat ⁶⁶.

Legea aceasta a servit totodată guvernului liberal și pentru a face presiuni cu ocazia alegerilor din ianuarie 1888, cînd candidații la colegiul al treilea au promis, în mod demagogic, țăranilor că le vor da porumb. Unii candidați guvernamentali sau opoziționiști — mai ales în județele

⁶³ Arh. St. Iași, fond. prefectura, dosar 65/1887.

⁶⁴ Ibidem, dosar 12/1888, f. 167. Intre cei lipsiți de hrană din comuna Sipotele erau 331 săteni fără pămînt (Ibidem, dos. 123/1888).

⁶⁵ *Dezbaterile Adunării Deputaților*, 1887—1888, f. 144—146.

⁶⁶ Arh. St. Buc., Min. Int., dosar 2/1888, f. 83, 85, 108, 109; dosar 49/1888, f. 34—44.

Ialomița, Prahova și Ilfov — au promis țăranilor nu numai porumb, ci chiar și pământuri și reducerea dijmii la una din zece ⁶⁷. Or, alegerile au trecut, iar țăranii și de data aceasta s-au văzut înșelați; cei din județele menționate — după două luni de așteptare — neprimind nici porumbul făgăduit pentru a-și potoli foamea, s-au convins primii că, pe cale pașnică, nu mai pot obține nimic de la guvernanți și că singura cale pentru a scăpa de exploatare este ridicarea în masă, este răscoala. Seceta din 1887, accentuând suferințele țăranimii, a accelerat astfel declanșarea mișcării.

În adevăr, înșelată în așteptările ei, împinsă de foame și mizerie, țăranimea din România a dezlănțuit în primăvara anului 1888 o răscoală de mari proporții pentru a-și face singură dreptate și a dobîndi astfel pământul necesar. Cauzele directe ale răscoalei — după cum am arătat —, adunate mereu, în cei 24 de ani de la reforma agrară și accentuate mai ales în deceniul de după războiul neatîrnării, izvorau din crunta exploatare moșierească, din starea de mizerie și foamete în care erau ținuți locuitorii satelor. Lipsa de pământ în primul rînd, apoi invoielile agricole oneroase pentru proprietari și arendași, creșterea continuă a dijmii, a arenzii și a cametei la sate, nedreptățile, vexațiunile și jafurile agenților administrativi, au fost principalele cauze ale răscoalei. Aproape în toate satele răsculații strigau: „vrem pământ”, „murim de foame” ⁶⁸.

În pofida acestor crunte realități, unii istorici, politicieni și ziariști ai vremii, minimalizînd răscoala, au susținut că ea nu ar avea la bază cauze economico-sociale, ci, pur și simplu, că s-ar datora unor uneltiri din afară. Aceste instigări la răscoală erau puse fie pe seama opoziției unite, fie pe seama unor agenți țariști ⁶⁹. Desfășurarea evenimentelor și anchetele efectuate au demonstrat însă că numai în câteva locuri a fost vorba de influența unor persoane din afara satelor, dar și acolo nu ele au determinat ridicarea masivă a țăranimii la luptă.

Printre cei care s-au ocupat — direct sau tangențial — de răscoala din 1888 și au prezentat, în general, obiectiv cauzele acesteia, putem menționa pe N. Vrăbiescu ⁷⁰, Vasile M. Kogălniceanu și N. Basilescu ⁷¹. Pentru ameliorarea situației țăranimii ei au propus și unele reforme favorabile în special burghezii sătești. De altfel, majoritatea politicienilor vremii, considerînd că în România problema agrară a fost rezolvată prin reforma de la 1864, susțineau atît înainte, cit și după răscoală, intangibilitatea marii proprietăți moșierești.

⁶⁷ Vasile Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 28, 31, 38; vezi și „Democrația”, din 10 aprilie 1888.

⁶⁸ „Lupta” din 3, 6 și 7 aprilie 1888; „Desrobirea” din 2 și 9 aprilie 1888.

⁶⁹ Vezi în acest sens: Al. Beldiman, *O crimă de stat. Răscoala sătenilor din primăvara anului 1888*, București, 1889, p. 12, 27, 32. Titu Maiorescu, *Istoria contemporană a României (1866—1900)*, București, 1925, p. 252—253. Radu Rosetti, *op. cit.*, p. 607; N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. X, București, p. 247—248 și 251. „Voința națională” — ziarul oficios al fostului guvern liberal ce demisionase la 19 martie 1888 — scria la 31 martie că „răscoalele țăranilor sînt datorite numai și numai uneltirilor opoziției”. Ziarul: „Arad es Videke” din 21, 26 aprilie și din 1 mai 1888, „Temesvarer Zeitung” din 25 aprilie, „Gazeta Transilvaniei” din 21 aprilie, „Telegraful” și altele scriu că ambasadorul rus în România, Hitrovo, și alți agenți țariști ar fi instigat pe țărani la răscoală.

⁷⁰ N. Vrăbiescu, *Răscoala țăranilor*, București, 1888.

⁷¹ Nicolas Basilescu, *La réformes agraire en Roumanie*, Paris, 1919.

În preajma răscoalei, atît cercurile socialiste, cit și unele mici grupări politice burgheze cu vederi mai înaintate (gruparea democrat-radicală condusă de Gh. Panu și grupul format din unii urmași ai lui C.A. Rosetti) în ziarele lor — „Muncitorul”, „Dezrobirea”, „Lupta” și „Românul” — dezbăteau frecvent chestiunile politice și sociale reliefînd, îndeosebi, suferințele țărănimii și propunînd unele reforme pentru remedierea lucrurilor. De pildă, Gh. Panu scria, la 20 ianuarie 1888, în ziarul „Lupta” că deputații colegiului III sînt datori să ceară guvernului „împărțirea la țărani ce nu au pămînt a tuturor moșiilor statului, începînd cu cele ce astăzi poartă numele de domeniul coroanei”, deasemenea luarea unor moșii particulare — plătite în termine — și distribuirea lor la sătenii nevoiași „pentru ca orice țaran ajuns la 21 de ani să poată deveni cultivator”; împrôpietărirea țărănilor să fie permanentă, cit timp va exista marea proprietate funciară. Ziaristul Gh. Panu mai propunea: fixarea unui minimum de salar și a unui maximum de ore de lucru pe zi pentru muncitorii agricoli, reglementarea muncii femeilor și copiilor în raport cu sexul, vîrsta și puterea acestora, facilitarea procurării uneltelor agricole pentru țărani, construirea de școli la sate și ajutorarea copiilor săraci cu îmbrăcăminte, cărți și hrană. Ziarele menționate, ajungînd prin sate, erau citite cu sete de unii țărani ce știau carte, și apoi conținutul articolelor erau împărțășit și tălmăcit și altora. Pe această cale mulți săteni, mai ales din jurul capitalei, erau la curent și cu disputele partidelor politice pentru guvern.

Campania antidinastică și ciocnirile dintre Opoziția unită și guvernantî, căpătînd felurite interpretări la sate, au făcut ca unii țărani să devină mai curajoși în acțiunile lor și mai dirji în fața exploatatorilor. Astfel, frămîntările politice și în special demonstrațiile din București din 14 și 15 martie 1888 împotriva guvernării autoritare a lui I.C. Brătianu, creînd o atmosferă încărcată, au favorizat și ele indirect începutul răscoalei țărănești. În această atmosferă confuză, răspîndirea zvonului, printre țărani, că guvernul ar fi dat ordin de împrôpietărire, iar primarii, la cererea moșierilor, ar fi ascuns pretinsul ordin, a constituit în multe sate pretextul pentru izbucnirea mișcării. Pe acest teren surescitat a fost deajuns un incident cu totul ocazional pentru a aprinde — în ziua de 20 martie la Urziceni — tăciunile ce mocnea ascuns sub noianul suferințelor țărănești.

După demonstrațiile din București, la sugestia prefectului de Ialomița, subprefectul și primarul din Urziceni, călăuziți de un spirit de servilism, au hotărît să-i facă lui I.C. Brătianu o manifestație de simpatie. În acest sens, între 17 și 19 martie, autoritățile din Urziceni au adunat semnături de la locuitori pe o telegramă adresată lui Brătianu, în care se arăta că „cetățenii ialomițeni”, blamînd provocările Opoziției unite, îl roagă pe șeful partidului liberal să ia măsuri severe împotriva acesteia⁷². Dar pentru a putea strînge cele 70 de semnături (cite conține telegrama), autoritățile au recurs la un truc rușinos spunînd țărănilor că e vorba de o petiție către guvern pentru pămînt și porumb. La 20 martie, înșelătoria fiind

☞

⁷² Telegrama asemănătoare, de simpatie pentru I.C. Brătianu au trimis în acele zile și alte localități: R. Sărat, Giurgiu, Slobozia, Călărași, Galați, Birlad, Iași, Roman, Botoșani, Buzău, Ploiești, Tg. Jiu, Drăgășani etc. („Voința națională” din 19 și 22 martie 1888).

descoperită, sătenii îndirjiți și speriați totodată că prin trimiterea acelei telegrame nu vor mai primi porumb,—întrucît și I.C. Brătianu demisionase în ziua precedentă — s-au adunat în mare număr la primărie, cerind vehement autorităților să li se restituie originalul. Fiind refuzați, sătenii s-au dus la subprefectură să-l caute pe primar, care, de frică, se refugiase acolo. Subprefectul, în loc să le dea explicațiile cerute, a început să-i injure pe țărani. Aceștia, îndirjiți, au pus mîna pe subprefect, primar și funcționarii comunei și i-au bătut. După aceea răsculații, găsind telegrama, au protestat imediat în scris împotriva conținutului acesteia și au arătat totodată starea lor deplorabilă și lipsa de pămînt⁷³. În zilele următoare țărani din satele învecinate: Speteni, Armășești, Alexani, Bărbulești, Manasia, Bărcănești ș.a. auzind cele întimplăte la Urziceni și temîndu-se că nu vor mai primi pămînt, se răscoală și ei bătînd și alungînd pe primari, notari, proprietari și arendași. Apoi, grupați în cete de 200—300 de oameni, răsculații se îndreaptă spre Urziceni, unde, la 22 martie, sosise și prefectul de Ialomița însoțit de procuror și călărași pentru a ancheta lucrurile.

Cu toată paza pe care armata a făcut-o la bariere, țărani răsculați — aducînd cu ei prizonieri și pe unii funcționari comunali ce fugiseră din Urziceni — au pătruns cu forța în localitate spunînd prefectului că ei n-o duc bine cum s-a scris în acea telegramă către guvern ci, dinpotrivă, „n-au ce mînca și nici ce ara” și nu mai pot suporta asupra proprietarilor și arendașilor. Pe un ton amenințător, ei au cerut prefectului să li se dea pămînturi. Prefectul, intimidat și amenințat, pentru a scăpa de furia răsculaților, le-a spus că pot să are pămînturile care vor ei, fără nici o învoială. Auzind acestea, țărani satisfăcuți strigau: „A venit ziua dreptății... aideți să arăm pămînturile”⁷⁴. Imediat, răsculații l-au despresurat pe prefect și s-au îndreptat spre satele lor pentru a-și însuși pămînturile. În aceeași zi țărani din comuna Alexeni s-au dus cu plugurile la moșia ținută în arendă de G. Haracopulo din care au arat 400 de pogoane. Arendașul de aici, încercînd să se opună, a fost imbrîncit de răsculați, iar arendașul din Urziceni a fost chiar omorît. Prefectul, profitînd de liniștirea vremelnică a spiritelor, a fugit la 23 martie la București pentru a trimite noi trupe împotriva răsculaților. La fel au făcut și celelalte autorități.

De la Urziceni și comunele învecinate, răscoala s-a întins apoi fulgerător în alte localități și în timp de două luni ea a cuprins majoritatea județelor din România. Părerea emisă de vechea istoriografie, care susținea că răscoala a avut loc numai în cîteva județe din jurul Capitalei, este falsă. În realitate, răscoala a cuprins — într-un fel sau altul — 27 din cele 32 de județe ale țării. Cu excepția județelor Constanța, Tulcea, Fălciu, Tutova și Vilcea, în toate celelalte au avut loc mișcări sau agitații țărănești într-un număr de sate mai mare sau mai mic. Deși revendicările răsculaților erau aproape peste tot aceleași, aria răspîndirii mișcării și formele de luptă ale țărănimii au fost variate. În zece din cele 27 de județe: Teleorman, Olt, Argeș, Gorj, Mehedinți, Muscel, Brăila, Tecuci, Neamț și Suceava,

⁷³ Vezi Cornelia C. Bodea, *Contribuții documentare privind răscoala țăranilor din 1888*, în „Studii” XI, nr. 2/1958, p. 162—165; N. Vrăbescu, *op. cit.*, p. 43—44; Al. Beldiman, *op. cit.*, p. 15; „Lupta” din 23 martie, 7 și 8 aprilie 1888.

⁷⁴ „Lupta” din 7 aprilie 1888; „Dezrobirea” din 9 aprilie 1888; N. Vrăbescu, *op. cit.*, p. 44.

frământările țărănești n-au avut amploare, limitându-se la un număr redus de sate — 1—3 pe județ. În Moldova, numărul cel mai mare de sate răscolate l-au avut județele : Roman, Vaslui și Botoșani, iar în Muntenia : Ilfov, Prahova, Ialomița, Dimbovița și Vlașca. Subliniem că în ultimele 5 județe, menționate aici, răscoala a cuprins circa 300 de sate. Numărul maxim l-a atins Ilfovul, unde s-au răscolat peste 130 de sate. Dacă în prima săptămână răscoala nu cuprinsese decât județul Ialomița, la 28 martie ea s-a întins în județul Ilfov, unde a devenit și mai violentă. Din Ialomița și Ilfov răscoala s-a răsfrint la 2 aprilie asupra județului Prahova, la 5 aprilie asupra județului Dimbovița, iar peste 2 zile și țărani din Vlașca au intrat în iureșul răscoalei. Între 1 și 8 aprilie răscoala a atins intensitatea maximă atît ca număr de sate, cît și ca forme de luptă folosite de țărani. În zilele următoare, în timp ce mișcările din jurul capitalei erau reprimare, izbucneau răscoale izolate în satele din județele : Buzău, R. Sărat, Brăila, Muscel, Argeș, Dolj; apoi în luna mai centrul de greutate al frământărilor țărănești se va muta în Moldova.

Desfășurarea răscoalei poate fi mai bine urmărită, în ordine cronologică, în cadrul fiecărui județ, prin relatarea citorva crimpeie mai edificatoare. Astfel, în județul Ialomița, unde s-a aprins focul răscoalei, acțiunile violente ale țărănilor s-au desfășurat între 20 martie și 11 aprilie. În unele comune acțiunile răsculaților au durat 2—3 zile, în altele peste o săptămână. Durata era în funcție de numărul răsculaților, de pregătirea lor la luptă, de rapiditatea obținerii revendicărilor și mai ales de mărimea și mobilitatea forțelor represive trimise de guvern. De pildă, în sectorul Urziceni răscoala a durat cel mai mult, intrucît armata folosită, mai ales în prima fază, formată din dorobanți și călărași, inferioară ca număr, cu greu a putut înfringe rezistența țărănilor. Deși în comuna Urziceni trupele numeroase trimise de guvern au reușit „să restabilească ordinea” la 25 martie, s-au produs noi mișcări prin venirea în localitate a sutelor de țărani din comunele vecine, care se răscolaseră încă de la 23 martie. După fuga prefectului, acțiunile violente ale țărănilor împotriva exploatatorilor s-au intensificat.

Prima comună care s-a răscolat, după Urziceni, a fost Speteni. Unii țărani din Speteni fuseseră la București în timpul turburărilor de stradă din 14 și 15 martie, iar la întoarcere, povestind consătenilor cele ce văzuseră acolo, cu toții s-au „hotărît să facă și ei . . . resbel”, să alunge autoritățile comunale și să ia pămînturile proprietarilor ⁷⁵. Cînd răscoala era gata să înceapă a venit și vestea despre evenimentele de la Urziceni, veste care a dat și mai mult curaj țărănilor. Astfel, în dimineața de 23 martie țărani din Speteni se răscoală, bat și izgonesc pe primar, notar, pe șeful de garnizoană și pe doi proprietari. Apoi, o parte din țărani, după ce dau semnalul răscoalei și la Bărcănești (comuna cea mai apropiată de Speteni), se îndreaptă spre Urziceni, iar altă parte rămîne să-și continue acțiunile în propria comună. A doua zi, escadronul de călărași trimis împotriva răsculaților nu poate potoli mișcarea; țărani fiind întrebați de ce s-au răscolat, îi răspund căpitanului Parapeanu „că sint muritori de foame,

⁷⁵ Cornella C. Bodea, *op. cit.*, p. 164.

că nu au pământuri, izlazuri, că nu au porumb de mîncare și că primarul i-a furat și înșelat cu promisiuni". Același ofițer, înștiințat că a început răscoala la Bărcănești, pleacă s-o potolească și-i îndeamnă și pe sătenii de acolo să facă o petiție la Minister pentru a-și arăta în scris doleanțele. Dar, și răsculații din Bărcănești se îndirjiră strigîndu-i „că nu vor petiție . . . că au reclamat Ministerului de Interne și prefectului în nenumărate rînduri și nu le-a făcut nici o dreptate . . . că vor dărîma primăria ca să nu mai existe autorități”⁷⁶. Căpitanul, încercînd apoi să scape din miinile răsculaților pe ajutorul de primar, a ordonat călărășilor să șarjeze mulțimea. Răsculații însă, fiind mai numeroși, au tăbărit cu ciomegele pe soldați și i-au alungat îndărăt spre Speteni. Cu toate că au fost trimise noi trupe, hîrțuielele dintre armată și răsculați au mai durat două zile pînă cînd țărani din aceste sate au fost împrăstiați. În celelalte sate răscolate din jur — Manasia, Alexeni, Bărbulești, Cotorcea, Grindu etc. — lucrările s-au petrecut aproape la fel. Moșierii, arendașii și funcționarii comunalii de peste tot au fugit la Urziceni să scape de furia răsculaților⁷⁷.

La 26 martie guvernul a trimis la Urziceni pe secretarul general al Ministerului de Interne, Lupu Kostake, însoțit de noi trupe, pentru a potoli răscoala. La venirea secretarului general unii țărani au mers la Urziceni să ceară dreptate, dar cei mai mulți au continuat să și-o facă singuri. Lupu Kostake și însoțitorii lui, pentru a ancheta lucrurile, s-au deplasat apoi prin sate și în multe locuri ei au fost nevoiți să dizolve consiliile comunale și să numească în comisiile interimare persoane propuse de răsculați. Aceste concesiile smulse, cît și făgăduielile guvernanților că vor distribui porumb la țărani și în județul Ialomița, n-au avut asupra răsculaților eficacitatea scontată. Chiar dacă aparent țărani se potoleau, după ce pleca armata ei se agitau din nou. Deși au fost arestați cîteva sute de țărani, tulburările din regiunea Urziceni au durat încă două săptămîni.

Vestea răscoalei de la Urziceni a pus imediat în mișcare și satele din sudul județului Ialomița. În această regiune focarul principal al răscoalei a fost comuna Ulmu. Furia răsculaților se îndreaptă aici mai întîi asupra arendașilor și proprietarilor, deoarece aceștia se pregăteau de fugă, și apoi împotriva autorităților comunale. Răsculații au distrus două conace, au bătut pe arendași, pe administratorii de moșie și pe funcționarii comunali; au devastat casele primarului, notarului și comercianților din comună; au ars „înscrisurile proprietarilor și arendașilor”, cărțile de judecată, condicile de datorii și registrele de tocmeli agricole și în urmă au trecut la împărțirea cerealelor din pătulele proprietății⁷⁸. După ce țărani din Ulmu s-au răfuit cu asupritorii lor direcți în zilele de 3 și 4 aprilie, ei au răscolat satele din împrejurimi: Ciocănești, Chirnogi, Rasa, Manuc, Mihai Viteazu, Valea Mare, Valea Rusului, Ceacu, Tăriceni, Cunești etc. Treptat, întreaga zonă dintre Lehliu, Slobozia și Călărași a fost cuprinsă de flăcările răscoalei. Peste tot țărani s-au răfuit cu proprietarii, arendașii și primarii; au incendiat sau distrus casele acestora, au ars registrele de tocmeli agricole și au devastat prăvăliile comercianților. La 5 aprilie răsculații din această regiune, după o ciocnire violentă cu armata, au intrat amenințatori în orașul Călărași, înspăimîntînd autoritățile. Încă-

⁷⁶ Vasile Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 19—20.

⁷⁷ *Documente privind răscoala țărănilor din 1888*, p. 7—8.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 440.

ierările singeroase între trupe și răsculați au urmat apoi și prin satele din împrejurimi. La Ulmu, timp de cinci zile, răsculații au rezistat cu îndirjire în fața atacului diverselor unități ale armatei. La 8 aprilie însă, venind noi forțe represive, printr-un măcel, acestea au înăbușit în sine ridicarea țăranilor; 11 răsculați au fost omoriți, 20 au fost răniți și peste 100 au fost arestați⁷⁹. Peste 3 zile au fost înăbușite și ultimile mișcări țărănești din comunele Milosești, Obilești, Manasia, Garbovi, și Eliza Stoenști.

La 28 martie începuse răscoala și în județul Ilfov. Primii s-au ridicat țăranii din comunele Afumați și Ștefănești. În afară de ordinul pentru porumb și pământ, sătenii de aici au cerut să li se împartă moșiile care fac parte din Domeniul Coroanei, moșiile particulare și să li se dea izlaz cu prețuri reduse⁸⁰. Asuprași de proprietari și arendași și sătui de asigurările liniștitoare ale primarilor, notarilor și preoților, țăranii i-au atacat și pe aceștia. Proprietarii și arendașii, prinzind de veste, au scăpat cu fuga, dar casele le-au fost distruse și epistații de moșie bătuți de răsculați. Primarul din Afumați, ca să scape de furia răsculaților, s-a refugiat la curtea unui moșier; țăranii l-au urmărit și l-au bătut acolo. Învățătorul a fost de asemenea bătut de răsculați pentru faptul că, fiind delegat la alegerile din ianuarie 1888, a votat pe candidatul guvernamental⁸¹. Răsculații făceau de gardă la marginea comunei și când observau că se apropie unități armate dădeau alarma. La sunetul goarnei toți țăranii se adunau. Când a sosit judecătorul însoțit de armată și i-a somat „să se potolească”, răsculații din Afumați au cerut ca mai întâi să se retragă trupele. Îndirjirea mulțimii răsculate l-a înspăimântat pe magistrat, obligându-l să dispună îndepărtarea detașamentului de geniu cu care venise. A doua zi dimineața, la sunetul goarnei, țăranii s-au adunat din nou și nu l-au despresurat pe judecător pînă ce acesta nu le-a făgăduit că va merge personal la Ministerul de Interne pentru a satisface doleanțele răsculaților.

La Ștefănești țăranii cereau să li se arate și un ordin referitor la înlocuirea guvernului. Aici, dintre funcționarii comunali țăranii au bătut pe primar, preot și perceptor⁸². Ajutorul de primar a trecut de partea răsculaților unde era de altfel și șeful de garnizoană. Peste două zile, în aceste comune răscoala a fost vremelnic înăbușită, dar ea a izbucnit spre răsărit, de-a lungul liniei ferate București—Lehliu la: Brănești, Moara Domneasca, Piteasca—Pasărea, Crîngu-Fudulea, Tămădău și spre nord de Afumați la: Dascălu-Creața, Căciulați, Greci-Grădiștea, Micșunești-Greci, Lipia-Bojdani, Fierbinți, Meri-Petchi, Creața-Lășiile etc.

În comuna Greci-Grădiștea, prima răscoală fusese înăbușită de un pluton de soldați la 30 martie, la 1 aprilie țăranii s-au răsculat din nou în contra primarului și proprietarilor „sub cuvînt că aceștia, în unire, ar fi ascuns niște ordine de la București”⁸³. Răsculații, înarmați cu pari și ciomege, au intrat în primărie pentru a li se da ordinul menționat.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 260, 427—439.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 225.

⁸¹ Cornelia C. Bodea, *op. cit.*, p. 171.

⁸² Arh. St. Buc., Mîn. Instrucțiunii, dosar 4375/1888, f. 123.

⁸³ *Documente privind răscoala țăranilor din 1888*, p. 498.

Primarul a fost maltratată și numai cu mare greutate a reușit să fie scos din mîinile țărănilor de un pluton de soldați comandați de căpitanul Bratu. În ciuda prezenței armatei, răsculații au plecat de la primărie devastînd conacele celor 3 moșieri din comună. A doua zi răsculații au înaintat din nou spre primărie, amenințînd soldații. Căpitanul a ordonat trupe să tragă în țărani, însă soldații au refuzat să execute comanda și au lăsat să li se ia „cartușele de către o parte din răsculați”⁸⁴. Însuși comandantul a fost dezarmat, bătut și forțat de răsculați să semneze un ordin pentru eliberarea țărănilor arestați și pentru readucerea în comună a exploatativilor fugiți. La 3 aprilie răscoala din Greci-Grădiștea a fost înăbușită de un escadron de cavalerie și 34 de țărani au fost arestați.

La Lipia-Bojdani a fost unul din focarele cele mai importante ale răscoalei din județul Ilfov. La 31 martie răsculații din această comună, împreună cu șeful garnizoanei — purtînd cu ei un steag — s-au dus la primărie să ceară ordinul pentru distribuirea porumbului. Autoritățile fugiseră deja. Venind și țărani din satele apropiate, numărul răsculaților a crescut mereu, ajungînd la 3 000 de oameni. Înarmați cu „ciomege, pari, topoare și țepușe”⁸⁵, ei au plecat la casa arendașului, unde au spart geamurile, ușile și au devastat totul, inclusiv pivnițele; la fel au procedat și la casa notarului și a unui circiumar bogat din comună. La 1 Aprilie răsculații s-au împărțit în două cete. Una a plecat prin satele învecinate, și, în unire cu localnicii, a devastat la arendașii de acolo, iar cealaltă cetă s-a îndreptat spre mănăstirea Căldărușani, unde aflase că erau „ascunși ciocoi”⁸⁶. La Căldărușani răsculații au devastat casa starețului Gherasim care era arendașul moșiei Micșunești. De aici au trecut pe la circiumi, au vărsat butoaiele cu vin, au distrus noile măsuri de capacitate și au aruncat mărfurile pe jos. A doua zi, răsculații au mers cu carele pe la magaziele arendașilor — sparte în ajun — luîndu-și cereale, fiecare după cît putea. Sosind primele unități militare, n-au putut face la început nici un fel de arestări. După aducerea unor noi trupe, răscoala a fost înăbușită într-un mod barbar. Comunicatul oficial nu menționează numărul morților din această încăierare, dar ziarele subliniază că au căzut „peste o sută de morți și răniți”⁸⁷. Cu toate acestea, țărani n-au descumurat; la 4 aprilie cînd batalionul de vînători a pornit escortarea celor 169 de arestați din comună, s-a produs o nouă răscoală. Circa 300 de țărani înarmați cu „bationete în vîrfurile ciomegilor au amenințat trupa”⁸⁸, cerînd să fie eliberat convoiul de arestați. Revolta a fost însă înăbușită și de data aceasta.

Acte asemănătoare, de solidaritate a țărănilor cu frații lor arestați au avut loc pe tot parcursul răscoalei. La Piteasca-Pasărea, de exemplu, în momentul escortării arestaților din comună, țărani s-au răscolit din nou amenințînd pe procuror și cerînd punerea în libertate a consătenilor lor, iar la Dudești, cînd comandantul trupelor a somat pe răsculații de acolo să se potolească, prima condiție pusă de aceștia a fost „să se libereze frații lor arestați”⁸⁹.

⁸⁴ *Documente privind răscoala țărănilor din 1888*, p. 499.

⁸⁵ *Ibidem*, p. 66, 505 și 508.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 508.

⁸⁷ „Lupta” din 6 aprilie 1888.

⁸⁸ „Monitorul oficial” din 5/17 aprilie 1888, p. 76.

⁸⁹ *Documente privind răscoala țărănilor din 1888*, p. 39, 253.

La 2 aprilie secretarul general al Ministerului de Interne a cerut să se ocupe militărește plășile Snagov, Sabaru și Negoești. Măsura guvernărilor s-a dovedit zadarnică deoarece între 2 și 5 aprilie răscoala a luat proporții și mai mari, cuprinzând majoritatea satelor din jurul Capitalei : Colentina, Pantelimon, Dudești, Popești, Berceni, Dobreni, Vărăști-Obedani, Radovanu, Vidra, Jilava, Cornetu, Domnești, Dragomirești, Corbeanca, Săftica, Cociocul, Periș etc. și băgînd groaza în toți exploataorii refugiați în București. La 3 aprilie, răsculații din comuna Cociocul — după ce au omorît pe notar, au devastat casele arendașului de pe Domeniul Coroanei — au înconjurat gara Periș vroind s-o dărîne, deoarece acolo se ascuseseră ajutorul subprefecturii Snagov. Armata, intervenind, a arestat 225 de răsculați la Periș. La Dobreni, răsculații au incendiat conacul prințului Dimitrie Gr. Ghica, la Tunari au devastat casele lui Gh. Vernescu, iar la Vasilești, în ziua de 6 aprilie, au împărțit între ei moșia statului⁹⁰. Aceste acțiuni dovedesc că țărani nu făceau nici o deosebire între exploataori.

În unele sate au avut loc ciocniri violente între armată și răsculați. La Creața-Leșiile sublocotenentii Teclu și Bibescu înaintînd în fruntea trupelor spre răsculați, au fost loviți de aceștia cu ciomegele⁹¹. La Hagiești, Berceni și Dudești, în ziua de 4 aprilie, au avut loc încăierări singeroase între armată și răsculați, căzînd o mulțime de morți și răniți, în special din partea țărănilor⁹². În aceeași zi la Fierbinți, răsculații au încercat să ocupe telegrafal și să facă prizonieri pe toți dorobanții din compania locală, dar au fost respinși prin sosirea imediată a altor trupe. La 8 aprilie a fost reprînată a doua răscoală a țărănilor din Afumați, iar peste cîteva zile și satele Jilava, Prundu, Toriceni, Bitinela și Drăgoiești au fost „poto-lite” prin forța armată⁹³.

La 11 aprilie, maiorul C. Bujoreanu, comandantul forței de represiune care — timp de 10 zile — înăbușise răscoalele din Căciulați, Mavrodin, Moara Săracă, Pașcani, Gagu, Balotești, Petrești, Canela, Corbeanca, Tamaș, Ciolpani, Izvorani și Țigănești și arestase cîteva sute de țărani — prin sate și păduri — a telegrafiat Corpului al 2-lea de armată că „în toată plasa Snagovului domnește cea mai mare liniște”. Ca și alți comandanți militari, maiorul C. Bujoreanu a subliniat în raportul său că, în unele sate, țărani i-au declarat că „în unanimitate s-au răscolat contra arendașilor, proprietarilor și autorităților comunale, fiind asupriți de toți aceștia și chiar lipsindu-le existența zilnică”, că ei doresc pămînt și respectarea „drepturilor lor”⁹⁴. A doua zi — adică la 12 aprilie — guvernul conservatorilor junimiști anunță „triumfător” că ordinea fiind restabilită în județele Ialomița și Ilfov, proprietarii și arendașii „se pot, în toată siguranța, întoarce pe moșile lor”⁹⁵.

La 2 aprilie începuse răscoala și în satele județului Prahova. Unii țărani prahoveni participaseră la mișcarea de la Urziceni și acum, întorcîndu-se acasă, îi îndemnau la răscoală și pe ceilalți consăteni arătîndu-le că răsculaților din Ialomița li s-au dat pămînturi⁹⁶. În comunele : Fulga,

⁹⁰ Documente privind răscoala țărănilor din 1888, p. 63, 86, 253, 317, 446 și 450.

⁹¹ Cornelia C. Bodea, *op. cit.*, p. 173.

⁹² Documente privind răscoala țărănilor din 1888, p. 237 și 239.

⁹³ Arh. St. Buc., Min. de Război, dosar 1969 1888, f. 14, 18 și 29.

⁹⁴ Muzeul militar central, mss. 1/1888, f. 1—6.

⁹⁵ Documente privind răscoala țărănilor din 1888, p. 262.

⁹⁶ Arh. St. Ploești, Tribunalul, S. II, dosar 47/1888, f. 15.

Gherghița și Vadu Părului țărani acuzau pe primari că la alegerile din ianuarie ar fi desemnat alți delegați la colegiul al III-lea, decât cei aleși de obște. Acest lucru i-a revoltat deoarece delegații aleși de țărani avuseseră sarcina să voteze pentru un deputat care le făgăduise pământuri și reducerea dijmei la una din zece. Înșelați de autorități și trădați de delegați, țărani au căpătat convingerea fermă că „dreptate și pământ nu vor căpăta decât punându-se în stare de revoltă ca cei din Urziceni”⁹⁷. Răsculații din comuna Fulga au distrus arhiva primăriei, au bătut pe foștii delegați desemnați de primar la alegerile din ianuarie și apoi au devastat casele arendașilor și ale oamenilor acestora. Deși a doua zi procurorul a sosit în localitate, însoțit de armată, răscoala nu a putut fi „potolită” imediat. La 5 aprilie, în timp ce armata făcea arestări, au venit în ajutorul răsculaților din Fulga „cîteva sute de țărani din satele vecine”⁹⁸ care, de asemenea, se ridicaseră la luptă. Intervenind armata, acești țărani au fost nevoiți să se retragă din comună și să se împrăștie. Parte din ei au fost chiar arestați.

La răscoala din comuna Gherghița, care a izbucnit la 3 aprilie, au participat și țărani veniți din județul Ilfov (satele Meri-Pețchii și Sudii). Răsculații, după ce au bătut pe primar și pe subprefect, care tocmai venise în comună să asigure „ordinea”, s-au dus la casa arendașului moșiei Domeniului Coroanei unde au distrus totul și în primul rînd registrele de contabilitate⁹⁹. A doua zi, maiorul Dona cu două companii de soldați a înăbușit răscoala și a ocupat militărește comuna. În prezența armatei au venit însă răsculații din satele Ungureni și Belciugu — conform înțelegerii ce au avut-o cu cei din Gherghița — să-și împartă împreună cerealele din magaziile arendașului distruse în ajun. Mai tîrziu, au venit aici și locuitorii din Ciumați, în frunte cu primarul comunei, pentru a-și lua locuri de izlaz pe Domeniul Coroanei. Armata, la ordinul maiorului, a împrăștiat cu baionetele pe acești țărani.

În zilele următoare, s-au răscolit țărani din satele Tomșani, Parepa, Rușani, Ciorani, Sălcii ș.a.; ei au bătut autoritățile, instituind singuri alți funcționari comunali și au alungat pe oamenii arendașilor și proprietarilor, împărțindu-și apoi pămînturile¹⁰⁰. Mulți moșieri și arendași, ca să scape de furia răsculațiilor, au fugit în orașe; în lipsa lor țărani s-au răfuit cu administratorii și epistații moșiilor¹⁰¹.

Cu toate că armata a fost împinzită în tot județul, răscoala s-a întins mereu cuprinzînd satele: Bărcănești, Gorgota, Potigrafu, Pucheni-Moșneni, Pucheni-Miroslăvești, Buda-Palanca, Vadu Părului, Cioranii de Sus, Balta Doameni, Ciupelnița, Poenari-Apostoli etc. Țărani pregăteau o răscoală generală care să se unească cu cea din Ilfov și „să forțeze guvernul să le dea pămînturi”¹⁰². În comuna Gorgota, după înăbușirea primei mișcări, țărani s-au răscolit din nou, amenințînd pe procuror și încercînd să libereze cu forța pe consătenii lor arestați. Convoiul țărani-

⁹⁷ Documente privind răscoala țăranilor din 1888, p. 187.

⁹⁸ Ibidem, p. 97.

⁹⁹ Ibidem, p. 85 și 188.

¹⁰⁰ Documente privind răscoala țăranilor din 1888, p. 189.

¹⁰¹ Arh. St. Ploești, Tribunalul S. II, dosar 45/1888, f. 4 și 64.

¹⁰² Documente privind răscoala țăranilor din 1888, p. 94.

lor arestați n-a putut fi escortat din comună decît prin aducerea unor trupe numeroase. Răsculații din Buda-Palanca au declarat comandantului companiei de represiune că ei au luptat în războiul de independență, dar neprimind pămînt nici după desconcentrare au ajuns acum muritori de foame. În Vadu Părului, după ce răsculații au devastat casa arendașului, s-au dus la cîmp să-și împartă moșia. Țăranii au măsurat o suprafață de 300 de pogoane pe care au împărțit-o între ei în loturi egale despărțite prin mușuroaie¹⁰³. În alte comune răsculații au forțat pe primari să le predea sigilul primăriei, sau i-au obligat să meargă cu ei la circiumari pentru a le impune să nu vîndă cu noile măsuri de capacitate și greutate, ci cu „ocale mai mari”¹⁰⁴.

La 5 aprilie izbucnise răscoala și în județul Dimbovița cuprinzînd un mare număr de sate. Primii s-au răscolat sătenii din Bildana, Cătunu și Cojasca, apoi cei din Ghergani, Contești, Brăiloiu, Vizurești, Butimanu, Gura Foi, Poiana de Sus, Bădulești, Găești, Dragomirești, Potlogi, Valea Mare, Mogoșani, Săbiești, Pătroaia etc.¹⁰⁵. Răsculații, ca și în celelalte județe, au atacat atît autoritățile comunale, cît și pe proprietari și arendași; ei au cerut să li se împartă nu numai moșiile statului, ci și ale particularilor. Pe alocuri, răsculații au ocupat izlazurile moșierești. La 10 aprilie răsculații din Găești, Gura Foi și Bădulești — înarmați cu ciomege și cuțite — au asaltat locuința subprefectului amenințîndu-l cu moartea dacă nu eliberează pe arestați. Armata a intervenit, operînd noi arestări. A doua zi răsculații din Bădulești — după ce au bătut pe primar, notar și proprietar, — s-au unit cu alte sate și — formînd o ceată de 800 oameni — au pornit din nou asupra tîrgului Găești. Și de data asta țăranii au fost respinși brutal de armată¹⁰⁶.

Al cincilea județ — în ordine cronologică — cuprins de flăcările răscoalei a fost Vlașca. Aici mișcările au început la 7 aprilie și au durat 9 zile. Printre satele răscolate se numără: Bulbucata, Gălățeni, Pueni, Călugăreni, Crîngurile, Mihăilești, Brăniștari, Clejani, Strimba, Crovu ș.a.¹⁰⁷. În unele comune din Vlașca întîlnim și alte acțiuni ale răsculaților în afară de formele de luptă cunoscute la celelalte județe. De exemplu, în comuna Pueni, țăranii înfometăți s-au dus mai întîi la arendaș, cerînd să le dea porumb, și numai după ce acesta i-a refuzat au început răscoala luîndu-și singuri cît aveau nevoie; iar la Crovu răsculații au pus stăpînire și pe pădurea proprietarului, împărțind-o apoi între ei. Acesta a fost primul caz cînd răsculații și-au împărțit și pădurile; în alte sate ei își împărțeau numai locurile de arătură.

Cînd răscoalele din jurul Capitalei au scăzut în intensitate, ele au izbucnit în județele mai îndepărtate. Astfel, la 10 și 11 aprilie au izbucnit răscoalele în județele Buzău, R. Sărat, Brăila și Muscel, iar la 18 aprilie în Argeș și Dolj¹⁰⁸. Mișcările țărănești din R. Sărat, ca de altfel și cele

¹⁰³ Arh. St. Ploești, Tribunalul S. II, dosar 93/1888, f. 6—7.

¹⁰⁴ *Ibidem*, dosar 145/1888, f. 47 și 83.

¹⁰⁵ Arh. St. Buc., Min. Interne, dosar 8/1888, f. 31 și 52; vezi și *Documente privind răscoala țăranilor din 1888*, p. 145, 255, 256, 259, 263, 266, 269.

¹⁰⁶ *Documente privind răscoala țăranilor din 1888*, p. 163 și 217.

¹⁰⁷ *Ibidem*, p. 144, 152, 156, 172, 173, 179, 252, 258, 269, 270.

¹⁰⁸ *Ibidem*, p. 151, 157, 168, 271; Arh. St. Buc., Ministerul Justiției, dosar 1272/1888

din Moldova, au scos în evidență influența exercitată de cercurile socialiste la sate dind totodată o explicație faptului că mulți răsculați cereau autorităților comunale să le arate un ordin venit de la guvern pentru improprietărire. În martie, țărani dintr-o serie de sate ale județului R. Sărat se duseseră la Focșani, unde Margareta Jecu le-a făcut petiții prin care cereau pământuri de la guvern. Cu această ocazie ea le împărțise și unele imprimare, purtind titlul de *improprietărirea țăranilor*, în care se arăta că primarii n-au adus la cunoștința sătenilor legea privind verificarea pământurilor date însurășeilor în conformitate cu art. 5 și 6 din legea rurală, ascunzând astfel ordinele venite de la guvern. Țăranii au interpretat aceste imprimare explicative în sensul că au venit ordine pentru improprietărire, care au fost ascuse. De exemplu, la 10 aprilie, răsculații din Măicănești, (care, în martie, fuseseră la Margareta Jecu) au bătut autoritățile comunale cerindu-le în afară de porumb și ordinul nr. 6 sau — după cum spuneau alții — venit în ziua de 6 a lunii curente, pentru dare de pământuri la săteni. În realitate era vorba de verificarea aplicării articolului nr. 6 din legea rurală. Procurorul, anchetind pe răsculați, a găsit la ei exemplare din imprimarele menționate¹⁰⁹.

La sfârșitul lunii aprilie și începutul lunii mai, au loc răscoale în județele Teleorman, Olt și Romanați și totodată izbucnesc noi turburări în Dimbovița și Dolj¹¹⁰. Odată cu începutul lunii mai, pe primul plan se impun însă mișcările țărănești din Moldova.

Răscoalele din Moldova, deși nu imbracă forme atât de violente ca cele din județele muntene, avind însă aceleași cauze, urmăresc același obiectiv final: obținerea pământurilor. Întirzierea cu o lună a izbucnirii răscoalelor țărănești din Moldova se datorește faptului că aici, încă din februarie, începuse distribuirea porumbului, cit și propagandei pe care socialiștii ieșeni o duceau la sate îndemnind pe țărani să nu se răscoale ci să ceară pământuri pe cale pașnică. Cu toate acestea, mișcări și agitații țărănești izolate s-au produs în luna aprilie în județele Putna, Tecuci, Iași, Neamț, Covurlui, Botoșani și Suceava¹¹¹. În luna mai răscoalele au luat amploare cuprinzind și o mulțime de sate din județele Vaslui și Roman.

În județul Vaslui primii s-au răscolat țărani din comuna Buhăești, care, în ziua de 3 mai au luat în stăpînire o moșie a statului și alta a Eptropiei Sf. Spiridon, punind pe ele semne despărțitoare de hotar. Prefectul și procurorul sosind la fața locului, împreună cu armata, au înăbușit după câteva zile răscoala. Țăranii, deși înfrinți, au declarat prefectului că mai târziu vor lua din nou în stăpînire moșiile deoarece promisiuni

¹⁰⁹ *Documente privind răscoala țăranilor din 1888*, p.117, 118, 168, 169, 261. E de menționat că locotenentul C. Jecu din Regimentul 10 dorobanți — soțul Margaretei Jecu —, trimis prin sate „să potolească” răscoalele, „a fost surprins făcînd propagandă socialistă”; drept pedeapsă i s-a retras comanda companiei și a fost permutat în altă unitate (vezi „Democrația” din 22 aprilie 1888).

¹¹⁰ Arh. St. Buc., Min. de Război, dosar 1955/1888, f. 85; dosar 1967/1888, f. 51; dosar 1993/1888, f. 36—38; Ibidem, Min. Justiției, dosar 1472/1888, f. 577; Arh. St. Craiova, fond Prefectura jud. Dolj, dosar 97, inv. 112/1888; „Muncitorul” din 28 aprilie; „Lupta” din 27—28 aprilie și 2—3 mai 1888; „România liberă” din 1 și 3 mai; „Democrația” din 6 mai; „Voința națională” din 7 mai; „Universul” din 13 mai 1888.

¹¹¹ Arh. St. Botoșani, fond. Prefectura jud. Botoșani, dosar 9/1888, f. 32; Arh. St. Buc. Min. Interne, dosar 21 1888, f. 46; „Românul” din 24 aprilie 1888; „România liberă” din 5 mai 1888.

li s-au făcut destule pînă acum. Un caz asemănător s-a petrecut și la Buda-Rafailiești unde țaranii au arătat prefectului — care căuta să-i oprească de la împărțirea unei moșii — că de zece ani de cînd s-au întors din război au cerut mereu pămînturi și nu li s-a dat. La 10 și 11 mai s-au răscolat țaranii din Cosești și Ivănești împărțindu-și, de asemenea, moșiile proprietarilor și arendașilor. La venirea armatei răsculații din Cosești, menținindu-se în grup compact, nu s-au lăsat arestați nici interogați de ofițeri. În cele din urmă, trupele, îmbătate de vinul pus la dispoziție de proprietar, au măcelărit cu săbiile pe răsculați arestînd o mare parte din ei. Treptat s-au răscolat și alte sate — Vulturești, Codăești, Negrești, Armășoia, Ipatele, Pungești etc — iar armata a împințit tot județul ¹¹².

Între 10 și 25 mai au avut loc mișcări țărănești în județul Roman. Mai întii s-au răscolat satele din regiunea sud estică a județului, care se învecinau cu Vasluiul, și apoi și cele din nord-est, unde au participat și țărani din județul Iași. Printre satele răscolite se numără : Strimba, Misihănești, Ciuturești, Dămieniști, Ruși, Negri, Călugăreni, Bătrînești, Chiliz, Sagna, Stănița, Boghicea etc. Aproape peste tot răsculații au trecut la împărțirea pămînturilor moșierești, iar armata i-a schingiuit într-un mod barbar. În acest județ, mai mult ca în altele, au luat parte la răscoală învățători sau șefi de garnizoane. Aceștia au fost de asemenea arestați și bătuți de armată ¹¹³. Paralel cu mișcările din Roman s-au semnalat agitații și răscoale țărănești și în județele Bacău, Iași, Dorohoi și Botoșani ¹¹⁴.

În Botoșani starea de efervescentă, la sate, a avut cea mai lungă durată. Aici primele mișcări țărănești au izbucnit în aprilie în comuna Vlădeni, iar ultimele, la începutul lunii septembrie, la Dumbrăveni. În acest interval, au avut loc în județ o serie de mișcări țărănești în satele : Sulița, Corni, Fintinele, Răscani, Dobirceni, Costești, Cocorăni, Ipotești, Corvicești, Brehuești etc. În majoritatea cazurilor, răsculații botoșăneni au urmărit înlocuirea autorităților comunale și obținerea pămînturilor moșierești. Se observă apoi că, în unele comune au avut loc două sau trei răscoale, la anumite intervale, țaranii fiind încurajați la aceasta și de izbucnirea mișcărilor prin satele apropiate. Dacă în luna aprilie mișcările din acest județ erau sporadice, în mai ele se intensifică. Țaranii care știau carte citiseră și celorlalți săteni, din ziare, despre răscoala din Muntenia. Chiar la anchetele efectuate de subprefecți și organele de justiție, mulți răsculați au declarat că de mai bine de un an este ordin să se dea pămînturi și nu s-au dat, iar în Muntenia țaranii ridicîndu-se au omorît pe „primari și boieri” ¹¹⁵.

¹¹² Arh. St. Buc., Min. de Război, dosar 2002/1888, f. 92—105; Ibidem, Min. Justiției, dosar 1272 1888, f. 254—256; „Muncitorul” din 22 mai și 12 iunie 1888; „Românul” din 29 mai; „România liberă” din 8 mai 1888; *Documente privind răscoala țaranilor din 1888*, p. 273—276.

¹¹³ Arh. St. Buc., Min. de Război, dosar 1984/1888, f. 83—86; Ibidem, Min. Justiției, dosar 1272/1888, f. 817; *Documentul privind răscoala țaranilor din 1888*, p.273—277; „România liberă” din 13 și 14 mai 1888.

¹¹⁴ Arh. St. Iași, fond. Prefectura jud. Iași, dosar 86/1888; „Curierul român” din 28 mai 1888 (Botoșani); „România liberă” din 18 mai 1888.

¹¹⁵ Arh. St. Botoșani, fond. Prefectura jud. Botoșani, dosar 9/1888, f. 10.

Spiritul de solidaritate dintre răsculați s-a manifestat din plin și în satele botoșănene derutînd adesea autoritățile. De exemplu, după ce la 1 mai răsculații din Corni somaseră pe primar să le dea ordinul pentru împărțirea pămînturilor, a venit a doua zi subprefectul cu armata, dar n-a putut aresta pe nimeni. Chiar după ce a adus încă 60 de călărași, abia noaptea a izbutit să facă arestări pe la locuințele sătenilor. A doua zi țărani au venit, amenințatori, la primărie obligînd pe subprefect să demită autoritățile comunale și cerînd imperativ eliberarea arestaților. La 4 mai cînd convoiul de arestați era escortat spre Botoșani țărani au încercat cu forța să-și elibereze consătenii, dar au fost împiedicați de prefect care a venit în localitate cu noi trupe ¹¹⁶. La 2 iunie răsculații din Costești au forțat pe subprefect să demită pe primar și să pună în loc pe unul din ei. Consilierii comunali au fost de asemenea obligați să-și dea demisia. Subprefectul făcuse de frica aceste concesi și fiind amenințat a reușit să scape pe furii din comună. A doua zi, deși a venit cu călărași să înăbușe răscoala, n-a putut aresta pe nici unul din conducătorii ei. Abia la 5 iunie, prefectul trimițînd noi trupe, mișcarea din Costești a fost înăbușită ¹¹⁷.

La 29 august s-au răscolat țărani din Dumbrăveni și satele din jurul acestei localități. Un ziar al vremii menționa că deviza răsculațiilor era pămîntul și parola că „destul au fost purtați cu vorba de domnul Carol” ¹¹⁸. Pînă la 4 septembrie comuna Dumbrăveni a fost centrul celei mai puternice răscoale țărănești din nordul Moldovei. Aici s-au adunat circa 1000 de țărani din mai multe sate. Răsculații, după ce au amenințat pe proprietari și arendași, s-au dus cu plugurile pe moșii, trăgînd brazde despărțitoare și împărțindu-și astfel pămînturile. Subprefectul, venind cu 60 de dorbănți să restabilească ordinea, a fost prins de răsculați. La 3 septembrie a sosit la Dumbrăveni prefectul județului Botoșani, procurorul și judecătorul de instrucție, însoțit de 500 de soldați, dintre care 150 artileriști, sub comanda colonelului Macca. La un moment dat răsculații — în fruntea cărora erau mulți rezerviști — au reușit să încercuiască și pe prefect somîndu-l să iscălească un ordin pentru împărțirea pămînturilor sau, în caz contrariu, să le împartă cele trei moșii ale sale. Intervenind armata, țărani s-au apărut cu pari și ciomege. Curajul și dirzenia răsculaților nu a cedat decît în fața focului de artilerie. După două salve de artilerie trase în răsculați, aceștia s-au împrăștiat. Armata a urmărit apoi pe țărani, măcelărindu-i cu săbiile și paturile armelor. O mulțime de țărani au fost răniți, parte din ei au fugit în păduri să scape de urmărire, iar circa 200 au fost arestați și escortați la Botoșani ¹¹⁹. Prin acest măcel sîngeros guvernul junimist a înăbușit ultimul episod al răscoalei țărănilor din 1888.

Desfășurarea răscoalei din 1888 a arătat că țărani cereau pămînt, porumb, îmbunătățirea învoielilor agricole și încetarea abuzurilor făcute

¹¹⁶ *Ibidem*, p. 25—28.

¹¹⁷ *Ibidem*, p. 39—49.

¹¹⁸ „Curierul român” din 1 septembrie 1888.

¹¹⁹ *Ibidem*, din 8 septembrie 1888; vezi și „Muncitorul” din 11 septembrie 1888; Arh. St. Botoșani, fond. Prefectura Botoșani, dosar 9/1888, f. 67; Arh. St. Buc., Min. Interne, dosar 3/1888, f. 159 și 169.

de moșieri, arendași și aparatul administrativ. Condițiile și intensitatea mișcărilor locale fiind diferite, formele de luptă folosite de răsculați pentru obținerea pământului și a celorlalte revendicări au fost și ele variate¹²⁰. În general, violența împotriva asupritorilor direcți s-a petrecut în raport cu gradul de exploatare și de persecuție la care fuseseră supuși țăranii de către aceștia. În multe sate țăranii molestau mai întâi pe primari, notari și percepatorii veroși dacă aceștia erau unelte ale moșierilor și arendașilor, și apoi treceau la devastarea conacelor și la împărțirea pământurilor și a porumbului. În alte locuri, dimpotrivă, răsculații „se răfuiau” mai întâi cu arendașii, proprietarii, administratorii, de moșie și după aceea cu autoritățile comunale. Distrugerea registrelor de învoieli agricole, devastarea conacelor, împărțirea pământurilor și alungarea sau înlocuirea administrației comunale exprimau dorința țăranilor de a scăpa de moșieri, de arendași și de întregul aparat represiv de pînă atunci, implicit de a lichida resturile de relații feudale din agricultură. Încercarea de a sfărîma latifundiile și împărțirea pământurilor în loturi egale la țărani, în unele sate, arată caracterul revoluționar democratic al mișcării și denotă că răsculații respectivi doreau să aibă fiecare aceeași avere, fără să fie însă conștienți de schimbările economice ce urmau să se petreacă mai târziu. Este de menționat că, în timpul răscoalei, grupuri mari de țărani au încercat (și pe alocuri au izbutit) să pătrundă și în unele orașe — București, Călărași, Galați, Botoșani, Oltenița, Găești — pentru a obliga autoritățile să le satisfacă revendicările.

Țărănimea, deși reprezenta o puternică forță progresistă a societății românești, fiind nedezvoltată politiceste și lipsită de organizare, nu și-a putut pune în valoare întregul potențial revoluționar și nici n-a putut păstra decît puține zile pământurile ocupate în iureșul răscoalei. De altfel, răscoala fiind spontană, neorganizată, fărîmițată în mișcări locale, izolate, care nici nu izbucneau concomitent, era și firesc ca forțele țărănimii să nu poată fi concentrate la un loc pentru a impune satisfacerea revendicărilor. Forțele motrice ale mișcării au fost țărănimea săracă și mijloacă; numai într-un număr restrîns de comune la răscoală au participat și elemente ale burgheziei sătești. Printre fruntașii răscoalei s-au numărat însă mulți dintre foști combatanți, rezerviști și chiar comandanți de garnizoane de prin sate; aceștia — cunoscători într-o oarecare măsură a realităților politice — erau mai conștienți de legitimitatea aspirațiilor și de necesitatea luptei țărănimii.

După cum se știe, guvernul conservatorilor junimiști a înăbușit răscoala într-un mod barbar. Aproape 1000 de răsculați au căzut morți și răniți, iar circa 3000 de țărani au fost arestați și schingiuți. În toiul repressiunii sîngeroase și în pofida măsurilor severe luate de guvern, au avut loc și o serie de acte de desolidarizare între soldați și țăranii răsculați¹²¹.

Deși țărănimea n-a avut conducătorul ei firesc, clasa muncitoare, totuși, bucurîndu-se de simpatia acesteia, a intelectualității și a unor cercuri politice de stînga, n-a fost complet izolată în luptă. La București,

¹²⁰ Vezi A. Roman, *70 de ani de la răscoala țăranilor din 1888*, în „Analele Inst. de Istorie a partidului”, 1958, nr. 2.

¹²¹ Vezi detalii în acest sens la C. Căzânișteanu, *Fraternizarea unor soldați cu țăranii în timpul răscoalei din 1888*, în „Studii și articole de istorie”, XIII, București, 1969, p. 151—166.

Mizil, Galați muncitorii și-au manifestat solidaritatea cu țărănimea răsculată. La 9 aprilie 1888 ziarul „Dezrobirea”, publicind Manifestul cercului muncitorilor din București, cerea lucrătorilor de toate breslele să-și ridice glasul pentru apărarea țăranilor răsculați. Nu vom dezvolta aceste lucruri, întrucât ele au fost analizate cu competență în alte lucrări¹²². Unii intelectuali cu vederi înaintate au scris în presa timpului o serie de articole în care au justificat răscoala și au luat — ca și socialiștii — apărarea țăranilor cerind reforme radicale pentru îmbunătățirea situației lor.

Răscoala din 1888, prin amploarea și intensitatea ei și prin obiectivele exprimate, a avut o mare importanță în istoria României. Ea a reliefat necesitatea înlăturării rămășițelor feudale din agricultură și a rezolvării problemei agrare în favoarea maselor largi ale cultivatorilor de pământ. Totodată, ea a dezvăluit energiile revoluționare ale țărânimii, constituind una din paginile glorioase ale luptei poporului român pentru libertate și dreptate socială.

Mișcarea din 1888 a avut și urmări imediate, trezind la realitate pe oamenii politici și obligându-i să se ocupe un timp de problema agrară și să caute soluții pentru rezolvarea ei. Astfel au apărut atunci în presă o mulțime de programe agrare în care se propuneau: anchete la sate, modificarea legii tocmelilor agricole și în special vânzarea moșiilor statului în loturi mici la țărani., pentru a se preveni noi mișcări la sate.

Răscoala a obligat guvernul să țină cont, într-o oarecare măsură, și de revendicările țărânimii. Chiar din timpul răscoalei s-a distribuit porumb unor țărani în suferință din județele Munteniei, s-a permis pășunarea vitelor în pădurile statului, s-au dat dispoziții să se cerceteze cu atenție plingerile în legătură cu abuzurile pe care le făceau proprietarii și arendașii și să se amelioreze condițiile învoielilor de muncă. S-a elaborat apoi, la începutul anului 1889, o nouă lege privitoare la vânzarea moșiilor statului. De data aceasta s-a legiferat vânzarea tuturor moșiilor statului la țărani, în loturi de 5, 10 și 25 ha., facilitând cumpărătorilor unele împrumuturi la Creditul agricol pentru primele cheltuieli de instalație. În baza acestei legi, un număr de 105.165 săteni au putut cumpăra pământ pe moșiile statului. Guvernării — după cum singuri au afirmat, prin vocea autorizată a lui P. P. Carp — n-au dat această lege pentru că ar fi iubit pe țărani, ci pentru a opri creșterea proletariatului agricol și industrial, care ar fi generat răscoale și mai periculoase pentru burghezia și moșierimea română.

Măsurile acestea dictate de răscoală, reprezentind tot paleative trecătoare, n-au rezolvat problema țărănească. Răscoala din 1888 constituie însă cea mai importantă mișcare țărănească din a doua jumătate a secolului trecut în țara noastră; ea reprezintă, totodată, repetiția generală sau prologul mării răscoale țărănești de la 1907.

¹²² Vezi D. Hurezeanu, *Cu privire la poziția mișcării socialiste față de răscoala țăranilor din 1888*, în „Studii”, XV, (1962), nr. 3, p. 557—585.

LA RÉVOLTE DES PAYSANS DE 1888

RÉSUMÉ

L'étude met en évidence le fait que la non-solution démocratique du problème agraire et le maintien des vestiges de rapports féodaux à la campagne ont déterminé — pendant la décennie qui a suivi la guerre d'Indépendance — une série de mécontentements et de remous paysans, qui ont culminé par la révolte de 1888.

L'auteur présente les principales causes de la révolte de 1888, a savoir : le manque de terre, les contrats agricoles onéreux avec les grands propriétaires fonciers et les fermiers, l'accroissement du taux de la dime et du prix de fermage de la terre, les injustices et les vexations auxquelles étaient soumis les paysans par les agents administratifs, de même que l'accentuation de l'état de misère des paysans par suite de l'année de sécheresse 1887. La révolte déclenchée le 20 mars 1888 à Urziceni s'est propagée dans la majorité des départements du pays, connaissant une ampleur particulière surtout dans les départements de Ialomița, Ilfov, Prahova, Dimbovița, Vlașca, Roman, Vaslui et Botoșani. Les insurgés ont dévasté mes manoirs, ont brûlé des contrats de conventions agricoles, partagé entre eux des terres appartenant aux grands propriétaires fonciers ainsi que des céréales emmagasinées, ont battu les fermiers, ont attaqué certains autorités locales et essayé de pénétrer dans quelques villes pour obliger l'appareil d'Etat à satisfaire leurs revendications. Le gouvernement a envoyé des troupes qui ont étouffé dans le rang la révolte, tuant ou blessant plus de 1000 paysans et arrêtant environ 3000 insurgés.

Les milieux ouvriers, l'opinion publique, des journalistes et des hommes politiques de gauche ont pris la défense des révoltés, condamnant la répression et obligeant le gouvernement à adopter des mesures visant à améliorer la situation de la paysannerie. La révolte de 1888 a mis à jour les grandes énergies révolutionnaires de la paysannerie, représentant une page importante de la lutte du peuple roumain pour la liberté et la justice sociale.

DEZVOLTAREA ECONOMICĂ A DOBROGEI PÎNĂ LA 1878 ȘI PROBLEMA APARIȚIEI PROLETARIATULUI

DE

GHEORGHE DUMITRAȘCU

Pornind de la aprecierea, conform căreia, la jumătatea secolului al XIX-lea, evenimentul cel mai important pentru România „il prezintă afirmarea pe arena istoriei a clasei muncitoare, forța cea mai înaintată a societății, purtătoarea consecventă a idealurilor de eliberare socială și națională a poporului român¹”, istoriografia noastră nouă a tratat cu bune rezultate problema dezvoltării acelor ramuri economice care au permis apariția clasei muncitoare. Aceste lucrări însă, nu cuprind referiri privitoare la Dobrogea², care e considerată ca avind o economie exclusiv pastoral-agrară.

Studiul nostru încearcă să suplinească această lipsă, evidențiind, în același timp, și alte trăsături ale fizionomiei economice a Dobrogei.

Această încercare este amendată de lipsa din arhivele noastre a materialului documentar emanat în perioada respectivă, împrăștiat sau distrus în condițiile cu totul deosebite pentru Dobrogea anilor 1877—1878. Astfel, în toamna lui 1878, colonelul Ștefan Fălcoianu, care făcea, din însărcinarea guvernului român, importante studii în Dobrogea, raporta că n-a mai găsit nici o arhivă din ceea ce rămăsese totuși autorităților ruse, după retragerea otomană³. În ciuda ordinului expres al lui Mihail Kogălniceanu ca autoritățile române să primească în primul rînd arhivele⁴, prefectul de Tulcea se plîngea, la 1879, că nu există nici urme de dosare pentru o serie de probleme, acestea fiind ridicate de către fostul guvernator rus. Predarea administrației s-a făcut în condiții improprii, aproape

¹ N. Ceașescu, *România pe drumul desăvîrșirii construcției socialiste*, Vol. 1, București, Edit. politică, 1968, p. 313.

² Chiar și foarte amănunțita lucrare a lui G. Zane, *Industria din România în a II-a jumătate a secolului al XIX-lea*, București, Edit. Academiei R.S.R., 1970, omite aceste aspecte ale economiei Dobrogei de pînă la 1878.

³ Biblioteca Academiei R.S.R. Manuscrise, Arh. D.A. Sturdza, XVI/Varia, document 150 „Raportul colonelului Fălcoianu”, f. 35.

⁴ Augustin Z. N. Pop, *Catalogul corespondenței lui Mihail Kogălniceanu*, București, Ed. Academiei R.P.R., 1957, p. 387.

peste tot, la Mangalia, la Constanța, la Tulcea⁵. Și ceea ce a mai rămas totuși — conform proceselor verbale de predare-primire pe care le-am văzut — nu se mai găsesse, alte războaie le-au distrus sau împrăștiat. În sfârșit, în perioada susamintită Dobrogea nu avea nici presă⁶.

Cu toate acestea, mărturiile contemporanilor concretizate în note de călătorie sau lucrări cu caracter științific expres, un volum de documente inedite, recent publicate⁷ precum și altele nepublicate încă⁸, lucrări ale istoricilor bulgari⁹ și un material iconografic interesant, ne permit a încerca tabloul pe care ni l-am propus.

Este cunoscut faptul că Dobrogea era parte mărginașă a unui imperiu anacronic, avea rolul de bastion militar înaintat și a fost bintuită masiv de războaie, mai ales în ultimul secol de stăpînire otomană¹⁰. Despre urmările acestor războaie vorbesc între alții, ieromonahul rus Partenie¹¹, Ion Ionescu de la Brad care amintește cele 65 de sate dispărute după 1829¹², baronul D'Hogguer¹³, ministrul Belgiei la București, J. Jooris¹⁴ și numeroasele documente din care aflăm despre imensele cimitire, singure rămășițe ale unor așezări altădată înfloritoare.¹⁵ În sfârșit, războaiele erau însoțite aproape totdeauna de molime de toate felurile, de friguri, tifos și se soldau cu mii de victime¹⁶.

În ciuda celor de mai sus, au existat aici elemente care au făcut posibilă o dezvoltare în germene a capitalismului, ceea ce a permis, dacă nu a făcut chiar obligatorie, existența proletariatului. În acest context analiza demografică este semnificativă: Ion Ionescu de la Brad în 1850

⁵ Arh. Centrale de Stat, fond MAI, inventar 315, administrativ, dosar 224/1878, f. 2, 13, 33; dosar 223 1878, f. 13.

⁶ Al. Demetriad, *Contribuții la istoria presei românești din Dobrogea*, Constanța, 1934.

⁷ *Documente privind istoria Dobrogei 1830—1878*, volum întocmit de Tudor Mateescu, Direcția generală a Arhivelor Statului, 1975; Gh. Dumitrașcu, *Un document privitor la situațiunea județului Tulcea în 1878* în „Peuce”, Tulcea, vol. IV, 1973—1975, p. 273—288.

⁸ Raportul colonelului Ștefan Fălcoianu în urma călătoriei de documentare în Dobrogea în 1878, Documentele privind restituirea administrației Dobrogei de către autoritățile rușești, României.

⁹ Velko Tonev, *Dobrudja prez vizra jdaneto*. Dărjavna izdatelstvo, Varna, 1973; V. Pavlov, *Kăm viprosa za coraboplatatelni protiavi na Bălgarij prez turskoto robstvo (1830—1878 g.)*, în „Izvestia na narodnia muzei Varna”, tom. IV (XIX) Varna, 1968, p. 57—73.

¹⁰ Gh. Dumitrașcu, *Influenta factorilor social-politici și economico-geografici asupra dezvoltării agriculturii în Dobrogea*, în „Studii și cercetări de geografie aplicată a Dobrogei”, Constanța, 1971.

¹¹ *Din călătoriile ieromonahului rus Partenie prin Moldova în jumătatea I a veacului al XIX-lea*. Vălenii de Munte, 1916. (traducere cf. orig., vol. II, p. 36—39 și 40—47); Tudor Mateescu, *Sate dobrogene dispărute în cursul secolului al XIX-lea* (I) în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol”, XIII, 1976, p. 171—189.

¹² Ion Ionescu, *Excursion agricole dans la plaine de Dobrodja*. Constantinople, Imprimerie du journal de Constantinopol, 1850, p. 76.

¹³ Baron D'Hogguer, *Renseignements sur la Dobrodja. Son état actuel, ses ressources, et son avenir, par le . . . fevrier 1879*, Bucarest, Imprimerie de l'Association Académique Roumaine, 1879; *Vezi și Darea de seamă a prefectului Remus Opreanu în „Farul Constanței”, ianuarie—februarie 1881.*

¹⁴ J. Jooris, *La situation économique de la Roumanie et de la Dobroudgea*, Bruxelles, Bucharest, Leipzig, 1881 (cap. II, „Exposé de la situation économique de la Dobrougea”).

¹⁵ Arh. Stat. Constanța, Fond Inspectoratul cadastral; *vezi și T. Mateescu, Mențiuni despre ruinele din satele dobrogene în actele Comisiunii de parcelare a Dobrogei*, în „Revista Arhivelor” (1972) nr. 2, p. 241—253.

¹⁶ Hector Sarafidi, *Istoricul medico-farmaceutic al orașului Constanța*, în „Analele Dobrogei” IX (1928), vol. II, p. 233; Partenie, *op. cit.*

găsește aproximativ 60.000 de locuitori¹⁷, Lejan în 1861, Peters în 1865 gădesc o populație în jur de 100.000¹⁸, statistica otomană din 1875 notează 116.733¹⁹, statistica oficială rusă, după începutul războiului din 1877, aproape 85.000 de suflete²⁰. Între acești locuitori, românii erau deosebit de muncitori și animați de un puternic spirit constructiv²¹.

Al doilea element însemnat pe această linie este intensificarea atenției marilor puteri ale Europei, asupra Dunării, mai ales asupra gurilor ei²².

Rivalitatea dintre Turcia, Rusia, Austria, la care se vor adăuga pretenții ale Angliei, Franței, Germaniei, cu urmări foarte importante asupra circulației pe Dunăre și regiunilor limitrofe, sînt concretizate într-o lungă serie de tratate internaționale²³. În urma acestora, circulația pe Dunăre se internaționalizează. Se înființează o companie austriacă la Dunăre, Moldova și Țara Românească își ridică pavilioanele pe primele lor vase, se studiază posibilitatea unui canal între Dunăre și Marea Neagră, de care planuri, românii din toate ținuturile românești sînt în cunoștință de cauză²⁴ și fac chiar propuneri, ca de pildă Nicolae Bălcescu, mai realiste, privind construirea unei linii ferate între Cernavodă și Constanța²⁵. Încă din 1854 și 1856 statele majore francez și austriac executau lucrări topometrice, expresie tocmai a acestui interes²⁶, iar o societate germană făcea propuneri Imperiului otoman, în 1874, de a stabili în Deltă o colonie de peste 10.000 de familii care să curețe gurile și canalele Deltei și s-o transforme într-o uriașă grădină de legume²⁷. Formarea și activitatea Comisiei Europene a Dunării după 1856, dincolo de ceea ce a însemnat amestec în treburile interne ale riveranilor, a contribuit în mod pozitiv la transformarea Dobrogei din punct de vedere economic.

¹⁷ Vezi și V. Slăvescu, *Corespondența dintre Ion Ionescu de la Brad și Ion Ghica, 1846—1873*. București, 1943.

¹⁸ Cf. C. Brătescu, *Populația Dobrogei*, în „Analele Dobrogei”, IX (1928), nr. 1, volum jubiliar, p. 234.

¹⁹ Bibl. Acad. R.S.R., Manuscrise. Arhiva D. A. Sturza XVI (varia), doc. 182, Tabl. litera C, anexă a doc. 150.

²⁰ *Loc. cit.* Document 183, anexa D a documentului 150.

²¹ D. Șandru, *Mocanii în Dobrogea*, București 1946, p. 72; Dr. Camille Allard, *La Dobrou-tcha*, în „L'illustration. Journal universel”, martie 1856, p. 135—139.

²² I. Cîrșină, I. Seftiu, *Dunărea în istoria poporului român*. București, Edit. științifică, 1972, p. 31—43; Virgil Cotovu, *Portul Constanța*, în „Buletinul Societății Politehnice”, L (1936), nr. 4 din aprilie, p. 8.

²³ Tratatetele din 1771, 1784, 1790, 1791, 1840, dintre Turcia și Austria; din 1772, 1774, 1783, 1791, 1812, 1829, între Rusia și Turcia; din 1782, 1812 dintre Rusia și Austria, precum și alte acte internaționale pînă la războiul Crimeii (cf. I. Ionașcu, P. Bărbulescu, Gh. Gheorghe, *Tratatetele internaționale ale României 1354—1920*, București, Edit. științifică și enciclopedică, 1975, p. 126—155. Vezi și Paul Cernovodeanu, *Interese economice engleze la Dunărea de jos și la Marea Neagră între 1803—1829* în „Revista de istorie” XXVIII (1975), nr. 11 p. 1695—1710.

²⁴ Constantin Cioroiu, *Știri despre Dobrogea în presa românească de la mijlocul secolului al XIX-lea*. Mss.

²⁵ I. Bitoleanu și Gh. Dumitrașcu, *Dobrogea în corespondența lui Nicolae Bălcescu din 1850*, în „Studii și cercetări dobrogene” Constanța, 1971, p. 169—174; Paul Gogeanu, *Dunărea în relațiile internaționale*, București, Edit. politică, 1970, p. 25—44.

²⁶ *La Dobrodja. Un coup d'œil sur son passé et son état actuel*. (1878—1928). București, 1928; Șeșanu Romulus, *Dobrogea, Gurile Dunării și Insula Șerpilor*. București, 1928, p. 56.

²⁷ Nazarettean, I. A., *Notițe istorice și geografice asupra provinciei Dobrogea*, Tulcea, 1882, p. 16.

În sfârșit, o administrație mai lucidă a acestei provincii din ultimele decenii, a realizat, curios, tocmai la margine de imperiu o modernizare în economie în general, în agricultură, apelînd la specialiștii de felul lui Ion Ionescu de la Brad sau la ingineri apuseni.

Pe acest fundal economic, național, demografic și politic foarte complex, vom căuta să găsim în Dobrogea elemente ale proletariatului, subliniind și prin aceasta, sincronizarea, din ce în ce mai accentuată, pe toate planurile, între Dobrogea și celelalte ținuturi românești.

Vorbînd despre elementele proletariatului în Dobrogea pînă la 1878, am folosit definiția clasică a proletariatului din „Manifestul Partidului Comunist”. „Prin proletariat înțelegem clasa salariaților moderni care neposedînd mijloace de producție proprii, sînt nevoiți să-și vîndă forțele de muncă pentru a putea trăi”²⁸. Ne-a fost de folos și completarea adusă de Lucrețiu Pătrășcanu conform căreia, accețiunea termenului se lărgiște²⁹. Oricum, fără a căuta cu tot dinadinsul specificul, în Dobrogea proletariatul n-a avut la baza apariției sale, nici măcar accidental pe iobag, care a lipsit literalmente aici.

Izvoarele din această primă parte a lucrării ne vorbesc în mod expres despre existența unei muncitorimi — termenul se suprapune aproape, celui de proletariet — în Dobrogea. Mai des sînt amintiți muncitorii de la construcția drumului Constanța — Rasova și a căii ferate Constanța — Cernavoda. Doctorul Allard vorbește de lucrătorii misiunii franceze a drumului³⁰, de faptul că la lucrările de terasamente se foloseau în exclusivitate români care erau foarte muncitori și că, diferendele dintre lucrători erau judecate de un ofițer francez³¹. În altă parte ni se spune că lucrătorii companiei engleze pentru construirea căii ferate erau, în cea mai mare parte înșirați de-a lungul ei, iar alții erau folosiți la construcția atelierelor portului Constanța și locuințelor³². Deși, e de presupus că CED (Comisia Europeană a Dunării) angrena în lucrările sale vaste o enormă cantitate de mînă de lucru cu o anume calificare, totuși știrile exprese sînt sărace. Aflăm că în 1857 se înființa un spital pentru lucrătorii sevicului hidraulic³³, iar în 1878 D'Hogguer găsea în Sulina o „însemnată populație flotantă și o serie de lucrători” despre care spune: „La population flottante n'est pas comptée dans le chiffre donné plus haut, elle s'élève pendant les mois de navigation à un chiffre assez important mais très variable et il faut y ajouter bon nombre de travailleurs qui viennent à cette époque de l'intérieur” (s.n.)³⁴. Avem știri despre existența hamalilor la Sulina, despre

²⁸ K. Marx-Engels, *Opere alese*, vol. I. București, Edit. politică, 1960, ed. III-a, p. 14, nota 1 (Nota lui Engels la ediția engleză din 1888 a Manifestului).

²⁹ Lucrețiu Pătrășcanu, *Un veac de frămîntări sociale. 1821—1907*, București, Edit. politică, 1969, p. 53.

³⁰ C. Allard, *La Bulgarie orientale*, Paris, 1854, p. 231.

³¹ C. Allard, *La Dobroutscha*, Paris, 1859, p. 17—22.

³² Hector Sarafidi, *op. cit.*, p. 229.

³³ M. Drăghicescu, *Istoricul principalelor puncte pe Dunăre...* p. 469.

³⁴ D. Hogguer, *op. cit.* în Ediția românească, p. 28; După T. Mateescu *Documente privind istoria Dobrogei 1830—1877*, CED îngrijea și de farurile din Sulina și Insula Șerpilor și va dirija disponibilul de flotă (doc. 205)

care, pe la 1862, Dr. Wilhelm Hamm spune că ei cîștigau bani mulți de la 1—6 ducați pe zi. Tot de la acesta aflăm despre hamalii, grădinarii și meseriași de la Tulcea³⁵, despre practicarea în orașele Dobrogei a cărăușiei, croitoriei, zidăriei, timplăriei, fierăriei³⁶ la scară foarte largă.

Dintr-o listă de refugiați din Dobrogea, peste Dunăre, în timpul războiului Crimeii, aflăm 1 pitar, 1 casap, doi croitori, 1 cizmar, 3 muncitori, 1 vier, 1 ciobotar³⁷. Din altă parte aflăm despre brutarii necinstiți de la Constanța³⁸. După construirea liniei ferate Cernavoda — Constanța, ni se vorbește despre existența, în primul oraș, a unor cartiere întregi de meșteșugari cu ucenicii lor³⁹.

Alte materiale ne amintesc guarzii forestieri, treptele inferioare ale aparatului administrativ⁴⁰, oamenii de serviciu⁴¹ și proletarii agricoli, argații⁴². Ion Ionescu de la Brad vorbește și el despre ardelenii care, primind simbrie ridicată, „se bagă la stăpin în Dobrogea”⁴³. Numai în 1831 prin punctul de vamă a Brăilei treceau în Dobrogea 105 turme ardelenști cu 968 ciobani⁴⁴. Un izvor mai tirziu întărește aceste afirmații. În jur de 1870—1875, Nifon Bălășescu, cunosător al Dobrogei, numit de către autoritățile otomane ca inspector oficial al școlilor române din Dobrogea, scrie că între românii din Dobrogea sînt negustori de tot felul „alții pescari, avînd unii 80, 90, 100 servitori pescari în ghiolurile (lacurile)... Prin orașe și sate sînt mulți și meseriași de tot felul ...”^{44b}

Acestea sînt știrile care privesc în mod expres existența elementului meșteșugăresc, proletar și semiproletar în Dobrogea, pînă în 1877. Fără a fi revelatoare, ele sînt totuși semnificative. Preocuparea noastră în continuare

³⁵ Constantin Caradja, *Un neam despre țara noastră în anul 1858* în „Analele Dobrogei”, VII (1926), p. 94 și 96.

³⁶ „Pressa”, XI (1878) nr. 249 din 11 noiembrie amintește între fruntașii românilor din Tulcea pe Vasile Dumitrescu, maistru de trăsuri și fierar”; Camil Allard, *La Dobroustcha*, Paris, 1859, pp. 52—53; 58; N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, vol. IV, ed. a II-a, București, 1929, p. 61.

³⁷ Tudor Mateescu, *op. cit.*, document 182; Documentul 179 despre cineva care tăia pește la o cherhana, un Costache Alexe „caicciu” (doc. 167), Ion Olariu „cirmacciu” (document 211), document 223, încă un casap doi morari (doc. 168), 1 vizitiu (doc. 239). Alți doi croitori sînt amintiți în doc. 107 și 166, un cojocar în doc. 221, doi săpunari în doc. 65 și 66.

³⁸ Arh. Stat Constanța, fond primărie, dosar 1/1878, f. 21.

³⁹ Ichirchov și alții. *La Dobrouja Géographie, histoire, ethnographie, importance économique et politique*, Sofia, 1918, p. 180; Velko Tonev, *op. cit.*, p. 45.

⁴⁰ Bibl. Acad. R. S. R. Manuscrise... Raportul Fălcoianu, f. 11 și 32.

⁴¹ Arh. Centrale de Stat, fond MAI, dosar 223/1878, f. 63 și 76, dosar 224/1877 f. 6; T. Mateescu, *op. cit.*, doc. nr. 249.

⁴² „Analele Dobrogei” — XIII—XIV (1932—1933), p. 39; T. Mateescu, *op. cit.*, amintește de 2 slugi, 2 ciobani, 1 văcar (doc. 182); doc. 23, Gh. Duică, cioban la oi, slugă în satul Greci, Tudor Liu Popa, slugă în satul Canlia (doc. 61), Manea Ion, cioban în tătarime (doc. 178), Gheorghe Sin Ion al Catrinăi, cioban al lui Manea din Topalu (doc. 691). Alți ciobani în doc. 72, 77, 86; 98, 101, 102, 106, 109, 126, 143, 145, 161, 159, 162, 177 etc.; Arbore, Al. *Sicia transdunăreană*, după Th. Condratovici, în „Analele Dobrogei” XVI, (1935), p. 65—66.

⁴³ Ion Ionescu de la Brad, *op. cit.*, trad. în lb. română în „Analele Dobrogei”, III (1922), nr. 1, p. 176.

⁴⁴ C. Constantinescu-Mircești, *Păstoriul transhumant și implicațiile lui în Transilvania și Țara Românească în secolele XVIII—XIX*, București, Edit. Acad. R.S.R., 1976, p. 133—135 (calculat cf. anexa.)

^{44b} „Cărțile sateanului român”, Gherla-Cluj, III (1878) nr. 2, p. 30—31.

este ca, folosind anterioara definiție a proletariatului și ca idee, lucrarea privitoare la dezvoltarea industrială a României în a doua jumătate a secolului XIX, precum și lucrarea lui C. C. Giurescu⁴⁵ să-i găsim pe meșteșugari și proletari acolo unde expresia economică neagră ne îndreaptă în mod logic. Fără a face o expunere a dezvoltării economice neagră la Dobrogei, o vom folosi totuși pe aceasta, ca bază.

Este de presupus prezența unor muncitori specializați în construirea unor șosele și poduri căci, oricum, la 1877 Dobrogea avea aproximativ 80 km. de șosea în nordul ei, construită de administrația turcă și două poduri, cel de la lacul Babadag și de peste balta Carasu de la Medgidia⁴⁶. Se știe că, de la sfârșitul deceniului IV al secolului XIX datorită împotmolirilor frecvente ale brațului Sulina și a unor împrejurări politice, după introducerea masivă a flotei austriece pe Dunăre, pentru a scurta călătoria pînă la Constantinopol se folosea frecvent transbordarea de la Cernavoda la Constanța cu trăsurile și căruțele, unii dintre căruțași fiind foarte probabil, salariați, căci nu credem că marii proprietari de cai și trăsuri ar fi înfruntat singuri asemenea drumuri⁴⁷. Al doilea aspect al problemei este acela al concesionării și executării unui drum, dacă nu din piatră, oricum mai practicabil, între Constanța și Rasova de către o societate franceză al cărei medic era Allard, pe care l-am amintit. La edificarea acestei căi, mina de lucru necalificată și, o parte din tehnică, era românească⁴⁸.

Un aspect deosebit de important care ne obligă la a presupune în mai mare măsură decît ni se spune, numărul mare de muncitori angajați în lucrările CED sînt construcțiile acesteia, masive și foarte întinse în timp⁴⁹. Nu facem un istoric al activității CED-ului⁵⁰, cunoaștem de asemenea, eforturile deschiderii unui canal între Dunăre și Marea Neagră, dar trebuie menționată opera acestei comisii care a făcut ca numărul vaselor ce-au trecut pe la Sulina, în comparație cu celea intrate în celelalte porturi ale Dunării să reprezinte la sfârșitul perioadei, 17% iar ca tonaj 43%. Comisiunea a elaborat lucrări largi de desfundare a brațului Sulina, de apărare a portului cu lungi și puternice diguri, a construit serioase lucrări tehnice, de mari proporții și cu sume impresionante⁵¹. Lucrările inițiate în Dobro-

⁴⁵ C.C. Giurescu, *Dezvoltarea burgheziei în România pînă la 1848*. București, Edit. științifică, 1973.

⁴⁶ „Arhiva Dobrogei”, II(1919), p. 147–148; George Mănescu, *Evoluția căilor ferate în Dobrogea de la 1877 pînă în zilele noastre din punct de vedere constructiv*, în „Analele Dobrogei”, IX (1928) vol. I, p. 432.

⁴⁷ Păunel, I. *Calea Dunăreană și dobrogeană a lui Grillparzer în anul 1843*, în „Analele Dobrogei”, XVI (1935), p. 114–115; Ion Ionescu de La Brad, *op. cit.*, p. 126, 136, 139; vezi și Hector de Béarn, *Quelques souvenirs d'une Campagne en Turquie*, Paris, 1828, planșa 18. „Karassou” (Bibl. Acad. RSR, Stampe, Ag. IV 193); „Fontaine bei Babadag”, desen de A. M., litografie de Herman Königh. (Bibl. Acad. RSR, Stampe, G.S.I. Hermann 1–2).

⁴⁸ Camille Allard, *La Dobroutscha*, Paris, 1859, p. 1–2 (note de la subsol) și p. 17–22; *La Dobroutscha*, în „L'illustration”, 1 martie 1856.

⁴⁹ *La Commission Européenne du Danube et son œuvre de 1856 à 1931*. Paris, Imprimerie nationale MCMXXXI; I. Cirtina, I. Seftiuc, *op. cit.*; Vezi și „Sulina Mouth of Danube”, Acuarela de Hartley – 1861. (Bibl. Acad. RSR Stampe D. S. II (Hartley C.E.I.); 1) Der Donauhaffen von Sulina; 2 Ausmündung der Donau Schwarze Meer, desene de I. Schönberg. (Bibl. Acad. RSR, Stampe, G. S., I. 91. 418. Sulina–2).

⁵⁰ Bibl. Acad. RSR, Manuscrise, Raport Fălcoianu, p. 3.

⁵¹ *La Commission Européenne*, anexa XXX, p. 508; anexa XXXIII, p. 512; p. 91–92, anexa II, p. 494–495.

gea au avut urmări dintre cele mai favorabile, privind îmbunătățirea rețelei de drumuri, șosele, impulsționarea exploatării pădurilor și carierelor, renașterea și mecanizarea porturilor Sulina, Tulcea, Cernavodă, Constanța, la ridicarea acestor orașe⁵² și a altora, și, indirect la apariția căii ferate. Din acest punct de vedere, activitatea CED a impulsionat întreaga dezvoltare a Dobrogei pe linie capitalistă și nașterea unui proletariat mult mai numeros, mai divers, mai specializat, decât aminteam la începutul acestei lucrări.

Urmarea imediată a acestui avânt a fost refacerea și dezvoltarea porturilor, în primul rând a porturilor Sulina și Constanța. Încă din 1854—1855 comisiunea franceză condusă de inginerul Lalanne construia o nouă șosea de acces în portul Constanța, pe care ulterior s-a instalat linia ferată⁵³. Referindu-ne la portul Constanța, trebuie să amintim convenția încheiată între Imperiul otoman și o societate engleză⁵⁴. Astfel, portul Constanța, despre care ne vorbea Ion Ionescu de la Brad în anul 1850, realmente renaște. Se construiește un dig de 200 de metri care închide un bazin de peste 4 hectare și având un chei de lemn de peste 800 de metri, dintre care 300 buni pentru acostare⁵⁵. Portul este înzestrat foarte bine din punct de vedere tehnic dar, nu putea face față necesităților crescînde, în 1878 fiind deja depășit de necesități⁵⁶. Portul avea pentru cerealele magazii cu trei etaje 60 m × 30 m construite sub mal, unul dintre pereți fiind zid de sprijin. Pe platforma portului o linie ferată ducea cerealele ce se descărcău direct în magazii de sub mal⁵⁷. Oricum, din punctul nostru de vedere contează faptul că aici s-au angajat lucrări foarte mari care au necesitat o mîină de lucru deosebită și că operațiunile portului din 1876—1877 despre care avem date, arată o activitate foarte intensă care-i presupun pe hamali, fără de care încărcarea sutelor de vase ar fi fost imposibilă⁵⁸. Portul Cernavodă, port însemnat pentru exportul de grâu a renăscut. Fălcoianu face o descriere foarte amănunțită a mașinăriilor complicate folosite la păstrarea și conservarea cerealelor în marile hambare de aici⁵⁹, magazii de fapt, care, ca și la Constanța, erau ingenios legate cu calea ferată⁶⁰. Trebuie să amintim, de asemenea activitatea deosebit de

⁵² *Ibidem.*, p. 342—348; Gh. Dumitrașcu, *Un document privitor la . . .* p. 283.

⁵³ Virgil Cotovu, *Portul Constanța*, în „Buletinul Societății Politehnice”, L (1936), nr. 4 din aprilie, p. 8.

⁵⁴ Muzeul de arheologie din Constanța, Depozitul secției de istorie medie, modernă și contemporană, inv. 897 xeros, traducerea franceză a înțelegerii cu Barklay din 1859.

⁵⁵ „Anuarul Dobrogei”, Constanța, 1910, p. 39; Ionescu Dobrogeanu M. *Orașul Constanța. Descriere geografică și istorică*, Constanța, 1897, p. 36 și 55.

⁵⁶ Bibl. Acad. RSR. Manuscrise. Raport Fălcoianu, f. 25; „Analele Dobrogei”, X (1929), p. 243—246.

⁵⁷ Virgil Cotovu, *op. cit.*, p. 9.

⁵⁸ Ionescu Dobrogeanu M., *op. cit.* p. 53 și urm.; p. 35, 80, 87; Comerțul însemna înainte de toate export de cereale și de lînă. Serviciile erau asigurate de Companiile Mesageriilor Maritime franceze, Lloyd-ul austriac și compania Flora. În 1876 s-a exportat prin portul Constanța, 2,5 milioane hectolitri de grâu, apoi porumb în Anglia mai ales (D. Hogguer, *op. cit.* p. 37; V. Cotovu, *op. cit.*, p. 9).

⁵⁹ Bibl. Acad. R. S. R. Manuscrise. Raport Fălcoianu p. 21; „Analele Dobrogei” IX (1928) vol. I, p. 455.

⁶⁰ Direcțiunea serviciului porturilor maritime Constanța, *Evoluția portului Constanța* în „Analele Dobrogei”, IX (1928), p. 456; Camille Allard, *La Dobroutscha*, Paris 1859, p. 10; Gh. Dumitrașcu, *Un document istoric inedit*, în „Tomis”, VIII (1973) nr. 7 din 10 aprilie, p. 13; VIII (1973) nr. 8 din 25 aprilie, p. 12.

intensă a portului Sulina prin care în 1871—1875 au trecut vase cu un tonaj de două ori și jumătate mai mare decât în perioada 1847—1850. Alți istorici ne vorbesc de exporturile făcute prin Măcin și Mangalia ⁶¹. Portul Tulcea, cunoaște de asemenea o înviore deosebită a activității și operații de încărcare-descărcare de mare anvergură — numai în 1876 mișcarea portului Tulcea însemna valoric aproape 10 milioane de franci ⁶², ceea ce presupunea desigur și o foarte mare cantitate de mină de lucru salariată despre care n-am găsit nimic în știrile expuse la început. Chiar și porturile Isaccea și Topalu sint remarcate prin exportul lor de produse agricole și animale ⁶³.

Toate transformările de care vorbeam anterior s-au repercutat în modul cel mai serios și pe plan *edilitar* ⁶⁴.

Afirmațiile lui Père Boré din 1863 cum că orașul Constanța s-a mărit mult, e de viitor, proces pe care îl trăiește și Cernavoda ⁶⁵, ca și observația în același sens a lui Nazarettean ⁶⁶, precum și a lui D'Hogguer cum că orașul Medgidia își datorează existența căii ferate Cernavoda—Constanța ⁶⁷, deși și pînă atunci acesta avusese un caracter mai mult comercial ⁶⁸ — corespond adevărului. Raportul lui Fălcoianu, des folosit de noi, este edificator în a ilustra campania de construcții civile, militare și de cult din ultimele decenii dinaintea de 1877. Spicuum : în Sulina se găsește palatul CED, s-au construit locuințe pentru impegați / funcționari n. n. / și localul autorităților, casă masivă cu etaj, în Mahmudia se afla de asemenea local pentru autorități și mari magazii, la Tulcea marele palat administrativ, clădirile pentru cazărmi, pentru închisori, telegraf, spital și tipografie* ; mari edificii s-au ridicat la Babadag, la Hirșova, la Cernavodă, Mangalia, la Medgidia și mai ales la Constanța în legătură cu care Fălcoianu ne lăsa aproape o pagină de raport ⁶⁹. Alte izvoare vorbesc la 1879 despre localitățile rurale Ciucurova, Tariverde, Cogealac în felul următor : „Ces villages, surtout ceux de Ackmadge, et de Ciucarova, qui datent d'une trentaine d'années,

⁶¹ Ionescu de la Brad, *op. cit.*, p. 132 ; D'Hogguer, *op. cit.* ; Peyssonel, *Traité sur la commerce de la Mer Noire*, tom II, Paris, 1787, p. 158—160 ; Măcinul e oraș important de vreme ce aici își găsesc loc la 1828 o mare parte a artileriei turcești și toate vasele flotel. Portul mai avea depozite mari cu grâu și orz. (Colecția Hurmuzachi, vol. XVII (1825—1846). București, 1953, p. 80.

⁶² D'Hogguer, *op. cit.* (ed. franceză), p. 23—24.

⁶³ Biblioteca Centrală de Stat. Manuscrise Arh. M. Kogălniceanu, pachet XLII, dosar 8, dosar 14 ; J. Jooris, *op. cit.*, p. 32 și 35. În porturi se exercita comerț „L'usuel et le petite industrie”.

⁶⁴ După o statistică pe care o cred incompletă, numărul caselor din Dobrogea era, la 1875, de 30. 315 (Bibl. Acad. R. S. R. Manuscrise, Fond D. A. Sturdza, XVI, Varia, dosar 182, tablou litera C, anexă a raportului lui Fălcoianu).

⁶⁵ Camille Allard, *La Bulgarie orientale*, ... p. 277—279.

⁶⁶ Nazarettean, I. A., *Date istorice și geografice asupra provinciei Dobrogea*, Tulcea, 1880, p. 39.

⁶⁷ Baron D'Hogguer, *op. cit.* (ed. lb. română), p. 40.

⁶⁸ Giurescu, C.C., *Contribuții la studiul originilor și dezvoltării burgheziei române* ... p. 91 ; Văleanu, O. și Ionescu, M., *Dobrogea economică-politică-socială*. Prelucrare de. . . Tipografia comunală lucrătorii asociați, 1925, p. 27, Medgidia, centru comercial al Dobrogei de la 1753, devenea, în perioada „panairului”, o adevărată capitală a provinciei.

* Care n-a funcționat însă sub stăpînirea otomană ca și spitalul.

⁶⁹ Bibl. Acad. R.S.R., Manuscrise, Raportul Fălcoianu, p. 3—4, 7—8 ; Gh. Dumitrașcu, *Un document istoric inedit* (II), în „Tomis”, VIII (1973), nr. 8 (93), 25 aprilie, p. 12 ; Hector De Bèarn la 1829 scria despre, și desenează „Moscheia foarte elegantă” din Mangalia și cazarma Babadagului „o clădire imensă, patrată, abia terminată și construită după un plan bun”.

sont soignés, bien administrés; les habitants en sont probes, travailleurs, industriels”⁷⁰.

În ultimele decenii dinaintea de 1877 s-au construit numeroase lăcașuri de cult, musulmane și creștine, multe dintre ele cu ajutorul CED-ului⁷¹. Într-o dare de seamă privind plasa Tulcea în decembrie 1878 se amintesc 24 de biserici și două mănăstiri⁷². Alte biserici noi se ridică în Măcin, Babadag, Medgidia, Cernavodă⁷³. Cea mai importantă dintre acestea este biserica „Sf. Nicolae” din Tulcea, ctitorie, în cea mai mare parte românească, despre care Nifon Bălășescu scrie că „e cea mai frumoasă dintre toate bisericile nu numai din Tulcea, dar în toată Dobrogea și Bulgaria, ar face față chiar și în București”⁷⁴.

Construirea celor de mai sus, precum și a altora, spitale⁷⁵, școli vor fi trebuit, logic, să angreneze o considerabilă cantitate de forță de muncă plătită, necalificată în mare măsură dar și calificată, căci, înțelege oricine câte specialități se conjugă la ridicarea unor edificii de asemenea amploare și complexitate. În același timp la orașe se fac lucrări mari de captare a apei. La Tulcea, deja edificiile mai importante cu apă curentă⁷⁶, la Constanța se încep mari acțiuni de a se aduce apă de la Anadolchioi, se construiesc băi⁷⁷.

Marile construcții edilitare, refacerea porturilor, lucrările de la Sulina, șoselele, podurile, calea ferată, au implicat în mod obligatoriu dezvoltarea exploatării și a fabricării, *materialelor de construcții*. E vorba în primul rând de carierele din județul Tulcea unde se exploata piatra pentru pavaie și zidărie și marmora roșie. În districtul Măcin sînt semnalate de Fălcoianu carierele în exploatare de la Pecineaga, Turcoaia, Iglîța și Măcin de unde se exporta în România⁷⁸; Carierele Găvana Mare și Găvana Mică din comuna Zebil exploatau în 1865 împreună peste 200 metri cubi pe zi. C.E.D. avea o exploatare la Beldia, județul Tulcea, de unde se scotea și pietriș, precum și o carieră de piatră de var la Carcaliu⁷⁹. Alte

⁷⁰ D'Hogguer, *op. cit.*, p. 32.

⁷¹ *La Commission Européenne...*, p. 325—326, 343.

⁷² Arh. Centrală de Stat, Fond MAI, inv. 315/Adm. dosar 224/1878, f. 6,8—9,12; 28—29; Iradelele originale pentru construcția bisericilor la Chilia Veche, Isaccea, Sfintu Gheorghe (1844—1864) sînt la Arhivele Statului din Tulcea.

⁷³ Bibl. Centrală de Stat, Mss. Arh. M. Kogălniceanu, pachet XLII, dosar 8, doc. 20; „Cărțile săteanului român”, III (1878), nr. 8, p. 14; I. D. Mușat, *Monografia orașului Cernavodă*, Constanța, 1928.

⁷⁴ „Cărțile săteanului român”, III (1878), nr. 6, p. 128.

⁷⁵ D'Hogguer, *op. cit.* (ed. lb. română), p. 41; M. Drăghicescu, *op. cit.* p. 460; Ion Ionescu de la Brad, *op. cit.*, p. 167—168.

⁷⁶ Nazaretlean, *op. cit.*; Camille Allard, *La Bulgarie...* p. 231.

⁷⁷ Voicu, T., Cotovu, B., Constantinescu, P., *Monografia orașului Tulcea, trecutul, prezentul și viitorul său*, Constanța, 1928, p. 118; Ionescu Dobrogeanu M., *Cercetări asupra orașului Constanța și împrejurimilor*, Constanța, 1897.

⁷⁸ Bibl. Acad. R. S. R. Manuscrise .. Raportul Fălcoianu, f. 9 și 16; D'Hogguer, *Renseignements...*, p. 14—15; „La plus grande exploitation de ces carrières a été faite par la Commission Danubienne qui, en vertu d'une firman Imperial, a été exceptée de toute taxe envers l'Etat qu seul a eu jusqu'a présent le droit d'ouverture des carrières de pierres et de choux. Il se fait aussi une assez grande exportation de pierres de constructions et de pavages des carrières de Matchin, d'Iglitza et d'Isaktcha pour Braïla et Galatz”; Burada Teodor, *O căldorie în Dobrogea*, Iași, Tipografia națională, 1880, p. 10—12.

⁷⁹ M. D. Ionescu Dobrogeanu, *Dobrogea în pragul veacului al XX-lea*, București, 1904, p. 830, 833, Jooris, *op. cit.*, p. 35.

cariere sînt cele de la Tulcea Veche, Jacob Deal, „Trei fîntini”, lingă Tulcea⁸⁰, carierele de lingă Sulina⁸¹, și foarte interesanta carieră, proprietate a lui Lamartine de la Carabunar⁸², toate avînd o piatră de bună calitate⁸³. Trebuie să amintim, de asemenea, vărările din Tulcea⁸⁴.

Evident, exploatarea acestor cariere, pregătirea materialului pentru construcții, fasonarea pietrei, arderea varului și transportarea acestora, cereau o mină de lucru calificată. Bănuim aici existența unui mare număr de muncitori care prin specificul muncii nu mai aveau timp și forță spre a mai fi și țărani, situație pe care nu o excludem în cadrul altor ocupații.

Imediat după 1853 apar în cimitirele românești de la Seimenii Mici, Seimenii Mari, Cochirleni, numeroase monumente funerare în piatră, cu inscripții, care au supraviețuit pînă azi. Aceasta implică activitatea unor meșteri pietrari.

Interesant, legat de cariere trebuie să amintim activitatea arheologică. Lucrul pare hazardat dar este pe deplin înțeles la acest capitol al lucrării noastre. Căci dorința simplă, curiozitatea istoricului, sau goana după comori au făcut posibilă angajarea, uneori pentru perioade mai lungi a unor muncitori necalificați pentru săpături. În 1850 Ionescu de la Brad are știință despre un negustor român din Tulcea care a studiat Dobrogea, în privire arheologică⁸⁵. În 1854 Desires Moree a primit în concesionare cariera de granit de la Iglița la care a renunțat, exploatînd piatra ruinelor cetății Troesmis pe care o exporta la Brăila⁸⁶. În 1857—58 aici au apărut niște francezi⁸⁷, iar în 1861—1864, Engelhardt, comisarul Franței în C.E.D. Întreaga vară a lui 1864 un vas de război francez a staționat lingă Iglița și aflăm că 10—11 tătari care secundau echipajul au fugit după vas⁸⁸. Cred că-i putem socoti pe tătari ca pe muncitorii de la cariere.

Pentru aceleași motive care au determinat intensificarea activității carierelor, și pentru altele, pentru export de piatră, vorbim despre *exploatarea pădurilor*. În afara construirii caselor locuitorilor, aceștia defrișau păduri și vindeau lemnul⁸⁹ care se întrebuița la construcția podurilor, a cheurilor, a vaselor. Bine selecționat și transportat în plute remorcate pînă la Canalul de Suez⁹⁰ sau sub forma de scindură de tei sau de stejar se trimitea la Constantinopol și în alte părți pentru construirea vaselor⁹¹. Foarte mult lemn se exporta în România, ale cărei căi ferate deveniseră

⁸⁰ Gh. Cochino, *Mine și cariere în Dobrogea*, în „Analele Dobrogei” IX (1928), nr. 1, p. 385—387.

⁸¹ Scheletti, Constantin P., *Dobrogea, Tulcea*, 1879, p. 29—32.

⁸² După însemnările din 1866 ale lui Grigore Denelevschi, în Bezviconi Gh. C., *Căldători ruși în Moldova și Muntenia*, București, 1947.

⁸³ Bibl. Acad. R.S.R., Manuscrise, Arhiva A.D. Sturdza XVI/varia document 148, Dare de seamă a prefectului de Tulcea, Grigore Ghica pe anul 1879.

⁸⁴ Gaston Alfred Vted, *Voyage dans la Dobroutscha*, București, 1872, p. 52; Burada Teodor, *O călătorie în Dobrogea*, Iași, 1880, p. 10—12.

⁸⁵ V. Slăvescu, *op. cit.*, p. 54.

⁸⁶ M. Drăghicescu, *op. cit.*, p. 330—333.

⁸⁷ *Marele dicționar geografic al României*, București, vol. V, 1902 p. 655.

⁸⁸ M. Drăghicescu, *op. cit.*, p. 335.

⁸⁹ I. Georgescu, *Coloniile germane în Dobrogea*, în „Analele Dobrogei”, VII (1926), p. 22; T. Mateescu, *Documente privind istoria Dobrogei...*, doc. 154.

⁹⁰ Camile Allard, *La Bulgarie*, p. 276.

⁹¹ Ion Ionescu de la Brad, *op. cit.*, p. 133

un client foarte serios în acest sens⁹². Și Velco Tonev vorbește despre exploatarea pădurilor pentru construcții navale, timplărie, porturi, căi ferate și C.E.D.⁹³. În sfârșit, avem știri că din lemnul din Dobrogea se fabrica mangalul foarte căutat, dar și foarte ieftin⁹⁴. Aceleași informații le găsim și într-o serie de documente franceze⁹⁵. Exploatarea pădurilor și prelucrarea lemnului nu era o treabă sezonieră, și implica mina de lucru specializată⁹⁶.

În măsura în care pescarii nu erau și proprietarii mijloacelor de producție, dar cei mai mulți erau, vorbim de elemente muncitorești. Uriașele cifre de afaceri legate de exportul peștelui, sărat în primul rând, și al icrelor⁹⁷, numeroasele sate de pescari specializate⁹⁸, interesanta organizare pescărească pe grupuri de zăvoade a lipovenilor, asociații muncitorești, centre economice în jurul cărora pulsa întreaga viață economică a așezărilor lipovenești⁹⁹, deci, un fel de cooperative cu proprietatea comună asupra mijloacelor de producție și cu împărțirea egalitară a produselor ne îndrituiesc să găsim aici muncitori specializați în acest domeniu¹⁰⁰.

Strins legată de problema pescuitului era aceea a *exploatării sării*. Explicabil, întrucât cea mai mare parte a peștelui se vindea sărat. În afara importului de sare din România — e vorba de milioane de kg¹⁰¹ existau și niște saline locale unde se obțineau sare de calitate proastă, prin evaporarea unor bălți. Lingă satul Deghingii de lingă Tulcea, Fălcoianu găsea 2 magazine de sare ale satului, numai în una dintre ele aflindu-se peste 2 milioane de kg¹⁰². Obținerea prin desalinizare a milioane de kilograme de sare și sărarea peștelui după o anume știință, presupunea o mină de lucru cantitativ însemnată și cu o anume calificare. Spunem aceasta și pentru că după revenirea Dobrogei la țară, pescarii vor constitui un detașament muncitoresc însemnat pentru partea de nord a Dobrogei.

Un aspect foarte important care, cu oricâte controverse ar presupune, privește într-un mod foarte serios problema noastră, este acela al unui

⁹² M. Drăcea, *Pădurile Dobrogei*, în „Analele Dobrogei”, IX (1928), vol. I, p. 393, Arh. Centrale de stat, Fond MAI, inventar 316, adm. dosar 224/1878, f. 16.

⁹³ V. Tonev, *op. cit.*, p. 45; Arh. Centrale de stat Fond MAI, dosar 68/1878, f. 16; M. Drăcea, *op. cit.*

⁹⁴ Giurescu, C. C. *Istoria pădurii românești din cele mai vechi timpuri pînă astăzi*, București, Ed. Ceres, 1976, p. 196—197. În Dobrogea se făceau cărbuni de lemn. Și toponimia reflectă acest lucru: „Carbunaria Dulgheni” etc.; M. Drăcea, *op. cit.*, p. 392.

⁹⁵ Arh. Stat București, Xerografia Franțe, rola 2 cadrele 16—18 (Informația 1-o datorez lui Tudor Mateescu).

⁹⁶ M. M. Alexandrescu-Dersca, *Aspecte ale vieții economice din orașele și ținuturile Dobrogei sub stăpînirea otomană*, în „Studii”, XXVI (1973) nr. 1, p. 42—43. Referindu-se la regulamentul vamal turc privind portul Constanța, amintește de țărani cultivatori ce aduc la schelă ghinda de stejar (pentru tăbăcit) scindura de tei, grinzi și stlpi pentru a fi vîndută la Istanbul.

⁹⁷ Arh. Centrale de Stat, Fond MAI, dosar 225/1978, f. 4; D'Hogguer, *op. cit.*, p. 23.

⁹⁸ D'Hogguer, *op. cit.*, p. 28.

⁹⁹ Arbore, *Al. op. cit.*, p. 63—64.

¹⁰⁰ *Documente din istoria Dobrogei 1830—1877* ... doc. 179 din 1854 scrie despre Marin Povnitu ce „țira pește la o cherhana”.

¹⁰¹ Const. C. Giurescu, *Istoria pescuitului și pisciculturii în România*, București, Edit. științifică, 1967, p. 94, citînd pe Peyssonel spune că săratul unui morun costa 12 pînă la 35 parale; Arh. Centrală de Stat, fond. M.A.I., inv. 315/adm., dosar 224/1878 fila 115; dosar 226/1878 fila 65.

¹⁰² Bibl. Acad. RSR, *Manuscrise, Raportul colonelului Fălcoianu*... fila 15; D'Hogguer, *op. cit.*, p. 14 vorbește de maniera foarte primitivă de exploatare a acestor lacuri.

început de industrie sau ateliere de toate naturile. Deși datele pe care le avem sînt încă superficiale, ele sînt totuși grăitoare în a înțelege că exista un număr însemnat de locuitori meșteșugari. Numai în Tulcea se găseau în 1878, 4 mori cu vapori, 81 mori de vînt, 2 fabrici de bere, una fabrică de apă Saldz sodă, 13 distilerii, 5 fabrici de luminări, 4 fabrici de cărămidă, 10 olării, 12 ateliere de construcții de luntre, o rotărie, 45 de fierari și constructori de căruțe, 2 căldărari, 17 tinichigii, 8 tăbăcari, 6 lucrători de hamuri, 15 blănari și cojocari, 2 apagii și trăistari, un fabricant de site, 17 cismari, un fabricant de pălării, 2 șepcari¹⁰³.

Referindu-se la mori, amintim că ele erau foarte numeroase, iar la jumătatea secolului XIX, Boucher de Perth s vorbea de „armata de mori de vînt”¹⁰⁴. Între dosarele predate de administrația rusă a Tulcei guvernului român, găsim și unul de 24 de file, despre „orașeneasca moară de abur”¹⁰⁵ despre care scria și Fălcoianu¹⁰⁶. Mai amintim un atelier la Golovița, ce lucra căruțe fine legate în fier, vestitele căruțe dobrogene, care costau 10 lire¹⁰⁷ și care foloseau în parte transportului între Cernavodă și Constanța.

Deși datele de mai sus sînt semnificative, ele privesc doar Tulcea. Lor le mai putem adăuga notele lui Nazarettean care numește stabilimentele de mai sus „fabrici”, o fabrică de săpun, o fabrică de șaiac, o fabrică de luminări de seu și de ceară și alte cîteva stabilimente¹⁰⁸, implicînd elemente desigur ale celor două clase fundamentale, burghezia și proletariatul. Ar mai fi de adăugat că meșteșugurile și începutul de industrie de care vorbeam contau ca surse de venit pentru haznaua imperială.

Între întreprinderile de primă importanță trebuie neapărat amintite cele legate de C.E.D., și de calea ferată. În momentul revenirii Dobrogei la țară pe linia Cernavodă—Constanța circulau 7 locomotive cu cilindri interiori și cu tender cat. III-a, relativ noi la construcția căii ferate (1859), și destul de vechi la 1877 cînd aveau aproape 20 de ani de uzură¹⁰⁹. D’Hogguer însă vorbește entuziast despre instalațiile căii ferate Cernavodă—Constanța: „Du reste la Campagnie possède bon nombre de magasins qui servent de dépôts pour les céréales de negociante, soit à Kustendgé, soit à Cernavoda. Le material roulant du chemin de fer est en tres bon états, mais insuffisant. Les usines à Kustendje, les machines à Cernavoda pour la criblage des céréales, ainsi que les locomotives sont en bon état, de bonne construction, et répondant suffisamment aus besoins du trafic”¹¹⁰.

Construirea și repararea vaselor, în porturile Dobrogei este tradițională, chiar și într-o lucrare generală se vorbește în acest sens despre Tulcea, Isaccea și Constanța¹¹¹.

¹⁰³ Gh. Dumitrașcu, *Un document privitor la Situațiunea ...* p. 282.

¹⁰⁴ T. Voicu, I. Constantinescu, B. Cotovu, *op. cit.*, p. 14.

¹⁰⁵ Arh. Centrală de Stat, fond MAI, dosar 68/1978, f. 106, rubrica 31.

¹⁰⁶ Bibl. Acad. R.S.R., Manuscrise, „Raportul colonelului Fălcoianu... f. 10.

¹⁰⁷ *Ibidem*, f. 14.

¹⁰⁸ Nazarettean, I. A. *op. cit.*, p. 23; T. Mateescu, *Documente privind istoria Dobrogei 1830—1877*, document 176 din 1853. Un Ion Coplan din Dăieni are „speculație de ulei”.

¹⁰⁹ *Istoricul căilor ferate*, vol. I, partea 9-a, cap. 27, p. 10. Lucrare în manuscris la Muzeul Căilor Ferate Române, unde am consultat-o prin bunăvoința tov. inginer principal Andrei Gheorghe; George C. Măinescu, *op. cit.*, p. 431—432.

¹¹⁰ D’Hogguer, *op. cit.*, ed. franceză, p. 35.

¹¹¹ *Marele dicționar geografic al României*, vol. V, p. 655; VI. Pavlov, *op. cit.*; *Memoriile Regelui Carol I de un marlor ocular*, vol. XVI, p. 39.

După înființarea C.E.D. și dezvoltarea într-un ritm cu totul deosebit a portului Sulina, aici existau cunoscute ateliere de reparare a vaselor și de alimentare a lor dintr-un uriaș depozit de carburi ¹¹².

Este evident că în șantierele navale de construcție și de reparație a navelor, în atelierele de întreținere și de reparație a materialului rulant, de căi ferate, pentru deservirea morilor cu abur, pentru fabricarea unor căruțe de o asemenea tehnicitate se folosea mina de lucru salariată, uneori de o înaltă specializare, dedicată exclusiv acestor ocupații în care proletariatul este în mod obligatoriu prezent.

Trebuie să-i intuim măcar prezența în legătură cu existența unor pompe de incendiu la Tulcea, în legătură cu abatorul existent la Constanța, cu iluminatul public al orașului Constanța care beneficia de mai multe felinare ¹¹³, și poate, cu industrie casnică de țesătorie. Nu insistăm aici asupra vinzătorilor și personalului de serviciu de la diverse întreprinderi — de pildă, în 1878 existau numai în Tulcea 35 de hoteluri și restaurante, 166 de circiumi, 59 cafenele, 110 băcării, 32 de tutungerii ¹¹⁴, dar și pe aceștia îi putem încadra oarecum în rindurile aceluia care-și vind forța de muncă.

În concluzie, afirmațiile categorice legate de înapoierea economică absolută a Dobrogei până la 1878 trebuie revizuite. Spre sfârșitul perioadei de care ne ocupăm, Dobrogea se resincroniza din foarte multe puncte de vedere țării, ușurând pasul reintegrării la România.

În ce măsură putem vorbi despre proletariat până la 1878, în Dobrogea? Un răspuns imediat afirmativ nu e ușor de dat. În primul rînd pentru că o serie de construcții de mare importanță și care au antrenat o mare cantitate de forță de muncă, anume căi de transport în primul rînd, au avut un caracter temporar. Pe de altă parte însă, mare parte dintre obiectivele amintite presupun obligatoriu un proletariat autentic legat exclusiv ca muncă și salariu, de întreprindere. Vor fi fost și alți muncitori care posedau — în măsura în care se poate vorbi de posesiune integrală — și o bucată de pămînt. Pentru că dacă era vorba și de o ocupație extră industrială, aceasta nu putea fi creșterea vitelor, acaparantă întru totul, ci agricultura. În sfârșit trebuie să se înțeleagă că cea mai mare parte a lucrătorilor de înaltă specializare nu erau autohtoni, companiile străine aducîndu-și-i de acasă, cum tot atît de adevărat e că parte a lor au rămas aici pentru totdeauna, ei și urmașii lor.

Dacă va fi avut acest proletariat o conștiință de sine este greu de spus — aici ceasul istoriei pentru acest pas încă nu bătuse — dar proletariatul a sprijinit burghezia românească, în îndeplinirea unității naționale sau desăvîrșirii unității de stat precum și independenței ¹¹⁵. În plus, nu

¹¹² Arh. Centrală de stat. Fond MAI, inv. 318/comunale, dosar 1/1879, f. 457 și V. Nazaretan, I. A., *op. cit.*, p. 36—39.

¹¹³ Arh. Stat. Constanța, fond Primărie, dosar 1/1978 f. 2, 19, 22; dosar 36/1889 fila 6; Arh. Centrală de Stat, fond MAI, inv. 315 adm, dosar 225/1878, f. 14.

¹¹⁴ Gh. Dumitrașcu, *op. cit.*, p. 283.

¹¹⁵ Despre acest aspect al istoriei Dobrogei, Ion Bitoleanu și Gh. Dumitrașcu, *România din Dobrogea și manifestări ale conștiinței lor naționale la începutul epocii moderne*, în „Revista de istorie” XXIX, nr. 6, din iunie 1976, p. 865—886.

credem că exploatarea muncitorimii din Dobrogea va fi fost atît de dură, din cel puțin două motive ; mîna de lucru nu era atît de numeroasă pentru a permite exces de exploatare, iar societățile ce constituiau obiectivele amintite mai înainte, aveau un atît de mare profit, încît își permiteau a plăti relativ bine pe lucrătorii din Dobrogea, în condițiile în care lipsa banilor era cunoscută în regiunile periferice ale Imperiului. În sfîrșit lucrările erau atît de urgente și nu se întindeau pe o perioadă prea mare de timp pentru a da posibilitatea muncitorilor să se organizeze. Din însemnările lui Allard, rezultă că unele dintre societățile respective aveau un aparat militar, al cărui rost aici incită la o interpretare și din punctul nostru de vedere.

În ce măsură au pătruns ideile socialismului în rîndurile muncitorimii din Dobrogea ? Ion Ionescu de la Brad vorbea despre înființarea unor falansteri cu țărani fugiți din stînga Dunării. Aceasta este numai o idee, venea din afara Dobrogei și era utopică, de influență străină.

Din unele documente din timpul Războiului de independență, poate transpare ideea că narodnicul socialist Petre Alexandrov, de felul lui Nicolae Codreanu, și Alexandru Dobrogeanu-Gherea, ar fi făcut propagandă socialistă în Tulcea în timpul războiului din 1877—1878. Știm că a fost acolo în această perioadă ¹¹⁶ dar situația sa și existența administrației ruse în Dobrogea, exclude ideea că în acești ani a făcut aici propagandă socialistă. Activitatea lui aparține perioadei următoare.

Oricum, în preajma revenirii Dobrogei la România, cu toată inapoierea ei, aceasta avea un nivel acceptabil al dezvoltării căilor de transport, al economiei de tip meșteșugăresc — industrial și, firesc, un număr de muncitori apți să contribuie la dezvoltarea economiei ei, să se racordeze luptei generale pentru formarea primului partid politic al clasei muncitoare din România.

LE DÉVELOPPEMENT ÉCONOMIQUE DE LA DOBROUDJA JUSQU'EN 1878 ET LE PROBLÈME DE L'APPARITION DU PROLÉTARIAT

RÉSUMÉ

Ancestral foyer d'existence et de continuité roumaine, la Dobroudja s'est trouvée pendant quatre siècles et demi sous la domination étrangère, En dépit de la condition dans laquelle elle fut maintenue par l'Empire ot-

¹¹⁶ „România muncitoare”, VII (1911), nr. 47 din 17 august p. 1 ; nr. special din 28 august, p. 2.

toman et de son statut politique désavantageux, cette province est entrée au début de la seconde moitié du XIX-e siècle dans la phase capitaliste de son développement économique.

Mais l'examen de cet aspect de l'histoire moderne roumaine — est-il montré dans l'étude — se voit entravé par l'absence de matériaux documentaires de plus grande consistance ou de témoignages officiels. Néanmoins, sur le base des notes de divers voyageurs, de documents publiés ces dernières années, ainsi que de sources historiographiques, l'auteur de l'article brosse un tableau de l'évolution social-économique des contrées situées entre le Danube et la Mer au cours du pénultime quart du siècle passé. Sur cette toile de fond, se dessinent les débuts de l'apparition et de l'organisation du prolétariat, classe fondamentale de la société moderne roumaine, élément social qui préfigure l'avenir.

BANATUL ȘI ÎNCEPUTURILE LUPTEI ANTIOTOMANE (1389—1426). ROLUL LUI FILIPPO SCOLARI

DE

IOAN HAȚEGAN

Ultimele decenii ale secolului al XIV-lea au dus în fața Europei un dușman de temut : turcii otomani. Primele contacte ale acestora cu continentul au avut loc în 1354 când turcii cuceresc Galipoli. În scurt timp turcii reușesc să se extindă în Balcani cucerind rind pe rind statele și ținuturile grecești, bulgărești, albaneze și sirbești. Dintre momentele mai importante ale acestor conflicte pot fi remarcate luptele din 1371, de la Cirmen pe râul Marița — cîștigată de turci — 1387, de la Pločnik pe râul Toplica cîștigată de coaliția balcanică alcătuită din sirbi bosniaci și bulgari dar mai ales cea din 15 iunie 1389 de la Kossovopolje unde coaliția statelor balcanodunărene a fost învinsă de trupele otomane conduse de Baiazid I, noul sultan. Aceasta este prima luptă pe care turcii o dau pentru stăpînirea Dunării de Jos. Țările Române și regatul Ungariei sînt de acum înainte direct amenințate de turci și trebuie să ia măsuri de apărare.

Primele contacte ale Banatului cu turcii datează însă de prin 1366—1367 cu prilejul expediției lui Ludovic cel Mare al Ungariei împotriva Bulgariei, expediție la care au participat și contingente locale. Reveniri ale regalității maghiare în sudul Dunării sînt semnalate și sub regele Sigismund de Luxemburg (1387—1437) în anii 1385¹, 1391² și 1392³. În acest ultim an armata regală pătrunde în Serbia unde este întîmpinată de cea otomană, comandată de Baiazid, dar ciocnirile care au loc nu sînt decisive ; cu toate acestea Sigismund de Luxemburg asediază cîteva cetăți sud-dunărene. Din surse turcești⁴ reiese că în anul anterior, 1391, un corp de oaste otomană condus de Firuz-bei a trecut în Țara Românească după pradă.

¹ Pesty Frigyes—Ortvay Tivadar, *Oklevelek Temesvármeğye és Temesvár város történetéhez*, vol. I, Bratislava 1896, p. 490.

² Hurmuzaki Eudoxiu, *Documente privitoare la Istoria Românilor*, vol. I, partea a II-a București 1891, p. 348—349.

³ Pesty Frigyes, *Szörény Banság és Szörény vármegye története*, vol. III, Budapest 1878, documentul nr. 19.

⁴ Ismail Hami Danişmend, *Izahli osmanlı tarihi kronolojisi*, vol. I—IV, Istanbul 1947—1961. Momentul citat se află în vol. I, p. 85. O discuție asupra operei sale se află la Aurel Decă, *Ismail . . .* (titlul de mai sus în *Revue Roumaine d'histoire*, tome VI, nr. 1, 1967, p. 91—99).

Necesitatea unui front comun antiotoman s-a făcut simțită cu și mai mare acuitate în vara anului 1394, cu ocazia campaniei muntene a lui Baiazid I. Deși Mircea cel Bătrîn a obținut victoria de la Rovine a fost apoi nevoit să solicite ajutorul regelui Sigismund de Luxemburg, iar tratatul încheiat între cei doi la Brașov la 7 martie 1395 este nu numai expresia unei stări conjuncturale momentane ci mai ales a nevoii de colaborare politică și militară spre a stăvili la Dunăre pericolul otoman. Campania din vara — toamna aceluiași an a marcat, simbolic, această colaborare și a arătat roadele acestei acțiuni.

În ultimele luni ale anului 1395 turcii atacă din nou Țara Românească și Banatul, fiind însă respinși din ambele locuri. Despre incursiunea turcească în Banat cunoaștem ceva mai multe lucruri printre care faptul că au pătruns în Caraș și Timiș și au fost ajunși din urmă în preajma Ciacovei de către armata locală a comitelui Nicolae și înfrinți în urma unui violent atac de noapte. Alături de incursiunea din 1390—1391, aceasta reprezintă punctul de plecare a unui fenomen ce va deveni obișnuit în următoarele secole: incursiuni de pradă otomane în Banat și rezistența populației românești sub conducerea comiților de Timiș și a banilor de Severin.

Marea cruciadă antiotomană din 1396 a avut ca punct de concentrare și plecare tot Banatul. Trecînd Dunărea pe la Severin armata cruciată a cucerit Vidinul și Rahova după care a poposit în fața cetății Nicopole. În 28 septembrie 1396 prin înfringerea suferită aici, ideea feudală a unei cruciade antiotomane a eșuat, dovedind eșecul tacticii de luptă învechite a feudalismului european în fața inovațiilor militare aduse de Imperiul Otoman. Se impunea deci transformarea stilului de luptă și adaptarea sa la noile condiții.

Pentru regiunile românești cuprinse în regatul feudal al Ungariei aceste măsuri încep cu hotărârile dietei de la Timișoara din 1397 care hotărâsc, printre altele, întărirea cetăților de graniță bănățene și obligativitatea serviciului militar. Măsurile organizatorice își vor dovedi eficacitatea în timp. Pregătiri militare se desfășoară în 1398 dar conflicte vor avea loc în 1399 și 1400 cu prilejul unor incursiuni otomane în Țara Românească și Banat. În acest ultim an Baiazid a pornit o acțiune pe multiple fronturi: asediul Constantinopolului, expediții în Țara Românească; în Ungaria — Banat — prevenind intențiile de cucerire a acestor ținuturi. Victoria obținută de Mircea cel Bătrîn asupra corpului expediționar pătruns în stînga fluviului a demonstrat însă și puterea de ripostă a ținuturilor dunărene întrucît din cei 66 000 turci⁵ au scăpat doar 3 000, după cum relevă cronicile.

Amenințarea venită din stepele Asiei odată cu Timur Lenk și lupta de la Ankara (1402) au marcat însă o scădere a presiunii otomane la Dunăre timp de cîteva decenii, timp în care se semnaleză doar incursiunile pașilor dunăreni și activitatea lui Mircea cel Bătrîn în calitate de arbitru al situației balcanice. Între 1402—1403 se încheie o alianță între Țara Românească, Serbia, Bosnia și Ungaria care-și propune înlăturarea stăpînirii turcești din Bulgaria. Acțiunea, la care participă și fiii foștilor țari bulgari, nu obține însă succesul scontat deși avea sprijinul mișcării de rezistență

⁵ Nicolae Iorga, *Notes et extraits*, vol. II, Paris, 1902, p. 8.

bulgare, din pricina disensiunilor ivite între Bosnia și Serbia, după care alianța încetează.

Filippo Scolari a devenit comite de Timiș în a doua jumătate a anului 1404 după o carieră fulgerătoare / aproape un deceniu / la curtea regelui Sigismund de Luxemburg al Ungariei. S-a născut în anul 1369 în micul orașel Tizzano de lângă Florența din nobila, dar săraca, familie Scolari, florentină de origine și guelfă în convingeri. Tinărul Pippo — alintat astfel de mama sa Antonia — a învățat primele lucruri de la un preot localnic iar mai apoi și-a completat educația și studiile în Germania care era un loc ideal pentru un tinăr destinat să devină negustor. Familia Scolari practica un activ comerț iar Pippo urma să preia afacerea familiei. Întors la Florența tinărul se integrează în atmosfera renescentistă a orașului, lucru ce-l va marca vizibil pentru restul vieții.

Însoțit cu un alt negustor florentin, Lucca della Pecchia, Filippo pleacă cu diferite mărfuri în Ungaria la curtea episcopului primat din Esztergom/Strigoniu /. Dobindește în timp încrederea acestuia și, stabilindu-se aici, devine mina sa dreaptă. Se remarcă ca un om cinstit și priceput în comerț și ca un excelent administrator, fapt care-i atrage privirile regelui Sigismund care-l aduce la curtea sa. Acest lucru pare a se fi întimplat, cu aproximație, în jurul anilor 1395—1397, întrucât în 1398 îl aflăm căsătorit deja cu o frumoasă localnică, Barbara de Ozora, adoptînd în titlul său și numele acesteia : Pippo de Ozora. Ocupă diferite funcții la curtea regală : magistrul al minelor de argint din Kremnica, comite al unor regiuni și mare vistiernic al regelui ridicîndu-se rapid pe scara socială, atît ca un administrator corect cit și ca un ostaș viteaz și credincios. Preocupările sale artistice, amintire vie a tinereții florentine, sînt ilustrate de amplele lucrări de construcție inițiate la castelul său din Ozora, transformat în cel mai pur stil florentin și rivalizînd cu însuși palatul regal de la Vișegrad. Deceniile următoare vor dovedi temeinicia acestor preocupări. În această nouă calitate Pippo participă la mai multe lupte în regiunile Dalmației și Croației, dar își confirmă calitățile militare cu prilejul complotului nobiliar din 1403.

Se evidențiază în primul rînd salvînd viața regelui în prima fază a complotului, ajutîndu-l apoi să iasă din închisoare, iar mai apoi prin strîngerea unei oștiri capabile să-l aducă pe rege în țară să înfrîngă armatele nobiliare și să-l readucă pe tron. Pippo este unul dintre cei ce contribuie la consolidarea părerii regale referitoare la iertarea (amnistia) generală acordată imediat după aceea.

Calitățile sale de bun administrator și fin tactician îi aduc în 1404 funcția de comite de Timiș, una dintre cele mai grele din întreg regatul, dacă avem în vedere că acesta asigură apărarea întregului hotar dunărean. Despre această numire unul dintre biografii săi, — Jacopo Bracciolini spune că regele i-a dăruit : „Timiscivario castello ed il soprano Spano, cioe in taliana lingua, conte di quella regione dichiararlo. Il qual soprano preso, in perpetua di poi ebbe, come Affricano e Magno”⁶.

⁶ Jacopo di messer Poggio Bracciolini, *Vita di messer Filippo Scolari, cittadino fiorentino per soprano chiamato Spano composta e fatta da... e di latina in fiorentina tradotta da Bastiano*, în *Archivio Storico Italiano*, anul IV/1 1843, p. 163—184. Este cea de-a doua biografie, în ordine cronologică, a lui Scolari. Prima, scrisă de un anonim imediat după moartea sa are titlul *La vita di messer Filippo Scolari*, și a fost publicată în *Ibidem*, p. 151—162.

Primele contacte au avut ca scop cunoașterea aprofundată a ținutului și a potențialului său militar în vederea realizării unui sistem defensiv unitar, capabil să asigure regiunea în fața incursiunilor otomane. La venirea sa Banatul se prezenta deja ca o regiune cu unul dintre cele mai mari potențiale umane și militare ale regatului, asigurat de marea masă a cnezilor români⁷ care dovediseră deja calități militare remarcabile pe câmpurile de luptă, fiind răsplătiți de regii Ungariei cu numeroase privilegii⁸. În plus, centura de cetăți care înconjura și împinzea regiunea — cetăți apărute în marea lor majoritate tot de aceste elemente fărănești și ale micii nobilimi de origine română — oferea posibilități de refugiu dar și ripostă în fața dușmanului pătruns în interior. Dintre ele se cuvine amintită cetatea Timișoara, cea mai puternică dintre toate, apoi Severin, Orșova, Horom, Cuvin dintre cele mai mari cetăți dunărene, iar dintre cele interioare Mehadia, Carașova, Ilidia, Semlacul Mic, Lugoj, Jdioara, Ciacova, Lipova, Becicherecul Mare, etc. Rolul jucat de populația românească a

L. Polidori face observații pertinente în *Due vite di Filippo Scolari. Avvertimento*, publicată în același număr din *Ibidem*, p. 119—127. În aceeași publicație Agostino Sagredo publică *Nota apologetica intorno a Pippo Spano*, p. 129—149, unde trece în revistă cronicile italiene contemporane și țirzii și explică proveniența atit de discutatul „trădări” a lui Pippo în războiul cu Veneția; și sfirșit G. Canestrini încheie această prezentare a figurii lui Filippo Scolari prin *Discorso sopra alcune relazioni della Repubblica Fiorentina con Re d'Ungheria e con Filippo Scolari*, la p. 185—231. Dintre italieni i-au consacrat monografiile Domenico Mellini, *Vita di famosissimo Capitano Filippo Scolari, gentil' huomo Fiorentino, chiamato Pippo Spano, Conte di Temesvár, Firenze 1570 și același, Appendice alla vita di Filippo Scolari, aggiunta nella seconda impressione di essa, fato in Firenze pel Sermartellinel*, 1606.

Wenzel Gusztav s-a ocupat în mod deosebit cu stringerea informațiilor referitoare la activitatea lui Scolari în Ungaria și rezultatele sint consemnate în citeva lucrări: *Ozorái Pipó magyar történeli jellemrajz*, în *Akademiái Értésitő*, XIX, tom. III, 1859; *Ozorái Pipó*, Pest, 1863; *Okmánytár Ozorái Pipó történetéhez*, în *Történelmi Tarsulat*, XXXIV, 1884, p. 1—31, 220—248, 412—438, 613—628, ultima o culegere de documente foarte interesantă, dar cu emisia una unor documente importante pentru activitatea lui Scolari.

Figura sa a fost evocată și de istoricul iugoslav Stanoje Stanojevič în *Pipo Spane Prilog srpskoj istorii pocetkom XV-veka*, Beograd, 1901.

În literatura de specialitate din limba română nu a apărut pină acum nici o lucrare sau studiu asupra personalității lui Filippo Scolari. O mențiune pentru articolul lui Adolf Armbruster, *Pippo Spano, un aliat italian al domnilor români*, în *Magazin istoric*, nr. 2 1977, p. 42—44, o sumară prezentare pentru publicul larg a aspectelor legate de alianța dintre el și Dan al II-lea, domnul Țării Românești.

⁷ Dinu Arion, *Cnejii (chinejii) români, contribuții la studiul lor*, Timișoara, 1938; Maria Holban, *Măruri asupra rolului cnezilor de pe marile domenii din Banat în a doua jumătate a secolului al XIV-lea*, în *Studii și materiale de istorie medie*, vol. II, 1957, p. 407—421; idem, *Variations historiques sur le problème des cnèzes de Transylvanie*, în *Revue Roumaine d'Histoire* IV/1965, nr. 5, p. 501—523; Camil Mureșean, *Rolul lui Iancu de Hunedoara în mobilizarea maselor populare împotriva expansiunii otomane*, în *Studii revistă de istorie*, an IX, nr. 4/1956, p. 55—72; Ștefan Pascu, *Rolul cnezilor din Transilvania în lupta antiotomană a lui Iancu de Hunedoara*, în *Studii și cercetări-de istorie*, VIII/1957, Cluj.

Cu trecerea anilor s-au concretizat și cele trei căi de penetrație otomană în Banat, așa încit la începutul secolului al XV-lea ele devin cunoscute celor două combatante. Prima dintre ele intra pe la Severin și, după zdrobirea rezistenței locale, urca prin culoarul Timiș-Cerna pină la Caransebeș de unde se despărțea — la est spre Hațeg, iar spre nord către Timișoara. Calea de mijloc urma valea inferioară a Moraviei și traversa Dunărea pe la vadurile de la Horom sau Cuvin, după care urca direct spre Timișoara. Cea mai vestică dintre ele își avea punctul de plecare în apropierea Belgradului și trecea în Banat în zona de confluență a Tisei cu Dunărea ca să urmeze mai apoi cursurile Begăi și Timișului spre Timișoara. Toate aceste vaduri erau apărute de cetăți puternice ca Severinul, Horom și Cuvinul și respectiv Belgradul.

⁸ *Ibidem*; pentru aceeași problemă vezi și Eudoxiu Hurmuzaki, *op. cit.*, precum și Pesty Frigyes, *Szörény . . . , Krasso vármegye története*, vol. I—IV, Budapest 1882—1884.

Banatului la începuturile luptelor antiotomane reiese cu deosebită claritate dintr-un act datat încă în 1369⁹, dar și dintr-altul datat în 1371 — 1372¹⁰ care se referă la construcția cetății Orșova și la contribuția acestor cnezi bănățeni. Pentru sarcinile cnezilor și a districtelor românești bănățene în lupta antiotomană diploma regelui Ladislau al V-lea Postumul din 1457 este însă cea mai autorizată¹¹.

Iată deci, schițată doar, situația pe care o găsește noul comite în anul 1404. Incursiunile de jaf ale turcilor în nordul Dunării nu au încetat nici în acest an și au avut ca rezultat devastarea Țării Românești și a Serbiei, aici însă ajungându-se la lupte cu armata regală¹²; cu prilejul luptelor din Muntenia Sigismund a încercat să reocupe, prin banul Ioan Maroth trimis în ajutorul lui Mircea, cetatea Severinului. Participarea noului comite de Timiș la aceste evenimente nu ne este atestată de documente, dar ea ni se pare aproape certă, cunoscând antecedentele sale în aceste lupte desfășurate în Bosnia și Dalmația în primii ani ai secolului. Certă este însă participarea sa la noi conflicte cu turcii pe linia Dunării în anul 1405, cu prilejul unei campanii sud-dunărene soldată cu asediul cetății Golubac și cu o luptă în împrejurimi¹³. Pare posibil ca aceasta să fi fost un răspuns la dese incursiuni turești nord-dunărene. Perioada sa de desfășurare trebuie căutată cu siguranță în lunile de vară (mai—iulie) iar timpul maxim de desfășurare între 1 și 2 săptămâni. Aria destul de mare și îndepărtată de punctul de plecare — Timișoara — presupune existența unui corp de cavalerie nu prea mare și cu largi posibilități de manevră, dovedește talentul militar al lui Filippo Scolari care a înțeles perfect tactica de luptă otomană și a găsit antidotul ei. De acum încolo Pippo — care învățase între timp și românește¹⁴ — va utiliza de preferință această armă în luptele sale, coroborînd-o însă cu atenție sporită pentru refacerea și întărirea cetăților din zonă.

În ansamblul luptelor de la începutul secolului, aceste prime acțiuni nu depășesc însă cadrul unor lupte periferice, de hărțuială, ele conturîndu-se astfel ca un prolog al viitoarelor înțeleștări, la unele dintre ele participînd și Pippo.

Conflictul izbucnit în Bosnia între diferitele partide nobiliare a declanșat intervenția străină a Ungariei care urmărea extinderea suzeranității sale pînă la Adriatică. Pippo Spano ia parte la aceste campanii în fruntea armatei sale dar în calitatea de comandant al armatei regale din Bosnia. Participarea bănățenilor sub comanda lui Pippo la aceste lupte ne este certificată de un document din 1406 care confirmă vitejia lor¹⁵.

⁹ Victor Motogna, *Contribuții la istoria Românilor bănățeni în evul mediu*, în *Revista Institutului Social Banat-Crișana*, an. XI, iulie—august 1943, p. 3—31.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ Pesty Frigyes, *A Szörény vármegyei hajdani oláh kerületek*, Budapeșt, 1876, p. 74—75.

¹² Eudoxiu Hurmuzaki, *op. cit.*, p. 429—431.

¹³ Borovsky Sămu, *Torontal vármegye*, sine anno/posibil 1911 sau 1912/Budapeșt, p. 3.

¹⁴ Jacopo di messer Poggio Bracciolini, *op. cit.*, p. 176 spune următoarele: „Fu di grande eloquenza, e d'ingegno in mondo facile, che, oltre alla fiorentina... e la valacca lingua (nomi barbari a dire) cosi ben sapea, che qualunque proferia, quella la sua propria pareva”.

¹⁵ P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, București, 1944; Ilie Minea, *Principatele Române și politica orientală a împăratului Sigismund*, București, 1919; *Urmașii lui Vladislav I și politica orientală a Ungariei*, în *Convorbiri Literare*, 1916; Victor Motogna, *Politica externă a lui Mircea cel Bătrîn*, Gherla, 1924.

În toamna aceluiași an Pippo Spano, comitele de Timiș, își dovedește și talentul diplomatic mijlocind și apoi participând direct la convorbirile de la Severin dintre Mircea cel Bătrîn și Sigismund de Luxemburg purtate în noiembrie. Diplomația fină a comitelui Pippo a aplanat divergențele existente între cei doi și a reușit să-i apropie, iar rezultatul a fost un plan comun de acțiune antiotomană.

Aceleași fine însușiri diplomatice le-a dovedit Scolari și cu prilejul tratativelor cu despotul Serbiei Ștefan Lazarevič, îndepărtat temporar de Ungaria datorită pretențiilor de suzeranitate ale acesteia. În urma discuțiilor avute s-a reușit reintregirea frontului antiotoman dintre Țara Românească, Ungaria și Serbia, lucru important pentru asigurarea liniștii Banatului.

Funcțiile deținute de Filippo Scolari în acest prim deceniu al secolului al XV-lea : comite de Timiș, Caraș, Arad, Zarand, Csongrad, Tolna, comite al cămării sării regale, vistiernic și apoi mare vistiernic, comite al cumanilor din Banat, comandant al armatei regale expediționare din Bosnia, împreună cu numeroasele posesiuni primite pentru slujbele credincioase prestate regelui denotă creșterea influenței și puterii sale la curtea regală și marchează totodată transformarea sa, dintr-un mic nobil, într-unul dintre marii magnați ai regatului.

Anii 1407 și 1408 îl află în mare parte în Bosnia, unde în fruntea armatei regale cîștigă mai multe victorii și războiul. În aceeași perioadă regele Sigismund de Luxemburg, cu ocazia căsătoriei sale, instituie ordinul dragonului pentru fapte deosebite de arme; Pippo este al nouălea între cei 24 de membri care au primit această distincție în decembrie 1408¹⁶ dar este amintit acum, și în ianuarie—februarie 1409, în funcția de ban al Severinului. Cu aceasta în mina iscusitului comandant sînt concentrate aproape toate forțele militare ale Banatului și a regiunilor limitrofe, ceea ce permite o ripostă hotărîtă. Încă în iarna lui 1409 un corp expediționar regal participă la luptele din sudul Dunării în sprijinul lui Ștefan Lazarevič confruntat din nou cu incursiuni otomane. În ianuarie—februarie 1409 comitele de Timiș este cu armata pe malul Dunării în cetatea Cuvin (Keve)¹⁷ și, deși nu este certificată în nici un document trecerea fluviului, considerăm că Pippo a dirijat cel puțin, admitînd ideea neparticipării sale directe, operațiunile întreprinse de contingentele sale de cnezi bănățeni în sprijinul despotului Ștefan Lazarevič.

În lunile mai și iunie 1409 Sigismund de Luxemburg întreprinde o vizită în Banat iar comitele Timișului îl însoțește. Scopul vizitei era cunoașterea situației concrete a regiunii și a măsurilor de întărire a capacității defensive, dar și discutarea unei vaste campanii diplomatice vest-europene care să-i aducă regelui Sigismund coroana imperială și un ascendent moral asupra papilor, aflați în plin schismă religioasă. În acest sens sfaturile comitelui Scolari erau neprețuite pentru Sigismund, știind că Pippo era consilierul său preferat în problemele italiene și în cele general europene.

¹⁶ Johann Cristian Engel, *Geschichte des Ungarischen Reichs*, vol. II, Wien, 1813, p. 254.

¹⁷ Wenczel Gustav, *Okmánytar Ozorai Pipo történeléhez*, în *Történelmi Társulat*, 1884. p. 24—25.

Cu prilejul unor donații regale în acest an întilnim și una de o deosebită importanță pentru viitorul acestor teritorii românești: la 18 octombrie 1409 Sigismund de Luxemburg donează lui Voicu, fiul lui Serb, fraților săi Mogoș și Radu, vărului lor Radu și lui Iancu fiul lui Voicu domeniul Hunedoarei, pentru meritele lui Voicu și ale celorlalți, remarcații]— îndeosebi primul — cu prilejul numeroaselor lupte purtate de rege inclusiv împotriva turcilor¹⁸.

Din înșirarea meritelor lui Voicu se întrevește un lucru: acesta a fost în slujba regelui ca oștean al gărzii sale dar participarea sa la diversele conflicte ale regatului l-a pus în legătură și cu comitele Timișului care l-a sprijinit și apreciat așa încît se pare că nici această donație nu este străină de aprecierea și intervenția lui Pippo Spano pe lângă rege în favoarea oșteanului Voicu¹⁹.

În anul 1410 Filippo Scolari este trimis într-o misiune diplomatică extrem de dificilă la curtea papei Ioan al XXIII-lea în fața căruia trebuia să susțină cererile regale care vizau întărirea puterii laice în detrimentul celei eclesiastice în regatul Ungariei și să pregătească drumul regelui spre tronul imperial. Întotdeauna papalitatea a refuzat satisfacerea acestor pretenții dar situația specială a papei, aflat în plină schismă religioasă și cu 2 adversari în spate, coroborată cu finețea diplomatică a italianului Scolari au contribuit la succesul misiunii sale, succes certificat de însuși suveranul pontif într-o scrisoare adresată regelui²⁰.

Cu prilejul acestei călătorii Filippo Scolari își vizitează și orașul natal Florența împreună cu alte orașe italiene unde prezintă la curțile princiare politica regelui său. Este singura dată de la plecarea sa în străinătate și apoi pînă la moartea sa cînd florentinul Scolari și-a vizitat orașul natal. A fost însă primit cu deosebită stimă de concetățeni care nu au uitat că Pippo era una dintre marile personalități ale orașului și un sprijinitor activ al acestuia. Nu trebuie uitat că Pippo a fost principalul sprijin al comerțului florentin în Ungaria, de menționat că în vremea sa florentinii dețin aproape monopolul comercial aici, pentru cinstea și abilitatea dovedită. Din acești ani datează și o scrisoare a Signoriei florentine care mulțumește comitelui pentru ajutorul acordat concetățenilor dar și pentru faptele sale care au făcut cunoscut orașul în Europa²¹.

Același talent diplomatic Comitele de Timiș îl folosește din nou în 1411, cînd, de abia întors la Timișoara, mijlocește un acord între despotul sîrb și regele său. Scopul acestuia era întărirea liniei Dunării printr-o largă alianță antiotomană. Ca rezultat concret în lunile iulie și august în Serbia se desfășoară o campanie de recucerire a unor cetăți dunărene de la turci, printre care și Golubac-ul, campanie la care participă și contingente bănățene, dar nu știm dacă participă sau nu Pippo, întrucît despre acesta izvoarele amintesc că l-a însoțit pe proaspătul împărat romano-german Sigismund de Luxemburg la lucrările dietei germane la Frankfurt am Main.

Cea de-a doua jumătate a anului 1411 aduce cu sine un nou conflict, care mocrise pînă acum, cel cu Republica Venețiană. Cauza trebuie căutată în rivalitatea dintre aceasta și Ungaria pentru stăpînirea coastei

¹⁸ Camil Mureșan, *Iancu de Hunedoara*, București 1968, p. 42.

¹⁹ Elekes Lajos, *Hunyadi*, Budapeșt, 1952, p. 89—90.

²⁰ Pesty Frigyes-Ortvay Tivadar, *op. cit.*, p. 431—435.

Dalmației. Din toamna anului 1411 și pînă în luna februarie 1412, Filippo Scolari este comandantul armatei expediționare regale pătrunsă în zona nord-vestică a Italiei. În răstimpul celor 3 luni ale campaniei propriuzise Scolari își dovedește cu prisosință marile sale capacități militare cucerind rînd pe rînd cetățile și castelele din zonă și ajungînd cu trupele sale pînă în suburbiile Veneției. Numărul localităților cucerite se ridică la 72. Dorința lui Scolari de a ajunge la nivelul marilor condotieri ai epocii începe să prindă contur, iar fulgerătoarele sale victorii aruncă Veneția în pragul înfringerii. La începutul lunii februarie 1412 Scolari părăsește teatrul de operațiuni, fiind rănit și se înapoiază în Ungaria. Asupra acestui moment și a campaniei din toamna lui 1412 a planat grava acuzație a trădării lui ca urmare a cumpărării cu o sumă de bani. Cercetarea exhaustivă a izvoarelor italiene și străine făcută la mijlocul secolului XIX de către Agostino Sagredo ²², dovedește perfect intențiile denigratoare ale cronicarilor venețieni, dușmanii de moarte ai Florenței și ai lui Scolari, de data aceasta florentin și comandant al armatei regale ungare.

În octombrie 1413 comitele Pippo este la Horom ²³ de unde ia măsuri pentru întărirea cetăților, repararea celor vechi și construirea unor forturi de pămînt și piatră în locurile amenințate. Tot de aici donează lui Petru de Orbagy posesiunea regală cu același nume aflată în districtul Mehadia pentru meritele sale deosebite săvîrșite în luptele cu Veneția ²⁴. Această donație relevă două aspecte deosebit de interesante: primul — participarea bănătenilor la conflictul italian, iar al doilea — puterea deosebită la care a ajuns comitele Timișului la curtea regală încît își poate permite, fiind sigur de încuviințarea regală, să doneze cu de la sine putere o posesiune regală unui oștean al său fără a anunța și a cere în prealabil acest lucru regelui Sigismund. Este o excepție de la regula bine-stabilită în sistemul juridic feudal și ea ne permite — mai bine decît orice altceva — să creionăm personalitatea și influența lui Scolari în Banat și la curtea regală în această perioadă.

Noi conflicte îl îndepărtează însă din nou de Banat, în fruntea unor corpuri de cnezi bănățeni. Este vorba despre redeschiderea conflictului din Bosnia și intervenția Ungariei și a turcilor în sprijinul taberei respective. Pippo participă la aceste lupte în toamna lui 1414 în fruntea banderului său, pentru ca în ultimele luni ale anului să plece spre Constanța unde începuseră lucrările marelui Conciliu Ecumenic, în speranța rezolvării marii schisme religioase și a extirpării ereziilor dintre care husitis mul era cea mai primejdioasă. Aici la Constanța îl găsim pe Pippo în suita lui Sigismund de Luxemburg, locuind într-o mănăstire din apropierea orașului și avînd în grijă și paza papei Ioan al XXIII-lea, fugit însă mai apoi în Austria și Germania. Șederea lui Pippo a fost însă mult mai scurtă — între timp însă a putut contacta aici mulți umaniști și învățați cunoscuți, printre care și pe Poggio Bracciolini secretarul papei Ioan și al cărui fiu Jaccopo îi va scrie o biografie mai tîrziu — din cauza unor incursiuni turcești în sudul regatului și

²¹ G. Canestrini, *Discorso Sopra alcune relazioni della Republica Fiorentina cog Re d'Ungheria e con Filippo Scolari*, în *Archivio Storico Italiano*, IV/1 1843, p. 185—232.

²² pentru acest aspect vezi Agostino Sagredo, *Nota apologetica intorno a Pippo Spano*, în *Archivio Storico Italiano*, IV/1 1843, p. 129—149.

²³ Wenzel Gusztav, *op. cit.*, p. 237—238.

²⁴ *Ibidem*.

pe care comitele le-a respins rapid ²⁵. Evenimentele trebuie situate între martie—mai întrucît mai tîrziu Pippo participă din nou la lupte în Bosnia, fiind unul dintre comandanții armatei regale de acolo și luptînd și în bătălia de la Doboș de pe riul Bosna, unde armata aliată bosniaco-maghiară a fost înfrîntă de coaliția turco-bosniacă. Înfrîngerea s-a transformat în dezastru întrucît o mare parte a armatei și doi comandanți au fost făcuți prizonieri și uciși.

De la Doboș armata turcă s-a despărțit în două părți dintre care una s-a îndreptat spre Stiria la vest iar cea de-a doua spre est în Banat. Deși izvoarele se contrazic în privința datării acesteia din urmă și a luptei cu care s-a încheiat, considerăm că în 1415 sau cel tîrziu în 1416 a avut loc și lupta dintre pașa Isac / Ikach / de Vrboșna / Sarajevo / — autorul succesului de la Doboș — și vicecomitele de Timiș Petru fiul lui Nicolae. Pornit cu armata în urmărirea turcilor Petru i-a ajuns din urmă și, în concordanță cu obiceiul medieval, l-a provocat la luptă deschisă pe Isac pașa rănindu-l, doborîndu-l de pe cal și tăindu-i capul ca mai apoi oștenii săi să desăvîrșească succesul. Lupta nu și-a găsit încă o datare certă întrucît izvoarele ²⁶ o situează cu multă largheță între anii 1415—1418 în funcție de diferitele variante ale autorilor.

Pregătiri militare s-au desfășurat și în 1416 dar nu avem știri certe privind incursiuni sau lupte pe teritoriul Banatului.

Plecarea regelui și împăratului Sigismund într-o călătorie de mai mulți ani (1414—1418) în apusul Europei a necesitat constituirea unui consiliu de regență. Dintre membrii acestuia făcea parte și Filippo Scolari care pe lângă celelalte funcții o mai cumulează și pe cea de comandant al armatelor regale aflate în diverse expediții peste hotarele regatului. În toamna lui 1416 Pippo își îndeplinește această misiune în Bosnia precum și împotriva turcilor ²⁷, mereu înconjurat de cnezii săi bănățeni.

Incursiunea sultanului Murad al II-lea în Țara Românească în vara anului 1417 și plata tributului de către Mircea cel Bătrîn spre a-și menține neștirbită țara au readus în discuție problema luptei antiotomane, cu atît mai mult cu cît trupe de azapi și achingii au intrat din nou în Banat prădînd pînă aproape de Ciacova și fiind învinse doar sub zidurile cetății. Nu știm dacă la aceste lupte a participat sau nu Pippo dar ele mărturisesc agravarea presiunii otomane pe linia Dunării, cu încercări de pătrundere decisivă și în nordul acesteia. Dieta regatului întrunită la Buda în august 1417 a luat o serie de măsuri vizînd întărirea granițelor țării, multe dintre ele propuse de cei ce se împotriveau cu arma în mină turcilor printre care în mod sigur și Pippo. În septembrie, reîntors la Timișoara, comitele ia măsuri de întărire a frontierei bănățene prin refacerea, mărirea cetăților de graniță și a celor din interior și de construcție a altora — mici forturi mai ales ²⁸. Este foarte probabil că în aceste lucrări de reconstrucție să fie folosiți și meșterii italieni pe care comitele i-a adus în Banat pentru înfrumusețarea cetății Timișoara și care, odată terminată munca aici, au fost folosiți și la alte fortificații bănățene — din analiza majorității lor se

²⁵ Johann Cristian Engel, *op. cit.*, p. 236.

²⁶ Wenzel Gustav, *op. cit.*; Antonius Bonfinius, *Rerum Hungaricarum decades quatuor cum dimidia*, Basel 1563;

²⁷ Szilagy Sandor, *A magyar nemzet története*, vol. III, Budapest 1896, p. 653.

observă stilul de construcție și fortificare italian, cel mai bun la vremea respectivă — lucru pe care-l știm și pentru deceniul trei al secolului.

Efectivele pe care comitele de Timiș le avea la dispoziție permanent spre a contracara incursiunile otomane se cifrau la 1.200 călăreți la care trebuie adăugați și cei 250 ai castelanului cetăților Severin, Orșova, Sebeș și Jdioara; în afara acestor efective mai completau numărul nobilii și cnezii bănățeni din comitatele aflate sub jurisdicția lui Pippo Spano — în speță din toate —, inclusiv cei aparținând districtelor românești de aici, ale căror obligații militare ne sînt deja cunoscute. Această concentrare de funcții în mina unui singur om ușura mult concentrarea, manevrarea și acționarea forțelor unite în cazul — atît de des întilnit — al unor acțiuni antiotomane.

Acestor scopuri le sînt consacrați anii 1417—1419, cu excepția unor luni din 1418 cînd Pippo participă, din nou, la o campanie anti-venețiană în Dalmația ca urmare a redeschiderii conflictului de aici²⁹.

Moartea lui Mircea cel Bătrîn în ianuarie 1418 a lăsat un mare gol în regiunea carpto-dunăreană iar urmașii săi în scaunul Țării Românești nu au reușit să-l umple, angrenîndu-se în lupte pentru domnie care au aruncat țara pradă anarhiei interne și intervenției străine. Între aceste evenimente trebuie situată și o nouă incursiune otomană — probabil 1418 — ajunsă pînă în preajma Mureșului și respinsă de același vicecomite Nicolae de Macedonia în urma unui vestit atac de noapte³⁰.

În anul 1419 o nouă expediție otomană calcă Țara Românească încă în primăvară iar o a doua în august silindu-l la grele eforturi pe Mihail I fiul lui Mircea. Reîntors din călătoriile sale regale Sigismund hotărăște să participe personal la o campanie de susținere a acestuia în fața diverșilor pretendenți iviți și sprijiniți de turci. Armata și regele coboară de la Oradea la Timișoara și apoi la Severin în septembrie iar la începutul lunii următoare ajung în Bulgaria unde obțin victorii împotriva pașalelor de margine. Preocuparea lui Pippo pentru situația tulbură din Țara Românească este exprimată în scrisoarea sa din 20 iunie, adresată palatinului Nicolae Gara³¹. Se observă acuratețea observației politice și cunoașterea realităților interne ale țării în pasajul referitor la neînțelegerile interne și la pericolul otoman. Sigismund a stat cîtva timp la Dunăre și una dintre dispozițiile sale se referă la refacerea cetății Severinului recucerită acum de la turci; o alta are în vedere construirea unei noi cetăți între Mehadia și Orșova numită în literatura istorică Gureni, Göreny, Gewrin. La aceste lucrări participă în mod sigur meșterii italieni ai comitelui Pippo și acesta personal.

Planurile unei noi coaliții antiotomane plănuită de rege și Pippo Spano în timpul anului 1419 nu pot fi îndeplinite din cauza izbucnirii

²⁸ Milleker Felix, *A törökök első betöreset Dél-Magyarországra Zsigmond és Albert királyak idejében, 1393—1493*, în *Történelmi és Régészeti Értektű*, XXIX, fasc. 3—4, 1913, Timișoara, p. 22.

²⁹ este vorba despre orașul și cetatea Ozora din fostul comitat Tolna, situat între Dunăre și lacul Balaton și nu despre Ozora din Bosnia, după cum se confundă uneori în literatura de specialitate.

³⁰ Antonius Bonfinius, *op. cit.*, p. 423.

³¹ Viorica Pervain, *Lupta antiotomană a Țării române în anii 1419—1420 în Anuarul Institutului de ist. și arh. din Cluj Napoca*, tom XIX/1976, p. 61—62.

conflictelor din Cehia care duc la începerea războaielor husite. Aceste evenimente îl răpesc și pe Pippo pentru anii 1420—1422 timp în care își afirmă calitățile militare pe cimpurile de luptă din Boemia și Moravia, nereușind însă să salveze de la înfrângere armatele coalizate împotriva poporului ceh care-și apăra libertatea.

Între timp luptele din Țara Românească continuă iar în 1420 dispare în ele Mihail I agravându-se și mai mult situația prin intervenția turcilor care sprijină diferiți pretendenți. Lui Mihail i s-a trimis un ajutor în vara anului 1420 condus de către castelanul de Severin Sigismund de Losoncz, care dispare însă odată cu domnul muntean în lupta care are loc. Pe tronul vacant ajunge, cu sprijin otoman, Dan al II-lea partizanul unei înțelegeri cu turcii, repede reprimată. În 1421 apare un alt pretendent Radu Praznaglava, cu care Dan al II-lea va fi silit să lupte pînă spre 1430. În același an turcii ajung pînă în Transilvania — prima dată după 1395 — pradă Țara Birsei și a Hațegului iar în Banat recuceresc cetatea Severinului, slabele forțe locale neputînd opune rezistență.

La sfîrșitul anului 1422 sau cel tîrziu în iarna lui 1423 Pippo Spano se reîntoarce în Banat și acum începe seria marilor sale campanii antiotomane — ofensive cele mai multe dintre ele — prin care se dovedește un demn urmaș al lui Mircea; reușește totodată să păstreze Țara Românească în sistemul alianțelor antiotomane.

În 1423 turcii organizează două expediții împotriva lui Dan al II-lea. Prima dintre ele are loc în februarie și sfîrșește cu victoria forțelor creștine alcătuite din contingente muntene și bănățene ultimele conduse de Pippo. Prezența lui este atestată în Muntenia încă în ianuarie ³² iar pe 26 februarie ³³ este obținută victoria asupra turcilor dintre care 23.000 rămin pe cimpul de luptă iar restul sînt urmăriți pînă la Dunăre. Armata regală rămîne în continuare în Țara Românească tot timpul verii iar în septembrie-octombrie cînd Radu Praznaglava revine cu ajutor turcesc Dan și Pippo reușesc să obțină o nouă victorie și trec Dunărea în Bulgaria în urmărirea turcilor. Aici sînt asediate și cucerite cetățile Silistra de pe malul bulgăresc și Turnu și Giurgiu pe cel românesc ³⁴. Este prima campanie ofensivă după moartea lui Mircea cel Bătrîn și ea simbolizează începutul noii orientări: ofensiva; promotorul ei principal Pippo Spano.

Prima jumătate a anului 1424 a fost ocupată în cele două tabere cu terminarea pregătirilor militare iar în toamnă noi trupe turcești intră în Țara Românească spre a impune un nou domn. Și de data aceasta Dan al II-lea beneficiază de ajutorul lui Pippo și al contingentelor sale care acționează în zona Severinului, unde reușesc pînă la 26 octombrie ³⁵ să cucerească cetatea Severin după care trec în Bulgaria unde, printre alte acțiuni, asediază și cuceresc Vidinul. Reîntors în Banat comitele Timișului primește ca sarcină refacerea cetății cucerite, lucrare pe care o începe cu multă rapiditate și la care lucrează alături de meșterii autohtoni și cei italieni ai comitelui. Un ajutor de seamă l-au dat și localitățile districtelor

³² *Zichy család okmánytar*, vol. VIII, Budapest 1931, p. 40.

³³ Nicolae Iorga, *Biruința din 1423 a lui Dan Vodă asupra turcilor*, în *Revista Istorică*, nr. 4—6, 1936, p. 112.

³⁴ Constantin C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. II, București, 1976, p. II

³⁵ Milleker Felix, *op. cit.*, p. 23.

din jur, atît în oameni cît și în materiale. Conștiinciozitatea cu care s-a lucrat a oferit Severinului fortificații noi, cu mult mai puternice decît cele avute.

Instabilitatea politică din Țara Românească se manifestă și în continuare în aceleași forme; astfel în 1425 au loc lupte între cei doi: Dan și Radu Praznaglava. Primul cere sprijinul lui Sigismund care trimite două corpuri de armată: unul condus de către voievodul Transilvaniei Nicolae Csaki trece munții Carpați în timp ce al doilea sub comanda lui Pippo acționează în zona Dunării pe care o curăță de turci și-i asigură paza în așteptarea regelui care ajunge la Orșova abia pe 6 august³⁶ cu restul armatei. Acum Dan și Pippo trec împreună Dunărea și cuceresc câteva cetăți bulgărești între care Rahova și Vidinul³⁷ iar lîngă ultima înving o oaste otomană venită în ajutorul asediaților.

Cadrul larg de desfășurare a luptelor din anul 1425 evidențiază existența unui plan comun de acțiune: Dan al II-lea și Nicolae Csaki în centrul Munteniei, Pippo Spano la malurile Dunării în prima față care a avut drept scop nimicirea efectivelor pătrunse în nordul fluviului; în cea de-a doua etapă sosirea lui Sigismund la Orșova înseamnă centralizarea tuturor efectivelor (Dan, Csaki și Pippo) și o acțiune comună energică în sudul fluviului cu scopul de a contracara acțiunile pașilor de margine dar și de a încerca crearea unui nou stat bulgar, cu rol de tampon între turci și Dunăre. În acest sens la expediție participă și cei doi fii ai foștilor țari bulgari, dar toate eforturile aliaților nu pot menține ideea statului tampon, ceea ce-i face să se reîntoarcă. Despre acțiunile bănățenilor și ale lui Pippo în primele zile ale campaniei sud dunărene aflăm că au început-o pe 8 septembrie și că s-a soldat, printre altele, și cu cucerirea cetății Golubac³⁸.

Armata deplasată de aliați în sudul fluviului era alcătuită din țărănime și numeroși cnezi munteni, bănățeni, hațegani, precum și din mica nobilime și mercenari, prima dată întîlniți în oastea Țării Românești³⁹.

Agravarea presiunii otomane la linia Dunării a conturat necesitatea unor noi alianțe a forțelor creștine direct interesate, lucru înfăptuit în 1426. Astfel încît polonii au trimis în vară un corp de 5 000 călăreți la Brăila împreună cu ei venind și Alexandru cel Bun domnul Moldovei, în vederea realizării unei joncțiuni cu celelalte forțe⁴⁰; după o așteptare de două luni aceste forțe s-au retras înapoi prin Moldova întrucît Sigismund — angajat din nou în conflicte în Centrul Europei — nu a trimis la timp forțele promise. În Muntenia luptele pentru tron continuă însă și acum. În ianuarie Dan al II-lea reușește să-i învingă pe turci dar este învins de ei în luna mai și silit să ceară ajutor lui Sigismund la care ajunge pe 30 mai⁴¹. Nu știm dacă la aceste două lupte a participat sau nu Pippo, dar cunoscînd antecedentele din anii anteriori putem presupune un sprijin din partea forțelor regale.

³⁶ Wenczel Gusztav, op. cit., p. 420.

³⁷ Stefan Pascu, *Istoria medie a României*, vol. I, București, 1967, p. 177.

³⁸ Wetzel Fr., *Geschichte des Banats in Altertum und Mittelalter*, Timișoara, sine anno p. 155.

³⁹ Stefan Pascu, *Istoria medie ...*, p. 177.

⁴⁰ Constantin C. Giurescu, op. cit., p. 99.

⁴¹ Nicolae Iorga, *Acte și fragmente*, vol. III, București, 1897, p. 80—81.

Între timp comitele de Timiș mijlocește un nou acord între Ungaria și despotul Serbiei Stefan Lazarevic prin care acesta se recunoaște vasal lui Sigismund și-i cedează spre apărare 17 cetăți sirbești sud-dunărene printre care cele mai importante erau Belgradul și Golubacul; în schimbul lor despotul primește numeroase moșii în sudul Ungariei, inclusiv în Banat și Transilvania. Tot în cursul verii Filippo Scolari mijlocește tratativele dintre Ungaria și Veneția, prin intermediul concetățenilor săi florentini, participând și direct la desfășurarea lor. În același timp contribuie la întărirea legăturilor dintre regat și orașele italiene, îndeosebi Florența.

Trăinicia legăturilor dintre Dan al II-lea și Pippo Spano se dovedește și cu prilejul desfășurării lucrărilor dietei regatului din septembrie de la Lipova, când la propunerea marelui logofăt al Țării Românești ca regele să plătească solda a 600 oșteni pentru garda personală a domnului muntean, acesta — la sfatul lui Pippo, lucru recunoscut și de rege — oferă 1 000 oameni dintre care 100 călăreți și 100 pedestrași⁴². Iată deci că în acest tratat încheiat cu viteazul domn muntean Pippo și-a adus o parte importantă de contribuție.

Sprijinul direct se manifestă tot în luna septembrie când Pippo pleacă din nou în Țara Românească cu o oaste de 5 000 călăreți și 10 000 pedestrași în sprijinul lui Dan, confruntat din nou cu incursiuni otomane. Respingînd și de data aceasta atacul, cei doi aliați trec din nou în Bulgaria unde obțin din nou victorii⁴³. În această campanie participă în oastea lui Pippo și fiul regelui Portugaliei, aflat în vizită în aceste părți ale Europei⁴⁴. Întoarcerea s-a făcut tot pe malul sudic al Dunării și Pippo a curățat fluviul de garnizoanele otomane de aici. În preajma cetății Golubac obține o nouă, dar ultimă victorie asupra dușmanilor, după care se întoarce în Banat. Iată poate o similitudine interesantă: începutul și sfîrșitul luptelor sale din Banat au avut același loc: cetatea Golubac.

Retras la Lipova pentru odihnă — orașul era mult îndrăgit de comite — Pippo Spano moare aici la 27 decembrie 1426, în vîrstă de 57 ani. Moartea sa va lăsa un mare gol în aceste locuri și de-abia ivirea lui Iancu de Hunedoara va face să pălească amintirea sa. De fapt Iancu i-a fost ucenic în meseria armelor în acești din urmă ani⁴⁵ cînd a putut învăța multe lucruri de la bătrînul luptător.

Importanța acțiunilor întreprinse de Pippo Spano constă în înțelegerea justă a gravității reprezentate de expansiunea otomană în Balcani și la Dunăre și în necesitatea unirii tuturor forțelor interesante în stăvilirea ei. În acest sens stau mărturie acordurile încheiate între Țara Românească, Serbia, Ungaria, Polonia în vederea coordonării acțiunilor antiotomane. În același timp activitatea sa diplomatică a depășit cadrul schițat mai înainte ea înscriindu-se în contextul general european prin misiunile rezolvate în Italia, Europa Centrală și Polonia și asigurîndu-i lui Scolari un rol însemnat în diplomația perioadei sale.

⁴² Nicolae Iorga, *Istoria Românilor*, vol. IV *Cavalerii*, București, f. a., p. 19.

⁴³ Eudoxiu Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. VIII, p. 4.

⁴⁴ Nicolae Iorga, *Un principe portugues, crusado om pais rumeno no seculo XV*, în „*Latinitas*”, București 1927, p. 66—74.

⁴⁵ Elekes Lajos, *op. cit.*, p. 89—90; Banfi Florio, *Filippo Scolari és Hunyádi Janos*, în *Hádtörténelmi közlémenyek*, 1930. p. 151—154.

De remarcat faptul că în acești ultimi ani Pippo l-a avut lângă sine ca ucenic pe cel ce avea să fie Iancu de Hunedoara; tânărul Iancu a învățat, pe lângă minuirea armelor, și tactica de luptă italiană, aducătoarea atitor succese pentru comitele de Timiș. În acest fel Filippo Scolari se dovedește un permanent sprijinitor al familiei Huniazilor, la început a lui Voicu, iar mai apoi a fiului acestuia Iancu; își leagă astfel pentru totdeauna numele de acela al marelui luptător, predându-i astfel ștafeta victoriilor antiotomane. Sprijinul acordat acestei familii de cnezi trebuie văzut și în contextul mai larg al cooperării stabilite între Pippo și cnezii români din Banat și Hunedoara în cadrul luptei antiotomane, iar succesele obținute stau mărturie a valabilității acestei cooperări.

În al treilea rind condotierul florentin care a fost Filippo Scolari a adus cu sine și aplicat în mod strălucit tactica de luptă italiană bazată pe manevre și contramanevre care a depășit deja cadrul strîmt al tacticii de luptă feudale și se apropie de cea modernă; îi stau mărturie succesele. În plus prefera un corp de cavalerie ușoară, bine instruit și cu care putea întreprinde acțiuni rapide, la distanțe mari de bază și pe o arie foarte largă. Ca o completare la acestea trebuie amintită și activitatea sa de întărire a cetăților bănățene în conformitate cu noua tehnică a armelor de foc. La multe cetăți (de la Timișoara, la Orșova, Severin, Gureni, Mehadia etc.) au lucrat meșteri italieni.

O fațetă a personalității multiple a lui Scolari este ceva mai puțin cunoscută deși ar merita comentată pe larg, avînd în vedere deosebita sa importanță, o constituie activitatea sa de promotor al renașterii italiene în aceste ținuturi. În acest sens sînt menționate legăturile sale cu reprezentanți cunoscuți ai artelor italiene, pe care — împreună cu vărul său Andrea Scolari, episcopul de Oradea — i-a adus să lucreze diferite opere de artă la curțile din Timișoara, Oradea, Ozora, Buda etc. Dintre marii umaniști ai vremii sale Pippo i-a cunoscut și întreținut relații cu Poggio Bracciolini, Giovanni Milanese da Prato, Branda Castiglione⁴⁶ etc.; dintre artiști au lucrat pentru el pictorul Masolino da Panicale, arhitectul Manetto Ammanetini, Pellegrino Dellecarse, și au încercat să-i cinstească memoria un Filippo Brunelleschi și un Andrea del Castagno⁴⁷. Aceștia sînt doar cîțiva din cei cu care Pippo a avut legături și prin care a devenit cel mai mare mecena al artei italiene în întreg regatul Ungariei, inclusiv ținuturile românești.

⁴⁶ Vaisz Ignaz, *Masolino olasz kepirő művei...*, *Budapesti Szemle*, fasc. 3 1883; Arrigo Horvath, *Sigismondo Re d'Ungheria e l'Italia*, în *Corvina* serie nouă, nr. 2, februarie 1938, p. 132—136, etc.

⁴⁷ *Idem*; iar în plus pentru activitatea de mecenat cultural a lui Pippo Spano vezi și Giorgio Vasari, *Le vite de piu eccellenti Pittori, Scultori et Architetti*, Bologna 1647, partea II-a, p. 229; Banfi Florio, *Filippo Scolari Temesi főispán s az Oratorio degli Scolari Firenzében*, extras din vol. XXXVII Erdélyi Múzeum, fasc. 4—6, 1932, Cluj, 9 p; Éber László, *Ozoraí Pipo és az olasz művészet, felolvasások a Múzeumok és Könyvtárak Országos Szövetségé Temesvárott 1904, október 29-én tartott közgyűlésén*; Vaisz Ignaz, *Ungarn und die italienische Malerei*, în *Ungarische Revue*, 1881.

LE BANAT ET LES DÉBUTS DE LA LUTTE ANTIOTOMANE (1389—1426). LE RÔLE DE FILIPPO SCOLARI

RÉSUMÉ

La fin du XIV-e siècle amena le danger ottoman au Danube, après que les Etats balkaniques eussent été assujetties tour à tour. La Valachie et le Banat furent parmi les premières contrées roumaines à avoir connu cette menace. Mircea l'Ancien réussit à remporter des succès notables dans la lutte antiottomane, assurant l'indépendance de son pays.

Le Banat eut à jouer pendant toute la durée des luttes antiottomanes un rôle important, basé sur la force militaire représentée par les Knèzes roumains et par les districts roumains de là-bas, les premiers combats étant livrés sous le règne du roi Sigismond de Luxembourg (1387—1437).

Durant cette même période, sur la scène des luttes antiottomanes fit son apparition le Florentin Filippo Scolari, connu par les Roumains dont il avait appris la langue — sous le nom de Pippo Spano. Au cours de la période 1404—1426 il remporta une série de victoires qui eurent pour effet de consolider la frontière danubienne de la région, collaborant avec les princes de Valachie et les despotes de Serbie.

Mais à part les succès qu'il remporta sur le plan militaire — Pippo Spano s'affirma comme un excellent diplomate — de taille européenne — comme un bon administrateur et comme le premier promoteur de la culture humaniste de la Renaissance italienne au Banat et en Transylvanie ; c'est ainsi que sa personnalité complexe lui assura un rôle important dans l'histoire des pays roumains au début du XV-e siècle.

PRIVILEGIUL COMERCIAL ACORDAT NEGUSTORILOR
ENGLEZI ÎN MOLDOVA LA 1588 ȘI RĂSUNETUL
SĂU POLITIC ÎN ANII UNIRII PRINCIPATELOR

DE

PAUL CERNOVODEANU

După desemnarea de către regina Elisabeta I-a a unui reprezentant al său oficial pe lângă Înalta Poartă în persoana lui William Harborne (1582) și obținerea unui firman de însemnate privilegii din partea sultanului Murad al III-lea de către proaspăt înființata la Londra „Companie a negustorilor din Turcia” (1581) penetrația economică engleză în Mediterana orientală și Levant a căpătat o amploare deosebită. Posibilitatea negustorilor Companiei — ce din 1592 avea să se numească a Levantului — de a desfășura o activitate comercială nestinjenită în bazinul mediteranean a fost mult ușurată prin privilegiile căpătate în 1583 adică plata unei taxe vamale foarte scăzute, de 3 % din valoarea mărfurilor și dreptul de navigație sub pavilion propriu ¹. Sfera de acțiune a negustorilor insulari în Imperiul otoman a cunoscut de la început proporții neobișnuit de mari. Contuare comerciale au împânzit principalele schele ale Orientului apropiat, Africii de nord și insulelor grecești, plasînd Anglia în rîndul principalilor parteneri ai schimburilor cu Turcia. Era firesc ca în aceste condiții atenția cercurilor de afaceri engleze să fie atrasă și de posibilitățile de investiții oferite de posesiunile Porții din Europa de sud-est dar mai ales de cele două principate de la Dunăre — Moldova și Țara Românească — care prin semi-autonomia lor economică și politică se bucurau de o poziție aparte în cadrul sistemului statal instaurat de otomani în acest colț al continentului. Interesul a fost stîrnit în primul rînd de Moldova datorită faptului că această țară, prin situația ei geografică favorabilă, oferea comercianților englezi avantajul desfacerii și tranzitării mărfurilor proprii sau a celor importate din imperiul otoman în spre Polonia și țările germane, asigurîndu-le totodată legăturile mai îndepărtate cu porturile de la Marea Baltică ². Pe de altă parte încurajarea negoțului exterior al Moldovei a intrat și în vederile domnului de atunci, Petru Șchiopul (1574—1577, 1578—1579 și 1583—1591) și ale dregătorilor săi, dintre care cel mai activ și înzestrat, atît în

¹ Vezi Alfred C. Wood, *A History of the Levant Company*, Oxford, 1935, p. 8—14.

² Amănunte la L. Demény—P. Cernovodeanu, *Relațiile politice ale Angliei cu Moldova, Țara Românească și Transilvania în secolele XVI—XVIII*, București, 1974, p. 18—20.

afacerile comerciale cît și în treburile politice, s-a dovedit a fi postelnicul de origine levantină Bartolomeo Brutti. Încă de la 1 iunie 1587 influentul boier s-a adresat reginei Elisabeta a Angliei asigurînd-o de bunele sentimente ce le nutrea față de dînsa domnul țării³. În felul acesta dorința negustorilor Companiei, ce aveau să devină peste cîțiva ani a Levantului, de a-și asigura un comerț stabil în Moldova a fost îndeplinită de Petru Șchiopul prin privilegiul ce le-a fost acordat la 27 august (st. v.) 1588 în limba latină „din tabără”⁴, cu prilejul trecerii prin țară a ambasadorului William Harborne, care se întorcea în Anglia, în urma rechemării sale de la Constantinopol⁵. În raportul adresat în decembrie 1588⁶ lordului cancelar al coroanei, Harborne relatează că în Moldova — unde a ajuns la 25 august/4 septembrie — a fost primit „foarte curtenitor de Petru, domnul său legiuit . . . cu care s-a încheiat înțelegerea potrivit căreia supușii majestății sale (regina Angliei — n.n.), care fac negustorie acolo, nu vor plăti decît 3% <și nu> 12% după cum plătesc atît supușii lui cît și <negustorii din> toate neamurile celelalte”⁷. Într-adevăr, în amintitul privilegiu Petru, intitulîndu-se atît domn al Moldovei, cît și al Țării Românești (*princeps Valachiae et Moldaviae*), — subliniind nu numai originea sa muntenească, ci probabil și năzuința aplicabilității prevederilor privilegiului și în principatul vecin — specifică că a încheiat „cu măritul domn Vilhelm Hareborne (!), ambasadorul prea luminat și prea puternic doamne, doamna Elisabeta, din grația lui Dumnezeu regina Angliei, Franței și Irlandei, pe lingă prealuminatul și prea puternicul împărat al turcilor, convențiunea următoare; ca negreșit de aici înainte să fie cu totul liberi supușii prea luminăției sale și toți negustorii de a șede în țara

³ Eric D. Jappe, *Documents concerning Rumanian history from the British Archives*. London, 1964, p. 50, doc. 64. Amănunte asupra legăturilor lui Brutti cu diplomații insulari și curtea engleză la L. Demény — P. Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 25—26.

⁴ În originalul latin: „in castris nostris”. Pentru identificarea acestei „tabere” trebuie lămurite următoarele împrejurări. De teama ciumei ce bîntuia în țară (vezi relatările ieziutului polon Stanislas Warszewicki din 28 august 7 septembrie 1588 în * * * *Călători străini despre țările române*, vol. III, București, 1971, p. 277 și cele primite de emisarul imperial dr. Bartolomeu Pezzen la 9/19 octombrie 1588, cf. E. de Hurmuzaki, *Documente privitoare la Istoria românilor*, vol. III, 1, București, 1880, p. 114, doc. c), Petru Șchiopul a părăsit reședința sa de scaun, Iași, după 20 august (st. v.) 1588 (dată la care face aici o danie, cf. *Document privind Istoria României*, veacul XVI, A. *Moldova*, vol. III, București, 1951, p. 395, doc. 490), refugiindu-se la țară și cutreierînd satele și curțile boierești din apropierea aglomerărilor urbane cu unii din dregătorii săi, locuind în corturi. Într-o asemenea „tabără”, domnul a primit la 24 august 3 septembrie 1588 solia ieziută amintită în frunte cu Warszewicki, care scriind peste cîteva zile „ex castris Principis Moldaviae” precizează că tot acolo a venit și „solul reginei Angliei” întorcîndu-se de la Constantinopol”. (*Călători străini*, III, p. 278.) Deoarece hotărîrea într-o pricină de moșie este dată de Petru Șchiopul la 28 august (st. v.) 1588 din satul Purcelești (cf. *Documente* . . . , veac XVI, A, p. 397, doc. 492), deci o zi după acordarea privilegiului comercial către negustorii englezi, este de presupus că domnul se afla și în ajun în aceeași localitate. Satul Purcelești, lingă apa Siretului din vechiul ținut al Sucevii (vezi Dimitrie Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, București, Editura Academiei R.S.R., 1973, p. 385, harta) a fost ulterior cuprins în hotarele comunei Stolniceni-Prăjescu (azi jud. Iași) proprietate a familiei boierilor Prăjescu, care posedă acolo curte și acareturi (cf. Nicolae Sloicescu, *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova*, București, 1974, p. 671 și 780).

⁵ Pentru William Harborne vezi date bio-bibliografice în *Călători străini* . . . vol. III, p. 285—287 și mai recent, privind călătoriile sale în Moldova, S. A. Skilliter, *William Harborne and the trade with Turkey 1578—1582. A documentary study of the first Anglo-Ottoman relations*, Oxford, 1977, p. 40 n., 43, 61 și 175.

⁶ Păstrat astăzi în original la Public Record Office din Londra, State Papers, Foreign, Turkey, dos. 97/1, f. 156.

⁷ Textul englez și traducerea română în *Călători străini* . . . , vol. IV, București, 1972, p. 596 (*Addenda et Corrigena*).

noastră, de a se statornici, de a face negoț, a vinde, a cumpăra, ba chiar de a face toate cele ce societatea omenească și obiceiul caută pentru negoț și pentru trebuințele vieții, fără nici o piedică sau greutate, păzindu-se însă întreg și nevătămat dreptul vămile noastre, adică pentru fiecare lucru în valoare de o sută de ducați să ne plătească trei ducați. Cerem ca ceea ce precede să fie bine stabilit și asigurat prin convențiunea noastră”⁸. Privilegiul a fost întărit cu semnătura și sigiliul domnului. Originalul acestui privilegiu n-a fost descoperit, încă, până acum în arhivele engleze; textul său ne-a parvenit numai datorită faptului că a fost inserat 11 ani mai târziu de cunoscutul geograf și călător englez Richard Hakluyt (c. 1553—1616), profesor la colegiul Christ Church din Oxford, în lucrarea *The Principal Navigations, Voyages, Traffiques and Discoveries of the English Nation* (Principalele călătorii pe mare, peregrinări, tranzacții comerciale și descoperiri ale națiunii engleze), vol. II, tipărit la Londra de George Bishop, Ralph Newbery și Robert Barker, în 1599, p. 290, sub titlul *The privilege of Peter the Prince of Moldavia granted to the English Merchants* (Privilegiul lui Petru, domn al Moldovei, acordat negustorilor englezi)⁹.

În stadiul actual al cunoștințelor noastre nu putem să definim cu exactitate consecințele practice ale acestui acord. Cu alt prilej, am arătat că se întâlnesc unele mențiuni dovedind prezența postavului englezesc la sfârșitul secolului al XVI-lea în Moldova¹⁰. Dar ce pondere a avut un atare comerț în economia generală a țării, ce cantități de mărfuri au fost achiziționate sau care au fost și în schimb produsele de export, nu știm în măsură să răspundem acum în lipsa oricăror date revelatoare; un izvor transilvănean ne informează, pe de altă parte, că la 11 mai 1591 se tranzita prin Moldova lemnărie adusă din Țara Birsei, pentru corăbiile flotei engleze¹¹. Cert este însă că aflulxul de comercianți în Moldova a continuat cu aceeași ritmicitate până la sfârșitul domniei lui Petru Șchiopul, urmînd „prospectărilor” inițiate încă din 1582 de John Newberrie și 1585 de Henry Austell. Astfel, în iulie 1589 țara a fost vizitată de negustorul londonez Richard Mallorye; tot astfel știm că la 26 iunie 1590 trecea prin Siliștra comerciantul Thomas Wilcox, cu sediul afacerilor la Gdansk, în drum spre Polonia prin Moldova și refăcînd acest drum în sens invers la 27 martie 1591. În sfârșit, mai știm informați că alt negustor londonez George Anglesea străbătea Moldova mergînd de la Constantinopol spre Polonia în aprilie—mai 1591¹².

⁸ „... cum magnifico domino Guilielmo Hareborne oratore Serenissimae ac potentissimae dominae, dominae Elizabethae, Dei gratia Angliae, Franciae, ac Hiberniae Reginae apud Serenissimum ac potentissimum Turcarum Imperatorem hanc constitutionem fecerimus: Nimirum ut dehinc suae Serenitatis subditis, omnibusque mercatoribus integrum sit hic in provincia nostra commemorandi, conservandi, mercandi, vendendi, contrahendique ino omnia exercendi, quae mercaturae ac vitae humanae societatis ususque requirit, sine ulla alicuius contradictione, aut inhibitione; salvo ac integro tamen iure Telonii nostri; hoc est, ut a singulis rebus centum ducatorum pretii, tres numerent. Quod ratum ac firmum constitutione nostra haberi volumus”. Textul privilegiului ar fi fost întocmit de Harborne însuși și de consilierul principal al domnului, Bruttii, în stilul actelor occidentale curente, după părerea lui Nicolae Iorga (*A History of Anglo-Roumanian relations*, Bucharest, 1931, p. 11).

⁹ În text latin și traducere engleză.

¹⁰ P. Cernovodeanu, *England's trade policy in the Levant and her exchange of goods with the Romanian countries under the latter Stuarts (1660—1714)*, Bucharest, 1972, p. 60—61, nota 124.

¹¹ *Ibidem*.

¹² Amănunte la L. Demény — P. Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 20 și 22.

Privilegiul din 1588 a devenit însă în curînd caduc prin forța împrejurărilor, datorită izbucnirii războiului dintre turci și Liga creștină (1593 — 1606) în care au fost antrenate și țările române. Mai târziu, vicisitudinile prin care a trecut Moldova în perioada frământată a domniilor Movileștilor, a nesigurăței interne și a războaielor turco-polone încheiate la 1621 au creat condiții improprii desfășurării unui trafic normal pentru negustorii englezi ai Companiei Levantului iar vechiul acord încheiat sub Petru Șchiopul a căzut în desuetudine, fiind, încetul cu încetul, dat uitării.

În secolele XVII — XVIII nū mai întîlnim nici o referire privitoare la acest act. Trebuie să așteptăm tocmai apariția eruditei lucrări a diplomatului prusian Alexander von Miltitz, *Manuel des consults*, tipărită în limba franceză la Londra în editura A. Asher în 1839, pentru a găsi din nou menționat amintitul privilegiu la capitolul relevînd legăturile Marii Britanii cu Imperiul otoman¹³ cu trimiterea asupra conținutului său la vechea carte a lui Hakluyt. Zisa semnalarē n-a scăpat atenției consulului britanic din Moldova, Samuel Gardner¹⁴, într-o epocă cînd interesul negustorilor englezi pentru un trafic intens de mărfuri la Dunărea de Jos era în vădită creștere. De aceea consulul menționa în depeșa expedită din Iași la 1 octombrie 1841 către Foreign Office¹⁵ că s-a interesat la domnul țării, Mihail Sturza, dacă documentul există „în actualele registre și arhive ale principatului Moldovei. Dar — precizează Gardner — Înălțimea Sa n-a putut să-mi dea un răspuns pozitiv ci pare mai degrabă să creadă că el s-a pierdut în decursul diferitelor invazii și turburări din țară și a schimbărilor de domnie”¹⁶. După opinia autorizată a diplomatului englez „este, probabil, cel mai timpuriu tratat comercial încheiat cu acest principat de oricare alt guvern străin, cele întocmite, în vremurile mai îndepărtate ale independenței sale, cu țările vecine Turcia, Polonia și Ungaria, avînd mai mult un caracter politic de tratate de pace și alianță. Numai și aceasta — conchide Gardner — ar putea să îndreptățească pe reprezentantul guvernului britanic (să aspire) la acea considerație rezultînd dintr-o atît de veche legătură stabilită printr-un tratat de comerț semnat de un ambasador al reginei Elisabeta la Curtea otomană în 1588”¹⁷.

Curiozitatea odată trezită pentru acest vechi privilegiu comercial, ea n-a mai conținut să preocupe acele cercuri cărturărești din Moldova

¹³ Tomul II, partea a II-a, cartea a III-a, secția V-a, p. 803 — 804, nota 1.

¹⁴ Numit consul al Marelui Britanii la Iași, la 16/28 Iulie 1836, Gardner a rămas în această funcție pînă la decesul său intervenit înainte de 22 august/3 septembrie 1858. Pentru activitatea lui Gardner în principate vezi mai ales Radu Florescu, *The struggle against Russia in the Roumanian Principalities, 1821—1854*, München, 1962, p. 171, 207, 279, 280, etc.

¹⁵ Public Record Office, Foreign Office, *Turkey*, dos. 78/446, f. 168 — 169.

¹⁶ „On enquiring from the present Hospodar Prince Michael Stourdza if the Treaty existed in the present records and archives of the Principality, His Highness could not positively reply, but seemed to think it might probably have disappeared in the different invasions or revolutions of the Country and Government.” Cf. și Marcu Beza, *Papers on the Rumanian People and Literature*, London, 1920, p. 24.

¹⁷ „It is probably the earliest commercial Treaty on record with this Principality of any foreign Government, those in the more distant periods of its independence with the neighbouring Countries of Turkey, Poland and Hungary having the more political character of Treaties of Peace and Alliance. This alone should entitle the representative of the British Government to that consideration arising from a long and distant intercourse established by a Treaty of Commerce signed by the ambassador of Queen Elisabeth at the Ottoman Court in 1588.”

animate și de interese politice și dornice de a găsi argumente în favoarea recunoașterii pe plan internațional a autonomiei principatelor și a dreptului lor sacru la Unire. Astfel, harnicul publicist și editor de texte vechi românești, Theodor Codrescu (1819—1894), fondatorul colecției de documente *Uricariul* (25 volume, Iași, 1852—1895), inspirându-se din lectura istoriei imperiului otoman a lui Joseph von Hammer¹⁸, făcea aluzii la legăturile domnului Petru Șchiopul cu ambasadorul englez la Poartă, Harborne, într-o *Notiță istorică* publicată la Iași în „Foiletonul Zimbru-lui”, nr. 11 din 3 aprilie 1855, p. 84—85; tot acolo, el releva, după manualul lui Miltitz, existența privilegiului din 1588, îndemnând compatrioții săi la găsirea textului său în vechea lucrare a lui Hakluyt.

Cunoscutul jurist și patriot bucovinean Constantin Hurmuzaki (1811—1869) — unul din cei cinci frați atit de legați de propășirea patriei noastre¹⁹ — a întreprins o călătorie în Marea Britanie în toamna anului 1855, când s-a deplasat și la Oxford. Făcînd cercetări în vestita Bibliotecă Bodleiană din amintitul centru universitar englez, Hurmuzaki a avut norocul să descopere aici un exemplar din căutata carte a lui Hakluyt și să facă cunoscut pentru întia oară istoricilor dar și cercurilor largi ale opiniei publice din principate textul privilegiului comercial acordat negustorilor englezi la 1588 de Petru Șchiopul. La aceeași bibliotecă cărturarul bucovinean a identificat și faimosul tetraevanghel scris și împodobit de Gavril, fiul lui Uric, la mănăstirea Neamț, în 1429, cel mai vechi manuscris moldovenesc cu miniaturi cunoscut pînă astăzi, descoperit cu puțin timp înainte de învățatul ardelean, profesorul August Treboniu Laurian (1810 — 1881), ce vizitase Anglia în vara aceluiași an 1855, în calitatea de inspector general al școlilor din Moldova²⁰.

Știrea depistării privilegiului comercial al lui Petru Șchiopul de către Constantin Hurmuzaki, a fost anunțată mai întii de publicistul moldovean participant la revoluția de la 1848, Gheorghe Sion (1822—1892) în revista eșană „Patria”, I (1855) p. 281, sub titlul *Un document însemnat*: articolul a fost reprodus după aceea și în gazeta brașoveană „Foaie pentru minte, inimă și literatură” în nr. 44 din 26 octombrie 1855, p. 245, fiind, astfel, făcut cunoscut și românilor transilvăneni. Privilegiul este considerat de Sion drept „de mare însemnătate și valoare pentru drepturile principatelor”. Importanța acestui document consta după Sion în faptul că „el poate sta de mărturie că principatele române, cu toate că după capitulațiunile lor s-au pus sub suzeranitatea Înaltei Porți, dar în fața celorlalte state ale Europei și-au conservat suveranitatea lor politică”.

¹⁸ *Geschichte des Osmanischen Reiches* (ed. a II-a), 4 vol. Pesth, 1834—1836, probabil în versiunea franceză publicată la Paris în 18 tomuri între 1835—1841.

¹⁹ Alături de frații săi, istoricul Eudoxiu (1812—1874), ziaristii, politicienii și oamenii de cultură Gheorghe (1817—1882), Alecu (1823—1871) și Nicolae (1826—1909), Constantin Hurmuzaki a desfășurat o intensă activitate pentru propășirea patriei. A fost deputat unionist în Divanul Ad-hoc al Moldovei, ministru al Dreptății sub Cuza în 1859 și 1861 și vice-președinte al Adunării Deputaților; cu puțin timp înainte de moarte a fost numit prim președinte al Curții de Casație, funcție pe care n-a mai apucat s-o exercite. Cf. I. G. Sbiera, *O pagină din istoria Bucovinei din 1848—1850 dimpreună cu niște notițe despre familia Hurmuzaki*, Cernăuți, 1899, p. 31.

²⁰ Vezi scrisoarea trimisă din Londra de A. T. Laurian la 2 septembrie 1855 și publicată în „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, XVIII (1855), nr. 37 (10 septembrie), p. 37. În aceeași problemă, mai vezi „Stea Dunării” I (1855), p. 15 și 48; „Patria”, I (1855), p. 281 și „Foaie pentru minte . . .”, XIX (1856), nr. 1—2, p. 6—8.

În aceeași gazetă brașoveană, nr. 45 din 5 noiembrie 1855, p. 254 — 256, a apărut sub pana unui publicist necunoscut — presupus a fi, după unii bibliografi, profesorul patriot Ioan Maiorescu (1811—1864)²¹ — un alt material dedicat aceluiași „document important”. Se fac precizări după înseși scrisorile lui Constantin Hurmuzaki expediate din Londra la 6 octombrie și Paris la 11 octombrie 1855, că textul privilegiului din 1588 a fost copiat pentru a fi adus la cunoștința publicului românesc, iar un exemplar al prețioasei cărți a lui Hakluyt a fost achiziționat în capitala britanică. Autorul releva însemnătatea documentului „chiar astăzi când e vorba de suveranitatea principatelor... Tratatul descoperit de d. vornic Costaki Hurmuzaki e cel mai tare argument că principatele, și după închinarea lor, au negociat ca suverane cu state străine suverane”²². Articolul a fost de îndată reprodus și în „Steaua Dunării” editată în capitala Moldovei de Mihail Kogălniceanu, în nr. 19 din 12 noiembrie 1855, p. 75—76.

Textul privilegiului — comunicat de Hurmuzaki — a fost pentru prima oară difuzat în țara noastră în text latin și traducere românească în „Foiletonul Zimbrului” nr. 1 din 7 ianuarie 1856, p. 4—5 de către publicistul Theodor Codrescu²³, cel ce avusese meritul de a iniția cu un an înainte depistarea documentului.

Discuția în jurul privilegiului era reluată și în ziarul ieșan „Zimbrul” nr. 29 din 9 februarie 1856, p. 1, unde se sublinia că „din cuprinsul acestui tractat, oricine va vedea o dovadă pipăită < tangibilă — n.n. > că și după închinarea Moldovei la turci... ea tot au fost recunoscută de stat suveran,

²¹ George Em. Marica, *Foate pentru minte, inimă și literatură. Bibliografie analitică, cu un studiu monografic*, București, 1969, p. 429, no. 2998; Ioan Lupu, Dan Berindei, Nestor Camariano și Ovidiu Papadima, *Bibliografia analitică a periodicelor românești*, volumul II, 1851—1858, partea a III-a, București, 1972 p. 1239, no. 23.257.

²² Într-o scrisoare adresată din Dulcești la 4/16 octombrie 1856 lui Ioan Maiorescu, Constantin Hurmuzaki arăta că nu toți oamenii politici din Moldova erau convinși de importanța privilegiului din 1588. De pildă Nicolae Ionescu (1820—1905) — cunoscut profesor, publicist și chiar redactor la „Steaua Dunării” — era acuzat de Hurmuzaki că din inamicizie personală minimaliza utilitatea actului descoperit: „Nu este un an de când au luat în batjocură tratatul lui Petre Șchiopol numindu-l «faimosul tratat» ca să mă atingă pe mine, care susținam cu acel tratat suveranitatea Principatelor”, cf. Titu Maiorescu, *Scrisori din anii 1853—1862*, în „Convorbiri literare”, Iași XXXVI (1902), No. 12 (1 decembrie), p. 1110.

²³ Ulterior a fost publicat în original și traducere în broșură *Tractate încheiate de România* (Țara Românească = n.n.) și *Moldova cu Înalta Poartă și cel de negoț încheiat cu Engli-tera...*, București, 1856, p. 40 și *Uricariul*, vol. IV, Iași, 1857, p. 394—396. Ulterior a mai fost publicat, menționat sau comentat în M. Mitilneu, *Colecțiune de tratatele și convențiunile României cu puterile străine de la anul 1368 pînă în zilele noastre*, București, 1874, p. 61; E. de Hurmuzaki, *Documente...*, III₁, p. 106, doc. CXIV; I. N. Angelescu, *Histoire économique des Roumains*, vol. I, Genève—Paris, f.d., p. 317; N. A. Bogdan, *Din trecutul comerțului moldovenesc și mai ales a celui ieșan*, Iași, 1925, p. 38; N. Iorga, *Istoria comerțului românesc*, (ed. a II-a), vol. I, *Epoca veche*, București, 1926, p. 279—280 și *A History of Anglo-Romanian relations*, p. 11; Stoica Nicolaescu, *Date noi (!) despre filiațiunea lui Petru Vodă Șchiopol...* și *Tratatul comercial din 27 august 1588 încheiat cu Elisabeta regina Angliei*, București, 1937, p. 12; Șt. Pascu și Vl. Hanga, *Crestomație pentru studiul istoriei Statului și Dreptului R.P.R.*, vol. II (*Feudalismul I*) București, 1958, p. 408, nr. 727; Ion Ionașcu, Petre Bărbulescu, Gheorghe Gheorghe, *Relațiile internaționale ale României în documente (1368—1900)*, București, 1971, p. 173—174, nr. 33 și *Tratatele internaționale ale României 1354—1920*, București, 1975, p. 90, nr. 215; L. Demény — P. Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 21—23; Șt. Pascu — Liviu Malor, *Culegere de texte pentru Istoria României*, vol. I, București, 1977, p. 86—87.

putînd închie . . . tractat de-a dreptul cu o putere mare ca Inglitera". În mod consecvent, materialul era reluat apoi la Braşov de „Foaie pentru minte, inimă şi literatură” nr. 9 din 29 februarie 1856, p. 1. Un comentariu plin de substanţă a fost publicat la Iaşi de „Gazeta de Moldavia” nr. 13 din 13 februarie 1856, p. 50 unde se arată că „evenimentele la care în timpul vechi era expusă Moldova ca un post înaintat a creştinătăţii contra încălţărilor barbarilor, care post glorios au apărat cu singele ei, au sfărîmat monumente şi au înstrăinat mare număr a documentelor atingătoare de starea politică <a> acestei naţie. Pre lingă tratatele formale care domnii Moldovei au încheiat cu regii de Polonia, de Ungaria, cu Ivan Vasili (!)²⁴ şi Petru al Rusiei ²⁵, cu Ferdinand I, imperatorul Germaniei ²⁶, domnul Moldovei Petru al VII-lea, prenumit Şchiopul, au încheiat un tratat cu Sir Viliam Hareborne (!) ambasadorul la Constantinopol al M.S. Regina de Marea Britanie, chiar şi după ce Moldova s-au fost pus condiţional sub suzeranitatea Imperiului otoman”. La fel „Steaoa Dunării” în nr. 15 din 14 februarie 1856, p. 58 în articolul *Autonomia principatelor române*, relua ideea că „legăturile politice şi comerciale ale Moldovei nu s-au mărginit numai cu staturile vecine. Aşa la anul 1588, domnul Moldaviei Petru Şchiopul au încheiatu un tratat de comerciu cu regina Angliei, Marea Elisabetă, prin ambasadorul ei Harborne”. Şi cu oarecare emfază articolul încheia relevînd mai de grabă starea de spirit a contemporanilor angajaţi în lupta pentru neatîrnarea şi unirea principatelor, decît reflectarea unui adevăr istoric : „istoria şi Moldavia întreagă au păstrat neuitat numele acestui domn şi-l citează cu recunoştinţă pentru curagiul ce au arătat întru apărarea autonomiei ţerii”.

În sfîrşit, în ziarul „Buciumul”, tipărit la Paris de unionişti şi care arbora ca deviză *Autonomia, Unirea şi Principe străin*, cunoscutul publicist francez filo-român Jean A. Vaillant (1804—1886), fost profesor la Colegiul Sf. Sava din Bucureşti, publica în l. română şi franceză în nr. 7 din 3 mai 1857, p. 26, *Documente constatînd autonomia politică a României* unde releva că „subt domnia lui Petre, se bucură românii de drepturile lor suverane, şi că Anglia a înţeles d-acum folosul comerţului acestor ţinuturi şi că un stat federat are dreptul de a face orice tratat care nu este nicidecum vătămător suzeranităţii. Astfel, la aceste drepturi ale trecutului aspiră România, fiindcă aceste drepturi îi asigură viitorul ce ea speră”.

Găsindu-şi, astfel, locul firesc în mărturiile ce atestă statutul de autonomie al principatelor încă din secolul al XVI-lea privilegiul comercial din 1588 a fost luat în considerare printre actele doveditoare cu privire la „sloboda întemeiere a legămîntelor comerciale ale principatelor” în şedinţele Divanului Ad-hoc din Moldova. O comisie de deputaţi din care făcea parte şi Constantin Hurmuzaki, cel ce puse în circulaţie documen-

²⁴ Ivan al V-lea Alexievici, ţar asociat al Rusiei (1682—1689) şi frate al lui Petru cel Mare.

²⁵ Petru I cel Mare, ţar asociat al Rusiei (1682—1689) şi singur (1689—1725). Documentul la care se referă articolul este tratatul încheiat de Şerban Cantacuzino, domnul Ţării Româneşti, cu cei doi ţari asociaţi ai Rusiei la 28 decembrie (st. v.) 1688.

²⁶ Ferdinand I de Habsburg, rege al Ungariei (1526—1563) şi împărat romano-german din 1556. Tratatul la care se face aluzie este cel de alianţă încheiat de Petru Rareş, domnul Moldovei, cu Ferdinand în 1535.

tul ²⁷, a înaintat Adunării spre aprobare propunerea ca „puterile garante să binevoiască a recunoaște vechiul și neprescriptibilul drept al Principatelor Unite de a regula < = reglementa > ele singure relațiile lor comerciale cu alte staturi”, propunere ce a fost adoptată în ședința din 9 noiembrie 1857, după cum relatează „Buletinul ședințelor Adunării Ad-hoc a Moldovei”, din Iași, nr. 11 din 11 noiembrie, p. 2—4. În aceeași măsură în deliberările Divanului Ad-hoc din Țara Românească constatăm din nou privilegiul din 1588 considerat drept unul din actele doveditoare a autonomiei principatelor când se afirmă că „Înalta Poartă nu numai că n-a reclamat niciodată în contra acestor acte de suveranitate din afară a statelor moldo-române, ci vedem că la anul 1588 ea însăși recomandă suveranului Moldaviei pe ambasadorul Reginei Elisabeta”. Privilegiul lui Petru Șchiopul — alături de tratatele încheiate de alți domni ai Moldovei și Țării Românești cu regii Poloniei, ai Ungariei și țării Rusiei ²⁸ — figura printre anexele „actului dezvoltător celor 4 puncturi < = puncte >” votate de Adunare în ședința din 9 octombrie 1857 prin care se solicita puterilor garante respectarea „autonomiei, drepturilor internaționale stipulate prin capitulațiile cu Poarta și neutralitatea Principatelor, unirea principatelor într-un singur stat, un domn străin ereditar și un guvern constituțional” cu reprezentare unicamerală ²⁹.

În încheierea acestei expuneri, merită să tragem unele concluzii. Am putut asista, așadar, la o interesantă metamorfoză prin care a trecut un vechi privilegiu comercial — intrat de mult în desuetudine — ce a fost revitalizat într-o lumină cu totul neașteptată după o scurgere de aproape trei secole și transformat într-o redutabilă armă politică folosită cu pasiune și talent în presa din *toate* cele trei țări române în lupta patrioților uniونيști pentru recunoașterea pe plan internațional a autonomiei principatelor și a dreptului lor la unire într-un singur stat. Nu întâmplător publiciștii noștri au speculat caracterul acestui act acordat la 1588 de un domn al Moldovei negustorilor aceluia regat care în secolul al XIX-lea avea să devină una din puterile preponderente ale continentului dar, în același timp, și o susținătoare convinsă a integrității imperiului otoman. Într-adevăr, oamenii politici din principate au căutat să combată și cu principii de drept internațional opoziția Mării Britanii la dezideratele juste ale națiunii române, scoțându-și argumentele din însuși arsenalul relațiilor istorice dintre țările române și regatul insular.

²⁷ În protocolul ședinței Divanului Ad-hoc din 7/19 octombrie 1857, întocmit de ziaristul Baragnon, se amintește că în cuvântarea sa, Hurmuzaki „s'étend ensuite sur des considérations historiques dans lesquelles il rappelle pour établir les droits de la Moldavie, les capitulations, les traités de commerce passés avec la reine Isabèle (!) d'Angleterre, il fait allusion au temps où la Moldavie avait des ambassadeurs et des représentants à l'étranger”, cf. *Documente privind Unirea Principatelor*, vol. II, *Rapoartele consulatului Austriei din Iași (1856—1859)*, ed. Dan Berindei, București, 1959, p. 265, doc. 256.

²⁸ Tratatetele care sînt reproduse sînt acelea încheiate de Mircea cel Bătrîn cu Sigismund de Luxemburg, rege al Ungariei, la 7 martie 1395, de Ștefăniță al Moldovei cu Sigismund I, rege al Poloniei, la 4 mai 1518, între Neagoe Basarab și Ioan Zapolya, voievod al Ardealului, la 5 iunie 1520, de Ștefan Lăcustă al Moldovei cu Sigismund I al Poloniei la 20 februarie 1539, de Vasile Lupu cu Bogdan Hmielnicki, hatman al Ucrainei, în 1650 și de Dimitrie Cantemir cu țarul Petru cel Mare la 13 aprilie 1711.

²⁹ Vezi „Monitorul Adunării Ad-hoc din București”, I (1857), nr. 13 și 14 (26 noiembrie), p. 51—54 și p. 65—66, textul privilegiului.

Desigur, semnificația și mai ales valabilitatea acestui act a fost mult exagerată de polemiciștii veacului trecut, dar nu e mai puțin adevărat că documentul reprezintă în sine o recunoaștere a faptului că la sfârșitul secolului al XVI-lea — în pofida asprei dominații a Porții — țările române nu făceau parte integrantă din Imperiul otoman. Cercurile diplomatice și de afaceri engleze din acea vreme au ținut seama de realitățile istorice ale momentului și au considerat, în mod just, că prevederile capitulațiilor acordate de Poartă la 1583 comercianților insulari, nu aveau valabilitate în Moldova și Țara Românească. De aceea a fost nevoie de un act *special*, emanat de la unul din domnii români, pentru a extinde privilegiile negustorilor viitoarei Companii a Levantului și în regiunile de la Dunărea de Jos. Datorită acestei constatări, importanța privilegiului comercial din 1588 nu trebuie tăgăduită, el constituind în mod cert o dovadă a regimului *aparte* de care beneficiau țările române în raporturile lor statale cu Poarta otomană.

ASPECTE ALE DESFĂȘURĂRII RĂSCOALEI DE LA 1888 ÎN JUDEȚUL IALOMIȚA

DE

CONSTANTIN TUDOR

Pornite din Ialomița, cu reverberație în Oltenia și în podișul central al Moldovei, răscoalele țăranilor de la 1888 constituie un moment important al lanțului neîntrerupt de frământări și mișcări ale țărănimii române de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea.

Expresie a unor cauze profunde ce au împovărat viața țărănimii din România în condițiile sistemului agrar de după legea rurală de la 1864, răscoalele țăărănești din primăvara anului 1888 au luat prin surprindere autoritățile, care nu au reușit din primul moment să stopeze extinderea răscoalelor ce au cuprins 27 din cele 32 de județe cîte avea România la 1888¹.

Începutul răscoalelor este marcat de evenimentele ce au avut loc la Urziceni, în județul Ialomița, în ziua de 20 martie 1888*, evenimente sintetizate astfel de N. Vrăbiescu : „din cauza unei apăsări peste măsură a arendașului din localitate și a aceluia din comunele învecinate ca Manasia, Gîrbovi, Bărbulești și altele; din cauza amăgirii locuitorilor de către autoritatea comunală, care i-a pus să subscrie o petițiune sub pretext că ar fi o cerere de pămînt, pe cînd în realitate conținea o manifestare politică în favoarea domnului Ion Brătianu; în fine din cauza unor intrigi din localitate care au ajutat la agitarea spiritelor; locuitorii s-au răscolit, au venit în ceată la primărie și au bătut pe primarul și notarul din Urziceni. Ce cereau ei? Cereau să li se dea pe față petițiunea trimisă la București și să li se arate un pretins ordin venit de la stăpînire și prin care s-ar fi dispus împărțirea de pămînt și dijma din 10 una”². Mult mai sugestiv sînt prezentate aceste evenimente în raportul procurorului Cociașu și în cel al colonelului Iacob N. Lahovari asupra răscoalei țăranilor din județul Ialomița³, menționîndu-se, așa cum o făcea Cociașu, că de fapt telegrama sau petițiunea a constituit doar pretextul răscoalei, cauza reală fiind „ceștiunea economică”.

¹ Istoria României, compendiu, Edit. didactică și pedagogică, București, 1969, p. 375.

* Toate datele folosite în această lucrare sînt pe stil vechi.

² N. Vrăbiescu, *Răscoala țăranilor*, București, 1888, p. 42—43.

³ Vezi pe larg cele două rapoarte : primul în, Cornelia C. Bodea, *Contribuții documentare privind răscoala țăranilor din 1888*, în „Studii” nr. 2 1958, p. 162—164, și al doilea în, V. M. Kogălniceanu, *Chestiunea țăărănească*, București, 1906, anexe, p. 18—30.

Cele petrecute la Urziceni vor găsi un larg ecou printre țăranii din comunele învecinate Broșteni, Condeești, Eliza Stoienescu, Bărcănești, Speteni, Armășești, Bărbulești, Alexeni, care se ridică la răscoală, îndrumați de țăranii din Speteni ce „strigau să se ia pământurile acelor care le posedă și să le împartă lor”⁴. Molestînd pe arendași și proprietarii de pămînturi și mai ales pe primari care erau acuzați printre altele că țin ascuns ordinul de improprietare, țăranii înarmați cu ciomege au cerut acestora să demisioneze⁵. Auzind că la Urziceni venise prefectul ei se vor îndrepta în masă spre oraș în zilele de 23—24 martie, cerînd să li se facă dreptate. Intimidat, prefectul, ar fi spus sătenilor să se ducă și să are fără învoială”⁶, lucru pe care sătenii din Alexeni îl și pun în practică arînd 400 de pogoane de pe moșia lui Haracopulo.

De teama extinderii răscoalei în întreg județul, autoritățile locale în frunte cu prefectul și procurorul tribunalului județean Cecropide, trec imediat la anchetarea țăranilor răsculați ajutați de două escadroane de cavalerie. Pe 24 martie procurorul Cecropide raporta deja din Urziceni ministrului de justiție: „Capii rebeliunii în număr de 9 sunt arestați pentru a-i porni în Călărași”⁷. Dar satele din jur continuau să se agite, fapt care-l determină pe ministrul de interne Th. Rosseti să ordone autorităților militare „a face uz de arme, a restabili ordinea cu orice preț”⁸. Conducerea tuturor operațiunilor de reprimare a răsculațiilor va fi preluată direct de maiorul Roșca, el însuși moșier în comuna Eliza Stoienescu, care va da ordin de concentrare și companiei a VIII-a din regimentul 23 Dorobanți, cu sediul în comuna Condeești. Din București sînt trimiși de guvern Lupu Costache, secretar general al Ministerului de Interne și procurorul C. Cociașu de la Curtea de Apel din București care, însoțiți de trupe vor face anchete prin comunele răscolate⁹.

De remarcă că țăranii nu s-au înspăimîntat de trupele trimise împotriva lor, răspunzînd chiar direct amenințărilor așa cum au făcut răsculații din Speteni care s-au repezit cu ciomegile la căpitanul Parapeanu sosit în fruntea unor trupe în comună, acesta reușind să se apere folosind sabia, ceea ce nu vor putea face alți 5 soldați care vor fi bătuți de țăranii. Căpitanul și trupa sa va fi salvată doar de sosirea locotenentului Solacalu însoțit de 40 de soldați din escadronul I. de Ilfov. La fel au procedat și răsculații din Bărcănești, unde pentru împrăștierea țăranilor ofițerii vor fi nevoiți să-și încerce revolverele și să iasă în fața trupeii amenințînd că vor trage în plin¹⁰.

Asemenea acțiuni ale țăranilor au loc și în alte localități din jurul Urziceniilor, dar concentrarea de forțe armate, care vor trece prin toate comunele răscolate, va duce la potolirea pentru moment a mișcărilor din această zonă.

⁴ Cornelia Bodea, *op. cit.*, p. 163.

⁵ M. Roller, *Răscoala țăranilor din 1888, — mărturii și documente —*, Edit. Academiei R.P.R., București, 1950, p. 9.

⁶ Cornelia Bodea, *op. cit.*, pag. 162.

⁷ M. Roller, *op. cit.*, p. 8.

⁸ *Ibidem*, p. 12, telegramă din 25 martie.

⁹ Cornelia Bodea, *op. cit.* p. 162.

¹⁰ V. M. Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 19—21.

Prezența forței armate și promisiunile autorităților că vor împărți porumb țăranilor, precum și îndepărtarea unor primari și funcționari abuzivi, vor determina refluxul acțiunilor țărănești din jurul Urzicenilor, astfel că la sfârșitul lunii martie documentele vremii nu mai semnaleză nici o mișcare țărănească de amploare. Acest fapt a permis autorităților să desconcentreze dorobanții și călărașii, iar escadroanele din București vor fi puse la dispoziția județului Ilfov unde țăranii se ridicaseră la luptă cu și mai multă vigoare.

Începutul lunii aprilie avea să aducă la Urziceni noi mișcări țărănești care pun imediat în alertă autoritățile locale. Întorși în localitate, o parte a celor „9 conducători ai răsculaților arestați pe 24 martie și care fuseseră puși în libertate, au început să-i îndemne pe țăranii „să meargă înainte cu răscoala că nu li se va face nimic”¹¹. În fața acestui pericol, subprefectul Cernescu informează în ziua de 2 aprilie pe noul prefect al județului V. Vineș, că locuitorii din Urziceni se vor răscula a doua zi și că a luat măsuri, alarmându-l și pe maiorul Zossima, comandantul trupelor din localitate¹². Concentrând noi forțe armate, subprefectul Cernescu reușește să prevină declanșarea răscoalei prin arestarea lui Ghinescu și Vasile Potcovaru, doi dintre conducătorii răsculaților din Urziceni¹³.

În timp ce autoritățile județene își aveau concentrată atenția asupra potolirii noilor mișcări din zona Urzicenilor, satele din sud-vestul județului, de pe șoseaua Călărași—Ulm, cunosc puternice agitații și frământări în zilele de 1 și 2 aprilie. Călărașii și dorobanții desconcentrați care participaseră la potolirea răscoalei din nord-vestul județului îi îndeamnă pe consătenii lor să se ridice la luptă, asigurându-i că „locuitorilor de la Urziceni, care se răsculaseră nu numai că nu li s-a întâmplat nimic, ci, din contră autoritatea administrativă superioară le-a satisfăcut pretensele lor cereri de a li se scădea dijma și altele”¹⁴.

Frământările și agitațiile locale cresc în intensitate, izbucnind în ziua de 3 aprilie într-o adevărată răscoală care a cuprins cu repeziciune toate satele pe malul Dunării în amonte de Călărași, cât și unele sate din mijlocul cimpiei ca Valea Rusului, Lupșanu și Mihai Viteazul.

Din primul moment răscoala s-a manifestat în forme violente, răsculații atacând și devastând în zilele de 3, 4 și 5 aprilie conacele moșierilor și arendașilor precum și primăriile. În iureșul mișcărilor, țăranii moles-tează pe proprietari, arendași, primari și oamenii acestora, devastează primăriile rupind și distrugând actele de învoielii agricole, hotărînd mai apoi să meargă la Călărași pentru a cere autorităților județene satisfacerea revendicărilor lor.

Documentele editate deja, cât și altele depistate de noi*, ne permit să urmărim desfășurarea răscoalei pe centre de comună. Astfel în comuna *Ciocănești Mărgineni*, așa cum reiese din actul de acuzație¹⁵, țăranii în frunte cu o parte a dorobanților desconcentrați și a unor localnici care

¹¹ M. Roller, *op. cit.* p. 220.

¹² *Ibidem*

¹³ Cornelia Bodea, *op. cit.*, p. 165.

¹⁴ M. Roller, *op. cit.*, p. 428.

* Este vorba de 2 documente aflate în depozitele filialei Arhivelor Statului Ialomița pe care le vom comenta la momentul potrivit.

¹⁵ M. Roller, *op. cit.*, p. 424.

veniseră de curind din București, se strâng în ziua de duminică 3 aprilie la circiumă, unde hotărâse ca întreaga comună să se ridice la luptă pentru a se „răzbuna pe proprietari și arendași și a porni apoi la Călărași pentru a reclama drepturile ce visau”.

A doua zi, pe 4 aprilie, răsculații se îndreaptă spre primărie unde îl bat pe primar și pe ajutorul acestuia, devastind apoi primăria și distrugând contractele de invoieli agricole. Trec apoi în satul Ciocănești Sirbi unindu-se cu grupurile de răsculați de aici conduși de Ruse Gîrbacin, Gheorghe Virlan ș.a. și împreună atacă conacele și locuințele fraților Enescu, arendașii moșiei Ciocănești. De teama răsculaților, arendașul Efrem Enescu este nevoit să meargă la primărie unde anulează un înscris vechi și face altul nou cu condiții avantajoase pentru țărani¹⁶.

Preotul Fotache Ionescu din Ciocănești avea să consemneze p'rst un an, la 23 februarie 1889¹⁷, cit se poate de sugestiv desfășurarea evenimentelor din zilele de 4—5 aprilie 1888. Conform însemnării sale, la răscoală au participat „toți capii de familie, femeile, ba încă și copiii” care după ce „a făcutu și citeva neorîndueli neplăcute” în comună, au plecat pe data de 5 aprilie spre Călărași. Dar „drumul lor au fostu pînă ce, au trecutu de Valea Plopului unde sa întilnitu săraci cu o sumă de oștire”. În fața mulțimii care nu se arătase speriată de prezența trupelor și înainta fără șovăire, soldații au deschis focul omorînd patru țărani și rămînd alți șapte. Speriați, țărani se împrăstie, întorcîndu-se în comună.

La *Vărăști*, țărani în frunte cu fostul notar al comunei, Marin Anghelescu se adună pe 4 aprilie la primărie unde îl silesc pe primar să demisioneze pe motivul că le-a ascuns un ordin al subprefectului prin care li se promitea împărțirea unor cantități de porumb¹⁸.

Adăugîndu-li-se și alți săteni veniți din cătunul Boșneagu, răsculații devastează primăria și distrug dosarele care conțin actele de invoieli agricole. Se îndreaptă apoi spre conacul arendașului Nanu Gherman, pe care l-au devastat, arzînd „catastifele și alte hirtii pe care le găsiseră în casă”¹⁹. După ce își fac în felul acesta dreptate țărani din *Vărăști* se vor domoli și se retrag la casele lor.

Focarul răscoalei din această parte a județului l-a constituit comuna *Ulmu*, unde acțiunile țăranilor au cunoscut cele mai ridicate forme de manifestare, datorită faptului că în ultimii ani suferiseră mari apăsări și abuzuri din partea arendașului G. Driva²⁰. Astfel, cînd pe 2 aprilie, arendașul omorise un cal și o vacă ale unor săteni, pe care le prinsese în terenurile sale, țărani se ridică la luptă în masă, hotărîți să-și facă singuri dreptate²¹. A doua zi, duminică 3 aprilie 1888, arendașul care încercase să fugă este prins de răsculați, bătut și adus la primărie. La fel pățește și notarul Dumitru Hănțescu care este obligat de țărani să deschidă arhiva primăriei și să le dea dosarul cu acte autentice și, diferite

¹⁶ *Ibidem* pag. 425.

¹⁷ Arhivele Statului Ialomița, Colecția „Cărți rare”, *Evanghelia din 1864* pag. 79 (Despre desfășurarea răscoalei din Ciocănești).

¹⁸ M. Roller, *op. cit.*, pag. 418.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ Arhivele Statului București, fond. Ministerul de Interne, Dosar 5/1887 fila 75.

²¹ M. Roller, *op. cit.*, p. 440.

înscrise depuse spre autentificare". Pe 5 aprilie răsculații „au venit din nou la primărie mai cu tot satul" sustrăgînd din arhivă registrul de învoielii agricole pe care l-au distrus imediat ²².

Îndemnați de modul în care au înțeles să-și facă dreptate confrății lor din Ulmu, se vor ridica la luptă și țărani din Făurei și Chirnogi. Cei din Făurei înarmați cu ciomege atacă conacul arendașului Nicolache Antoniu pe care-l devastează, iar „condicele în care erau trecute datoriile sătenilor cum și înscrisurile de datorii cu orice alte hîrtii sînt scoase pe bătătură și arse" ²³.

Nu vor scăpa de răzburarea răsculaților nici cîrciumarii și alți negustori locali care contribuieră în mod direct la agravarea situației țărănilor. Astfel prăvăliile lui Ioni Selavoni și Aristide Lambo din Chirnogi, ca și cele ale lui Mustafa Salim și Eșat Eșar din Ulmu vor fi atacate și devastate de răsculați ²⁴.

Pe 6 aprilie răsculații din comuna Ulmu își vor uni forțele și vor pleca spre comuna Valea Mare și Valea Rusului unde cu greu au fost opriți de trupele conduse de locotenentul Nicolaescu, care au făcut uz de arme, omorînd șapte răsculați și rănind alți doi ²⁵. A doua zi, prefectul județului comunica ministrului de interne „că s-a astîmpărat și cel din urmă cuib al răscoalei Ulmu" ²⁶.

Un alt centru deosebit de important al răscoalei de la 1888 din Județul Ialomița l-a reprezentat însuși orașul de reședință al județului, *Călărași*. Aici, deși informate și prevenite din vreme, autoritățile locale nu vor reuși să preîntîmpine izbucnirea răscoalei și nici ocuparea orașului de către răsculații din comunele mărginașe. Așa se face că pe data de 4 aprilie cete de răsculați din satele Călărașii Vechi, Ceacu, Mănucu, Cunești și Rasa, pătrund în oraș pe la bariera Bucureștilor și se îndreaptă spre prefectură cerînd în mod pașnic satisfacerea revendicărilor lor. Prefectul V. Vineș le promite că li se va face dreptate și le cere să părăsească orașul ²⁷. Țăranii, al căror număr se înmulțea continuu nu dau ascultare prefectului luînd „o atitudine amenințătoare" ²⁸. În fața acestei situații intervin trupele conduse de căpitanul Parapeanu care dă ordin soldaților să tragă o salvă de intimidare, fapt care va îndîrji și mai mult pe răsculați ce vor ataca cu ciomegile pe căpitan și pe cîțiva soldați din jur. Pentru a se apăra Parapeanu va face uz de sabie rănind un țăran ²⁹.

Cu greu vor reuși trupele să-i potolească pe răsculați mai ales că în ajutorul acestora soseau mereu alți țărani, după cum telegrafia prefectul primului ministru cerînd cu disperare noi trupe de la București ³⁰. Deabia după ora 19,00 situația s-a mai calmat și așa cum raporta prefectul Vineș „mai toți sătenii au ieșit din oraș întreprîndu-se spre satele lor" ³¹.

²² *Ibidem*

²³ *Ibidem*, p. 441.

²⁴ *Ibidem*, p. 438—439.

²⁵ „Monitorul oficial" — nr. 6 din 7 aprilie 1888, p. 127.

²⁶ *Ibidem*, nr. 7 din 8 aprilie 1888, p. 141.

²⁷ V. M. Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 22—23.

²⁸ „Monitorul oficial" nr. 4 din 5 aprilie 1888, p. 76.

²⁹ *Ibidem*, vezi și memoriul colonelului Lahovari în V. M. Kogălniceanu, *loc. cit.*,

³⁰ M. Roller, *op. cit.*, p. 88.

³¹ *Ibidem*, p. 76.

De teama generalizării răscoalei în tot județul, guvernul va cere autorităților locale, prin ministrul de justiție Marghiloman, să fie cit se poate de energice în pedepsirea răsculaților „întrucît nu este momentul de a recurge la paleative; guvernul ia răspunderea oricărei măsuri”³². Mai mult, în sprijinul armatei locale va fi trimis un tren special pus sub comanda colonelului Lahovari. Cerut cu insistență de prefect, trenul avea să sosească în seara zilei de 4 aprilie la Călărași³³.

A doua zi, la 5 aprilie, răsculații vor ataca iarăși barierele orașului care vor reuși să reziste numai ca urmare a deschiderii focului de către soldații ce le apărau. După cum consemnează documentele oficiale, în urma acestei ciocniri „trei răsculați au căzut în învălmășală, iar alți opt au fost admiși la spital fiind răniți”³⁴. Menționăm un fapt deosebit de important, expresie a solidarizării țăranilor din jurul Călărașului cu cei asediați în oraș ca și cu cei din comunele riverane Dunării împotriva cărora trupele conduse de colonelul Lahovari începuseră marșul de reprimare. Astfel, pentru a zădărnici sosirea și altor trupe în ajutorul celor deja existente în județ, pe data de 6 aprilie locuitorii din comunele limitrofe Călărașului s-au adunat de-a lungul liniei de cale ferată și „au scos șinele pe o distanță de mai mulți metri”³⁵.

În timp ce evenimentele din jurul reședinței de județ se precipitau, autoritățile sînt informate că noi sate se ridică la luptă. Imediat după sosirea sa la Călărași, colonelul Lahovari telegrafia la București, că în Ciochina situația este gravă, țăranii răscolindu-se și bătînd pe arendaș și fiul acestuia. Pentru reprimarea acestei mișcări, Lahovari va trimite din Călărași trupe de infanterie³⁶. Tot pe 4 aprilie se răscoală și țăranii din Slobozia împotriva cărora este trimisă compania a V-a din regimentul 23 infanterie³⁷. Deși Lt. col. Dimitrescu raporta că în fața armatei răsculații s-au potolit, un raport al lui Lahovari din 7 aprilie ne dovedește că agitațiile din Slobozia nu se liniștiseră, determinîndu-l ca să trimită împotriva răsculaților de aici mai multe companii puse sub comanda maiorului Vidulescu³⁸.

Mișcări ale țăranilor au avut loc și în comuna Gambeta, (Radu Negru) unde, după ce s-au răfuit cu autoritățile locale, răsculații s-au îndreptat pe data de 5 aprilie spre Călărași, fiind opriți numai de intervenția armatei³⁹. Au fost cuprinse de răscoală și satele de pe malul Borcei situate în aval de Călărași (Tonea, Roseți), numai așa explicîndu-se numărul mare de răsculați care forțau pe 5 aprilie intrarea în Călărași pe la bariera Cioroiului⁴⁰.

Tot acum este momentul cînd reizbucnesc răscoalele țăranilor din zona Urzicenilor. Dacă la 2 aprilie autoritățile locale reușiseră să prevină reizbucnirea răscoalei prin arestarea „capilor”, la 5 aprilie, subprefectul Cernescu raporta prefecturii, că țăranii din Bărbulești încurajați de eveni-

³² *Ibidem*, p. 215.

³³ *Ibidem*, p. 87.

³⁴ „Monitorul oficial” nr. 5 din 6 aprilie 1888, p. 99.

³⁵ „Vocea Covurluiului”, XVI, nr. 3612 din 6 aprilie 1888.

³⁶ M. Roller, *op. cit.*, p. 87.

³⁷ *Ibidem*, p. 63.

³⁸ C. Bodea, *op. cit.*, p. 160.

³⁹ M. Roller, *op. cit.*, p. 6.

⁴⁰ „Monitorul oficial” nr. 5 din 6 aprilie 1888, p. 99.

mentele din sudul județului, au intrat pe pământurile arendașului pe care le-au arat. Exemplul lor este urmat de cei din Andrășești, care se vor ridica împotriva „autorității comunale și arendașului Dobre Ionescu”⁴¹.

În fața perspectivei de generalizare a răscoalei, colonelul Lahovari hotărăște împreună cu prefectul județului concentrarea regimentului 23 dorobanți, și întreprinderea unui marș împotriva satelor răscolate, lăsând în Călărași numai două companii pentru a preveni ocuparea orașului de către răsculați.

Insoțită de subprefectul plășii Borcea coloana se pune în mișcare în dimineața zilei de 5 aprilie, îndreptându-se spre Mănușu, Rasa, Ciocănești și Ulmu. La Valea Plopului (Ceacu) se întâlnește cu grupul de răsculați din Ciocănești împotriva cărora deschide focul, făcând victime și reușind să aresteze un număr de 85 țărani considerați ca „instigatori la răscoală”⁴². După această primă ciocnire, trupele vor intra în Mănușu, Rasa, Cunești și Ciocănești, unde folosind forța vor face numeroase arestări, „restabilind liniștea”, pînă în seara zilei de 6 aprilie⁴³. Mai rămăsese un singur centru unde răsculații continuau să fie stăpîni pe situație, și anume comuna Ulmu. Împotriva țăranilor de aici se îndreaptă pe 7 aprilie coloana condusă de colonelul Lahovari cît și compania locotenentului Nicolaescu care după ciocniri grave cu răsculații la Valea Rusului, reușește să se apropie de Ulmu⁴⁴.

În fața unor puternice forțe armate, răsculații opun o dirză rezistență. Ziarul „Democrația” din 12 aprilie consemna: ⁴⁵ „la vederea unei companii din regimentul 30 dorobanți, toți răsculații s-au adunat la sunetul trîmbiței și au înaintat în fața trupei. Un locotenent ce comanda compania i-a somat să se retragă și să se liniștească, dar văzînd că aceștia veneau a dat salbă de focuri, au căzut 11 săteni morți și peste 20 răniți”. Informația dată de ziarul „Democrația” este confirmată de un alt document care consemnează internarea în spitalul din Călărași a unui număr de 3 țărani din comuna Ulmu în zilele de 8—9 aprilie, cu diagnosticul „plagă penetrantă prin armă de focu”⁴⁶. Folosind forța și deschizînd focul, armata va reuși să înăbușe răscoala din Ulmu, arestînd un număr de peste 100 țărani care sînt trimiși sub escortă la Călărași.

Deși a doua zi, pe 8 aprilie, colonelul Lahovari raporta Bucureștiului că „ordinea se poate considera ca restabilă”⁴⁷, armata va mai rămîne încă un timp în județ, mai ales că după 7 aprilie încep să se semnaleze mișcări țărănești în satele din centrul și nordul județului. Puternice agitații au loc în zilele de 8—9 aprilie în zona Urziceni, în satele Manasia, Gîrbovi și Jilavele, unde numai intervenția armatei care a arestat „8 instigatori care a făcut din nou revolta, unul rănit”⁴⁸, îi determină pe țărani să se retragă pe la casele lor.

În ziua de 10 aprilie se semnalează mișcări ale țăranilor din comuna Obilești. Aici, cei „25 de răsculați care au bătut primarul” sînt arestați

⁴¹ M. Roller, *op. cit.*, p. 105.

⁴² *Ibidem*, p. 102.

⁴³ „Monitorul oficial” nr. 6 din 7 aprilie 1888, p. 127.

⁴⁴ M. Roller, *op. cit.*, p. 127—128.

⁴⁵ *Ibidem*, pag. 260.

⁴⁶ Arhivele Statului Ialomița, fond Spitalul Călărași, dosar 1/188 fila 6.

⁴⁷ C. Bodea, *op. cit.*, p. 161.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 166.

de trupele conduse de maiorul Lipan. Agitații sînt semnalate și în comunele Dîlga, Ciochina, Balaciu, Lehliu, Sărulești și Gurbănești⁴⁹. Foarte multe rapoarte din aceeași zi amintesc ridicarea la luptă a satelor din jurul Sloboziei, semnalîndu-se mișcări în localitățile Iazu, Buești și Maltezi. La Maltezi, spre exemplu, un grup de 200 răsculați se strîng la primărie de unde telegrafiază prefectului spunînd că nu se vor potoli pînă nu va fi schimbat primarul comunei care comisese o serie de abuzuri⁵⁰.

Obligat să-și disperseze forțele în multe localități, colonelul Lahovari va ordona iarăși reprimarea în sînge a răsculaților pentru a-i înpăimînta și a-i determina să se liniștească. Ca urmare, pe 10 aprilie în comuna Miloșești răsculații după ce au atacat locuințele arendașului, preotului și prînarului, adresîndu-le „strigăte de moarte”, au opus rezistență companiei trimisă împotriva lor, care a deschis focul omorînd un țaran⁵¹. În alte locuri, cum s-a întîmplat în comuna Eliza Stoenesti, trupele au recurs la lovirea țaranilor ceea ce-l îndreptătea pe căpitanul Elefterescu să raporteze: „crez că în viața lor nu se va mai revolta”⁵².

Reușind să reprime și ultimele mișcări ale țaranilor din județ, lăsînd în urmă morți și răniți și efectuînd numeroase arestări în rîndul sătenilor, colonelul Lahovari raporta pe 11 aprilie „liniștea e completă de la un cap la cel alt al județului”⁵³.

Bilanțul acestor zile fierbinți, cînd satele ialomițene s-au ridicat în marea lor majoritate la luptă pentru pămînt și o viață mai bună, poate fi astfel sintetizat: peste 30 de morți, 50 de răniți și aproape 500 de arestați⁵⁴. Dintre cei arestați mulți vor fi condamnați la ani grei de închisoare, cum a fost cazul lui Deaca Drăgan din Ciocănești, tată a 7 copii, care a stat închis 5 ani.

Iată deci cum au înțeles reprezentanții burgheziei și moșierimii să răspundă țărănimii ialomițene care, în setea ei de pămînt și de dreptate, a ales calea luptei revoluționare, dovedînd spirit de luptă, dîrzenie și eroism.

⁴⁹ M. Roller, *op. cit.*, p. 158.

⁵⁰ *Ibidem*

⁵¹ „Monitorul oficial” nr. 10 din 12 aprilie 1888, p. 213.

⁵² M. Roller, *op. cit.*, p. 164. vezi și Arhivele Statului Ialomița fond *Spitalul Calărași*, dos. 1 1888, fila 6.

⁵³ „Monitorul oficial” nr. 10 din 12 aprilie 1888, p. 213.

⁵⁴ M. Roller, *op. cit.*, p. 44.

CONTRIBUȚII PRIVIND ISTORIA RELAȚIILOR ROMÂNNO-SPANIOLE ȘI ROMÂNNO-ETIOPIENE (DIN ARHIVA LUI MIHAI TICAN RUMANO)

DE

LUCIAN BOIA

Arhiva, din păcate destul de incompletă, rămasă de pe urma cunoscutului călător, ziarist și scriitor Mihai Tican Rumano (1895–1967)¹, cuprinde o serie de materiale deosebit de interesante, necunoscute încă, privind mai ales activitatea desfășurată în sfera raporturilor româno-spaniole și româno-etioapiene. Sunt documente care contribuie la o mai bună cunoaștere a vieții și ideilor sale și, în același timp, la lămurirea unor aspecte mai generale, ținând de atitudinea opiniei publice, presei, factorilor politici din România în legătură cu anumite probleme ale raporturilor noastre externe și politicii internaționale în jurul anului 1930.

După o tinerete aventuroasă, ale cărei date sunt puțin și incert cunoscute, Mihai Tican s-a stabilit vremelnic în Spania, la Barcelona, impunându-se în viața literară prin lucrarea, publicată în 1927, *La vida del blanco en la tierra del negro*². Savoarea tropicală a acestei cărți, în care numeroase și variate episoade vânătoarești se îmbină cu înfățișarea aspectelor strănii ale unei lumi puțin cunoscute europenilor, i-a asigurat un succes remarcabil, consolidat în anul următor prin publicarea, în serie, a altor volume axate pe aceeași temă.

Prin locul ce și-l câștigase în viața editorială spaniolă, prin relațiile stabilite în acest colț al Europei, M. Tican apărea, în ultimii ani ai deceniului 3, ca un factor cheie în încercările de apropiere între cele două țări latine, atât de puțin cunoscute pînă atunci una alteia. Sunt multe semne care dovedesc, în acești ani, creșterea în România a interesului pentru Spania, pentru istoria, cultura și realizările ei economice. Astfel, în octombrie 1927, cu ocazia congresului presei latine, desfășurat la București, s-au stabilit contacte fructuoase, una dintre urmările directe fiind constituirea, în capitala României, a asociației „Prietenii Spaniei”. Tot în 1927 Spania este vizitată de Nicolae Iorga, care publică în același an volumul *Cîteva zile prin Spania*, prima prezentare de ansamblu, în limba română, a cadrului natural, istoriei și civilizației iberice. În 1928 începe să apară, la București, publicația „Revista Hispanica”, organ bilingv, care urmărea stringerea raporturilor României cu întreaga lume de limbă spaniolă și,

¹ Arhivă păstrată de Silvia Tican, soția scriitorului.

² Barcelona, Editorial Lux, 2 vol. Traducere românească : *Viața albului în țara negrilor*, Edit. „Universul”, București, 1929.

în mod firesc, în primul rînd cu Spania. În sfîrșit, evenimentul cel mai important al acestor ani, în ce privește consolidarea relațiilor româno-spaniole, este participarea României la expoziția internațională de la Barcelona, din 1929, prilej pentru numeroase contacte economice, culturale și politice; mai multe personalități proeminente din România, cu deosebire scriitori și ziariști, vizitează cu această ocazie țara latină din cealaltă parte a Europei. N. Iorga, efectuînd acum cea de-a doua vizită, va publica în 1930 cartea *O mică țară latină. Catalonia și expoziția din 1929. Note de drum și conferințe*.

În 1928, M. Tican începe a fi descoperit de presa și de factorii politici din România. La popularizarea numelui său a contribuit substanțial Cezar Petrescu, care publică în două numere succesive ale ziarului „Curentul” (din 28 și 29 ianuarie) articolul *Un explorator român necunoscut în România, Mihai Tican Rumano*³. În același an, scriitorul face o vizită în țară; aici i se oferă funcția de atașat de presă pe lângă legația română din Madrid. Potrivit pașaportului diplomatic, numirea, din 5 septembrie 1928, era valabilă pînă la 5 septembrie 1929. Nefiind trecut în buget, pe anul 1928 nu primea însă nici o remunerație.

Principala realizare a lui M. Tican este, în această vreme, editarea, la Barcelona, a gazetei săptămînale „Dacia”, cu subtitlul „Organo hispano-italo-rumano”. Primul număr apare la 21 februarie 1929; ultimul cunoscut — atît din colecția Bibliotecii Academiei, cît și din cea particulară a lui M. Tican — este nr. 34 (primul număr al anului II), datat 2 ianuarie 1930. Dealtfel, la începutul anului 1930, M. Tican se reîntoarce în România. Dificultățile financiare reprezintă, fără îndoială, principala cauză a sistării publicației. Într-un memoriu adresat guvernului român, M. Tican arăta că-și angajase întreaga avere în editarea „Daciei” și, în general, în acțiunea de propagandă întreprinsă. Cererile sale de ajutor neprimind răspuns, a venit spre sfîrșitul lunii februarie 1929 în țară, rămînînd la București timp de trei luni și primind, în cele din urmă, suma de 160.000 de lei, în vreme ce „cheltuielile depășeau pomană făcută”. În luna mai 1929 s-a reîntors în Spania, avînd promisiunea lui Gr. Gafencu, secretar general la Ministerul de Externe, că va primi bani la Barcelona. Așteptîndu-i, fără rezultat, și-a cheltuit și „ultima rămășiță de avere”. „Am jertfit totul pentru neam și țară”, scria el, arătînd că „Dacia” l-a costat cîteva milioane. Era evident că o asemenea publicație nu putea rezista decît cu un puternic sprijin oficial, prin asigurarea numărului necesar de abonamente. Acest efort guvernul român nu l-a făcut, singurele abonamente fiind cele comandate la 5 iulie 1929, în număr de 10, valorînd 150 pesetas. În aceste condiții, era firesc ca publicația să nu se poată menține mai mult.

Cu toată durata sa scurtă, „Dacia” ocupă un loc de seamă în istoricul raporturilor româno-spaniole. Ea a apărut într-un an de virf al acestor

³ Este interesantă și scrisoarea, din 20 martie 1928, a lui Cezar Petrescu către M. Tican, păstrată în arhiva acestuia din urmă. Se referă la încercările celui dintîi de a oferi lucrările lui Tican, apărute în Spania, editorilor români, precum și, în general, la situația dificilă a scriitorilor: „... noi toți, scriitorii, trăim în destul de greu. Literatura nu hrănește nici pe scriitorii foarte populari și fecunzi, ca Sadoveanu și Brătescu-Voinești. Trebuie să ne cîștigăm existența și cu alte profesii lăturalnice: unii avocați, profesori sau gazetari. . . Scrim de pomană, pentru librari și pentru editori”.

raporturi, pe care le-a oglindit fidel și totodată le-a stimulat într-o mare măsură. Înfățișarea grafică remarcabilă, colaborările de prestigiu, ilustrația bogată caracterizează acest periodic care își propunea să contribuie, printr-o apropiere mai strânsă între români, spanioli și italieni, la cimentarea unității popoarelor latine. Publicată în limbile spaniolă, franceză și italiană, gazeta cuprinde, pe lângă știri privind Spania și Italia, o informație foarte bogată despre viața politică, economică și culturală românească. Se urmărea în primul rind stimularea interesului Spaniei pentru România și realizarea unei colaborări multilaterale.

În nr. 1 (21 februarie 1929) se publica un articol al cunoscutului ziarist spaniol Ignacio Ribera-Rovira (care condusese în 1927 grupul gazetarilor spanioli la congresul presei latine din București), cu titlul *La hermandad latina*, în care autorul insistă asupra posibilităților de cooperare economică; considera că, economiile celor două țări complementându-se reciproc, s-ar putea realiza, inițial printr-o acțiune guvernamentală, tratate de comerț, transport, turism, consulare etc., pentru transpunerea în practică a apropierii hispano-române. În nr. 2 (28 februarie) se putea citi despre comerțul României și evoluția raporturilor comerciale cu Spania. În nr. 3 (7 martie) se reproducea un articol al lui N. Iorga despre scriitorul spaniol Ramón de Basterra, care dedicase o carte României, un articol despre tablourile lui El Greco aflate în România și un altul semnat de M. Tican, despre schimburile intelectuale între cele două țări. În nr. 5 (21 martie) se putea citi un articol despre instrucțiunea publică în România, în nr. 10 (25 aprilie) despre București, în nr. 12 (9 mai) despre aniversarea unirii Transilvaniei cu România, în nr. 13 (16 mai) despre România la expoziția din Barcelona și despre participarea românească la congresul autorilor dramatici, ținut la Madrid. În nr. 14 (23 mai) un articol prezintă agricultura și creșterea vitelor în România, în nr. 15 (30 mai) se găsesc informații despre vizita scriitorilor români, iar Alfred Alessandrescu trece în revistă zece ani de muzică românească. În nr. 21 (11 iulie), apare articolul *La unión de los pueblos latinos*, M. Tican scrie despre expoziția de la Barcelona, iar o altă știre se referă la Congresul internațional de agricultură de la București. În nr. 22 (31 iulie) se scrie despre participarea la expoziție și despre proiectul unei camere de comerț româno-spaniole. În nr. 25 (31 august) Ioan Banciu, director general al Ministerului instrucțiunii publice, dă informații în legătură cu organizarea învățământului românesc, iar în nr. 26 (6 septembrie), în timp ce continuă informațiile despre participarea românească la expoziția din Barcelona, ministrul de finanțe Mihai Popovici semnează un articol despre situația economică a României. O descriere a pavilionului românesc la expoziție se găsește în nr. 28 (20 octombrie). În nr. 32 (10 decembrie) se scrie despre problema agricolă în România, despre învățământul comercial românesc, despre vizita și conferințele lui Iorga la Barcelona, despre bogățiile forestiere ale României. În ultimul număr pe care îl cunoaștem, din 2 ianuarie 1930, un articol se referă la București, unul la industria petrolieră românească, iar altul la cultura tutunului în România.

Desigur, nu am făcut decît o foarte rapidă și incompletă trecere în revistă, selectînd cîteva titluri și preocupări. Este evidentă încercarea de a informa publicul spaniol (și occidental, în genere, deoarece tot mai multe articole apar în limba franceză) mai cu seamă asupra realizărilor

economice și culturale românești. O mențiune specială merită preocuparea deosebită de a pune în circulație valori literare românești. Sint prezentați scriitori contemporani, printre care Liviu Rebreanu, Cezar Petrescu, Victor Eftimiu, și alții. Se publică traduceri, mai ales din scrierile acestora, precum și, în limba franceză, din Caragiale (*Un ciêrg de Pâques*, în nr.13 și 14 din 16 mai și 23 mai; *Scène de vie roumaine*, în nr. 21 din 11 iulie).

Mai multe documente din arhiva lui M. Tican privesc participarea românească la expoziția internațională din 1929 de la Barcelona. În 1928, în timpul vizitei sale în țară, scriitorul a discutat cu factorii de răspundere despre eventualitatea participării României la expoziție. La 8 octombrie, guvernul telegrafia că România va fi prezentă; la 24 octombrie se accepta oferta autorităților spaniole de cedare a unui teren de 400 m², pe care urma să se construiască un pavilion propriu. La 30 octombrie 1928 se încheia, la Barcelona, convenția româno-spaniolă privind participarea românească; se păstrează în arhiva lui M. Tican cele două texte, spaniol și francez. Din partea română, convenția era semnată de M. Tican, ca reprezentant al lui Stelian Popescu, comisar al guvernului român.

Pavilionul românesc nu a putut fi inaugurat în mai 1929, când s-a deschis expoziția. O cauză a întârzierii a fost și schimarea guvernamentală din România. Noul guvern național-țărănesc l-a numit pe D. Gusti ca președinte al comitetului de organizare, pe Tzigara-Samurcaș comisar al guvernului, M. Tican rămânând reprezentat al comisarului la Barcelona și totodată atașat de presă, dar tot neinclus în buget. Atribuțiile i-au fost limitate în primăvara anului 1929, când i s-a comunicat că trebuie să se mărginească la asigurarea legăturilor cu presa. Proiectarea pavilionului a fost incredințată arhitectului Duiliu Marcu⁴, care a reușit să creeze o construcție armonioasă, în lemn, folosind elemente ale stilului popular românesc. Amenajarea era încheiată în septembrie 1929, iar inaugurarea oficială a avut loc la începutul lunii octombrie.

Se păstrează în arhiva lui M. Tican citeva numere din „Le journal des étrangers”, editat special la Barcelona cu ocazia expoziției. Primul număr, din 23 septembrie 1929, cuprinde un amplu articol consacrat pavilionului românesc. Era considerat „o imagine succintă dar completă a României, a istoriei sale, a artei sale, ca și a dezvoltării sale economice, oferind o idee dintre cele mai complete asupra marilor bogății ale acestei frumoase țări, din păcate așa puțin cunoscută în Spania”. Se remarcă, printre altele, o hartă arheologică a României, icoane vechi, secția de artă populară, ca și cea de artă decorativă modernă, cărți și presă, vitrina organizată de D. Gusti cu rezultate ale anchetelor sociale, tablouri și sculpturi; secția economică înfățișa toate bogățiile solului și subsolului, diferite produse naturale și industriale.

În nr. 12 din 5 octombrie 1929, „Le journal des étrangers” publica un articol intitulat *Le rapprochement économique hispano-roumain*, reproducând unele opinii ale ministrului român al comerțului, Virgil Madgearu, venit pentru inaugurarea pavilionului. Cunoscutul economist și om politic arăta necesitatea unei convenții comerciale, subliniind faptul că România

⁴ La 29 septembrie 1929, Duiliu Marcu, de curind întors în țară de la Barcelona, îi scria lui M. Tican, apreciind „amabilitatea cu care ai servit pe toți românii acolo. Cu toții te apreciază și te stimează”.

ar putea exporta în Spania porumb, grâu, lemn, petrol etc.; considera, de asemenea, necesară, înființarea unei linii maritime directe⁵.

M. Tican a avut un rol însemnat atât în organizarea expoziției, cât și în popularizarea acesteia — ca și a altor forme de colaborare româno-spaniolă —, mai întâi prin ziarul său „Dacia”, dar și în presa română și spaniolă. O cercetare a ziarelor din cele două țări, mai ales pentru anii 1929—1930, ar putea dovedi o creștere substanțială a interesului reciproc. M. Tican colabora nu numai la ziare spaniole, în primul rând la „El Día Gráfico” din Barcelona, dar chiar și la presa argentiniană; s-a păstrat corespondență din 1929 cu revista din Buenos Aires, „Caras y Caretas”, mărturie a publicării unui mare număr de articole, unele cu teme exotice, altele însă referitoare la diferite aspecte ale vieții și civilizației românești.

În octombrie 1929, urmare a unor neînțelegeri cu autoritățile guvernamentale române, culminând într-un conflict deschis cu Tzigara-Samurcaș, M. Tican este revocat din funcția de atașat de presă. Dificultățile financiare și lipsa de sprijin impun câteva luni mai târziu, după cum am văzut, și sistarea „Daciei”. Urmarea este reîntoarcerea sa în România, unde va lucra în anii ce vin la ziarul „Universul”. Interesul său pentru Spania și pentru consolidarea relațiilor româno-spaniole a rămas însă la fel de viu. În 1930 publică, în editura „Universul”, două cărți despre Spania: *Peisajii iberice și Corrida. Arte, sangre y passion*. Alături de cărțile amintite ale lui Iorga și de însemnările de călătorie ale lui M. Ralea (*Memorial. Note de drum din Spania*) care apar tot în 1930, ele dovedesc interesul deosebit pe care îl prezenta Spania în acești ani pentru români.

Legăturile personale ale lui M. Tican cu confrății spanioli, după o anumită pauză, sînt reluate, după cum atestă corespondența păstrată, începînd din anul 1933. Sînt mai ales scrisori schimbate cu I. Ribera-Rovira, care a jucat un rol foarte activ în opera de apropiere întreprinsă în anii 1927—1930. Între timp, în Spania se petrecuseră mari transformări politice. În 1931 se proclamase republica. În cadrul noii organizări de stat, Catalonia căpătase o largă autonomie. Stabilirea unor contacte mai strînse, pe multiple planuri, între București și Barcelona apărea acum mai de dorit ca oricînd. Se punea, printre altele, problema reorganizării consulatului general românesc la Barcelona, pentru întreaga Catalonie.

În septembrie 1933, M. Tican îi scrie lui I. Ribera-Rovira, trimițîndu-i cele două cărți despre Spania și referindu-se la o serie de conferințe ținute la radio în legătură cu acest subiect; îi scrie, de asemenea, editorului său Balagué, interesîndu-se în legătură cu vînzarea cărților și cu eventualitatea unor noi ediții, și lui Mario Aguilar, directorul ziarului „El Día Gráfico”, căruia îi oferă din nou colaborarea, cu interviuri politice și literare, corespondențe etc., solicitîndu-i un carnet de corespondent. Spre sfîrșitul anului va primi, într-adevăr, prin mijlocirea lui I. Ribera-

⁵ De remarcat interesul deosebit existent în această perioadă pentru intensificarea schimburilor comerciale între cele două țări. Chiar personalități mai puțin angajate în problemele economice insistau asupra acestui aspect. O. Goga, în nr. 4/1929 din „Revista Hispanica” publica articolul *O nouă resurrecțiune: Spania*, subliniînd faptul că „paralel cu o adevărată izbucnire de talente literare, cu o admirabilă efflorescență a picturii moderne, activitatea comercială-industrială din Spania a atins proporții neașteptate”, iar N. Iorga scria în „Neamul românesc” din 23 iulie 1930 despre *Legături economice cu Spania*, referindu-se la caracterul complementar al celor două economii.

Rovira carnetul oficial de asociat al federației presei spaniole, reluându-și astfel colaborarea întreruptă timp de câțiva ani.

Correspondența cu I. Ribera-Rovira poate fi urmărită, lună de lună, pe parcursul câtorva ani. Ea ne pune în fața unor încercări susținute de promovare a colaborării româno-spaniole. Personalitate importantă a ziaristicii spaniole — a prezidat un timp federația presei din Spania și a fost, de asemenea, președinte al asociației presei din Barcelona și al federației presei catalane — I. Ribera-Rovira și-a pus întreaga influență și un entuziasm nemărginit pentru inițierea celor mai variate forme de cooperare. Punându-se problema organizării consulatului general românesc, a insistat în mod deosebit pentru a obține această funcție; în acest sens a discutat în noiembrie 1933 și cu un alt reprezentant român, aflat în vizită în Spania, căruia i-a propus totodată și trimiterea lui Tican, cu o însărcinare oficială, în Spania. Până la urmă, ziaristul spaniol a fost numit (cu data de 19 mai 1934) în postul mai puțin important, dar totuși util pentru scopul ce și-l propusese, de consul al României la Barcelona, subordonat lui S. Bonet, consul general.

Fără a prezenta în detaliu conținutul corespondenței, amintim câteva dintre formele de colaborare plănuite de I. Ribera-Rovira și de M. Tican. Corespondentul din Barcelona intenționa să se ocupe de importul de lemn românesc în Spania; a intrat în contact cu firma H. Haimovici, fiind numit reprezentant al acesteia. Apoi a plănuit organizarea unei societăți anonime forestiere hispano-române, cu capital mixt, reușind să întemeieze, pe la începutul anului 1935, societatea „Forestal Hispano-Rumana”, cu sediul la Barcelona, reprezentant în București fiind — dar mai mult formal — M. Tican. O altă preocupare a ziaristului catalan, devenit om de afaceri, consta în găsirea unei formule pentru importul de petrol din România. În scria lui M. Tican la 22 noiembrie 1933 că dorește să fie pus în legătură cu o întreprindere petrolieră românească, fiind în combinație cu un prieten care posedă o rafinerie; la 5 mai 1934 își exprima dorința să ia legătura cu societatea „Steaua”. Mai departe însă nu s-a mers.

Între timp, la începutul anului 1934, I. Ribera-Rovira devenise și corespondent, pentru Spania, al ziarului „Universul”, dar articolele sale s-au lăsat în zadar așteptate. O preocupare mai intensă era, după cum rezultă dintr-o scrisoare din 21 iunie 1934, constituirea unei Camere de comerț hispano-române, în legătură cu înființarea căreia dorea să discute și direct, la București. Într-adevăr, spre sfârșitul anului 1934 a vizitat capitala României. Principala sa grijă era acum organizarea unui serviciu maritim român la Barcelona, pentru care era gata să-și pună la dispoziție birourile. A tratat însă și probleme culturale, avînd intenția, în urma sfatului lui Tican, să obțină traducerea spaniolă a două dintre romanele lui Cezar Petrescu.

La 27 august 1935 îi scria lui M. Tican că pregătește lansarea unei reviste financiare în care va milita pentru strîngerea relațiilor comerciale și culturale româno-spaniole; coloanele publicației îi stăteau la dispoziție și scriitorului român. Gazeta a apărut, purtînd numele „La Borsa”; nu după mult timp însă, în primăvara anului 1936, I. Ribera-Rovira a preluat direcția unei alte publicații, „El Eco” (ajuns la tiraj de 25.000 exemplare

în mai 1936), pentru care solicita de asemenea articole despre România. Spre sfârșitul anului 1935 îl interesa în mod deosebit realizarea unei colaborări cu România pentru comercializarea lubrefianților și altor produse petroliere. În același timp, M. Tican îi propusese stabilirea în Delta Dunării a unei fabrici de conserve de pește și pastă de hîrtie. Și, pentru a completa această lungă listă de colaborări posibile, cei doi ziaristi plănuiau achiziționarea în România a unui film spaniol de mare succes, „El Relicario”.

Trebuie arătat că din toate aceste planuri, rod, în primul rînd, al entuziasmului celor doi oameni și puțin sau deloc sprijinite de autorități, nu s-a realizat aproape nimic. La 18 iulie 1936, I. Ribera-Rovira se plîngea de faptul că „relațiile dintre România și Spania sînt complet abandonate, iar dificultățile comerciale dintre cele două țări enorme și în fiecare zi mai complicate”. Totuși, modalitățile de apropiere încercate reprezentau un început și răspundeau unor necesități și dorințe reale. În fond, și timpul ce a stat la dispoziția inițiatorilor a fost foarte scurt. Războiul civil spaniol, izbucnind în vara anului 1936, a generat, firește, dificultăți de nebiruit.

M. Tican a mai întreprins o vizită — ultima —, în Spania, în primele luni ale anului 1936. S-a ocupat aici de interesele sale editoriale, a publicat unele articole privind politica României, s-a întîlnit cu vechii prieteni din Barcelona. În acest an tragic al istoriei spaniole îi apare la București cartea *Spania de azi*, care s-a bucurat de un remarcabil succes, a doua ediție, intitulată *Spania*, apărînd în același an, precedată de un prolog al marelui filozof și scriitor Miguel de Unamuno (care, sosind prea tîrziu pentru a figura în prima ediție, fusese tipărit, în premieră, de I. Ribera-Rovira în „El Eco”). În anul următor, 1937, M. Tican publica ultima sa carte despre viața spaniolă: *Noapți barceloneze. Barrio Chino*, prefațată de Liviu Rebreanu. Iată cum nume mari ale celor două literaturi se întîlneau pentru a confirma necesitatea apropierii româno-spaniole. Nu peste mult timp, M. Tican va edita o altă lucrare, consacrată de data aceasta civilizației hispanice din America Latină, *Argentina*.

Relațiile româno-etioapiene sînt un alt domeniu în care M. Tican a întreprins o foarte utilă operă de pionierat. Documentele păstrate ne permit să reconstituim destul de amănunțit călătoria sa în Etiopia, contactele stabilite și propaganda desfășurată.

M. Tican a plecat din România cu vaporul, în decembrie 1934; trecînd prin Istanbul, Beirut și Haiffa, se afla între 30 decembrie 1934 și 2 ianuarie 1935 în Egipt, la Alexandria, între 4—6 ianuarie la Port-Said, la 14 ianuarie la Djibuti. De aici, a mers cu trenul spre Addis-Abeba, unde a ajuns după un drum de trei zile. În capitala Etiopiei, unde rămîne trei săptămîni, are ocazia să cunoască aspecte variate ale vieții și civilizației etioapiene, este primit în audiență de suveran, și stabilește cîteva relații personale. Cunoaște astfel pe ministrul Greciei în Etiopia, Dr. Zervos, care în același timp era medic și consilier al lui Haile Selassie, pe antreprenorul macedo-român Mihail Nakas, pe ziaristul grec Kavadia, care conducea ziarul „Aymero”, fondat în 1908, prima gazetă etiopiană. În cursul lunii februarie călătorește înapoi, spre țară.

S-au păstrat numeroase scrisori din corespondența purtată de M. Tican cu Zervos, M. Nakas, Kavadia, precum și cu Berhane Marcos, însărcinat cu afaceri al Etiopiei la Ankara. Toate aceste documente ne pun în fața unui remarcabil efort desfășurat de călătorul și ziaristul român pentru cunoașterea realităților etiopiene în România și chiar în afara ei, iar mai târziu pentru apărarea cauzei poporului etiopian împotriva invaziei străine. Desigur, acțiunea întreprinsă de M. Tican corespundea, în general, atitudinii opiniei publice românești, fapt ce explică succesul celor scrise de el în această perioadă.

Îndată după întoarcerea în România, M. Tican a început să desfășoare o vie activitate, publicind articole despre Etiopia (unele dintre ele, cu un interviu al împăratului, apăruseră chiar înainte de sosirea sa), rostind conferințe la radio, și pregătind în grabă cartea cu impresiile sale de călătorie. Îi scria, la scurt timp după sosire, lui Zervos, că, în timp ce era căutat de diplomații italieni din București, care încercau să-și susțină punctul de vedere, articolele cu interviul suveranului „au avut un răsunet extraordinar. Nici nu ți-l poți imagina. Când au apărut, a fost zarvă mare, căci toți corespondenții străini s-au dus la Ministerul de externe și a fost telegrafiat în lumea întreagă interviul complet, cuvint cu cuvint... Oameni necunoscuți mie, pină acum, vor să mă cunoască, să mă vadă. Am primit sute de scrisori de felicitări”. Deși proprietarul „Universului” simpatiza cu Italia, a reușit pină la urmă, riscându-și chiar postul, să-și impună articolele la ziar. Acum, scria el la 22 aprilie, după ce seria articolelor avusese ecou atît în țară, cit și în presa străină, „dl. director spune că am fost trimisul special al gazetei, cu toate că atunci cînd am plecat fără nici un fel de ajutor al nimănui, m-a făcut și nebun”.

Terminată spre sfîrșitul lunii aprilie, dactilografiată pe parcurs de soția scriitorului, cartea, purtînd titlul *Abisinia* (denumire mai familiară cititorului de atunci decît „Etiopia”), a fost redactată și tipărită în timp record, fiind pusă în vînzare la 12 mai 1935, cu ocazia „săptămîinii cărții”. La 15 mai, M. Tican îi scria lui Zervos că lucrarea a înregistrat un „succes grozav”. Fusese tipărită în 16.000 exemplare (din care 6000 difuzate în București), tiraj impunător pentru condițiile editoriale de atunci. În mod normal, lucrarea ar fi trebuit să apară abia în toamnă; Etiopiei însă, îi lipsea o „propagandă, ca s-o cunoscă lumea civilizată” și, în aceste momente critice pentru ea, peste cîteva luni cartea ar fi putut fi tardivă. De aceea, a publicat-o pe cont propriu (costîndu-l 450.000 lei), urmînd să îi revină 50 % din cîștig, restul fiind beneficiul „Cărții Românești” sub egida căreia a apărut; în mod normal, nu ar fi plătit nimic și primea 20 % din încasări.

Autorul a trimis îndată cîteva exemplare ale cărții în Etiopia, dintre care unul legat în piele pentru împărat, prin intermediul lui Zervos. La 14 iunie 1935, Zervos îi răspundea că lucrarea a făcut o impresie foarte bună în Etiopia, iar împăratul „m-a însărcinat să vă comunic deplina sa satisfacție și mulțumirile sale pentru tot ce ați scris și pentru tot ce ați spus în conferințele Dv”. El îi tradusese suveranului fragmente din carte și din textul conferințelor, primite în chip deosebit de favorabil. În ziarul condus de Kavadia a apărut o recenzie. Mulțumindu-i, M. Tican îi scria la 31 august 1935 că, datorită acestei lucrări, Etiopia „nu mai este o țară necunoscută pentru publicul român”. Lui M. Nakas îi scrisese la 14 iunie,

referindu-se la succesul de public al cărții : „Eu am făcut pentru Abisinia ceea ce nimeni altul nu a putut face. În țară la noi, poporul și țara abisiniană, prin descrierile mele, sînt foarte iubite. Toată lumea simpatizează cu ei”. Și, din nou, la 15 iulie : „Aici toată lumea este de partea Abisiniei, căci reclama și publicitatea care am făcut-o prin carte și ziare ⁶, au făcut cunoscută această țară, despre care pînă acum nu se știa mai nimic”.

Repede epuizată, cartea a cunoscut o a doua ediție, tot în 1935 (în noiembrie), apărută, la „Cartea Românească”, în condiții grafice mult mai bune decît prima. În vremea difuzării ei, agresiunea italiană împotriva Etiopiei era declanșată, așa încît se punea și mai imperios ca înainte problema organizării unei cît mai largi propagande în favoarea statului african.

M. Tican avusese încă de la început ideea unei acțiuni desfășurate la scară europeană. Plănuindu-și lucrarea, discutase încă de la Addis-Abeba cu Zervos despre o eventuală versiune franceză a acesteia. I-a reamintit apoi, în mai multe scrisori, despre un asemenea plan. La 15 mai îi scria : „o lucrare a mea în Spania, Portugalia și Franța ar fi de mare succes”. Făcea, în același timp, planuri pentru organizarea unui serviciu de presă în Etiopia și a unui serviciu de propagandă. Trimisese articole în Spania și în America de Sud ; în cursul lunii septembrie 1935 îi apare un foileton (reprezentînd de fapt fragmente ale cărții), pe această temă în „El Día Gráfico” din Barcelona, în urma intervenției lui I. Ribera-Rovira pe lingă M. Aguilar. „A produs un efect magnific” îi scria corespondentul său barcelonez, mereu entuziast, la 23 septembrie 1935.

La 3 iulie 1935, M. Tican îi scria lui Zervos, comunicîndu-i că a început traducerea cărții în franceză (îi și trimitea primele 38 de pagini) ; la Paris problema era de a găsi o editură mare, de a organiza reclama și, desigur, de a face posibilă șederea autorului timp de o lună acolo. Odată apărută, cartea ar fi trebuit să fie trimisă unor personalități influente (din ediția românească, de pildă, dăruise un exemplar legat lui Titulescu). După aceea, va căuta să publice lucrarea în Spania, de unde se va putea răspîndi ușor în America de Sud. Pentru Franța, avea însă nevoie de fonduri — pe care le aprecia la 550.000 lei — și considera că, prin Zervos, le va putea obține de la guvernul etiopian, interesat în această acțiune. Suma dorită nu a primit-o însă ⁷ — de fapt izbucnirea războiului punea pentru guvernul etiopian probleme de altă natură — așa încît încercarea de propagandă în Franța nu a rămas decît în stadiul de proiect.

În schimb cartea a fost publicată în Spania, la Barcelona, acolo unde se făurise notorietatea autorului. Încă din vara anului 1935 — după cum rezultă din scrisorile trimise la 30 iulie și 6 august — I. Ribera-Rovira se ocupa de traducerea lucrării *Abisinia* ; considera că, din păcate, se pierduse timp, căci în ultimele luni apăruseră diverse cărți și articole despre Etiopia. La 23 octombrie, I. Ribera-Rovira îi comunica lui Tican că editorul Balagué (de la editura „Lux”, unde apăruseră și celelalte cărți ale scriitorului) va tipări lucrarea. La 26 noiembrie, mulțumind pentru primirea celei

⁶ În „Universul” publicase, după cum rezultă din altă scrisoare, pînă în luna iunie, 35 de articole despre Etiopia.

⁷ La 14 iunie 1935, Zervos îi răspunsese favorabil la o solicitare de principiu în acest sens, arătînd că va vorbi împăratului și este sigur de reușită.

de-a doua ediții românești, arăta că traducerea spaniolă merge repede, jumătate fiind deja efectuată. Desigur, șederea în Spania a lui M. Tican la începutul anului 1936 a avut drept scop și urmărirea realizării acestei cărți, care se părea că merge cam încet. Dealtfel, la 7 iunie 1936, I. Ribera-Rovira îi scria că lucrarea se face, dar lui Balagué afacerile editoriale nu îi merg prea bine. Până la urmă, *Abisimia* a apărut în cursul anului 1936. Momentul prielnic fusese însă pierdut. Războiul din Etiopia se încheiase, cu consecințele cunoscute, iar în Spania izbucnise războiul civil. De aceea lucrarea nu a putut avea răsunetul și influența pe care le-ar fi dobândit în alte condiții. Vina nu o purta firește autorul român, care desfășurase într-adevăr o activitate impresionantă, vreme de un an de zile, pentru apărarea, atît în România, cit și pe plan european, a cauzei etiopiene.

Scrisorile primite de M. Tican de la corespondenții săi din Etiopia sînt interesante și pentru cunoașterea stării de spirit, mai ales în lunile ce au precedat izbucnirea războiului. De pildă, Zervos îi scria, la 24 aprilie 1935 : „După cum constat, abisinienii sînt decîși să-și apere libertatea pînă la ultima suflare, și sînt destul de bine înarmați, căci au cumpărat și au primit (în afară de ceea ce posedau) 40 milioane cartușe și 250 mii puști Mauser, fabricate în 1932. Abisinianul, în general, este un războinic și un soldat perfect, sobru, rezistent, și de o extraordinară răbdare . . . În plus, este extrem de îndrăgostit de patria sa și de libertate”. Considera că războiul însemna pentru Italia o aventură hazardată.

M. Nakas transmitea știri despre situația economică, tot mai dificilă în preajma războiului. „Aici cu afacerile o ducem greu, nu mai sînt lucrări și comerțul s-a ruinat de tot” (16 mai 1935). „În zilele din urmă au sosit foarte mulți ziariști din Europa și America ca să dea noutăți în țările lor respective și așa că hotelurile sînt aproape pline, comerțul nu mai există, nici import și export și piața aproape moartă” (10 august 1935). „Afacerile s-au prăpădit de tot, toți supușii italieni au plecat” (22 august 1935). Războiul a început deci într-o conjunctură economică foarte nefavorabilă pentru Etiopia. În scrisorile sale, din vara anului 1935, M. Nakas se referă în cîteva rînduri și la un anume Negulescu-Olt, inginer de aviație care sosise la 1 iulie la Addis-Abeba și s-a angajat în aviația etiopiană. Ca recomandare, se folosise de numele lui Tican, deși acesta nu îl cunoștea ; era, oricum, o influență directă și imediată a cărții sale despre Etiopia, care îndreptase imaginația multora spre o țară mai înainte puțin cunoscută.

Călătorind în Spania și Etiopia și scriind despre aceste țări, Mihai Tican Rumano a realizat o utilă și necesară operă de înțelegere reciprocă și de apropiere, verificată prin succesul înregistrat de cărțile sale. Alături de acestea, materialele păstrate în arhiva sa, ajută la completarea înțelegerii unor aspecte mai puțin cunoscute din istoria legăturilor noastre cu restul lumii.

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE (S T U D I I D O C U M E N T A R E)

PE MARGINEA UNOR „PROBLEME CONTROVERSATE ÎN ISTORIOGRAFIA ROMÂNĂ”¹. CÎTEVA OBSERVAȚII, ÎNDEO- SEBI DESPRE POLITICA LUI BASARAB, ȘI O LĂMURIRE NE- CESARĂ ÎN CHESTIUNEA IDENTIFICĂRII „SATULUI COZIAL”

Materialul destul de eclectic al micului volum de 175 de pagini propune mai degrabă soluții decît discuții. Dacă în unele bucăți mai consistente ca „Așezămîntul” sau „legătura” lui Mihai Viteazul avem în adevăr o înfățișare a unei probleme controversate cu diferitele soluții formulate de diferiți istorici, urmată de o discuție a datelor aduse înainte, în schimb, în altele ca *Vechimea morii de apă la Români*, avem mai degrabă o expunere unilaterală a autorului în sensul introducerii morii de apă din vremea daco-romanilor, fără vreo confruntare cu o argumentare contrară despre a cărei existență se pomeneste într-o notă din subsol. Tot astfel datele *Introducerii porumbului și bumbacului în agricultura românească* nu înfățișează elementele unei *controverse*, căci faptul că un autor din 1937 a considerat că bumbacul ar fi fost introdus la noi prin 1895, iar alții au indicat anii 1862 sau 1869 nu implică necesarmente o controversă. Același lucru s-ar putea spune și despre bucățile intitulate „*Istoria României*” sau „*Istoria Românilor*”, care este o conspectare a frecvenței și semnificației folosirii celor două titluri de istoriografia noastră din secolele XIX și XX, și *România, stat al ariei balcanice?*, care este o succintă analiză a condițiilor geografice și istorice de integrare în spațiul carpato-danubian. Dacă în schimb titlul *Cît sînt de vechi Bucureștii?* este urmat de afirmația că „o problemă controversată în istoriografia română este aceea a vechimii Bucureștilor”, articolul însuși care rezumă „lucrarea de sinteză asupra istoriei capitalei noastre” (publicată de autor în 1967) expune versiunea sa proprie cu privire la începuturile orașului ca tîrg înainte de 1300, fără a înfățișa și tezele divergente. Abia la urmă (p. 85) sînt menționate în mod general „îndoielile” unor cercetători ca Dan Berindei și Ion Ionașcu, lichidate însă în mod victorios de descoperirea în 1967 a unei construcții de cărămidă datînd din sec. al XIV lea, aflată sub aceea din vremea lui Vlad Tepeș. Așadar pentru o discuție completă a acestei probleme controversate ar trebui deci cercetată lucrarea de sinteză amintită, căci paginile de acum ne dau doar ipotezele și concluziile autorului, dar nu și treptele intermediare care constituie însăși elementele controversei. În schimb în prima parte a volumului de **Probleme** aceste elemente se manifestă în mod mai evident în discutarea unor poziții și definiții din *Tratatul de Istorie a României* de pildă în jurul „așa-zisei Fărămișări feudale înainte de Vlad Tepeș și Ștefan cel Mare” și a problemei centralizării statului.

Dacă trebuie recunoscut că termenul de „fărămișare feudală” este oarecum impropriu, căci implică un *proces de desintegrare* care nu corespunde situației din sec. al XIV-lea pînă la jumătatea celui următor, este totuși exagerată afirmarea că „centralizarea statului a avut loc chiar din timpul primei domnii, a lui Basarab cel Mare (1310—1352) și constituie tocmai elementul caracteristic al întemeierii statului”. Căci autorul nu pare să fi întrevăzut un *proces progresiv* de centralizare de-a lungul domniei lui Basarab și a urmașilor săi, intrucît suma de 7000 de mărci oferită ca despăgubire de război regelui în 1330, ar constitui o dovadă că domnul dispunea „de veniturile vămilor unei țări întregi, veniturii ce se stringeau prin rețeaua de agenți fiscali la curtea domnească”. Așadar procesul de centralizare ar fi fost încheiat încă înainte de anul crucial 1330! — De asemenea fixarea începutului domniei lui Basarab în anul 1310 nu se sprijină pe nici un indiciu

¹ Volum de 175 de pagini, publicat de C. C. Giurescu, Edit. Albatros, 1977. Trimiterile la *Istoria Românilor* de C. C. Giurescu au fost făcute în general la vol. 1 și 2 ale ed. din 1975, 1976 a Editurii științifice, ca mai accesibilă cititorilor, avînd grijă să indicăm modificările ivite în text față de edițiile anterioare cînd a fost nevoie.

sigur, ci doar pe deducții, fiind caracterizată chiar de autor ca „o simplă ipoteză” (în *Istoria Românilor*, p. 263) Ipoteză care devine însă o certitudine în volumul de *Probleme controversate*, p. 17. De observat că în *Istoria românilor*, p. 267 se folosește dubitativul: „Se poate ca ea (— domnia) să fi început în 1310”. Tot astfel cu privire la data întemeierii Țării Românești nu există o unitate perfectă de vederi între *Istoria Românilor* și *Problemele controversate*. În *Istoria Românilor* întemeierea este situată cu aproximație într-un interval de 50 de ani, adică de la înfrângerea lui Litovoi (1272—1277? sau 1273?) pînă la 1324 cînd Basarab apare în scrisoarea regelui ca „voievodul nostru transalpin”. Dar în *Problemele controversate* citim la p. 14: „În ținutul carpato-danubian, înainte de 1300 în Muntenia, și înainte de 1350 în Moldova, n-au existat decît formații mici, cnezate și voievodate ... etc. Întemeierea statelor Țării Românești și Moldova înseamnă tocmai înlocuirea diferitelor formații mici — cnezate și voievodate — prin formațiuni mari centralizate, dispunînd de un aparat administrativ, judecătoresc și fiscal organizat”.

Ar însemna deci că s-a renunțat la intervalul de 50 de ani, fixîndu-se pragul la anul 1300.

Poate că aceasta trebuie pusă în legătură cu cele două faze definite în *Istoria Românilor* 1, p. 266. „Țara Românească s-a întemeiat prin reunirea de către voievozii de la Argeș a formațiilor politice dintre Dunăre și Carpați ... Desăvîrșirea acestor întemeieri are loc sub Basarab I care ... înlătură suzeranitatea ungară”. Aceste concluzii decurg probabil din afirmația de la p. 263 că banatul Severinului ar fi fost cucerit „și anume în 1291” iar orașul Cîmpulung: „dacă admitem că la Cîmpulung au stăpînit la început ungarii — așa cum se interpretează de unii istorici prezența aici a comitelui Laurențiu — atunci e foarte probabil ca orașul să fi fost ocupat după moartea acestuia demnitar, prin urmare după 1300”. Deci de atunci încolo a funcționat acel aparat centralizat, ale cărui roade se vor vedea în 1330 cînd domnul va dispune de sume considerabile.

Că străduința domnului era să ajungă la o asemenea centralizare este de la sine înțeles. Dar că lucrul nu s-ar fi putut înlăptui dintr-o dată, fără crize politice, și fără rezistență din partea unora din foștii voievozi obligați acum să asculte de „marele voevod”, este iarăși evident. Ispita centrifugă, nevoia unei închegări mai strînse, presiunea unor foști stăpînitori, acum boieri, care nu uitau că fuseseră altă dată de capul lor, și cărora trebuia să li se facă diferite concesii, au caracterizat fără îndoială acea fază denumită atît de impropriu ca fiind de „fărănișare feudală”, în care se desfășoară treptat procesul de centralizare, adică tocmai contrariul fărîmișării și care nu poate fi tăgăduită ca realitate, renunțîndu-se bine înțeles la denumirea ce i-a fost dată în *Tratatul de Istorie*.

Unele manifestări centrifuge din această fază sînt puse pe seama „luptei pentru tron”, care ar fi „durat nu numai în secolul al XIV-lea și prima jumătate a secolului al XV-lea, dar și în secolele următoare, pînă în al XIX-lea. N-am avut o fărînișare feudală, dar am avut o acerbă și continuă luptă pentru tron, deci o divizare a boierimii în tabere adverse, o trecere a celor învinși peste hotare, o revenire a acestora cu ajutor străin laolaltă gama consecințelor luptei pentru putere”. Drept exemplu sînt citate două treceri de boieri prin Țara Românească la regele Ludovic al Ungariei: una pomenită în actul de dăruire dat de rege la 1359, alta într-o scrisoare particulară a regelui din 1374. Pentru amîndouă motivul aparent ar fi fost ba refuzul domnului de a-l recunoaște pe rege de suzeran, (așadar înainte de 1355), ba schimbarea orientării politice a domnului (Vlaicu) față de coroana Ungariei. În primul caz este vorba de plecarea în bloc a 6 frați, fiii lui Ladislav (= Vladislav), fiul lui Zarnă (și nu 4 inși, cum apare greșit la pagina 15, unde șirul fraților este alterat printr-o filiație arbitrară, făcînd din Carapelu fiul (!) lui Stanislav, și din Neagu, fiul (!) lui Vlaicu, aceștia fiind în realitate frați buni, cum reiese din textul diplomei reproduș în Hurmuzaki 1, 2, p. 60, la care dealtminteri se și face trimitere de către autor. În al doilea caz este vorba de patru boieri de seamă dintre cei mai de aproape ai domnului. Este cumva vorba aici de tabere adverse și de o luptă pentru tron, ca în secolul următor în timpul Dăneștilor și Drăculeștilor? Este drept că se adoptă o variantă. Primii ar fi fost „din tabăra opoziționistă” și ar fi încercat „o mișcare” contra lui Nicolae Alexandru, iar boierii din 1374 „sînt iarăși boieri din opoziție care uneltind contra voievodului, iau calea exilului”. Dar aceste uneltiri și mișcări din țară nu sînt decît simple presupuneri, măcar că despre lupta pentru tron nu se mai pomeneste nimic aici.

Cunoaștem însă un alt exemplu chiar din vremea lui Basarab, care va sluji de termen de comparație. Este vorba de planul de secesiune al voievodului Bogdan, fiul lui „Mykula”, care — din noiembrie 1334 și pînă la 15 august 1335 — a pus în mișcare pe însuși cancelarul regatului, trimis de rege în trenduri la granița regatului (în Banat), ca să accelereze înlăturarea strămutării acestui voievod în cuprinsul regatului Ungariei. Ultima etapă a acestei misiuni a corespuns cu momentul ocupării vremelnice a Severinului de către oamenii regelui. În mai și iunie 1335 apare în lista marilor dregători un ban unguresc de Severin, spre a dispărea curînd după aceea. Importanța acestui voievod reiese din perseverența acelor tratative necesitînd prezența la graniță a arhiepiscopului de Caloccea, care a poposit acolo din porunca regelui de

la 1 nov. 1334 la 6 ian. 1335, apoi (nu se spune de cînd) pînă la rusalii și în sfîrșit iarăși (de la . . . ?) pînă la 15 aug. 1335. Nu se mai știe ce s-a întîmplat după aceea cu voievodul Bogdan, dacă a reușit să plece ori ba. Dar declarația regelui că, s-a zăbovit prea mult cu acca strămutare care nu răbda nici o înțrziere² și lipsa oricărui semn de satisfacție pentru îndeplinirea acelei laborioase misiuni, îngăduie bănuiala că ea nu ar fi fost încununată cu un succes real. Bănuială confirmată dealtmînteri de dispariția neîntîrziată a banului unguresc de Severin de pe lista dregătorilor efectivi din protocolul final al diplomelor solemne. Puținele elemente ce ne stau la dispoziție sînt totuși suficiente pentru a caracteriza acțiunea voievodului Bogdan ca nefiind datorată unei lupte pentru domnie, ci definindu-se ca o denunțare a legămîntului voievodului amintit față de Marele voievod. Atenția regelui conferă un sens hotărîtor gestului său. Așadar în anul al cincilea de la victoria din 1330, la care regele afirmă într-un document că Basarab ar fi avut concursul unor /alte/ formații românești (*cum quadam potentia et societate olakali*) se mai putea ivi o asemenea încercare de spîrtura în zidul de apărare a țării. Ulterior, și sub Nicolaie-Alexandru și sub Vlaicu se repetă în esență acest fenomen de secesiune pe care știa să-l exploateze politica angevină. Dar încă și în cursul campaniei din 1330 s-a încercat, pare-se, prin trimiși în Țara Românească (fără îndoială pe la diferiți voievozi și cnezi supuși domnului) o acțiune de desprindere a acestora de Basarab³. Este vorba de însărcinarea dată de voievodul Toma al Transilvaniei lui Bako, fratele vicecancelarului Thatamer de a purta „niște solii și treburi tainice” în Țara Românească în timpul campaniei, reușind să se înfățișeze în cele din urmă regelui „tocmai sub cetatea Argeș”⁴. Așadar și în 1330 și în 1335 existența unor asemenea voievozi putea trezi în cugetul regelui speranțe neconfirmate însă de experiență.

Un argument peremptoriu invocat în sensul unei centralizări efective este următorul : „Documentele sînt clare, există pîrcălabi numiți castelani” în actele latinești — în toate județele muntene, în toate flinturile moldovene” ; ei sînt numiți de domn și ascultă de poruncile acestuia : actele lui Vlaicu Vodă din 1368 și 1369 privind pe negustorii brașoveni și pe catolici sînt concludente”. Nu este prea clar dacă documentele de la începutul citatului au o valoare mai generală, referindu-se și la vremea lui Basarab, sau numai la domnia lui Vlaicu. De fapt acele documente se rezumă la cele două acte din 1368 și 1369, adică mai întîi privilegiul comercial din ian. 1368, care a sosit gata redactat de cancelaria regală după tipicurile acesteia. Privilegiul propriu zis este urmat de o circulară către toți „comiții (!), castelanii, judecătorii, oficialii vămilor (tributaris officialibus) și oamenii de orice stare rînduiți în țara noastră „transalpină”, ca să nu silească pe negustorii brașoveni la alte taxe în afară de cele trecute în privilegiul acordat”. Precum se vede este formula stereotipă a cancelariei maghiare pe care o regăsim aproape identică în actul⁵ lui Vlaicu din 25 nov. 1369, referitor la primirea sufraganului episcopului catolic al Transilvaniei, în circulara adresată către „toți castelanii, comiții (!) și ceilalți oficiali ai noștri, sub orice nume ar fi socotiți”. Adresanții circularii sînt dregătorii și autoritățile legal constituite în comitate : comiții de comitat, castelanii cetăților sau castelelor regale, juzii nobililor din comitat, urmați de alți dregători locali. Dar dacă este vorba de folosirea automată a unei formule

² DIR—C 3, p. 360—361; Hurmuzaki 1 1, p. 637—638.

³ DIR—C p. 398—399; DRH—D 1, p. 58—59; Hurmuzaki 1 1 p. 645—647. Pentru rezervele formulate de noi cu privire la acest document prin care regele confirmă la 17 oct. 1336 un act al judeului Curții din 11 nov. 1336 (!), pe care îl cuprinde ca transumpt, vezi art. nostru, *Despre raporturile lui Basarab cu Ungaria angevină*. . . etc. din „Studii” 1967, 1, p. 28, p. 44. O cercetare a originalului ar îngădui poate aflarea felului în care s-a putut produce eroarea de date.

⁴ Sosirea lui Bako la Argeș în condițiile arătate în document, a fost exploatată de unii ca argument în favoarea acelei păci înșelătoare încheiate de Basarab, (sau a „capitulării de la Argeș” cum a numit-o istoricul maghiar Homan) care — așa cum am arătat în acel articol — este o invenție tîrzie, pusă în circulație de Cronica Pictată, patru decenii după eveniment. Absurditatea unei asemenea teze este flagrantă. Dacă misiunea lui Bako ar fi fost în legătură cu acest pretins act de înșelăciune, regele Carol Robert, învinsul din 1330, și emițătorul diplomei analizate aici, nu s-ar fi mulțumit în 1336 să-și arate satisfacția pentru modul cum acela se achitase de însărcinările ce îi fuseseră date de voievodul Transilvaniei.

⁵ Trebuie însă observat că o circulară asemănătoare celei din ianuarie 1368 nu apare în doc. din 25 nov. 1369 dat de Vlaicu la Argeș și adresat tuturor parohilor și preoților (catolici) din Țara Românească și Făgăraș publicat în DRH—D 1 după originalul aflat la Bibl. Batthyaneum, ci în varianta adresată „tuturor orășenilor, locuitorilor, oaspeților de orice neam sau limbă din toată Țara Românească, care țin ritul și obiceiul sfîntei biserici romane” publicată și în Hurmuzaki 1 1, p. 148—149 după textul din *Leges Ecclesiasticae* 111 p. 217 transcris personal „cu cea mai mare grijă” de către Batthyany după autograful de la capitulul albens.

de cancelarie în uz în Ungaria angevină, de ce s-ar acorda acestor „castelani” ai lui Vlăcu o realitate mai concretă decît aceea a „comiților” din acele documente? Ba mai mult, a socoti că acei castelani din cele două documente latinești *Intocmite în Ungaria* atestă existența unor pircălabi în toate județele muntene⁶ și în toate ținuturile moldovene ni se pare o prezumție greu de dovedit. De fapt existența unui aparat centralizat bucurîndu-se de o autoritate necontestată încă înainte de 1330 este dedusă mai ales din mențiunea sumei de 7000 de mărci de argint oferită de Basarab lui Carol Robert potrivit cu afirmația din *Cronica pictată* a cărei versiune a evenimentelor îmbina date împrumutate documentelor oficiale cu elemente narative datorate direct sau indirect comitelui Donch, de care se leagă și episodul scrisorii lui Basarab către rege, chestiune atinsă de noi într-un studiu din 1967 intitulat *Despre raporturile lui Basarab cu Ungaria angevină și despre reflectarea campaniei din 1330 în diplomele regale și în „Cronica Pictată* apărut în „Studii” t. 20 (1967) nr. 1 (p. 31—32).

O altă problemă care merită toată atenția este aceea a *prelinsei colaborări româno-lutare*, manifestată și în războiul lui Basarab cu Carol Robert din 1330, urmată mai apoi de o *colaborare tot altă de ipotetică a românilor cu Ungurii împotriva tătarilor în intervalul 1345—1352*. Prima din aceste colaborări apare ca o concluzie trasă definitiv într-o etapă anterioară de cercetare, și folosită acum ca premisă sigură în urmărirea mai departe a fazelor întinderii stăpînirii românești asupra Chilie pe vremea lui Basarab. (Vezi *Probleme Controverse*, p. 145, n. 6, din subcapitolul *Unde a fost Vicina?*) . . . „Basarab cooperînd cu tătarii în calitate de aliat al acestora, a putut primi de la hanul lor regiunea Dunării maritime cu titlul de feud”⁷. Avem așadar o afirmație necondiționată cu privire la acea colaborare, urmată de o presupunere privind dobîndirea acelei eventuale feude a regiunii Dunării maritime. Pentru a cunoaște temeiul afirmației, trebuie recurs la *Istoria Românilor*, de C.C. Giurescu 1, p. 270 : „Un document din 1351 spune că la acest război Basarab a avut și ajutorul „păgînilor vecini”, așadar al tătarilor; e un fapt semnificativ pentru politica întemeietorului Țării Românești. . .”. Deci de la acceptarea de plano a mărturiei documentului, se face un pas mai departe, aducîndu-se precizarea suplimentară că acei păgîni vecini ar fi chiar tătarii, și subliniîndu-se în concluzie concordanța *semnificativă* dintre acest fapt și politica lui Basarab. Despre concursul celorlalți pseudo-aliați ai domnului menționați în aceeași frază a documentului, „cum tota sua potentia et vicinorum paganorum, ac aliorum eiusdem patris nostri infidelium aggregata caterva”, nu se pomeneste nimic. Cine puteau fi acești infideli ai regelui? Nu cumva erau tot atît de fictivi ca și „păgînii vecini”? În absolut nici unul din documentele contemporane date de Carol Robert, nu se pomeneste de un ajutor din afară pe care l-ar fi avut Basarab în 1330. Peste tot el apare singur, fără aliați. Doar în două documente mai este vorba într-un mod foarte neprecis ba de o participare a unor români : „cum quadam potentia et societate olakali” (doc. din 2 ian. 1332), ba de concursul *fiilor lui Basarab*, (doc. din 22 iunie 1335), ca de un ajutor primit dinăuntru. Despre unul din afară nu există nici o altă mențiune. Abia după două decenii de la război, la 24 aprilie 1351 regele Ludovic, pentru a scuza înfrîngerea lui Carol Robert din 1330, sposedește de ochii lumii efectivele dușmanilor, pomenind alături de forțele lui Basarab și pe acele ale păgînilor vecini și ale infidelilor celorlalți, care înlocuiau formula mai modestă a celei alianțe românești (societate olakali) din 1332. O confruntare a versiunii din 1351 cu toate cele contemporane ale lui Carol Robert, atît versiunea din corpul documentelor regale de dăruire a unor participanți la campanie cît și cea din formula de repecetuire cu noua pecete înlocuînd-o pe cea pierdută în prăpădul din 1330, vadește gratuitatea totală a invenției tirzii din 1351.

Atitudinea istoricilor față de aceasta nu a fost uniformă. N. Iorga în *Istoria Românilor*, nu acceptă documentul din 1351 decît interpretîndu-l într-un sens care îi schimbă semnificația aparentă, văzînd în acei „păgîni” niște moldoveni, supuși „mai mult, sau mai puțin autorității hanului”. — G. Brătianu acceptă afirmația lui Ludovic. Basarab „ar fi fost în strînsă legătură cu imperiul tătaresc” . . . Ostile sale „luptă alături de tătari și de vasalii lor balcanici — bulgarii — împotriva bizantinilor și sîrbilor” . . . În 1330 „necredincioșii tătari au luptat alături de oastea lui Basarab împotriva lui Carol Robert”. În acest timp Țara Românească a fost „în alianța și sub directa înfrînire a marelui imperiu tătaresc. . .” (Revista *Istorică Română* 1931, t. 1, f. 1, *Originile stemelor Moldovii și Țării Românești*, p. 59). Vezi și *ibidem*, f. 3. În jurul *Originii Stemelor Principatelor Române*, p. 234, fraza despre „politica marelui Basarab” determinată de vecinătatea tătarilor și de tendința de expansiune a Ungariei, „realități . . . (care) . . . explică prezența ostașilor săi în expedițiile tătarești dincolo de Dunăre și contribuția bănească făgăduită regelui Ungariei. . .”). Regăsim îndată mai toate aceste elemente în paginile intitulate *O nouă sinteză a trecutului nostru* datorate lui C.C. Giurescu (din „Rev. Ist. Română”, 1932, t. 1, f. 1, p. 12—13) precum și în *Istoria Românilor* a aceluiși autor I, p. 270, 271 (din ediția din 1975, care redă în

⁶ *Probl. Controv.* p. 17.

⁷ Vezi mai jos p. 1074

bună parte textul edițiilor anterioare). Aceeași identitate de vederi se constată și cu privire la o schimbare de orientare a politicii lui Basarab în 1343, când acesta l-ar fi trimis pe fiul său, Alexandru Basarab „să întîmpine la hotarul Ardealului pe regele Ludovic” (G.Br., *loc. cit.* p. 60). În *Noua Sinteză* avem în plus afirmarea dubitativă a calității lui Nicolaie Alexandru, „fiul și se pare coregentul la acea dată a lui Basarab”, (C.C.G. *loc. cit.*, p. 13). În *Istoria Românilor* nota de indoială „se pare” e limitată acum doar la data începerii asociației la domnie: „Nicolaie Alexandru, fiul și asociatul la domnie, începînd pare-se din 1342... Începînd se pare, din 1342 întemeietorul Țării Românești își luase ca ajutor pentru purtarea treburilor domniei pe fiul său, Nicolaie Alexandru”, (Ist. Rom., p. 271). În această fază asociația la domnie nu mai e supusă nici unei indoieli, ea fiind postulată de (pretinsa) venire a lui Nicolaie Alexandru la regele Ludovic, pomenită de cronică arhidiaconului Ioan de Tirnave.

Și punctul 2 al politicii lui Basarab referitor la *colaborarea ipotetică a românilor cu ungurii împotriva tătarilor în intervalul 1345—1352* trădează aceeași unitate de vederi a celor doi istorici de la „Revista Istorică Română”. Dealtminteri pînă pe la mijlocul deceniului al cincilea al secolului nostru nu se îndoaia nimeni de participarea lui Nicolaie Alexandru la expediția lui Andrei Lackfy pomenită în cronică arhidiaconului Ioan de Tirnave. Dar iată că în „Revista Istorică” din ian.-dec. 1946 p. 115—139 apărea articolul critic al lui Emil Lăzărescu, intitulat *În legătură cu relațiile lui Nicolaie Alexandru Voievod cu Ungurii*, în care se arăta că știrca unică despre participarea lui Nicolaie Alexandru la acea expediție maghiară se datora unei confuzii de nume între voievodul Țării Românești și comandantul ungar, Andrei Lack, sau Lackfy, desemnat greșit în text de către cronicarul maghiar ca voievod al Transilvaniei, el fiind la acea dată Comite al Securilor, iar calitatea de voievod al Transilvaniei o va avea în anii 1353—1359. [Pentru o confuzie oarecum similară între voievodul Transalpiniei și acel al Transilvaniei, precum și între numele de Alexandru și cel de Lack Andreas, vezi semnalarea noastră din SMIM 1, p. 33, în legătură cu filiația Elisabetei, soția lui Ladislau de Opolia, presupusa fiică a lui Nicolaie Alexandru, voievodul transalpin, în realitate a lui Andrei Lack, voievodul Transilvaniei.] O confruntare a pasajului din cronică latină a lui Ioan de Tirnave cu traducerea sa alterată, introdusă ca interpolare într-un letopisef românesc manuscris de la mijlocul secolului al XVII-lea, și constituind dovada de bază a pretenției participării a domnului român la expediția ungară, și încă în chip de comandant al ei (1), nu mai lăsa nici un dubiu.

Totodată erau subliniate și unele nepotriviri cu privire la împrejurările așa zisei întrevederi din 1343 a lui Nicolaie Alexandru cu Ludovic, și la interpretarea care îi fusese dată în *Istoria Românilor* a lui C.C. Giurescu, ed. 4, vol. 1, p. 374, ca fiind „în scopul general de reluare a raporturilor rupte de la războiul din 1330... etc. și în vederea unei alianțe militare pe picior de egalitate”, afirmație în contradicție cu scena de omagiu înfățișată de cronicar și cu data de 1355 a acceptării suzeranității angevine de către domnul român. În concluzie, după arătarea imposibilității acordării între ele a diferitelor elemente contradictorii, se propunea datarea celui omagiu în anul 1359, când a venit iar Ludovic în Transilvania, renunțîndu-se deci la indicația referitoare la răscoala sașilor, aceasta datorîndu-se desigur unei confuzii. De asemenea și asociația la domnie a lui Nicolaie Alexandru era serios pusă la îndoială, punct de vedere împărțit și de Octavian Iliescu, vezi *Domniile asociați în țările române în sec. al XIV-lea și al XV-lea*, în „Studii și Cercetări de Istorie Medie”, 1951, ian.-Iunie. La argumentele articolului critic citat din 1946, ian.-dec., și la cele propuse într-un studiu al subsemnatei, publicat în „Studii, anul XV, 2, sub titlul *Contribuții... etc. la problema stăpînirii efective a Severinului și a suzeranității...*, la punctul intitulat: *Pretinsul Omagiu al lui Nicolaie Alexandru*, mai putem adăuga acum unul care ni se pare hotărîtor. Regele Ludovic a venit în Transilvania nu în 1343, ci în 1344. Venirea sa nu a fost provocată de vreo răscoală a sașilor, după cum rezultă destul de limpede din seria documentelor privitoare la Transilvania, vol. 1341—1350. Dealtminteri istoricul Homan, folosînd acel text, are grijă să înlăture această parte din el, fără a mărturisî motivul acestei omisiuni. Cît de puțin informat era cronicarul cu privire la împrejurările descrise, rezultă din forma atît de neprecisă a afirmațiilor sale: *Interea accidit ut quae dam gens saxonum in eius regno in partibus transsilvanis quasdam commotiones fecisset et censum consuetum ac iura regalia solvere denegasset.*—Așadar „cam pe atunci (dar nu se arată cînd anume) s-a întîmplat că un neam oarecare de sași din regatul său, din părțile transilvane a făcut niște tulburări, și a refuzat să, achite censul obișnuit, precum și drepturile regale”. Dar de fapt în Transilvania nu a fost nici o răscoală a sașilor în 1343 sau 1344, ci cu două decenți mai înainte, în 1324 cînd s-a produs mișcarea bine cunoscută reprimată de voievodul Transilvaniei, Toma Szecezy (vezi DIR-C XIV 2.) Regele Carol Robert a fost în acel an în Transilvania în lunile Iunie, Iulie și începutul lui August, dînd chiar de acolo, la 26 Iulie actul amintînd de meritele magistrului Martin, fiul lui Bugar, și de soliile purtate de el la Basarab „voievodul nostru transalpin”. Întîlnirea la care se referă textul este evident aceea a lui Basarab cu Carol Robert, căruia i-a prestat probabil atunci jurămintul de credință, în intervalul dintre 14 Iunie, cînd e atestată prezența regelui lângă Deva, și 10 Iulie, cînd acesta se află aproape de

Crăciunelul de Jos. Nu este exclus ca întâlnirea să fi avut loc la Hașeg. Așa cum a observat și E. Lăzărescu, cronicarul descrie cu emfază o ceremonie de omagiu după tipicul cunoscut (înflorită însă cu amănunte nereale cu care caută să suplinească lipsa unor informații precise). El știe doar atât: că voievodul transalpin s-a închinat regelui la venirea acestuia în Transilvania cam pe vremea războaielor sașilor. Dar el nu cunoaște data acesteia, și deci confundă pe Basarab cu fiul său, și tot astfel pe Carol Robert cu Ludovic, și în sfârșit anul venirii dintii a lui Carol Robert în Transilvania 1324, după lichidarea rezistenței fiilor fostului voievod, Ladislau, cu anul 1344 al venirii dintii a noului rege Ludovic. Împrejurările erau cu totul diferite. La venirea lui Carol Robert cetatea Deva era de foarte curând intrată în stăpânirea regelui. Amintim că a fost luată cu asalt de la fiii lui Ladislau în intervalul dintre oct. 1317 și martie 1322. Urmărind textul, se poate vedea cum din știri disparate cronicarul reconstituie treptat evenimentul pe care îl descrie. Așa se explică și faptul că acel potentat nenumit la început, capătă deodată un nume: *quidam princeps seu baro potentissimus, Alexander, vavoda transalpinus*. Se vede bine că precizarea din urmă a fost introdusă în frază după redactarea ei inițială în stil de poveste. *Quidam... etc. potentissimus, ditioni eiusdem subiectus... etc. qui... rebellaverat (tempore... Karoli regis)*, a venit apoi în mod spontan (!) să se închine regelui, și i-a rămas credincios până la moarte (!). O analiză atentă a structurii cronicii lui Ioan de Tîrnave scoate în evidență caracterul răzleț și anacronic al celor două informații ce ne privesc, atât cea referitoare la expediția contra tătarilor, cât și cea despre ceremonia de omagiu despre care a fost vorba acum. Odată lichidată pretinsa închinare a lui Nicolaie Alexandru din 1343 sau 1344, dispăre și nevoia absolută de a înfripa o asociație a acestuia la domnie⁸. Este înlăturată și problema insolubilă de a pune de acord omagiul din 1344(?) cu soliile episcopului Dumitru, încununată de succesul final din 1355. Totul se simplifică. Nu Nicolaie Alexandru l-a solicitat pe rege, mergînd la el, ci acesta a trimis în misiune în Țara Românească pe episcopul de Oradea în mai multe rânduri în vederea unei soluții de compromis pentru o coexistență pașnică necesară regelui pe durata războiului din Italia. (Pentru o analiză mai amănunțită vezi articolul citat din „Studii” 1962, p. 330 ș.u.).

Cum a fost primită de istorici spulberarea versiunii participării lui Nicolaie Alexandru la expediția contra tătarilor a lui Andrei Lachk, legată de pretinsa întîlnire cu Ludovic I? În studiul *Les rois de Hongrie et les principautés roumaines*, publicat în „Bulletin de la Section historique”, 1947 G. Brătianu, acordînd o importanță deosebită succeselor maghiare contra tătarilor (din 1345), și o valoare concretă înființării episcopiei de Milcovia în 1347⁹, ca o reinviere a episcopiei Cumanilor distrusă de tătari în 1241, și cu un rol socotit real în legătură cu acțiunea de „favorizare a constituirii unui principat vasal în Moldova septentrională”, găsea în aceste elemente motive suficiente pentru o mlădiere a atitudinii lui Basarab față de regele Ungariei, adăugînd: „Nu este exclus ca în acest moment domnul/Țării Românești, Basarab, să fi socotit că este prudent să evite un conflict cu regele Ungariei și să restabilească relații pașnice. Omagiul prestat de fiul său care era poate asociat la domnie, nu este un fapt cert, dar rămîne în ordinea posibilității”. Despre participarea la expediția maghiară din 1345 nu se mai pomenesc acum nimic. În schimb în *Istoria Românilor* a lui C. C. Giurescu ed. 1975, vol. 2, p. 23, este menținută parțial fraza din edițiile precedente despre „expediția ce se va porni contra tătarilor... la care a participat și Alexandru” (suprimîndu-se însă urmarea: *și care i-a adus stăpînirea asupra (parților tăărăști de mai tîrziu)*) (Vezi ed. 3 p. 365; ed. 4 p. 37). Despre „reluarea relațiilor cu ungurii la începutul domniei lui Ludovic” și „pomenirea lui Nicolaie Alexandru în anul 1343 de către o cronică ungurească în legătură cu restabilirea relațiilor...” vezi locurile corespunzătoare din ed. 1975, vol. 1 p. 270 și 271 precum și vol. 2, p. 22-23 unde este discutată natura întrevederii descrise în cronică maghiară). Dar se observă o modificare cu tîlc în noua redactare din vol. 1, p. 271, anume înlocuirea termenului de *expediție* (ce se va porni...¹⁰) prin acela de: *luptele din 1345—1352 contra tătarilor*. Sensul acestei modificări este evident. Luptele acestea atît de neprecis date, pentru care nu există nici o posibilitate de coroborare, se substituiau expediției de sub comanda lui Nicolaie Alexandru, lichidată de critica lui E. Lăzărescu¹¹. Ideea însăși a unei atare expediții era postulată de viziunea personală a autorului, care interpreta ceremonia omagiului descrisă de cronicar ca fiind o întrevedere pe picior de egalitate în scopul pornirii unei cooperări militare. Așadar și după demonstrația confuziei din letopisețul românesc

⁸ Ipoteză datorată lui D. Onciul. Vezi: *Anul morții marelui Basarab Voievod*.

⁹ Pentru a înțelege mai bine sensul unei atare numiri iluzorii, avînd de scop doar căpătuirea unui capelan al regelui, vezi și încercarea identică din 1332 în favoarea capelanului lui Carol Robert, anume Vitus de Monteferreco care apare în 1334 ca episcop de Nitra.

¹⁰ Cuvinte menținute totuși în vol. 2 p. 22.

¹¹ Și în *Tratatul de Istorie a României* se adoptă o formulă destul de circumspectă. Este amintită expediția „lui Andrei Lachk din 1343 sau mai probabil 1345... ajutat de vitejii din Maramureș și probabil de oști din Țara Românească”.

nu s-a renunțat cu totul la schema cea veche, întocmită în sensul interpretării celor două mențiuni din cronică lui Ioan de Tîrnave, ca mărturii ale unei înțelegeri și colaborări cu angevinii contra tătarilor.

Problema oarecum simetrică a colaborării cu tătarii contra angevinilor — așa cum s-a văzut mai înainte — a fost enunțată și tratată în mod ceva mai nuanțat de către G. Brătianu, și mai categoric de către C. C. Giurescu, în „Revista Istorică Română” din 1932 prin definirea liniei politice a lui Basarab alături de tătari pînă în 1343, și apoi de angevini în vederea unei „expansiuni spre est, spre ‘părțile tălărești’ Așadar o (primă) „*soză . . . orientală de înțelegere cu tălarii, ilustrată prin ajutorul ce i-l dau aceștia în conflictul cu regele Carol Robert, și o fază occidentală marcată prin actul din 1343*”¹². Se observă însă o deosebire între cei doi istorici: primul vorbește de alianța și directă înriurire a marelui imperiu tălăresc, formulă care o anunță pe cea de mai tîrziu, când va folosi termenii de *obediință* și *dependență* față de tătari, în vreme ce al doilea se limitează la termenii mai puțin supărători ca „înțelegere” cu tătarii, și „ajutor” din partea lor. Momentul schimbării diametrale a politicii lui Basarab este fixat în anul 1343 ai așa zisei întrevederi de la „granița Ardealului”.

Dar în 1945 se mai produce un fapt nou: semnalarea de către părintele Laurent a mențiunii din cronică rimată a lui Enveri (așa zisul Düstürname) în care descriind expediția lui Umur beg la gurile Dunării (care a fost situată de istorici în intervalul 1335—1339, redus apoi la 1337—1339), autorul cronicii lămurește că orașul Chilia s-ar afla „la granița Valahiei”. Asocierea acestei informații cu afirmația geografului arab Abul Fedā, (anterioară anului 1321), că Isaceea s-ar afla în „Țara Valahiei”, a dus la concluzia că încă înainte de expediția din 1345—1352 Basarab își întinsese stăpînirea „asupra regiunii Dunării maritime în aval de Brăila adică asupra țărmului drept pe care era așezată Isaceea și a celui stîng care va purta în izvoarele posterioare numirea de Basarabia.” (Ist. Rom. vol. 1 p. 271). În consecință la textul din ediția precedentă a volumului 1 s-a adăugat în 1975 un paragraf nou: *Basarab și Basarabia* în care se discută întrebarea dacă acel moment de expansiune trebuia situat înainte de lupta cu Carol Robert din 1330, cînd „Basarab a avut ajutorul armat al tătarilor” (!), sau după aceea, și anume în legătură cu luptele din 1345—1352 împotriva tătarilor . . . la care a participat Nicolaie Alexandru, fiul, și asociatul la domnie, începînd pare-se din 1342, al lui Basarab?” Aceasta în vederea integrării informațiilor noi în schema existentă. Răspunsul dat la întrebarea: *Cînd a ajuns Basarab stăpîn pe acele teritorii? anume: „Înainte de luptele din 1345—1352”* nu rezolvă însă problema, căci se adaugă: „*În ce împrejurări . . . etc. nu știm în mod sigur. Putem presupune că ele i-au fost cedate de tătari (!), ceea ce implică o înțelegere, și chiar o alianță cu aceștia din urmă, fapt care explică și ajutorul (!) dat de ei în 1330 în războiul cu Carol Robert. O cucerire cu armele pare mai puțin probabilă*”. Această ultimă declarație oarecum neașteptată anulează parcă însăși realitatea acelor lupte ale domnului cu tătarii (1345—1352), afirmată în același paragraf cu citeva fraze mai înainte. Răzbate parcă un ecou al concluziilor formulate de G. Brătianu prin 1935, 1945, 1947 cu referire la unele (presupuse) analogii generale dintre situația Țării Românești și cea a Bulgariei dependente de tătari, în legătură și cu raporturile speciale ale lui Teodor Sviatoslav cu Hoarda de Aur și cu natura stăpînirii sale vremelnice asupra Cetății Albe, în sfîrșit cu raporturile neamicale dintre Țara Românească și Ungaria în prima parte a domniei lui Basarab, (vezi *Recherches sur l'Émirat de Chilia*, Bucarest 1935, *Les Roumains aux bouches du Danube*, 1945, *Les rois de Hongrie et les principautés roumaines*, 1947). Unele din aceste concluzii au și fost adoptate de bizantinistul Lemerle în studiul său *L'Émirat d'Aydin* (1957) în care analizează critic textul lui Enveri, de curînd publicat în versiune franceză. Se pot recunoaște unele jaloane pe drumul care va duce la soluția uimitoare a feudei tătărești propuse de C. C. Giurescu. Prima enunțare a acestei teorii de către autorul *Istoriei Românilor* apare în *Istoricul orașului Brăila* din 1968, unde la p. 42 fiind vorba de Chilia aflată „la granița Valahiei”, se lămurea că acel teritoriu fusese cedat de prietenii tătari lui Basarab. Dar această idee apăruse încă din 1960 în articolul *L'expédition d'Umur Beg d'Aydin au bouches du Danube* publicat de M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, în care pe baza aparatului critic înfățișat de Lemerle, *op. cit.*, precum și a teoriilor lui G. Brătianu emise în lucrările citate, se încerca o confruntare cu știrile despre Țara Românească din acea vreme și cu diferitele interpretări ale acestora, începînd cu Hașdeu și terminînd cu St. Pascu, ajungînd la concluzia că între Țara Românească și tătari exista în acea vreme (adică circa 1330) o înțelegere foarte strînsă (une entente étroite). Este subliniată politica de toleranță a lui Uzbek față de creștini, exemplificată chipurile prin concedarea de contoare genovezilor în 1320—1330 și venețienilor în 1332 la Tana. În concluzie: „Este de presupus că el (Uzbek) trebuia să se arate încă și mai conciliant față de Basarab și români intrați temporar sub ascultarea sa (? !)

¹² C. C. Giurescu, *O nouă sinteză a trecutului nostru*, în „Revista Istorică Română” 1932, vol. 2 f. 1, p. 13.

și cărora a putut să le încredințeze paza Chilei, a cărei importanță economică în această vreme era departe de a o egala pe aceea a Vicinei". Este, precum se vede, o transpunere a ipotezei lui G. Brătianu referitoare la Cetatea Albă lăsată în folosire lui Sviatoslav. Nu se arată temeiul afirmației despre intrarea *temporară* a lui Basarab și a românilor sub obediința lui Uzbek, (entrés temporairement sous son obédience), și nici limitele în timp ale acestei vasalități vremelnice. Legătura evidentă între această ipoteză și cea din *Istoria Românilor* expusă mai sus, se afirmă și în volumul succint de *Probleme Controverse*, unde apare doar incidental în partea finală de localizări istorico-geografice, la punctul *Unde a fost Vicina*, și nu în cea rezervată problemelor însăși, lucru cu atât mai neașteptat cu cât întreaga chestiune a raporturilor lui Basarab cu tătarii putea perfect fi socotită o problemă controversată, și încă una majoră, *De semnalat* că în *Istoria Românilor* se vorbește de o cesiune din partea tătarilor implicind o înțelegere, sau chiar o alianță, fără însă a folosi termenul de feudă, evitat și în *Istoricul orașului Brăila*, dar care apare *implicit* în *Probleme Controverse*, p. 151, unde i se dă ca termen de comparație cedarea Făgărașului și Amlașului lui Vlaicu Vodă *ca unui aliat și prieten, și explicit* la p. 145, n. 6 unde se poate citi: „Basarab cooperind cu tătarii în calitate de aliat al acestora a putut primi de la hanul lor regiunea Dunării maritime cu *titlul de feud*". Acest amănunt confirmă impresia că *Problemele Controverse* reprezintă o nouă etapă față de *Istoria Românilor* și că în politica dialectică atribuită din oficiu lui Basarab între o colaborare cu tătarii și una cu maghiarii, cumpăna este acum puternic înclinată spre cea dintii.

În ce privește problema însăși a *localizării Vicinei* — care a fost amplu dezbătută recent în cadrul secției de istorie universală a Institutului de istorie „Nicolae Iorga”, cu prilejul comunicării remarcabile a cercetătorului V. Ciociltan, rezolvarea ei definitivă a fost aminată pînă la obținerea unor relații precise de la descoperitorul unui portulan contemporan, arătînd distanțele dintre orașele de la Dunăre, care este în curs de publicare în Bulgaria. Din discuții a reieșit că citatul din Geografia lui Abul Feda a fost greșit tălmăcit pînă acum și totodată că expresia „țara valahilor” nu este echivalentă, cu Țara Românească. Fapt de o importanță covârșitoare, avînd în vedere concluziile categorice care au fost trase de istorici de pe urma acestei interpretări. Deasemenea nu trebuie omise nici rezervele lui Lemerle față de situarea Chilei la hotarul Țării Românești prin 1335—1339, intrucît Enveri scriînd cronica expediției lui Umur Beg tocmai în 1465 a putut fi influențat de cele văzute de el în cursul campaniei lui Mehmed al 11-lea în Țara Românească din 1462 și să le fi proiectat în trecut. Concluzii valabile nu vor putea fi trase decît după lichidarea acestor îndoieli.

Ciclul lui Basarab se încheie cu o încercare de *localizare a Posadei*, (*Probleme Controverse* p. 157—162) reeditare, sporită cu aparat critic, a notei publicate în „Mag. Ist.”, V (1971), 1, p. 52—56. După arătarea celor 7 localizări propuse de diferiți istorici, începînd cu Xenopol și sfîrșind cu autorul notei, urmează un scurt citat din doc. (fals) din 9 dec. 1330, continuat cu unul foarte lung din *Chronicon Pictum* descriînd lupta, pentru a scoate în evidență caracterul terenului: un drum foarte îngust mărginit de ripi extrem de înalte. Sînt invocate și amănuntele decorului din cele două miniaturi ale prețiosului manuscris. În sfîrșit sînt discutate meritele rivale ale celor două drumuri posibile de reîntoarcere, pornind de la „Castrum Argyas”, identificat cu Curtea de Argeș, adică drumul pe la Cîmpulung și Bran, și cel pe la Sălătruc și valea Oltului, acesta din urmă fiind preferat de autor pentru că ar fi *cel mai scurt*. Dar poate că ceea ce ar fi fost hotărîtor este starea în care se aflau locurile ce trebuiau străbătute, dacă intradevăr „după metoda străveche *se făcuse pustiu în fața năvălitorilor*”. Deci în mod necesar oastea era obligată să aleagă trecerea printr-o regiune rămasă nepustiită de români și nedevastată de proprii săi ostași în cursul venirii, indiferent dacă această cale avea să fie mai lungă. În felul acesta Basarab putea să determine el itinerariul regelui și să potrivească în consecință planul său de atac. O observație făcută de noi în 1967 este *neconcordanța* dintre elementele descrierii, adoptate și în reprezentarea miniaturilor, din cronica pictată (ms. terminat precum se știe prin 1370), și cele din documentele contemporane din anii îndată următori înfrîngerii. În formula aproape invariabilă, începînd din nov. 1332, folosită la repecetuirea actelor cu noua pecete, înlocuind-o pe cea pierdută în această campanie, locul era caracterizat precum urmează: *in quodam loco nemoroso et silvoso indaginumque densitate firmato*. În diplomele de dăruire a participanților la acea campanie în care era cuprinsă o evocare mai generală, întîlnim formularea *in quodam loco condense et obscuro* (în care *condense* corespunde la *densitate indaginum* de mai sus). Ceva mai tirziu, într-o diplomă, din 1335 sînt pomenite de rege cele două atacuri crunte ale lui Basarab *in quibusdam locis districtis et silvosis indaginibusque firmis et stipatis*, adică în niște locuri strimte și păduroase întărite și indesate de stavile. Așadar și aici domină caracterul păduros. Strîmtimea e datorată acelor șanțuri și garduri, și nu unor prăpăstii ce nu sînt menționate în documente. Drumul prăpăstios printr-un defileu de munte care e descris în cronica pictată se potrivește mai degrabă povestirei campaniei din 1368, cînd oastea voievodului Transilvaniei năvălind în Țara Românească s-a văzut închisă inter indagines et vesprum

densitates ac passus strictissimos, cum se arată în Viața lui Ludovic compusă de cronicarul Ioan de Tirnave. Cum se constată suprapunerii între textul acesteia privind o fază mai târzie și acela al cronicii pictate, nu este exclus ca în reconstituirea momentului 1330, după aproape 4 decenii, să se fi asociat impresii mai recente și mai vii la amintirile tocite ale unei generații precedente. Dealtmînterî caracterul păduros al decorului este confirmat și de ecoul acestei lupte în cronică lui Petru de Duisburg. Încercarea de localizare a „Posadei” se încheie în mod neconcludent. Dar adevăratele chestiuni în legătură cu acea campanie, au fost lăsate deoparte. Nu este nici măcar amintită invenția „păcii înșelătoare” a lui Basarab, sau al pretinsului concurs masiv al „păgînilor... etc. „și nu e discutată identificarea celui Castrum Argyas cu Curtea de Argeș, sau menționată îndoiala lui N. Iorga în această privință. Toate acestea ar fi putut constitui miezul unei probleme capitale pe baza criticii izvoarelor, și în primul rînd a Cronicii Pictate.

Unde a fost localitatea „Cozial”? Nota cu acest titlu cuprinsă în volumul de *Probleme Controverse* p. 152-155, este o reproducere aproape identică a unui text publicat mai întîi în „Revista Istorică Română”, vol. IV (1934), p. 286-288, sub titlul *Întîlnirea lui Ghillebert de Lannoy cu Alexandru cel Bun* apoi în „Magazinul Istoric” din oct. 1977, sub titlul „Cozial”, cu unele mici îndreptări¹³ și reduceri și cu un adaos ca un fel de răspuns la rezervele exprimate de noi în volumul *Călători Străini*. vol. 1, în Nota Critică (p. 53-61) pe marginea călătoriei lui Lannoy, trecînd grăbit cu intenția de a-și continua pe aici drumul spre Constantinopol, fără cel mai mic interes pentru realitățile de la noi. În acea Notă subliniam împrejurările particulare ale misiunii de reprezentare a lui Lannoy, fără vreo contingentă cu Moldova, ci doar incidental cu domnul Moldovei, și numai în măsura în care acesta ar fi putut să-i înlesnească trecerea în împărăția turcească frămîntată de luptele dintre pretenzenții la succesiunea sultanului Mohamed I, mort de foarte curînd. Totodată arătăm și valoarea înegală a reminiscențelor tirzii, scrise sau dictate de el la bătrînețe, față de scrierile cu totul remarcabile redactate în deplinătatea facultăților sale. Din păcate relatarea călătoriei din 1421 aparține fazei de declin. Dar analiza noastră critică fusese mai ales îndreptată asupra două probleme: (1) jefuirea lui Lannoy puțin înainte de porțile Cetății Albe în împrejurări destul de suspecte, și 2) prezența sa la construirea unui castel militar pe malul Nistrului în condiții aproape fabuloase, sub conducerea guvernatorului Podoliei, din porunca marelui duce al Lituaniei, Vitovt (sau Vitold), guvernatorul aducînd cu sine 2000 (!) de oameni și 4000 (!) de care încărcate cu piatră și lemn, intrucît locul acela era pustiu (!). Cu timpul istoricii au transformat zidirea acestui „castel” (*Chastel*) într-o operație de reparare a zidurilor Cetății Albe, avariate poate de atacul turcesc din anul precedent (1420). Localizarea acelei construcții în sudul Moldovei, ar fi închipit faptul ca guvernatorul de la Camenița de pe Nistru, din fața Hotinului, să fi străbătut întreaga Moldovă în lungul ei, tirînd după sine tot convoiul de care încărcate și acea mulțime considerabilă de mii de oameni ce ar fi putut trezi bănuiele îndreptățite din partea domnului, într-un moment cînd raporturile sale cu vecinii săi din nord și est erau primejduite de tocmelele legate de întocmirea actelor de despărțire de soția sa lituaniană, Rimgailla. 3) A treia chestiune care ar fi trebuit tratată critic, aceea a localizării „Cozial”-ului, sau mai bine zis a optării între cele două soluții propuse, adică satul Cozia, sau cetatea de scaun Suceava, nu mai putea fi dezvoltată în limitele depășite ale spațiului rezervat *Notei* noastre *Critice*. Căci ar fi însemnat reluarea întregii chestiuni de la zero, pe baze noi. Ne-am mărginit deci să indicăm localizările nesatisfăcătoare propuse de editorii francezi: Serrure (1840) și Potvin (1878), care pornind de la apropierea fonetică dintre Cozial și *koz-ël* = capră, țap, se opriseră la localitățile Koslov, afară din Moldova, și Capriana, de fapt o deformare a numelui de Chipriana, după acela a starețului Chiprian, iar pentru soluțiile propuse de istoricii români, am rezumat cît mai corect pentru cititori nota din „Revista Istorică Română”, 1934, marcînd neadeziunea noastră prin

¹³ De pildă rectificarea calității de : *sol al regelui Angliei și regelui Franței*, în loc de : *ambasador al regelui Franței Carol al VI-lea* (a cărui domnie era inexistentă, regența Franței fiind asumată de regele Angliei, care notifica tocmai acest fapt prin Lannoy marelui maestru al cavalerilor din Prusia, regelui Poloniei și marelui duce al Lituaniei). El mai ducea daruri și împăratului de la Constantinopol și sultanului Mohamed I pe care însă nu l-a mai apucat viu. Așadar nu avea vreo misiune către „mai mulți monarhi din Orient”, cum se afirmă de către autor. Misiunea sa secretă în orient era cu totul de altă natură. (Vezi *Călători* I notița introductivă la mărturia lui Lannoy). O completare greșită : Camenița *Podoliei*, vădește confuzia ivită între cele două localități cu același nume, Camenița din Volinia sau Rusia, unde fusese primit Lannoy de către Vitold, și Camenița Podoliei din fața Hotinului unde a fost ospătat de Ghedigold, guvernatorul Podoliei și căpitanul Cameniței. Indicația că el ar fi intrat în țară prin Hotin nu aparține textului, cum s-ar putea crede din rezumatul autorului, ci unei bănuiele probabil îndreptățite.

formularea unor rezerve, înțelegse greșit de autorul răspunsului din „Magazinul Istoric” și din *Probleme Controverse*, drept contra argumente, cind ele de fapt aveau doar rolul unor semne de întrebare pe marginea unui text avînd a fi analizat în profunzime la un prilej mai potrivit. Atenția acordată „deosebirii apreciable” dintre „Cozial” și Cozia era datorată faptului că adăogarea aceluia final făcea mai plauzibilă ipoteza lui N. Iorga, acea literă putîndu-se confunda cu litera *b* (cu valoare de *v*) într-o transliterare latină a numelui КОЧАБ, Suceava. De asemenea declarația noastră : „Credem că argumentul-întrebare : ‘Cum ar fi numit Lannoy, om cult capitala unei țări un village’ nu mai poate avea aceeași tărie după analiza întregului text al relațiilor postume privind solia din anii 1421, unde se constată destule confuzii, inconsecvențe și chiar contradicții”, indica o cale generală de explicare a ciudăteniilor de exprimare și de gîndire din scrierile din urmă ale lui Lannoy, prin tocirea acuității minții sale, în contradicțiile hotărîte cu certificatul elogios de „om cult” (1934), sau de „ambasador adică diplomat cult” („Magazinul Istoric” și *Probleme Controverse*) (1977), despre care se întreba autorul din 1934 și 1977/cum ar fi putut un asemenea om „obișnuit să observe și să noteze, să considere satul „Cozial” — despre care precizează că e sat domnesc — drept altceva decît era în realitate?” Numai că „omul cult obișnuit să observe și să noteze” adică autorul admirabilului Raport către regele Angliei privind recunoașterile efectuate de-a lungul porturilor Siriei și Egiptului în 1422 și redactate chiar atunci, (pentru care vezi aprecierea noastră din *Călători* 1 p. 54) nu mai este același cu memorialistul inegal de la sfîrșitul vieții (pentru ale căruia incoerențe vezi p. 55 ș.u.). Cît privește presupusa precizare a lui Lannoy că acel „Cozial” era sat domnesc, interpretînd astfel cuvintele „un sien village”, trebuie să observăm că ele sînt dimpotrivă de o neprecizie vădită, însăși forma acestui posesiv însoțit de articolul nehotărît un dînd întregii exprimări un caracter de neprecizie oarecum disprețuitoare și în orice caz de indiferență superioară. Dar a sosit poate momentul de a lichida definitiv problema satului „Cozial”, socotită de autorul din 1934 ca rezolvată încă de pe atunci (și redeschisă fără rost în 1968 de Nota Critică din *Călători* 1). Menționăm totuși că și după acea rezolvare din 1934 a mai apărut studiul lui Emil Diaconescu : *Călători străini în țările române, Ghillebert de Lannoy, Iași 1940*, (extras 1941), care înclină pentru soluția Suceava, aducînd și citeva argumente evidente, și că N. Iorga în *Istoria Românilor* IV (1937) p. 12, nr. 3, declara într-o notă „De un sat Cozia prin aceste pîrși nu se vorbește în nici un izvor contemporan”. În adevăr acesta era un satul slab al soluției „definitive” propuse în 1934. O atestare a existenței în zilele noastre, și măcar și în noiembrie 1785, nu putea fi valabilă pentru anul 1421, cu trei veacuri și jumătate în urmă.

De fapt problema în discuție comportă două întrebări ce nu pot fi dissociate 1) Există acel sat Cozia în 1421? 2) Cum se explică expresia de *village* folosită pentru locul de reședință din acel moment al domnului Moldovei? Observăm de la început că în acea conspectare punctul de vedere al lui R. Rosetti nu este redat în întregime. Au fost omise, între porțiunile citate în ghilimele cuvintele „*precum vom vedea din documente posteroare călătoriei cavalerului francez*” pîrșorul Cozia, departe de a fi avut atunci un sat pe malurile lui, se afla în mijlocul unei pustietăți”. În lichidarea diferitelor argumente ale istoricilor pomeniți în acea trecere în revistă din 1934, numai unul din punctele ridicate de R. Rosetti întîmpină un răspuns, și încă și acela de ordine foarte generală, fără contingențe precise cu obiecția privind existența a numeroase sate și chiar orașe pe parcursul dintre Camenița și pîrșorul Cozia ce fusese declarat pustiu. Despre inexistența unui sat Cozia în 1421, și chiar și trei decenii după aceea — conform acelor documente posteroare călătoriei — nu se pomeniște nimic. Dar tocmai acest element constituia cheia de boltă a întregii demonstrații din 1934. În economia acesteia punctul 2 referitor la expresia *un sien village* nici nu mai este luat în discuție, acest termen fiind folosit doar ca argument prin absurd împotriva ipotezei foarte raționale a lui N. Iorga (Cozial — Suceava).

Dacă s-ar fi mers direct la documente, s-ar fi găsit îndată acele citeva piese la care se gîndise R. Rosetti în 1905—1906. Primul document din 1431, la care se referise și Hasdeu în 1865, și care este citat și de R. Rosetti în *Cronica Bohotinului* poate fi găsit în diferitele colecții de documente și mai vechi, și mai noi, de pildă în *Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. 1. p. 311—314, sau în DIR Mold. XIV—XV, vol. 1 sau în DIIR Mold. 1, doc. 161 din 6 febr. 1431, Suceava. Alexandru cel Bun dăruiește minăstirii Bistrița (între altele.. patru prisăci..) una este la Bohotin pe Cozia. (Adică pe pîrșul cu acest nume care apare în toate confirmările ulterioare, precum și în diferite hotărnicii din sec. XV—XVI, XVII). Despre înființarea unui sat Cozia avem o singură mențiune din 1455 (!!) despre care va fi vorba îndată. La 1 ianuarie 1454 Alexandru Voievod, (Alexandrel) dăruiește minăstirii Neamțul din braniștea Bohotinului.. etc. o prisacă, „iar prisaca să fie din partea Coziei către dealul cel mare.. și să-și așeze oameni cit va putea să așeze pînă la această prisacă.. (Doc. mold. în. de Șt. cel Mare, vol 1 p. 501). La 29 august 1455, deci 34 de ani după data de 1421 ce ne interesează (ibidem 11 p. 558) Petru Vodă (= Petru Aron) dăruiește lui pan Duma Micaci un loc de pustie, anume pîrșul Cozia în braniștea de la Bohotin. „L-am miluit și i-am

dat lui în Branîştea noastră în Bohotin un loc de pustie, anume pîriul Cozia lângă prisăcile mînăstireşti ca sa-şi întemeieze sic-şi sat la Capătul Piscului. Aceasta să-i fie de la noi uric cu tot venitul lui şi copiii lui. . etc. în veci. Iar hotarul acestei pustii să-l aibă din toate părţile, cît va putea trăi un sat îndestul şi cu aratul şi cu fineţele". Aceasta este singura menţiune a unui sat pe pîriul Cozia care urma să fie întemeiat de boierul Duma Micaci. Cum acest boier apare în divan din august 1454 pînă la 18 februarie 1456 şi nu mai reapare după înscăunarea lui Ştefan cel Mare (1457), nu ştim dacă acel sat a luat în adevăr fiinţă. Dar ştim sigur că înainte de 29 aug. 1455 nu a existat un sat Cozia în branîştea Bohotinului, căci ar fi fost amintit în acest document care dispunea de întregul pîriu Cozia.

Cu înlăturarea definitivă a argumentului de bază al demonstraţiei din 1934, se năruie întreaga construcţie. Existenţa satului Cozia în 1421 ar fi adus un fel de confirmare a termenului de „village” folosit de Lannoy. Căci argumentele subsidiare pentru a explica şederea domnului într-un sat, fie şi domnesc¹⁴, nu sînt convingătoare. (Vezi textul din 1934). „Satul făcea parte din branîştea domnească, sau era în hotar cu ea. Aşa se explică prezenţa lui Alexandru cel Bun în acest sat. Domnul venise pentru vinătoare şi pescuit, sau numai pentru a inspecta această întinsă proprietate” (!). Această ultimă motivare, oarecum naivă, a dispărut din textul din „Mag. Ist”, precum şi din *Problemele Controverse*, unde după cuvintele citate din actul din 1785. . . „satul Cozia ce este hotar Bohotinului. . .” se explica „adică se întecinează cu marea branîşte domnească, unde *voievozii* veneau să vineze, să pescuiască şi să se odihnească, departe de grijile şi obligaţiile mari şi mici ale domniei”. Dar prin modificarea adusă redactării iniţiale este neutralizată afirmaţia categorică ce se referea la acel moment anume. „Domnul venise pentru vinătoare”. . etc. . . înlocuit prin evocarea neprecisă a acelor voievozi anonimi şi atemporali care veneau (cînd?) să se recreze la Bohotin. Evocare prea generală pentru a avea un rost într-o discuţie ancorată în timp. Singurul ei rost era să înlăture afirmaţia dintîi, mai puţin circumspectă, şi să transpună într-un trecut mai depărtat condiţiile unor vremuri schimbate. Faptul că domnii *cu reşedinţa la Iaşi* puteau să meargă la Bohotin să se recreze o clipă, este foarte plauzibil. Dar de ce s-ar fi mutat Alexandru cel Bun de la Suceava, unde îl găsim în vremea aceasta mai tot timpul, tocmai la Cozia, aşa departe de căile de comunicaţie cu Polonia şi Lituania, într-un moment mai critic, cînd de sigur nu au lipsit presiuni din afară. Cererea Rimgailei către papă de desfacere a căsătoriei e din luna iulie, iar Lannoy a trebuit să ajungă în Moldova pe la sfîrşitul lui august. Abia în decembrie s-a încheiat definitiv acest capitol prin actul solemn întărit de domn şi de principalii săi boieri, garantînd achitarea veniturilor însemnate acordate fostei doamne pe toată viaţa. Nu este exclus ca şi ridicarea aceluiaştei casei cu atîta zor la malul Nîstrului, în amont de Cameniţa (după cum indică analiza textului redat în *Călători* 1, p. 57 ş.u.) şi nu la Cetatea Albă, cum s-a crezut de către unii istorici, să fie în legătură cu această problemă. Mai sînt destule alte argumente fireşti contra tezei izolării domnului într-un sat. De unde ar fi putut face rost acolo pentru Lannoy de acei tîlmaci, călăuze şi însoţitori pe care i-a dat ca să-l ducă la Cetatea Albă?

Aşadar dacă nu se mai poate pune semnul egalităţii între „Cozial” şi satul Cozia, oare cum trebuie înţelese cuvintele lui Lannoy „un sien village nommé „Cozial”, în care apare o contradicţie neaşteptată între nedeterminarea vădită din *un sien village* şi precizarea care urmează îndată prin adăogarea numelui aceluiaş sat. Am arătat în Nota Critică din *Călători* 1 (p. 55) cum a fost întocmită relatarea tirzie a călătoriei din 1421, prin reveniri succesive şi adaosuri, uneori mutate greşit din locul lor firesc. Se constată că memoria lui Lannoy era afectivă, reţinînd de preferinţă tot ce era pitoresc, colorat şi măgulitor. Pentru subiecte mai indiferente — de pildă pentru prima parte a acelei călătorii — el s-a folosit de însemnarea destul de seacă a itinerariului urmat de el pînă la Danzig. Pentru scenele primirii sale de către regele Poloniei la „Oziminy” şi de către marele duce al Lituaniei la Cameniţa din Volinia, precum şi pentru ospătarea sa de neuit de către armenii din Liov, şi mai apoi de către guvernatorul Podoliei, Ghedigold, la sediul guvernămintului acestuia la Cameniţa pe Nîstru, nu avea nevoie decît să mai depene încă odată povestirea lor rodată de a lungul anilor. Dar pentru intervalele albe dintre aceste scene atît de vii, el nu mai avea la îndemînă decît actele soţiei — adică evidenţa la zi a împlinirii misiunii de reprezentare pe lângă principii laici şi bisericesti desemnaţi de către regele Henric al V-lea al Angliei, în calitate totodată de regent al Franţei — precum şi lista darurilor date şi primite cu acel prilej. Această evidenţă era ținută fără îndoială de clericul de socoteli, Lambin, contabilul misiunii, pe care l-a trimis Lannoy înapoi în Anglia,

¹⁴ Vezi mai sus discuţia noastră de la p. 1076 pe marginea citatului din „Mag. Ist”. ducînd la declaraţia categorică : „Cozial e satul Cozia de la sud est de Iaşi. . . etc. . . E una din localizările care pot fi considerate drept sigure pentru toţi cei familiarizaţi cu geografia istorică şi cu toponimia. . .”

după încheierea șederii sale la marele duce Vitold (sau Vitovt). Căci pentru Moldova el nu avea nici o misiune de împlinit și nici daruri de înfățișat. Așadar această parte a călătoriei nu avea de ce să fie inclusă în actele soliei, și ca atare era lipsită de interes. Singurul lucru important era obținerea concursului domnului pentru a putea trece în împărăția turcească. Singurele localități din Moldova amintite de el sînt acel „Cozial” unde a fost primit de domn, și „Mancastre” (Cetatea Albă) la capătul drumului prin această țară. Cînd la bătrînețe și-a redactat sau dictat reminiscențele sale și a încercat să descrie și trecerea sa prin Moldova, nu prea reținuse nimic din cele văzute. Este probabil că de la Cămenia trecuse în Moldova pe la Hotin, dar nici această cetate nu e menționată. Iar despre drumul pînă la „Cozial” și apoi la „Mancastre”, el repetă doar că acesta se întindea prin mari „pustiuri” (adică păduri, sau locuri fără sate). Pînă și titulatura domnului este redată greșit : „le wiwoude Alexandrie, seigneur de la dite Walachie et de la Moldavie”. Dealtminteri și răspunsul atribuit acestuia cu privire la situația din împărăția turcească în acel moment este anacronic¹⁵, căci domnul ar fi vorbit de *trei* rivali, luptînd pentru succesiunea sultanului, cînd în realitate nu s-au ivit simultan decît doi concurenți, al treilea neapărînd decît după lichidarea unuia dintre primii doi. Faptul însă că sînt pomeniți *trei* arată că Lannoy a reconstituit acest răspuns sub influența unor evenimente posterioare momentului înfățișat, într-o perspectivă mai departată în care apăreau tustrei (Vezi și articolul nostru din RESEE, 1967 no 3—4 intitulat *Du caractere de l'ambassade de Guillebert de Lannoy dans le nord et le sud-est de l'Europe en 1421 et de quelques incidents de son voyage*, p. 422, n. 6). Dar dacă impresiile din Moldova sînt atît de șterse și neprecise (cu excepția celor două episoade introduse în text pentru a-l face mai senzațional) de unde a venit acea precizare a numelui redat sub forma de „Cozial”? În nici un caz din itinerariul amintit, și nici din lista darurilor întocmită de contabilul soliei. În mod firesc trebuie să ne gîndim la o însemnare scrisă, fie în legătură cu scrisorile date de Vitold, „scrise pe tătărește, rusește și latinește” pentru a-i mijloci trecerea în Turcia, fie potrivit cu ipoteza lui N. Iorga, o scrisoare de însoțire datată din Suceava (COЧAB), despre care Lannoy nu pomeniște nimic dar am văzut cit de lacunar e textul său.

Termenul de *village* are și el nevoie de o explicație, care poate fi căutată, nu în condițiile obiective ce s-ar fi înfățișat călătorului, ci în fondul apercceptiv al acestuia, și în dispoziția sa subiectivă : gradul de atenție și de interes, confruntarea cu realitățile de acasă, un sentiment de superioritate înfumurată, în sfîrșit un anumit fel de exprimare, dînd o valoare proprie termenului de *village*. În drumul său, localitățile prin care trece sînt privite cu un ochi critic. Despre orașul Wilna¹⁶ spune că nu este închis cu ziduri, ci e lung și îngust de la un capăt la altul, cu case foarte proaste de lemn (très mal amaisonnée de maisons de bois). Nu există biserici de cărămidă. Tot astfel și orașul „Tranquenne” din Lituania este „malement maisonnée de maisons toutes de bois”. Cînd e primit de rege, aflat la vînătoare de urși la „Oziminy” în mijlocul pădurilor, la SV de Liov, el declară acest loc „un pauvre lieu”, etc. Termenele de comparație opuse așezărilor din Europa răsăriteană erau pentru Lannoy cele din Flandra și Țările de Jos, adevărate bijuterii de arhitectură vîndînd opulența și prosperitatea. Dealtminteri cit a fost „căpitan al castelului Ecluse, autoritatea sa se întindea și asupra minunatului oraș Bruges al căror locuitori au încercat să se răscoale contra dominației burgunde. Cînd pomeniște de localitățile văzute în cursul călătoriilor sale, el dă de obicei doar numele lor, fără a l însoți decît excepțional de mențiunea oraș sau sat, și aceasta doar cînd era asociată unui calificativ ca de pildă : grosse ville, etc. Urmărind în toate scrierile sale folosirea termenului de *village* am putut constata că în majoritatea cazurilor el apare legat de mențiunea unui castel, sau a unei comandorii (de pildă a cavalerilor din Prusia). Așa cetatea medievală „Wissteen” (Weissenstein, din Livonia) este o *commanderie et village*, Posur, una din reședințele lui Vitold este un *chasteau et village*. Cetatea Altenburg (= Magyar Ovar) este un *village et chasteel* pe Dunăre și aparține regelui Ungariei. În alt loc, vorbind de Scoția amintește de Tynemouth și de „Bambourg”, très fort chasteel, village et prioré séant sur une roche droit sur la mer et semble qu'il y ait trois fermets (castel foarte puternic, tîrg (?) și mînăstire așezate pe o stîncă sus chiar deasupra mării, și par acolo ca trei cetăți). Precum se vede aceste *villages* de pe lîngă castelele sau cetățile amintite, nu sînt sate în înțelesul obișnuit al cuvîntului, ci niște așezări pentru care ne lipsește termenul potrivit. Dar termenul acesta mai apare și legat de

¹⁵ Asemenea confuzii datorate unor suprapuneri se constată și într-o fază precedentă cînd Lannoy îi atribuie (la 17 iunie) regelui Vladislav Jagello care nu avusese cum să aștepte la 24 iunie de moartea foarte recentă a sultanului Mohamed I, tînuță timp de 40 de zile — declarații foarte asemănătoare celor atribuite apoi lui Vitold și Alexandru cel Bun. Această chestiune a fost tratată de noi într-un articol rămas pînă acuma inedit.

¹⁶ Adică despre... „la ville basse” adiacentă cetății cu același nume.

cite un port, și nu din cele mai puțin însemnate. Astfel în darea de seamă despre porturile din Egipt, când Lannoy cercetează „brațul Nilului din fața Alexandriei, a cărui gură se numește Rosetta” el declară „Et est Rosette un grand village de briques assez bon . . . etc. Este portul — precum se spune, care e cel mai aproape de mare și unde sosesc multe corăbii, mergînd de la Cairo la Alexandria, și de la Alexandria la Cairo”. Mai departe, tot în Egipt „Boulacq est un village joignant à Babilonne.” etc. Cairo, Babilonul și Boulacq, odinioară orașe separate, acum de mult ce s-a clădit constituie un singur întreg (s'est tellement édiifié que ce n'est que une mesme chose).

Deci concluzia firească este că termenul de *village* are la Lannoy o valoare mult mai generală de așezare oarecum orașenească de pe lângă cetățile, castelele și porturile amintite, depărtîndu-se clar de sensul obișnuit de sat. În acest mod trebuie el înțeles și în fraza referitoare la reședința lui Alexandru cel Bun, unde acesta l-a primit pe Ghillebert de Lannoy, Astfel după rătăcirii destul de trudnice ne reîntoarcem la soluția genial de firească propusă de N. Iorga cu cinci decenii în urmă. Așa cum am mai spus, față de celelalte două probleme analizate critic în *Călători 1*, chestiunea situării acestui „Cozial” este minoră și a și fost tratată ca atare, neajungînd problemă decît în 1934. În adevăr de ea nu se leagă implicații politice sau vreo schimbare de optică în legătură cu acel moment din istoria Moldovei, cum se leagă de pildă de clădirea celui „castel” pe Nistru, care a fost înțeles de mulți istorici ca desemnînd incinta Cetății Albe, ceea ce dădea un aspect cu totul ciudat relațiilor dintre domnul Moldovei și vecinul său Vitold în contextul unei asemenea ipoteze. Acest aspect nu a fost observat și discutat nici în 1934, cînd se puneau numai problema „Cozial”-ului, nici ulterior în *Istoria Românilor* din 1976 (vol. II), unde este vorba de trecerea lui Lannoy, fără a se acorda vreo atenție analizei noastre critice din *Călători 1* loc, cit., și nici în ultimele reluări ale textului din 1934 în oct. 1977 și dec. (?), adică în „Mag. Ist.” și în *Probl. Controversate*.

În sfîrșit o ultimă semnalare. Lacunele și inadverențele din reminiscențele tîrzii ale lui Lannoy, referitoare la călătoria din 1421, nu aparțin în mod necesar unor confuzii ivite la data însăși a evenimentelor relatate, ci la evocarea lor neclară de mai tîrziu. Desigur că altfel s-ar fi înfățișat darea de seamă din 1421, dacă ar fi fost redactată chiar atunci, scrisă cu pînă care a dat Raportul-model din 1422 despre porturile Siriei și Egiptului.

Maria Holban

PROGRAMUL CELUI DE-AL XV-LEA, CONGRES INTERNAŢIONAL DE ŞTIINŢE ISTORICE BUCUREŞTI, 1980*

I

MARI TEME

1. *Europa de Est, arie de convergență a civilizațiilor*
Raportor general — *România*
Raportori : Bulgaria, Finlanda, Grecia, Israel, Polonia, Statele Unite, Turcia, U.R.S.S.
2. *Forme ale problemelor păcii în istorie*
Raportori generali — *Italia, Spania*
Raportori : R.D.G., R.F.G., Franța, Japonia, Statele Unite, U.R.S.S., Vatican.
3. *Statele federative și pluraliste*
Raportor general — *Polonia*
Raportori : Australia, Canada, Elveția, Iugoslavia, Olanda, R.F.G., Statele Unite, Uniunea istoricilor arabi, U.R.S.S., Venezuela.
4. *Femeia în societate*
Raportor general — *Franța*
Raportori : Anglia, Bulgaria, Elveția, India, Mexic, Statele Unite, Suedia, Turcia.

II

METODOLOGIE

1. *Limbajul istoricului*
Raportor general — *R.F.G.*
Raportori : Anglia, Franța, Italia, Polonia, R.D.G., România.
2. *Locul și rolul predării istoriei, în special în învățămîntul secundar pentru formarea omului secolului XX*
Raportor general — *U.R.S.S.*
Raportori : Belgia, Canada, Institutul Panamerican, Iugoslavia, Japonia, Mongolia, România.
3. *Probleme și metode ale istoriei orale*
Raportor general — *Statele Unite*
Raportori : Anglia, Asociația istoricilor africani, Canada, Norvegia, Spania, Ungaria, U.R.S.S.
4. *Demografice, epidemii, ecologie*
Raportor general — *Anglia*
Raportori : Belgia, Cehoslovacia, Danemarca, Elveția, Franța, Italia, Olanda, România.

III

SECȚIUNEA CRONOLOGICĂ Antichitate

A. — *Relații între Est și Vest*

1. Japonia : Formarea vechilor state în Asia de est și contactele lor reciproce.

* Schema ședințelor stabilită la 30 iulie 1977.

2. U.R.S.S. : Cooperarea culturilor din zona Mării Negre.
3. Polonia : Marea Neagră și Caucazul între Roma și Parți.
4. Ungaria : Relațiile imperiului roman cu popoarele barbare din Europa nord-orientală.
5. Vatican : Probleme religioase și politice ale sud-estului Europei la mijlocul secolului al IV-lea.

B. — *Civilizații și societăți*

1. Turcia : Feudalismul hitit și influențele sale
2. Danemarca : Familia ateniană.
3. R.D.G. : Probleme controversate ale istoriei culturii grecești.
4. Spania : Criza secolului III în e. n.
5. România : Dacii și civilizația lor
6. Franța : Prozopografie și istorie socială în timpul Republicii și Imperiului roman.
7. R.F.G. : Împărat și rege în epoca antichității tirzii și a începutului perioadei bizantine.

Evul mediu

A. — *Mutații sociale și economice : Structură și mutație în societatea medievală*

1. R.P.D. Coreeană : Statul feudal al Coreei și datarea mormintelor sale pictate.
2. Turcia : Curente de gândire raționaliste în Orientul apropiat în secolul al II-lea.
3. Franța : Familia și structurile sale în Evul Mediu.
4. R.D.G. : Structuri economice și sociale în secolele X și XI.
5. R.F.G. : Organizarea statului în Evul Mediu timpuriu ca problemă a dezvoltării Europei de răsărit.
6. Cehoslovacia : Colonizarea și dreptul valahilor.

B. — *Relații între Est și Vest*

1. Spania : Interdependența dintre culturile iudaică, islamică și creștină în Occidentul medieval.
2. Vatican : Influența mișcărilor religioase asupra dezvoltării limbilor în sud-estul european în timpul evului mediu timpuriu.
3. Danemarca : Europa continentală și Marea Nordului și aria baltică în evul mediu timpuriu (900—1200)
4. Finlanda : Bizanțul și țările baltice.
5. Cipru : Ciprul ca punte de trecere între Vest și Est în epoca cruciadelor.
6. Ungaria : Comerțul levantin și Europa de est.
7. Polonia : Istoriografia medievală și culturală istorică : Jan Dlugosz (1415 — 1480) locul său în istoriografia secolului al XV-lea.

Istorie modernă

A. — *Relații între continente și popoare*

1. Franța : Metropole și societăți de dincolo de mare ; export sau adaptare ?
2. Vatican : Răspindirea cunoștințelor despre Rusia în cultura occidentală a secolelor XVI—XVIII.
3. Cipru : Poziția țărilor din Orientul apropiat în sistemele imperiale otoman și european.
4. Canada : Contacte culturale franco-amerindiene.
5. Japonia : Islamiții în Dinastia Ching (China în secolul XVIII).
6. Cehoslovacia : Tipologia renașterii naționale în țările Europei centrale și sud-est europene.
7. Iugoslavia : Crizele de conducere în timpul Congresului de la Berlin (1878) și în perioada următoare.

B. — *Idei și Societăți*

1. R.F.G. : Probleme ale dreptului la rezistență în secolul XVI.
2. R.D.G. : Mișcările țărănești europene în secolele XVI—XVIII.
3. Italia : Intelectualii și puterea.
4. România : Iluminismul în centrul și sud-estul Europei și implicațiile sale social-politice.
5. Turcia : Vacaturile, o instituție socială și umanitară a Imperiului Otoman.

6. Statele Unite : Țăranii și statul național : problema conștiinței de sine naționale în secolul XIX în Franța și Germania.
7. U.R.S.S. : Progresul gândirii sociale în Rusia și Europa occidentală în secolul XIX. Probleme și influență reciprocă.

C. — *Economii*

1. Asociația Istoricilor Africani : Forme de dependență în Africa precolonială.
2. Spania : Comerțul american, motor al dezvoltării europene.
3. Suedia : Implantări economice în nordul și sudul Americii în secolele XVIII și XIX.
4. R.P.D. Coreeană : Economia relațiilor capitaliste în Coreea de Nord.

Istorie contemporană

A. — *Relații internaționale*

1. Irak : Atentate la unitatea arabă în secolul XX.
2. Japonia : Declinul sistemului imperialist mondial și problemele păcii în Asia secolului XX.
3. Elveția : Rolul micilor puteri în relațiile internaționale în cursul secolului XX.
4. Vatican : Raporturi diplomatice între Sfântul Scaun și Europa de est în secolul XX.
5. Spania : Fenomenul neutralității în perioada interbelică.
6. Canada : Activitatea țărilor autonome de peste Ocean ale Commonwealth-ului britanic în relațiile internaționale de după 1914.

B. — *Politică internă și economie*

1. Italia : Dezvoltare și subdezvoltare în lume în secolul XX.
2. Iugoslavia : Minoritățile în sud-estul Europei.
3. R.D.G. : Mișcarea muncitorească și problema colonială.
4. R.F.G. : Marea întreprindere și creșterea „Manager”-capitalismului la sfârșitul sec. XIX și începutul sec. XX (Germania, Statele Unite și Anglia în comparație).
5. Franța : Legături între structura întreprinderilor și revoluția industrială în secolul XX.
6. Ungaria : Criza economică în Europa orientală 1929—1933.
7. Norvegia : Economia norvegiană după cel de-al doilea război mondial.

C. — *Societăți*

1. Zair : Formarea elitelor autohtone în țările recent decolonizate.
2. Cehoslovacia : Progres științific și tehnic și coexistență pașnică în epoca contemporană.
3. S.U.A. : Mobilitate socială în Statele Unite.
4. U.R.S.S. : Despre corelația problemelor sociale și naționale în revoluția Hingst din China (1911—1913).
5. România : Reformele agrare în perioada interbelică.
6. Finlanda : Tipologia crimei și reprimarea ei.
7. Polonia : Sportul, un fapt social și cultural.

D. — *Muncă și gestiune în conducerea industriei în secolul XX : forme de cooperare*
 Marca Britanie : Schimbarea echilibrului de putere în relațiile grupurilor organizate din Anglia modernă.

Ședință specială

— Bulgaria medievală și lumea europeană

IV

ORGANISME INTERNAȚIONALE AFILIATE ȘI COMISII

Comisia internațională de studii slave

Bilanț al studiilor slave în lume începînd din 1945.

Onomastică

Cercetătorii onomasticeii.

Institutul Panamerican

Proiect de istorie generală a Americii.

Comisia internațională de numismatică :
Numismatica, sursă a istoriei artei și a istoriei ideilor.

Istorie economică :
Relații economice între est și vest începând cu Evul Mediu.

Asociația internațională de istoria dreptului

Căsătorie, religie, drept :

Căsătoria în Europa occidentală și orientală în timpul Evului Mediu.

Căsătoria în lumea islamică.

— Laicizarea căsătoriei în Europa începând din secolul XVI.

— Căsătoria în Africa neagră în epoca colonială.

Mișcări sociale :

Problemele micii întreprinderi (artizanat, micul comerț etc.) în fața dezvoltării industriale și consecințele sale socio-economice de la sfârșitul secolului XVIII până în zilele noastre.

Istorie maritimă

Mediul social al vieții maritime pe uscat și pe mare.

Cel de-al doilea război mondial

Propaganda în timpul celui de-al doilea conflict mondial ; mijloacele și metodele sale, imaginea dușmanului, rezultatele sale.

Adunări de stări

„Lantage” și state provinciale.

Statul modern și instituțiile parlamentare.

Istorie militară comparată

Relațiile între armată și societate.

Teoria și realitatea războiului.

Istorie ecleziastică comparată

Comparația între societățile creștine (catolice, protestante, ortodoxe) la sfârșitul Evului Mediu și începuturile epocii moderne : spiritualitate, instituții.

O a doua temă va trebui să fie aleasă la colochiul de la Uppsala.

Demografie

Aportul demografiei la științele istorice.

Comisia pentru istoria orașelor

Puterea centrală și orașele în Europa secolului al XVI-lea la începutul revoluției industriale.

Istoria universităților

Școlile pre-universitare

sau

Manualele în uz în universități

sau

Arhivele universitare.

Istoria revoluției franceze

Mișcările revoluționare în sud-estul Europei între 1770 și 1870.

Asociația istoricilor africani

Evoluția economică, politică și socială a Africii din 1914 până în zilele noastre.

Uniunea istoricilor arabi

Subiectul urmează să fie determinat.

A DOUA OLIMPIADĂ NAȚIONALĂ DE ISTORIE

În întâmpinarea aniversării a șase decenii de la desăvârșirea formării statului național unitar român, în zilele de 7—13 aprilie 1978 s-a desfășurat la Alba Iulia Olimpiada de „Istoria României, a mișcării democratice și revoluționare, a Partidului Comunist Român” cu elevii

din învățământul liceal — faza republicană. Au participat cîștigătorii fazelor județene ale concursului, practic cei mai bine pregătiți elevi în cunoașterea problemelor de istorie a patriei și partidului.

Alegerea acestui loc de desfășurare a Olimpiadei naționale de istorie nu este întîmplătoare. Municipiul Alba Iulia reprezintă o localitate cu adînci semnificații în istoria poporului român, simbol al jertfelor și biruințelor în lupta maselor largi pentru libertate socială, independență, unitate statală și națională.

Organizatorii Olimpiadei — Ministerul Educației și Învățămîntului, Uniunea Tineretului Comunist, Inspectoratul școlar al județului Alba, Comitetul județean U.T.C. — Alba, Societatea de științe istorice din R. S. România și Casa corpului didactic a județului Alba — au beneficiat de sprijinul deosebit al Comitetului județean Alba al P.C.R.

Comisia de organizare a Olimpiadei a fost alcătuită din Ștefan Ștefănescu — președinte, prof. univ. dr., directorul Institutului de istorie „Nicolae Iorga” București; *Pompiliu Teodor* — vicepreședinte, prof. univ. dr., Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca; *Gh. I. Ioniță*, conf. univ. dr., Universitatea din București; *Kovacs Iosif*, prof. univ. dr., Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca; *Gheorghe Platon*, prof. univ. dr., Universitatea „Al. I. Cuza” — Iași; *Joan Șendrulescu*, lector univ., secretar al Societății de științe istorice; *Titu Bogdan*, prof., inspector școlar general al Inspectoratului școlar județean Alba; *Elena Cojan*, prof., inspector în Ministerul Educației și Învățămîntului; *Veronica Cornea*, prof., activistă la C. C. al U.T.C.; *Gheorghe Anghel*, prof. dr., directorul Muzeului Unirii — Alba Iulia; *Ioan Palașcă*, prof., directorul Liceului pedagogic Drobeta Turnu-Severin; *Gheorghe Smarandache*, prof., inspector la Inspectoratul școlar al municipiului București; *Maria Boga*, prof., Liceul „Zoia Kosmodemianskaia” — București; *Alexandrina Popa*, prof., Liceul „Dimitrie Cantemir” — București.

În ziua de 7 aprilie 1978, după primirea participanților la Olimpiadă la Liceul „Horea, Cloșca și Crișan” din Alba Iulia — unitate școlară care a găzduit concursul —, s-a făcut o vizită în colectiv la Muzeul Unirii, prestigioasă instituție de cultură și educație nu numai din Alba Iulia, ci din întreg cuprinsul țării.

Seara, participanților le-a fost prezentat filmul „O viață închinată fericirii poporului”, strălucită evocare a vieții și activității revoluționare a tovarășului Nicolae Ceaușescu, secretarul general al Partidului Comunist Român, președintele Republicii Socialiste România.

În dimineața zilei de 8 aprilie 1978, sute de elevi, pionieri și uteciști, din școlile generale și liceele municipiului, însoțiți de acordurile emoționante ale înflăcăratului cîntec revoluționar „Deșteaptă-te române!” s-au îndreptat spre Sala Unirii, locul unde s-a desfășurat festivitatea de deschidere a Olimpiadei. Întreaga asistență a trăit momente emoționante în acest lăcaș, unde în urmă cu 60 de ani se desăvîrșea unitatea a poporului român, visul de aur al neamului nostru.

Erau prezenți cei 363 de elevi care s-au situat pe primele locuri în cadrul fazelor județene ale Olimpiadei naționale de istorie, precum și profesori de istorie din toate județele țării.

Festivitatea a început prin intonarea Imnului de stat al Republicii Socialiste România. Într-o atmosferă extrem de entuziastă, în fața tuturor participanților la Olimpiadă au luat cuvîntul prof. Titu Bogdan, inspector școlar general al Inspectoratului școlar județean Alba — care, în numele biroului Comitetului județean de partid Alba și al Comitetului Executiv al Consiliului popular județean Alba, a salutat pe participanți, urîndu-le un călduros „Bun venit” și succes la concurs —, prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu — președintele Comisiei de organizare a Olimpiadei și eleva Medrea Ludovica, secretara organizației U.T.C. de la liceul „Horea, Cloșca și Crișan” din Alba Iulia.

În timpul festivității de deschidere, participanților le-a fost prezentat un recital de poezie patriotică, militantă; în incheiere, întreaga asistență a intonat „Deșteaptă-te române!” și „Marșul lui Iancu”.

Încolonîndu-se apoi, toți participanții au străbătut — pe aleile din Cetatea Albei Iulia — drumul spre impozantă Casă de cultură a sindicatelor, unde a avut loc un extrem de bine apreciat simpozion pe tema „Unitate, continuitate și independență în istoria poporului român”.

Cu acest prilej au luat cuvîntul: George Homoștean, membru al C. C. al P.C.R., prim-secretar al Comitetului județean Alba al P.C.R., președintele Comitetului executiv al Consiliului popular județean Alba care, în numele biroului județean de partid, a salutat pe participanții la Olimpiadă și le a vorbit despre trecutul istoric al meleagurilor Albei, despre dezvoltarea actuală și în perspectivă a vieții materiale și spirituale a județului Alba; acad. prof. Ștefan Pascu, care a conferențiat pe tema *Cum a fost și cum trebuie prezentată Marea Adunare Națională de la Alba Iulia din 1918*; conf. univ. dr. Gh. I. Ioniță, care a făcut expunerea *Ascensiune și continuitate în istoria partidului politic al clasei muncitoare din România*; prof. dr. Gheorghe Anghel, care a vorbit despre *Alba Iulia în conștiința poporului român*.

În cursul după-amiezii aceleiași zile, participanții la Olimpiadă au asistat la o sesiune de comunicări și referate a Societății științifice a elevilor de la Liceul „Horea, Cloșca și Crișan” din Alba Iulia.

În dimineața zilei de 9 aprilie a fost dată lucrarea scrisă de către toți participanții la Olimpiadă. Subiectele stabilite de Comisia de organizare au fost astfel formulate încât să ofere posibilitatea verificării capacității de sinteză a finaliștilor Olimpiadei :

— Clasa a IX-a : *Rolul maselor populare în marile momente din perioada 1848—1878*

— Clasa a XII-a : *Unitate și independență de la epopeea lui Mihai-Vodă Viteazul pînă la marea unire de la 1918*

— Clasa a XIII-a : *Partidul Comunist Român — forța politică conducătoare a luptei masele populare împotriva fascismului și războiului.*

După-amiaza aceleiași zile a fost folosită pentru vizitarea Liceului „Horea, Cloșca și Crișan” — unitate școlară ce dispune de o excepțională bază materială, realizată într-un procent ridicat prin munca elevilor — ,precum și a monumentelor istorice din Cetatea Alba Iulia.

Seara, la Clubul Casei de cultură a sindicatelor, participanților la Olimpiadă li s-a oferit un recital de poezie și cîntece patriotice.

Zilele de 10 și 11 aprilie au fost folosite pentru efectuarea unei excursii documentare pe tema : „Alba — vatră strămoșească de istorie”, pe ruta : Alba Iulia, Zlatna, Abrud, Avram Iancu, Cîmpeni, Lupșa, Sălcuia, Buru, Aiud, Mirăslău, Teiuș, Blaj, Sintimbru, Alba Iulia. Pe traseu, cu contribuția elevilor de la liceele din județul Alba și a pionierilor au fost realizate evocări istorice, dintre care extrem de reușite au fost cele de la Cîmpeni, Avram Iancu, Sălcuia, Mirăslău și Blaj.

Pe traseul excursiei, în numeroase localități, elevi și pionieri din școlile generale i-au întîmpinat pe oaspeți cu flori și stegulețe, adresînd participanților la Olimpiadă cuvinte călduroase de bun venit pe melegurile județului Alba. În Abrud, Avram Iancu și Cîmpeni, excursiionistii au vizitat monumente istorice, casa memorială „Avram Iancu” și muzeul, statuia din centrul orașului Cîmpeni, înfățișînd pe craiul munților. În acest cadru, elevii din oraș au prezentat montajul „Trecut, prezent și viitor în Țara Moților”. În satul Lupșa, excursiionistii au vizitat muzeul istorico-etnografic, iar la monumentul de la Mirăslău s-au depus jerbe de flori. Un moment de neuitat au trăit participanții la Olimpiadă în orașul Blaj. Pe Cîmpia Libertății, unde a avut loc o emoționantă evocare a anului 1848, șoimii patriei, pionierii și uteciștii au depus jerbe de flori la busturile înfățișînd pe iluștrii revoluționari, precum și la grupul statuar „Gloria”. În fiecare localitate și la fiecare obiectiv vizitat, excursiionistii au fost primiți și conduși de ghizi din rîndul pionierilor, care au dat explicații ample ce au contribuit la îmbogățirea cunoștințelor oaspeților despre trecutul și prezentul acestor locuri.

Excursia documentară, extrem de bine organizată și înfățișînd obiective de excepțională însemnătate pentru istoria patriei noastre și a partidului comunist, a fost unanim apreciată de participanți și considerată un moment remarcabil în întreaga desfășurare a activităților consacrate de organizatori Olimpiadei naționale de istorie.

În ultima zi a șederii participanților la Olimpiada de istorie de la Alba Iulia au fost organizate vizite în reședința județului, la Întreprinderea Mecanică și la Întreprinderea „Porțelanul”.

În după-amiaza zilei de 12 aprilie a avut loc festivitatea de premiere a cîștigătorilor Olimpiadei, cărora le-a fost oferit și un program cultural-artistic susținut de formațiile elevilor participante la Festivalul național „Cîntarea României”.

Cîștigătorii ai Olimpiadei de istorie de la Alba Iulia au fost desemnați un mare număr de participanți, după cum urmează :

CLASA A IX-a : *Dobeștean Corina* — Liceul „Horea, Cloșca și Crișan” Alba Iulia, jud. Alba, Premiul I al Ministerului Educației și Învățămîntului ; *Binuș Elena* — Liceul „Nicolae Bălcescu” Craiova, jud. Dolj, Premiul II al Ministerului Educației și Învățămîntului ; *Barbu Diana* — Liceul „C. D. Gherea” Ploiești, jud. Prahova, Premiul II acordat de C. C. al U.T.C. ; *Fărcăș Serghei* — Liceul de Științe ale naturii Cluj-Napoca, jud. Cluj, Premiul II, acordat de C. C. al U.T.C. ; *Bica Monica* — Liceul matematică-fizică Reșița, jud. Caraș-Severin, Premiul III al Ministerului Educației și Învățămîntului ; *Colban Vasile* — Liceul Ind. Rădăuți, jud. Suceava, Premiul III, acordat de C. C. al U.T.C. ; *Muscă Ștefania* — Liceul „V. Alecsandri” Bacău, jud. Bacău, Premiul III, acordat de C. C. al U.T.C. ; *Prioteasa Raluca* — Liceul de filologie-istorie București, Premiul III, acordat de Inspectoratul școlar al jud. Alba ; *Antal Steluța* — Liceul de matematică-fizică Roman, jud. Neamț, Premiul III, acordat de Biblioteca centrală universitară București ; *Stanciu Gherghina* — Liceul sanitar Alexandria, jud. Teleorman, Premiul III, acordat de Biblioteca centrală universitară București ; *Tronea Lavinia* — Liceul pedagogic Drobeta, Turnu-Severin, jud. Mehedinți, Premiul III acordat de Inspectoratul școlar al județului Alba ; *Dingher Șerban* — Liceul matematică-fizică „D. Cantemir” București, Premiul III, acordat de Societatea de Științe istorice.

MENTIUNI: *Voic Mihai Dan*—Liceul „Horia, Cloșca și Crișan” Alba Iulia; *Bugeanu Georgeta*—Liceul Industrial nr. 1 Giurgiu; *Dugheanu Natalia* — Liceul de matematică Turnu Măgurele; *Opreșcu Tudor* — Liceul „D. Cantemir”, București; *Ciobanu Elena* — Liceul „Calistrat Hogaș”, Piatra Neamț; *Pasc Constantin* — Liceul Ind. Tg. Mureș; *Barany Mihai* — Liceul Ind. Arad; *Batalu Ioana* — Liceul sanitar Alexandria; *Felea Alexandru* — Liceul pedagogic Galați; *Epure Marius* — Liceul „Mihai Viteazul” Alba Iulia; *Jigău Mariana* — Liceul nr. 2 „V. Alecsandri”, Bacău; *Luiz Otília* — Liceul de matematică-fizică Găiești; *Iscru Abinuța* — Liceul nr. 1 „T. Maiorescu”, Giurgiu; *Lupu Roxana* — Liceul sanitar Iași.

CLASA A XII-a: *Suba Adriana*—Liceul pedagogic Timișoara, jud. Timiș, Premiul I al Ministerului Educației și Învățămîntului și Premiul special al Societății de științe istorice; *Antonescu George* — Liceul industrial nr. 4 Tulcea, Premiul I acordat de C. C. al U.T.C.; *Radu Cristina* — Liceul „Horea, Cloșca și Crișan” Alba Iulia, jud. Alba, Premiul I acordat de Institutul de istorie „N. Iorga”; *Dumitrescu Gabriela* — Liceul industrial nr. 2 Ocna Mureș, jud. Alba, Premiul II al Ministerului Educației și Învățămîntului; *Cazan Ilcana* — Liceul „Matei Basarab” București, Premiul II acordat de Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”; *Popescu Silviu* — Liceul „Frații Buzzești” Craiova, jud. Dolj, Premiul III al Ministerului Educației și Învățămîntului; *Negru Petre* — Liceul pedagogic Cimpulung Muscel, jud. Argeș, Premiul III acordat de Editura „Albatros”; *Chivu Dafina* — Liceul pedagogic Constanța, jud. Constanța, Premiul III, acordat de Editura „Cartea Românească”; *Stingă Emilia* — Liceul Industrial Lugoj, jud. Timiș, Premiul III acordat de Inspectoratul școlar al județului Alba; *Borca Ionela* — Liceul pedagogic Timișoara, jud. Timiș, Premiul III acordat de Muzeul de istorie a P.C.R.; *Dobirneanu Constantin* — Liceul „Al. I. Cuza” Iași, jud. Iași, Premiul III acordat de revista „Magazin istoric”; *Duruș Liviu* — Liceul industrial Lugoj, jud. Timiș, Premiul III, acordat de C. C. al U.T.C.; *Sasu Dănuș* — Liceul de filologie istorie Timișoara, jud. Timiș, Premiul III, acordat de Editura „Dacia”; *Soare Aurel* — Liceul „Aurel Vlaicu” Breaza, jud. Prahova, Premiul III acordat de C. C. al U.T.C.; *Constantin Doișița* — Liceul „B. P. Hasdeu” Buzău, jud. Buzău, Premiul III acordat de Editura științifică; *Cora Marcela* — Liceul pedagogic Oradea, jud. Bihor, Premiul III, acordat de Inspectoratul școlar al județului Alba; *Cruceanu Viorel* — Liceul „G. Bacovia” Bacău, jud. Bacău, Premiul III, acordat de Revista muzeelor; *Csuka Roswita* — Liceul pedagogic Timișoara, jud. Timiș, Premiul III, acordat de C. C. al U.T.C.

MENTIUNI: *Soporan Elvira* — Liceul pedagogic Baia Mare; *Popa Daniela* — Liceul „B. P. Hasdeu”, Buzău; *Dragotă Emilian* — Liceul matematică-fizică Baia Mare; *Pamfil Elena* — Liceul pedagogic Birlad; *Popescu Georgiana*—Liceul „C.A. Rosetti”, București; *Popescu Emilian*—Liceul economic Craiova; *Anghel Constantin* — Liceul Industrial Plenița; *Chiper Steluța*—Liceul Industrial de chimie nr. 5 București; *Savin Dan Aurel* — Liceul „Ioan Slavici” Arad; *David Mircea* — Liceul de filologie-istorie Abrud.

CLASA A XIII-a — licee pedagogice, *Macovei Samflora* — Liceul pedagogic Abrud, județul Alba, Premiul I al Ministerului Educației și Învățămîntului; *Tudorache Georgeta* — Liceul pedagogic Slobozia, jud. Ialomița, Premiul II al Ministerului Educației și Învățămîntului; *Dinu Mariana* — Liceul pedagogic Rîmnicu Vilcea, jud. Vilcea, Premiul II acordat de C.C. al U.T.C.; *Pavel Vasile* — Liceul pedagogic Bacău, jud. Bacău, Premiul III al Ministerului Educației și Învățămîntului; *Sovar Constanța* — Liceul pedagogic Turnu Măgurele, jud. Teleorman, Premiul III, acordat de C. C. al U.T.C.; *Neagu Doina* — Liceul pedagogic Birlad, jud. Vaslui, Premiul III acordat de C. C. al U.T.C.; *Postole Georgeta* — Liceul pedagogic Slobozia, jud. Ialomița, Premiul III acordat de Societatea de Științe Istoric; *Sanda Dorina* — Liceul pedagogic Tg. Jiu, județul Gorj, Premiul III, acordat de Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”; *Cornea Maria* — Liceul pedagogic Sighetul Marmatei, jud. Maramureș, Premiul III acordat de Editura Didactică și Pedagogică; *Cernea Stela* — Liceul pedagogic Brăila, Premiul III, acordat de Inspectoratul școlar al județului Alba; *Moise Viorica* — Liceul pedagogic Slobozia, jud. Ialomița, Premiul III, acordat de Inspectoratul școlar al județului Alba.

MENTIUNI: *Bucur Jenica* — Liceul pedagogic Birlad; *Ciobanu Tereza* — Liceul pedagogic Slobozia; *Vlădescu Floriana* — Liceul pedagogic Rm. Vilcea.

La închiderea Olimpiadei de la Alba Iulia, organizatorii au distribuit tuturor participanților revista „Alba Iulia — omagiu Unirii” în care sînt înmănunchate principalele materiale ale Olimpiadei și multiple impresii ale celor prezenți în zilele acestei primăveri însoțite în reședința județului Alba pentru a lua parte la faza finală a Olimpiadei naționale de istorie

Georgehe I. Ioniță

SESIUNEA ȘTIINȚIFICĂ DE LA SOFIA CONSACRATĂ SĂRBĂTORIRII A 100 DE ANI DE LA ELIBERAREA BULGARIEI DE SUB JUGUL OTOMAN

Între 28 februarie — 2 martie a. c. s-a ținut la Sofia, în organizarea Academiei bulgare de științe, o sesiune științifică dedicată centenarului eliberării Bulgariei de sub jugul otoman. La lucrări a participat și o delegație constituită de Academia de științe sociale și politice a R. S. României compusă din: Ion Frunzetti, președintele Secției a VIII-a de teoria și istoria artei și literaturii, Nichita Adăniloie și Paul Oprescu din Institutul de istorie „N. Iorga”, col. Constantin Căzănișteanu și col. Vasile Alexandrescu de la Centrul de studii și cercetări de istorie și teorie militară.

Ședința festivă de deschidere s-a ținut în sala „Bulgaria” fiind prezidată de acad. Anghel Baleschi, președintele Academiei bulgare. Din prezidiul adunării a făcut parte și prof. I. Frunzetti, șeful delegației române. Au prezentat comunicări în această ședință: acad. D. Kosev (*Caracterul și semnificația războiului ruso-turc*); acad. H. Hristov (*Rusia și statele apusene în procesul eliberării Bulgariei*); acad. Emil Gheorghiev (*Eliberarea și literatura bulgară*); prof. N. Todorov (*Războiul ruso-turc și națiunile balcanice*); general-locotenent Al. Mitev (*Arta militară rusă și războiul pentru eliberarea Bulgariei*). A urmat apoi salutul delegațiilor sovietică, română și finlandeză, ca reprezentante ale popoarelor ce și-au adus contribuția la înfăptuirea evenimentelor comemorate. Salutul delegației române a fost rostit în numele Academiei de prof. I. Frunzetti.

În după amiaza zilei de 28 februarie au început lucrările în secții: istorie, literatură și artă, istorie militară. În cadrul secției de istorie s-au prezentat 53 comunicări, iar în secția de literatură și artă 22 comunicări. Au participat la aceste secții delegații din U.R.S.S., Franța, Tunisia, Anglia, Canada, S.U.A., R.F. Germania, R.D. Germană, Turcia, Austria, Finlanda, Cehoslovacia, Polonia, Ungaria, Grecia, Algeria, Cuba. Vorbitorii au înfățișat lupta popoarelor balcanice pentru libertate și independență națională, diferite aspecte ale crizei orientale din anii 1875—1878, războiul din 1877—1878, eoul acestor evenimente în literatură și artă. Aspectele cu precădere militare s-au tratat în secția de istorie militară care și-a ținut ședințele la Casa Centrală a Armatei. Din partea delegației române s-au prezentat următoarele comunicări: Ion Frunzetti, *Epopeea națională în literatură și artă*; Paul Oprescu, *Politica externă a României și preliminariile diplomatice ale războiului din 1877—1878*; Nichita Adăniloie, *Lupta maselor populare din România pentru independența națională*; Constantin Căzănișteanu, *Tradiții de lupta comuna ale popoarelor români și bulgar pentru libertate și independență națională*; Vasile Alexandrescu, *Contribuția poporului român la războiul din 1877—1878*.

În ceea ce privește rolul și contribuția României la evenimentele ce au dus la eliberarea Bulgariei, gazdele au prezentat trei interesante comunicări: Nikola Jeev, *Emigrația bulgară din România și războiul de eliberare*; Vesselin Traikov: *România și eliberarea Bulgariei*; gl. lt. At. Russev — col. Hr. Kovacev, *Contribuția armatei române în războiul ruso-turc din 1877—1878*.

Lucrările pe secții s-au încheiat în dimineața zilei de 2 martie, iar după-amiază participanții la sesiune au fost invitați la mitingul festiv din sala „Universiada”, punct culminant al manifestărilor prilejuite de sărbătorirea celor 100 de ani de la eliberarea Bulgariei. Sesiunea s-a încheiat cu vizitarea recent inaugurată „Panorama bătăliei de la Plevna”.

În tot timpul prezenței lor delegații străine s-au bucurat de atenția plină de cordialitate a gazdelor. Conducerea supremă a statului vecin a ținut să sublinieze importanța evenimentului, acordând participanților medalia „Centenarul Eliberării Bulgariei”.

Paul Oprescu

SESIUNEA ANUALĂ A ASOCIAȚIEI PENTRU ISTORIE MEDIEVALĂ DIN R.F. GERMANIA

Între 14—17 martie 1978 s-au desfășurat lucrările sesiunii de primăvară a Asociației pentru istorie medievală pe insula Reichenau (Bodensee, R. F. Germania).

Începuturile acestei asociații se situează în anii 1950/51. Ea are sediul în orașul Konstanz și ține anual două sesiuni (toamna și primăvara) consacrate unei teme majore din istoria medievală a Europei; locul de desfășurare a lucrărilor este insula mai sus menționată, celebră prin lăcașurile ei carolingiene și ottoniene cu remarcabile realizări cultural-artistice și arhitectonice.

După ce în toamna anului 1977 s-au dezbătut referatele consacrate primei părți a temei generale *Ordinile cavaleresti în evul mediu*, anume începuturile acestor ordine și rolul lor în perioada cruciadelor, între 14—17 martie 1978 s-au prezentat și discutat comunicările care și-au îndreptat atenția asupra problematicei ordinelor cavaleresti în perioada de după cruciade.

Conform tradiției, sesiunea a fost inaugurată cu un referat de o specialitate foarte restrinsă care nu a fost urmat de discuții (Jean Schelstraete, *Comandamentul Templierilor din Coulommiers*). Referatul acesta, însuflețit de un lăudabil patriotism local, s-a axat îndeosebi asupra eforturilor depuse de tineretul din Coulommiers pentru salvagardarea acestui așezământ — modest dealtfel — al templierilor din acest orașel din centrul Franței.

Lucrările propriu-zise au început cu o densă comunicare a unuia din cei mai competenți specialiști ai temei centrale: Joshua Prawer (Ierusalim), *Ordinile militare și politica de cruciadă în cea de-a doua jumătate a veacului al XIII-lea*. Oratorul a reținut atenția îndeosebi prin subtilele asociații realizate între decăderea și metamorfozele ordinelor cavaleresti pe de o parte, și între devalorizarea și scăderea interesului pentru ideea de cruciadă, pe de altă parte.

După căderea cetății Akkon, ordinele cavaleresti s-au europeanizat într-un fel, ele hălăduind în Europa unde își strămută și vechile rivalități orientale. În noile condiții, ordinele s-au confruntat cu realități noi, în fața cărora au trebuit să-și justifice și să-și legitimeze existența și pretențiile. S-a ajuns astfel ca unele ordine să se adapteze nesperat de operativ și să-și metamorfozeze rațiunea existenței lor, pe cind altele s-au cramponat de idealuri depășite, semnindu-și astfel propria sentință de piere.

Pe aceleași coordonate s-a înscris și referatul lui Anthony Luttrell (Malta), *Ospitalierii din Rhodos: Perspective, probleme și posibilități*. Ospitalierii (foștii ioașiți) și-au salvat oarecum reputația și justificarea datorită adaptării lor la noile condiții istorice, ideea și datoria de cruciadă fiind preschimbate de acest ordin în lupta antiotomană. Vorbitorul a făcut o impresie deosebit de profundă prin relevante date cantitative privind compoziția etnică și socială a ordinului ca și prin reliefaarea dinamicii financiare a acestui ordin.

Au urmat două comunicări de interes mai restrins, dar deosebit de bogate în concluzii generale valabile: Jean Richard (Dijon), *Templierii și ioașiții în provincia Bourgogne* și Zenon Nowak (Toruń) *Milites Christi de Prussia: Poziția ordinului de Dobrin în cadrul cruciadelor împotriva prusacilor*.

Cea mai întinsă comunicare a fost prezentată de Marie Luise Bulst-Thiele (Heidelberg), *Procesul templierilor*. Chiar dacă referatul s-a axat îndeosebi asupra unei istorii evenimentiale, autoarea a reușit în final să degaje citeva concluzii surprinzătoare privitor la semnificația acestui proces public și de dimensiuni neobișnuite. În lumina acestora, nu setea de ciștig și înăvuiere a regelui Filip cel Frumos a declanșat procesul, ordinul templierilor nefiind atit de bogat cum s-a bănuțit pînă acum, el fiind împotriviț destul de încercat de datorii. În plus, averea imobilă a ordinului a fost trecută pe seama ioașiților. Procesul a fost declanșat de regele Franței în dorința sa de a-și salva imaginea atit de umbrită de fapta de la Anagni (omorirea lui Bonifaciu al VIII-lea); dorința sa de a se impune pe scara ierarhică a ordinului s-a lovit de opoziția conducerii templierilor. Consilierii regali s-au folosit de acest proces ca mijloc de diversivne, ei fiind preocupati să îndrepte nemulțumirea generală a maselor populare asupra ordinului și să salveze astfel politica de centralizare a regalității, amenințată de către aspiririle excesive ale maselor populare și de nemulțumirile declanșate de acestea.

Trei comunicări de înaltă ținută științifică au fost prezentate cu mare profesionalitate de specialiști polonezi în istoria Ordinului Teutonic: Karol Górski (Toruń) *Importanța preoșilor în cadrul Ordinului Teutonic*, Henryk Samsonowicz (Varșovia), *Ordinul Teutonic și Hansa*, Marian Biskup (Toruń), *Sfârșitul statului Ordinului Teutonic*.

Poate cele mai vii discuții le-a declanșat comunicarea profesorului Harald Zimmermann (Saarbrücken), *Ordinul Teutonic în Transilvania*, în vederea discutării căreia subsemnatul a fost invitat să participe la această sesiune.

După o prezentare succintă a celor mai semnificative momente din trecerea meteorică a Ordinului Teutonic prin meleagurile țării noastre, vorbitorul a reliefat importanța acestui episod pentru istoria Ordinului Teutonic în general, pentru ca apoi să-și îndrepte atenția asupra documentelor papale, în lumina cărora se lasă reconstituită această ședere în Țara Birsei, dar care au și generat atitea controverse și discuții în jurul acestei probleme mergînd pînă la negarea acestei prezențe „teutonice” în Transilvania. Ca eminent specialist al diplomatiei papale și al limbajului documentelor emise de curia papală, profesorul Harald Zimmermann a supus cu multă acribie formulările și afirmările din documentele vremii unei analize amănunțite, el reușind astfel nu de puține ori să releve atitea confuzii și afirmări greșite emise de o insuficientă cunoaștere a terminologiei documentelor. Neclaritatea lor a fost exploatată dealtfel de înșși contemporanii, atit de regele Andrei al II-lea cit și de către Ordinul însuși sau de către papalitate.

În intervenția noastră am stăruit îndeosebi asupra aspectului românesc al șederii teuto- nilor pe meleagurile birsene, atrăgînd totodată atenția asupra însemnătății acelor documente,

care se referă la eforturile depuse de papalitate în vederea revocării expulzării și a reinstalării ordinului în Țara Birsei; numărul acestor documente l-am sporit cu două, rămase necunoscute pînă astăzi. Am încercat de asemenea o explicație a genezei conflictului dintre Ordinul Teutonic și regalitatea maghiară pornind de la statutul juridic al teritoriilor cucerite dincolo de Carpați și care vizau o deschidere a accesului către Dunărea inferioară și Marea Neagră.

Experiența Ordinului făcută cu prilejul șederii în Țara Birsei a fost utilizată în faimoasa bulă de la Rimini (1226) unde Ordinul s-a îngrijit mai bine ca formulările documentului de concesiune să fie cât mai clare, așa cum aceeași experiență a fost folosită de regalitatea maghiară două decenii mai târziu, cînd Bela al IV-lea a conferit Banatul Severinului și Oltenia Ordinului Ioaniților; în cunoscuta diplomă a ioaniților (2 iunie 1247) regalitatea maghiară este vizibil preocupată să prevină o încălcare a intenției ei cînd s-a decis să cheme acest ordin ca apărător al granițelor împotriva tătarilor. Faptul că se interzic tocmai atragerea de coloniști din Transilvania precum și obligativitatea prestării unui jurămint de fidelitate de către magistrul ordinului ar putea fi un indiciu asupra direcției unde ar trebui căutată geneza conflictului dintre Ordinul Teutonic și regalitatea maghiară.

În ședința de închidere a sesiunii, K. Elm (Berlinul Occidental) a prezentat un referat-sinteză asupra principalelor rezultate ale comunicărilor rostite la această întrunire, atrăgînd atenția îndeosebi asupra numeroaselor probleme neelucidate pînă acum. Discuțiile care au urinat au dovedit, de altfel, că cercetarea atîtor probleme ale categoriei istorice a *ordinului cavaleresc* mai are aspecte, deosebit de complexe, de rezolvat.

Întreaga sesiune s-a desfășurat într-o atmosferă cordială, contribuind astfel la statornicirea unor relații de respect și înțelegere internațională între concepții și școli istoriografice deosebite.

Adolf Armbruster

CĂLĂTORIE DE STUDII ÎN MAREA BRITANIE

În perioada 7 decembrie 1977 — 4 martie 1978 am efectuat un stagiu de documentare științifică în Marea Britanie, beneficiînd de o bursă în cadrul acordului cultural încheiat între Academia de Științe Sociale și Politice a R. S. României și British Academy.

Activitatea mea a fost orientată, conform programului de cercetare aprobat de conducerea Academiei, în trei direcții principale și anume:

— Studiarea posibilităților de aplicare a analizei componentelor principale și a analizei factoriale, legată de tema de plan pe 1978.

— Metode ale statisticii matematice utilizate în arheologie, în scopul expunerii lor studenților anului II al Facultății de Istorie, viitori arheologi, care au urmat anul trecut un curs introductiv de statistică cu exemplificări din domeniul istoriei.

— Posibilități de elaborare a unui limbaj de programare special pentru științele sociale, ușor de minuit de către cercetători cu cunoștințe minime în domeniul programării.

a) Tema de plan pe 1978 prevede studierea datelor legate de Răscoala din 1907.

Numărul mare de variabile și anume 130, reprezentînd indicatori economici, sociali culturali, geografici, demografici ai perioadei studiate impune pe lîngă analiza coeficienților de corelație și o restrîngere a numărului de variabile, astfel încît indicatorii rămași să fie tocmai cei care explică varianta datelor inițiale. Se pune problema aplicării metodei analizei componentelor principale sau a analizei factoriale. Metoda de prelucrare trebuie aleasă în funcție de caracteristicile datelor existente și anume ținînd seama de faptul că legea de distribuție a variabilelor de care dispunem nu este normală. Ca prim pas în alegerea metodei am studiat, în bibliotecile de la University College, University of London, London School of Economics și Royal Statistical Society, lucrările de statistică multivariată care prezintă fundamentele matematice ale celor două metode menționate mai sus.

În urma cercetării bibliografice, am ales ca metodă de lucru metoda analizei componentelor principale, care este generală, nu presupune îndeplinirea unor condiții speciale din partea datelor inițiale și nu cere testarea de ipoteze. Metoda constă în transformarea mulțimii de variabile supuse analizei într-o mulțime de noi variabile necorelate, combinații liniare de cele inițiale, ordonate descrescător după varianță. Aceste noi variabile sînt componentele principale și ideea de bază a procedurii este aceea că primele cîteva componente explică un procent ridicat din întreaga variabilitate a datelor originale. Se pot deci păstra numai aceste prime componente, renunțîndu-se la celelalte și obținîndu-se în felul acesta o reducere a numărului de variabile.

Am discutat posibilitatea aplicării acestei metode la datele referitoare la Răscoala din 1907 cu cercetătoarea Margaret Jefferey de la London School of Economics, care a folosit-o pentru prelucrarea de date geografice, precum și cu Sir Maurice Kendall, directorul Institutului Internațional de Statistică și autorul a numeroase lucrări de prestigiu în domeniul statisticii, dintre care menționez tratatul *The Advanced Theory of Statistics*. În cadrul acestei discuții am prezentat problema generală, precum și particularitățile datelor de care dispunem. În urma cercetării efectuate și a discuțiilor purtate, precum și ținând seama de caracteristicile datelor disponibile, pentru o aplicare eficientă a metodei analizei componentelor principale, au reușit ca necesare următoarele :

— Reducerea numărului inițial de variabile de la 130 la cel mult 38.

— Desenarea cu ajutorul calculatorului a curbei de distribuție a variabilelor și eliminarea în primul rînd a acelor variabile a căror curbă diferă esențial de cea a majorității.

— Aplicarea metodei analizei componentelor principale pornind întil de la matricea coeficienților de corelație liniară, apoi utilizînd coeficienții de corelație a rangurilor și compararea rezultatelor.

Pașul următor l-a constituit elaborarea programului de analiză a componentelor principale, pe baza fundamentelor matematice prezentate mai sus.

b) O a doua problemă de care m-am ocupat a fost aceea a studierii unor metode statistice cu aplicabilitate în arheologie, în scopul prezentării lor studenților Facultății de Istorie, anul II. În cadrul cursului facultativ „Metode moderne în cercetarea istorică” le-am prezentat, în anul 1977, noțiuni de statistică descriptivă, analiza corelației și a regresiei, cu exemplificări din domeniul istoriei.

Am luat legătura cu Institutul de Arheologie al Universității din Londra unde am avut o primă întilnire cu prof. Evans, directorul Institutului, prof. F. R. Hodson, unul dintre primii arheologi preocupați de aplicarea metodelor matematice și de folosirea calculatorului și cu matematicianul Institutului, Jan Graham. Biblioteca Institutului de Arheologie este dotată cu o secție care cuprinde lucrări de bază în domeniul statisticii teoretice și al metodelor statistice matematice aplicate, Institutul fiind legat direct printr-un terminal cu Centrul de Calcul al Universității din Londra.

Studenții secției de arheologie urmează un curs obligatoriu de metode ale statisticii matematice și elemente de programare.

În urma discuțiilor pe care le-am purtat cu prof. F. R. Hodson și cu matematicianul Jan Graham și pe baza materialelor pe care le-am consultat, am stabilit un plan de curs care să ofere metodele fundamentale pentru utilizarea statisticii matematice și a calculatorului în arheologie :

— Teoria probabilității și inferență statistică.

— Metode de analiză a datelor arheologice : cuantificare, măsuri ale similarității și corelației ; clasificare automată ; metode de analiză multivariată ; exemple.

— Folosirea calculatorului : seriere automată ; modele matematice și simulare cu ajutorul calculatorului ; crearea de baze arheologice.

— Rolul matematicii și al calculatorului în arheologie.

c) Cea de-a treia problemă de care m-am ocupat este aceea a posibilității elaborării unui limbaj de programare destinat științelor sociale și care să poată fi folosit de istorici, arheologi, sociologi, deci de către nematematicieni. În acest scop, în biblioteca de la Birkbeck College, am studiat lucrări din domeniul limbajelor formale și am urmărit publicațiile periodice „Journal of the A.C.M.” și „Communication of the A.C.M.”, pe perioada 1973—1977.

La Cambridge am avut o întilnire cu prof. D. G. Kendall de la Statistical Laboratory, University of Cambridge, care se ocupă cu problemele statisticii aplicate, el fiind unul din redactorii volumului *Mathematics in the Archaeological and Historical Sciences*, volum care cuprinde lucrările Conferinței anglo-române de la Mamaia, 1970.

Acest stagiu de documentare științifică efectuat în Marea Britanie a fost deosebit de util. El mi-a demonstrat interesul mare care se acordă în această țară folosirii metodelor matematice în cercetarea modernă a fenomenelor din domeniul istoriei. Consider că și în țara noastră se impune stimularea interesului studenților și cercetătorilor în domeniul istoriei pentru utilizarea metodelor matematice și a calculatorului.

Irina Gavrilă

GHEORGHE CRISTEA, *Contribuții la istoria problemei agrare în România. Învoielile agricole (1866—1882). Legislație și aplicare*, Edit. Academiei R.S.R., București, 1977, 196 p.

În urma reformei agrare de la 1864, moșierinca a rămas stăpîna celei mai mari părți a suprafețelor de pămînt cultivabil, a islazurilor, fînetelor și pădurilor. Dar, atît moșierii, cit și arendașii nu dispuneau de un inventar agricol numeros și modern și nici de sumele de bani necesare exploatării cu muncă salariată a pămîntului, de pe urma căruia vroiau să se îmbogățească cit mai mult și cit mai rapid. Pe de altă parte, reforma nu a rezolvat problema agrară. Un însemnat număr de țărani aveau nevoie de noi suprafețe de pămînt pentru a asigura existența familiilor, pămînt care, în condițiile date, nu putea fi primit decît de la moșieri și arendași. În acea perioadă, o cumplită secetă a bîntuit satele punînd pe muncitorii ogoarelor în imposibilitatea de a ieși pe cont propriu din această situație. Întrucît aveau nevoie de alimente sau bani pentru subsistență, și pentru că statul nu le-a venit în ajutor, sătenii au fost obligați să se adreseze tot moșierilor și arendașilor. Deoarece și aceștia aveau nevoie de forța de muncă a țărănilor, dar la prețuri minime, le-au acordat cele solicitate, în schimb au cerut din partea statului un sprijin direct în relațiile lor cu sătenii concretizat în legea pentru tocmeli agricole și pentru executarea lor din 1866.

Aceasta a pus bazele unui nou regim de esență capitalistă, specific relațiilor agrare din România, care a supraviețuit, desigur, cu modificări mai mult sau mai puțin importante, uneori în forme voalate, pînă la mijlocul secolului XX.

Cartea lui Gheorghe Cristea, care este dedicată unui răstimp mai scurt (1866—1882), are meritul deosebit că, punînd accentul pe legislația de început a învoielilor agricole, ne face să înțelegem conținutul și mecanismul aplicării acestei legislații și a prevederilor contractelor de tocmeli agricole și în deceniile următoare. Un alt merit de mare însemnătate al autorului, caracteristic cercetătorului asiduu și pasionat, este acela că a căutat, a depistat și a selectat cu migală, cu pricepere dar și cu entuziasm date, informații și știri noi din arhive, cel mai important izvor al istoriei

noastre în toate domeniile. Folosind un imens și variat material documentar din arhive, autorul a reușit să releve veridic istoricul legislației agrare de după reforma de la 1864, să aprofundeze și să evoce aspecte noi ale problemei și să exprime într-o lumină nouă adevăratul conținut de clasă al relațiilor dintre exploatați și exploatați, să expună clar, convingător consecințele în societatea românească a acestor relații.

Există o mulțime de studii, articole și lucrări, care, direct sau tangențial, se referă și la tema care face obiectul strădaniei lui Gheorghe Cristea. Pînă acum însă, istoriografia noastră nu dispunea de o lucrare prezentată într-o asemenea manieră ca cea de față.

Cartea cuprinde o introducere, șase capitole, concluzii și un rezumat în limba franceză. În introducere, autorul evidențiază semnificația problemei și se ocupă pe larg, și în mod critic, fără să ignore autori și lucrări, subliniind contribuțiile acestora, începînd cu cel din epocă și pînă în zilele noastre, la cunoașterea legislației, aplicarea și urmările acesteia în cadrul învoielilor agricole.

În capitolul I, intitulat: *Reforma agrară din 1864 și problema învoielilor agricole*, autorul analizează competent relațiile din agricultură din deceniile anterioare, dînd ample explicații asupra conținutului învoielilor agricole de esență capitalistă, legiferate, în principal de Regulamentul organic și de legiuirile agrare din 1851. O mare importanță pentru statutul juridic al țăranimii clăcașe a avut-o reforma agrară de la 1864. „O eră de noi raporturi între marele exploatare de moșie și lucrătorul de pămînt s-a inaugurat prin reforma agrară din 1864; poziția economică a fostului clăcaș a fost modificată, vechile relații dintre acesta și proprietar nu puteau fi cu totul rupte, au intrat însă într-o altă fază” (p. 23). Într-adevăr, prin legea rurală săteanul a devenit proprietar, liber din punctul de vedere juridic, avînd stăpînire deplină asupra pămîntului pe care l-a primit. S-au desființat relațiile de esență feudală în agricultură, persistînd însă multă

vreme în relațiile agrare practici folosite în vechea orînduire. Cu toate limitele reformei agrare de la 1864, aceasta a avut o importanță deosebită nu numai în viața truzitorilor ogoarelor dar și pentru dezvoltarea relațiilor capitaliste din România, contribuind în bună măsură la edificarea noii orînduiri, or, autorul surprinde și analizează toate aceste implicații de mare semnificație pentru evoluția societății românești în deceniile următoare.

În capitolul următor Gh. Cristea insistă asupra unei chestiuni pe care cercetătorii care s-au ocupat de problema agrar-țărănească din țara noastră au tratat-o insuficient. Această problemă, care are o importanță aparte în cadrul relațiilor agrare se referă la specificul ce s-a creat în raporturile dintre moșieri și țărani în perioada imediat următoare după reforma agrară, la interesele exploataților pentru legiferarea noii situații, precum și la inițiativele cercurilor conducătoare pentru lămurirea acestor relații, consemnate într-o serie de anteproiecte ale primei legi de tocmeli agricole.

Capitolul al III-lea, cel mai vast, cum era și firesc, este dedicat primei legi de tocmeli agricole adoptată în 1866. Încă în 1865, în timpul lui Alexandru Ioan Cuza, s-a elaborat un proiect de lege pentru tocmeli agricole și pentru executarea lor. În expunerile de motive la acest proiect se constată că elaborarea lui a fost influențată de intervenția exploataților de a avea un instrument prin mijlocirea căruia autoritățile să aibă dreptul de a obliga pe săteni să îndeplinească muncile pe pământurile lor. Din rațiuni politice, proiectul nu a fost legiferat în timpul domniei lui Cuza. Reprezentantii moșierimii avînd și concursul burgheziei, profitînd de înlăturarea unuia dintre cei mai hotărîți sprijinitori ai țărănilor, au votat, în martie 1866, legea pentru tocmeli agricole și pentru executarea lor. În cadrul tocmelilor agricole cu sătenii, moșierii și arendașii realizau o producție care le asigura îmbogățirea și aveau la dispoziție un mijloc pentru exercitarea dominației lor economice asupra muncitorilor agricoli. Urmările tocmelilor agricole, care mascau prin „invoieli” exploatarea în agricultură, au fost extrem de dureroasă pentru țărăni, contribuind la ruinarea a numeroase gospodării rurale. Gheorghe Cristea, folosind un bogat material informativ, în bună parte din arhive, se ocupă de condițiile social-politice în care a fost votată legea de tocmeli agricole, relevă caracteristicile acestei legi, abuzurile moșierilor și arendașilor, sprijiniți de autorități la încheierea de contracte de tocmeli agricole între moșieri și arendași pe de o parte și țărani pe de alta, subliniază formele de împotrîvire ale truzitorilor ogoarelor în fața exploataților. Subliniem aprecierile și conculiile formulate de autor, în acest capi-

tol, multe dintre ele avînd un conținut nou, original.

Nemulțumiți de prevederile privind constrîngerea țărănimii cuprinse în legea din 1866, moșierii și arendașii au încercat noi mijloace de exploatare a țărănimii. În 1872, cînd la guvern se aflau conservatorii în frunte cu Lascăr Catargiu, mare proprietar de pămînt, moșierimea a reușit, cu prilejul modificării legii invoiellor agricole, să introducă articolul 13, care conținea stipulația privind execuția silită cu ajutorul forței armate, a țărănilor care erau nevoiți să accepte contractele de invoieli agricole. În capitolul al IV-lea, Gheorghe Cristea evidențiază la început, condițiile în care, în 1872 a fost modificată legea tocmelilor agricole, insistînd asupra consecințelor pe care aceasta a avut-o asupra vieții sătenilor. „Fără să producă o schimbare radicală în starea de lucruri existentă, articolul 13 al legii din martie 1872 reinvie, fățiș metode din vechile timpuri, execuția brutală cu forța armată va avea de acum înainte acoperire legală completă, iar practica administrativă o va folosi ca pe cel mai eficient mijloc de teroare împotriva țărănimii” (p. 109). În continuare, autorul zăbovește asupra abuzurilor moșierilor și arendașilor împotriva țărănilor în cadrul tocmelilor agricole, a ingerințelor autorităților care îi sprijineau pe exploatați, precum și asupra curajului, a potențialului revoluționar al muncitorilor de pămînt pentru drepturi sociale și o viață mai bună.

Datorită a numeroase nemulțumiri și agitații țărănești, una din principalele cauze ale acestora fiind stipulațiile contractelor de invoieli agricole, precum și a creșterii curajului de luptă al truzitorilor ogoarelor ca urmare a contribuției lor la dobîndirea independenței de stat a României, în 1882 s-a inițiat o nouă modificare a legii de tocmeli agricole, cel mai înfocat luptător pentru îmbunătățirea situației țărănimii fiind șeful grupării liberal-radicală, C. A. Rosetti. Inițiativele acestuia, puternicele acțiuni întreprinse de moșierime împotriva unor modificări a prevederilor legii tocmelilor agricole în favoarea țărănimii, conținutul acestor modificări, sint expuse de autor în capitolul al V-lea. Legea tocmelilor agricole din 1882 a însemnat „un evident progres față de legile anterioare. Dar, deși aducea o serie de îmbunătățiri pentru soarta țărănilor, ea încă menținea contractele de invoieli agricole sub regimul execuției excepționale” (p. 170). În finalul capitolului, este relevată modificarea legii tocmelilor agricole efectuată în 1893 explicată de autor, pe bună dreptate, mai ales ca urmare a amplei ridicări țărănești din 1888.

În ultimul capitol, autorul prezintă o gamă largă de statistici, precum și aprecieri interesante privind evoluția agriculturii din țara

noastră în primele decenii după aplicarea legii tocmelilor agricole din 1866.

Rod al unei strădanii de mai mulți ani și al unei cercetări și depistări a numeroase date și mărturii inedite, a folosirii cu pricepere a celor mai semnificative informații, cartea lui

Gheorghe Cristea conține aprecieri și concluzii noi, originale, de valoare istorică, constituind o remarcabilă contribuție la cunoașterea problemei agrar-țărănești din țara noastră.

Constantin Corbu

NICOLAE CIACHIR, *Războiul pentru independența României în contextul european (1875—1878)*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1977, 341 p. + 8 pl.

Între numeroasele culegeri de documente, monografii, studii și articole privind multiple aspecte economice, sociale, militare, politice și diplomatice din perioada războiului pentru independența României, apărute cu prilejul sărbătoririi împlinirii unui secol de la acest eveniment decisiv în istoria ulterioară a României, cartea lui N. Ciachir ocupă în loc aparte, atât prin subiectul propus cât și prin modul de tratare și mijloacele folosite.

Autorul abordează prezentarea războiului nostru pentru independență ca rezultat al interferenței dintre dorința și eforturile României pentru îndepărtarea suzeranizării otomane și atitudinea celorlalte țări și popoare europene față de această năzuință legitimă a poporului român. De aceea, în motivarea diferitelor interese care intră în jocul diplomatic și în modul cum fiecare stat încearcă să-și apere și să realizeze aceste interese apar circumstanțe noi, surprinzătoare, care fac din jocul relațiilor diplomatice un păienjenis de fapte și de acțiuni în care un neavizat foarte greu se poate descurca. Pentru a asigura o justă orientare și o înțelegere deplină a întregului joc diplomatic ce s-a desfășurat în anii 1875—1878, se cerea din partea lui N. Ciachir îndeplinirea unor condiții în lipsa cărora lucrarea ar fi devenit greu abordabilă chiar și specialiștilor.

Se cerea în primul rând o cunoaștere în suprafață și în adâncime a întregii epoci care face obiectul lucrării, sub diferitele ei aspecte social-economice, militare și politico-diplomatice. Autorul, prin numeroasele sale lucrări pe care le-a publicat în decursul anilor, privind felurite domenii de activitate umană ale perioadei, și la care face adesea referire, se arată un bun cunoscător al acestor evenimente.

Era necesar de asemenea să se asigure o lărgire a bazei documentare și bibliografice care să permită o mai amplă abordare a subiectului. N. Ciachir, bun cunoscător al limbilor balcanice, și în special al limbilor bulgară și sârbă în care are publicate articole referitoare la evenimentele de care se ocupă, amplifică mult cimpul de investigare și pune la dispoziția istoriografiei românești punctele de vedere

ale istoriografiei popoarelor balcanice care extind baza documentară și aduc în circuitul istoriografiei noastre date și interpretări care întregesc imaginea pe care o aveam până acum asupra acestei perioade și înlesnesc înțelegerea mai profundă a evenimentelor. Și pînă la această lucrare au existat în istoriografia românească încercări competente și izbutite de a stabili locul și ponderea popoarelor balcanice în cadrul crizei orientale din 1875—1878, dar nici una dintre ele nu a făcut referiri simultane la toate aceste popoare, bulgar, sîrb, grec, albanez, muntenegrean și, mai ales, nici una nu s-a sprijinit pe o informație atât de bogată, provenind de la înseși aceste popoare, și nu a prezentat atât de amplu și clar punctul de vedere al istoriografilor balcanici. Aportul adus în această direcție constituie unul din meritele majore ale cărții lui N. Ciachir.

Dar autorul nu este numai un bun cunoscător al istoriei Peninsulei Balcanice. Lucrările sale de pînă acum, în special cele privind războiul pentru independența României, dovedesc competența sa recunoscută în problemele de istorie a patriei. Din interferența acestor două domenii istorice rezultă în mod necesar o mai adîncă înțelegere și o mai justă explicare a legăturilor dintre România și restul popoarelor din Balcani, în lupta lor comună pentru scuturarea jugului otoman, și o mai exactă interpretare a politicii de neutralitate a României în anii 1875—1876, privită și din punctul de vedere al legăturilor dintre țara noastră și națiunile sud-dunărene.

Tabloul nu putea fi complet decît incluzînd în el și poziția marilor puteri europene, pentru care criza orientală apărea clar că se află în ajunul unei rezolvări totale.

După secole de compromisuri și de încercare de salvare a „omului bolnav”, numai pentru a se păstra echilibrul european, marile puteri ajung la concluzia că „bolnavul” nu mai poate fi salvat și pentru fiecare dintre ele se pune problema de a-și asigura o cotă de moștenire cît mai avantajoasă, mai ales pe seama popoarelor balcanice care, în mod normal, ar fi trebuit să fie adevărații moștenitori.

Sînt prezentate în primul rînd pozițiile celor două puteri care, prin așezarea lor geografică, puteau spera la partea cea mai mare din moștenire: Imperiul țarist și Imperiul habsburgic, poziții în analizarea cărora N. Ciachir folosește numeroase documente și lucrări ale istoricografilor respective. Nu sînt neglijate nici celelalte puteri: Anglia, Germania, Franța și Italia, care și ele nădăjduiesc să beneficieze de pe urma acestei succesiuni. Atitudinea acestor puteri care, în focul evenimentelor, par a se situa pe planul doi, într-o poziție de expectativă, este în general bine știută și autorul, bun cunoscător al limbilor de largă circulație, o prezintă pe baza monografiilor îndeobște folosite dar apelînd totodată și la lucrări recent apărute.

Înțelegerea deplină a problemei impunea o prezentare a situației Imperiului otoman, omul bolnav, a cărui succesiune trebuia să satisfacă aspirațiile tuturor moștenitorilor: popoarele balcanice, marile imperii vecine și marile puteri europene.

N. Ciachir acordă o deosebită atenție situației acestui imperiu, folosind în acest scop, ca și în restul cărții, nu numai lucrări cu caracter general, ci și documente turcești și studii ale istoriografiei otomane mai vechi sau mai recente.

Consecința logică acestei bogate și vaste documentări a fost un foarte bogat bagaj de date și de fapte care, dintr-un anumit punct de vedere, constituiau un balast și o piedică. Om cu metodă și cu mare putere de analiză și de sinteză, autorul a știut să decanteze și apoi să filtreze întreg acest bagaj, pentru a ajunge la esența problemei, pe care și-a bazat întreaga carte, reușind astfel să dea istoriografiei românești o lucrare valoroasă în problema cuceririi independenței țării.

Cartea, avînd o arhitectură armonioasă și echilibrată, este împărțită în șase capitole:

În Capitolul 1, „Criza balcanică din perioada 1875—1878, punct culminant al problemei orientale din secolul al XIX-lea” (p. 7—45), este prezentată mai întîi „Scena politică europeană în ajunul redeschiderii problemei orientale (1875)”, (p. 7—14), un adevărat canevas de repere care, prezentînd principalele evenimente și pozițiile țărilor ce vor avea de jucat un rol în rezolvarea acestei crize, în ajunul izbucnirii ei, îl ajută pe cititor să pătrundă direct în mijlocul lucrurilor. De mare însemnătate pentru această înțelegere este expunerea celor șase „contradicții majore” ce se vor cere rezolvate în timpul conflictului și anume: 1. contradicțiile dintre Imperiul otoman și popoarele balcanice; 2. dintre acest imperiu și marile puteri; 3. din sinul marilor puteri; 4. din sinul popoarelor balcanice; 5. dintre marile puteri și statele din sud-estul Europei și 6. din sinul societății otomane.

Cunoașterea acestor contradicții precum și a forțelor militare ce se vor confrunta va înlesni pătrunderea esenței evenimentelor și analizarea și explicarea lor.

Punctul 2 al capitolului I, „Istoriografia problemei” cuprinde 32 de pagini dense în titluri de colecții de documente și de lucrări de specialitate (p. 14—45), în care autorul prezintă „selectiv” lucrările de referință care au stat la baza cărții sale, provenind din istoriografiile: română, a popoarelor balcanice, otomană, rusă austro-ungară și occidentală, istoriografie în care N. Ciachir apare cu numeroase lucrări în limba română și în limbi străine. Acest subcapitol ne dă măsura efortului depus de autor pentru cunoașterea evenimentelor și înțelegerea esenței lor.

Capitolul 2, cel mai întins (p. 46—119), este intitulat „România, factor activ în lupta pentru emanciparea națională a popoarelor din Balcani (pînă la 1875)” și cuprinde 6 subcapitole. În el autorul își propune și reușește să înfățișeze îndelungata luptă comună a tuturor popoarelor din Balcani împotriva jugului otoman. În primul subcapitol, „Principalele Române, gazde active ale mișcărilor de eliberare națională din Balcani”, se arată că această cooperare armată datează încă de pe vremea lui Mircea cel Bătrîn, care a sprijinit popoarele din sudul Dunării și a primit ajutorul lor în lupta comună împotriva turcilor invadatori. Istoricul acestei lupte de-a lungul secolelor este prezentat succint pînă la începutul secolului al XIX-lea cînd — odată cu apariția burgheziilor naționale ale popoarelor balcanice — ea capătă valențe noi și amploare, avînd momente de vîrf anul 1821, cu ridicarea lui Tudor Vladimirescu și a Eteriei contra stăpînirii otomane, și 1848, cînd la revoluția din Țara Românească participă și elemente sud-dunărene.

În subcapitolul 2, „Caracteristicile revoluției de la 1848 din sud-estul Europei. Bucureștii, ultimul avanpost al revoluției. Misiunea lui Bălcescu la Belgrad, Atena și Constantinopol. Idealuri și acțiuni comune ale patrioților din țările balcanice”(p. 58—72), se arată că, dacă revoluția a izbucnit și a cucerit puterea numai la București, a existat o atmosferă revoluționară și chiar și unele mișcări și la popoarele balcanice, ai căror reprezentanți mai ales bulgari, au participat la revoluția din Țara Românească. În călătoriile făcute la Belgrad, Atena și Constantinopol, N. Bălcescu s-a străduit să unească toate energiile din Balcani într-un singur front revoluționar cu românii și cu popoarele asuprite din Imperiul habsburgic, strădăniți pe care le-a continuat și în anii emigrației, după înfrîngerea revoluției.

În subcapitolul 3, „Consecințele războiului Crimeii asupra situației din sud-estul Europei. Clauzele tratatului de pace de la Paris (1856)

cu privire la sud-estul Europei. Mișcarea unionistă românească și influența ei asupra luptei de emancipare națională din Balcani” (p. 73—84), sînt expuse evenimentele care au dus la declanșarea războiului, nădejtile pe care și le-au pus popoarele din Balcani — mai ales bulgarii — în posibilitatea de a fi eliberate de Rusia de sub stăpînirea otomană, organizarea la București a luptei de eliberare a Bulgariei, prin crearea „Comitetului național bulgar”, în frunte cu Rakovski, încercarea grecilor din regiunile aflate sub stăpînirea otomană de a se elibera de turci. Unirea Principatelor Române a dat un nou înbold luptei de eliberare a sîrbilor, bulgarilor, albanezilor.

În subcapitolul 4, „România și popoarele balcanice în timpul domniei lui Cuza” (p. 84—94), N. Ciachir prezintă poziția marilor puteri față de dubla alegere a lui Cuza, eoul trezit de ea la popoarele balcanice, politica dusă de acest domn de a sprijini luptele de eliberare din Balcani, relațiile sale cu Serbia și întrevederea posibilității ca țara noastră să devină independentă.

Politica externă a României, acțiunile ei diplomatice în vederea înlăturării treptate a suzeranității turcești, întreprinse atît de guvernele liberale cît și de cele conservatoare, sprijinul dat mai ales de liberali revoluționarilor bulgari care organizau pe teritoriul românesc lupta de eliberare a patriei lor, eforturile depuse de țara noastră pentru a realiza alianța balcanică sînt analizate și prezentate de autor cu competență în subcapitolul 5, „România și sud-estul Europei (1866—1875)” (p. 95—109). Cunoscînd bine epoca, N. Ciachir aduce în acest subcapitol contribuții serioase, mai ales în problema prezenței revoluționarilor bulgari pe teritoriul României.

În ultimul subcapitol, „Unele probleme internaționale privind activitatea revoluționarilor bulgari în România (1859—1875)” (p. 109—119) se arată că marile puteri, cu excepția Rusiei, au privit cu neliniște și cu ostilitate — mai ales Turcia — această activitate și au făcut multe încercări, rămase fără rezultat, de a sili guvernul român să interzică această activitate.

Privit în ansamblu, capitolul 2, foarte interesant și important din punctul de vedere al autorului, pentru modul de abordare al problemei, prezintă, după părerea noastră, înconvenientul că i s-a acordat un spațiu prea mare în economia generală a lucrării.

Cu capitolul 3, „Sud-estul Europei, obiectiv central al diplomației europene de la răscoala din Bosnia și Herțegovina (vara anului 1875) pînă la începerea ostilităților militare

ruso-turce (aprilie 1877)” (p. 120—165), autorul intră propriu-zis în tratarea subiectului propus, prezentînd izbucnirea răscoalei în Balcani și atitudinea diplomației europene și a României față de această răscoală.

În subcapitolul 1, „Focul insurecțional din Balcani” (p. 120—122), se face un scurt istoric al încercărilor românilor de a obține înlăturarea suzeranității otomane, de la acțiunile grupării lui Ion Cîmpineanu (1838) la încercările de a coopera, în vederea atingerii acestui țel, schițate de diplomația română și cea sîrbă.

Subcapitolul 2, „Diplomația europeană în timpul crizei orientale (iulie 1875—aprilie 1877)” (p. 122—144), este afectat prezentării focarelor din Balcani (Bosnia, Herțegovina, Albania, Bulgaria, Serbia), analizîndu-se cauzele care au generat starea de nemulțumire transformată în răscoală generală a acestor popoare, în anii 1875 și 1876, și în război antiotoman al Serbiei și Muntenegrului, în aceeași perioadă. Sînt analizate apoi pe rînd atitudinile marilor puteri față de rezbucnirea crizei orientale și perspectiva de deschidere a succesiunii Imperiului otoman, care se dovedea pe zi ce trece tot mai puțin apt să supraviețuiască, chiar și în ipoteza unui ajutor total din partea celorlalte șase mari puteri europene. Pentru menținerea integrității acestui imperiu se pronunță Anglia, care-și vede periclitat drumul spre India prin noul canal Suez, și Franța, prea slabă după înfrîngerea din 1870 pentru a putea spera să joace un rol de prim rang în eventualitatea unei împărțiri a teritoriilor otomane. De pe urma crizei balcanice voia să profite în primul rînd Imperiul habsburgic, care vedea în asta posibilitatea de a se despăgubi de pierderile teritoriale suferite în 1866, și Italia, care năzuia să ocupe teritoriul pe țărmul răsăritean al Adriaticei. Germania lui Bismarck, care nu-și formulase destul de clar perspectivele faimosului „Drang nach Osten” de mai tîrziu, sta în expectativă, căutînd să-și definească poziția în funcție de avantajele pe care le-ar putea obține prin aderarea la una din cele două atitudini posibile, pro sau antiotomană. Singura care se pronunța net în favoarea popoarelor creștine răsculate din Balcani, continuîndu-și tradiționala diplomație în această problemă, era Rusia țaristă, care însă nu pierdea din vedere eventualele avantaje pe care le-ar putea culege în urma intervenției directe în conflictul balcanic. Bătrîn, convins de imposibilitatea înfruntării militare cu o coaliție a celorlalte puteri, cancelarul Gorceakov este pentru o intervenție colectivă pașnică, pentru a sili Poarta să facă anumite concesii răsculaților. Eșecul Conferinței de

fa Constantinopol din 1876 și farsa constituției otomane dovedeau imposibilitatea unei asemenea soluții. Atunci curtea țaristă a reușit, prin negocieri cu Austro-Ungaria, „să obțină asentimentul acesteia, în schimbul trecerii Bosniei și Herțegovinei sub administrația habsburgică, și prin consimțământul tacit al celorlalte mari puteri, să-și asigure libertatea de a veni armat în ajutorul popoarelor balcanice, pe care le-a sprijinit energic în timpul cât au durat aceste tentative, silind Imperiul otoman învingător să încheie armistițiul cu învinsele Serbia și Muntenegru.

În subcapitolul 3, (p. 144—165), sint analizate „Poziția și acțiunile României” care, profitând de criza în care se afla Imperiul otoman în urma răscoalei din Balcani, caută să obțină independența pe cale pașnică, păstrând o atitudine de neutralitate, dar sprijinind în continuare, în secret, mișcările de eliberare ale popoarelor din sudul Dunării. Aceste obiective politice sînt urmărite în egală măsură și de cabinetul conservator Lascăr Catargiu, cu Vasile Boerescu la externe, și de guvernul liberal I. C. Brătianu, avînd ministru la afacerile străine pe M. Kogălniceanu, ultimul dintre ele dovedindu-se mai decis în atingerea țelurilor propuse. Bun cunoscător al evenimentelor, N. Ciachir reușește să redea cu precizie acțiunile diplomatice întreprinse de diplomația românească în acest scop, sprijinul acordat de domnitorul Carol acestor acțiuni, eforturile depuse de guvernanții români pentru a păstra o neutralitate formală deplină, continuînd însă a înlesni transmiterea de ajutoare rusești răsculaților, strădaniile de a realiza o alianță balcanică antiotomană împreună cu Serbia, Grecia și Muntenegru, ajutorul real dat Serbiei prin recunoașterea de către Poartă a neutralității Dunării în sectorul sirbesc. Deosebit de clar sînt prezentate intervențiile cabinetului român pe lângă puterile garante pentru a asigura menținerea neutralității țării în eventualitatea unui război ruso-turc. Neprimind asigurări de nicăieri, nici în privința neutralității și nici în aceea a independenței, și înțelegînd că Rusia, cu consimțământul celorlalte puteri, va ataca Turcia, trecîndu-și armatele peste o parte a teritoriului României, guvernul I. C. Brătianu a dus tratative cu cabinetul țarist pentru a reglementa trecerea trupelor ruse peste teritoriul român și a asigura, la închiderea păcii, integritatea teritorială a țării, fără a renunța prin aceasta la neutralitatea României.

În convenția din aprilie 1877, diplomația țaristă a dat asigurările cerute de români, deși luarea celor trei județe românești din sudul Basarabiei fusese acceptată în secret de Austro-Ungaria încă din 1876. Nesprijinită de diplomația europeană, tratată neolial de cea țaristă, atacată la Dunăre de trupele otomane, România se vede atrasă într-un război pe

care a căutat să-l evite. Declararea stării de război cu Turcia și proclamarea independenței sînt consecințele logice ale situației nou create.

În capitolul 4, „Războiul” (p. 166—222), autorul își demonstrează și cunoștințele și puterea de înțelegere în problemele de ordin militar. Îi reproșăm totuși folosirea unor termeni improprii. Astfel, în toate armatele ofițerii primesc solde și nu salarii cum scrie din neatenție la p. 192.

Foarte interesant ni se pare subcapitolul 1, „Despre forțele armate ale Rusiei, Turciei, României, Serbiei, Muntenegrului și ale detașamentelor de voluntari bulgari” (p. 167—195), deoarece informațiile cuprinse în acest subcapitol ajută la cunoașterea capacității de luptă a armatelor care se înfruntă și la înțelegerea operațiunilor militare ce au avut loc. Rînd pe rînd sînt trecute în revistă organizarea, compoziția socială și națională, înzestrarea, puterea de foc, capacitatea de luptă și starea de spirit a armatelor beligerante. Astfel armata turcă, modernizată ca armament și instrucție, formată doar din musulmani fanatici, avea o mare putere de luptă în defensivă, dar era slabă în ofensivă. Armata rusă, mai slab dotată, cu un sistem de instrucție adoptat de curînd și cu puțini ofițeri cu o pregătire superioară, era însă numeroasă și pătrunsă de un spirit ofensiv. Oastea română, formată prin recrutare generală și din voluntari de peste Carpați, deși puțin numeroasă, cu unele lipsuri în dotarea cu echipament și armament, dispunea însă de un comandament capabil și era însoțită de idealul luptei pentru cucerirea independenței. Armatele sîrbe și mai ales muntenegreană, puțin numeroase, cu o înzestrare mediocră, dispuneau de experiență în lupta în munți, împotriva turcilor. Trupele de voluntari bulgari, organizate în timpul războiului pe teritoriul românesc și conduse de ofițeri ruși, nu avuseseră timp să atingă un grad înalt de instrucție, dar valoarea lor consta mai ales în patriotismul dovedit în luptă.

Subcapitolul 2, (p. 195—211), descrie succint „Teatrul de operații militare din Balcani și planurile de campanie” și caută să fixeze cu precădere „Contribuția operativă a armatei române”. Fiînd fapte îndeobște mai bine cunoscute, N. Ciachir le abordează în măsura în care prezentarea lor contribuie la o întregire a arhitecturii lucrării și la înțelegerea acțiunilor diplomatice care le-au urmat. Se insistă asupra situației grele în care se afla armata rusă în momentul în care s-a cerut ajutorul trupelor române și sîrbe, ajutor nedorit de diplomația țaristă dar solicitat de mult de comandamentul rus. Obiectiv, autorul prezintă și faptele de arme ale trupelor otomane și valoarea militară indiscutabilă a lui Osman Pașa. Dar accidentul cade, natural, pe eroismul ostașilor români în

luptele de la Plevna, Smîrdan, Rahova și Vidin și pe contribuția armatei române și a comandamentului ei la obținerea victoriei finale, fapte care legitimează independența României, cucerită pe cimpul de luptă.

Eroismul acesta, care a stîrnit admirația lumii, este prezentat și prin mărturiile străinilor, de care autorul se ocupă în subcapitolul 4 „Aprecieri și mărturii străine despre eroismul românesc” (p. 211—222). Aparținînd unor ziariști sau corespondenți militari străini, dar provenind și de la Comandamentul aliat rus și de la cel vrăjmaș otoman, aceste aprecieri elogiază în unanimitate eroismul soldaților și ofițerilor români pe cimpul de luptă, contribuția aceasta de sine fiind titlul cel mai de preț care justifică dreptul poporului român la independența națională.

Ceea ce a urmat după victoria militară, tirguilele marilor puteri asupra părții ce voiau să le revină din moștenirea otomană, face obiectul capitolului 5, intitulat „De la San Stefano la Congresul de la Berlin” (p. 223—229). Împărțit în 5 subcapitole, acest mare capitol dovedește capacitatea diplomației românești de a face față atitudinii deloc binevoitoare din partea marilor puteri, dar și pregătirea și pricepera autorului de a trata problemele de diplomație.

În primul subcapitol (p. 223—229), intitulat „Armistițiul de la Kazanlik și tratativele de la Adrianopol”, sînt redate evenimentele militare ce au urmat după căderea Plevnei și frămîntările din sinul diplomației ruse în privința condițiilor ce urmau să fie impuse Turciei la semnarea armistițiului, frămîntări ce s-au terminat cu adoptarea punctului de vedere al lui Gorcea-kov, care voia să evite un conflict cu marile puteri, în defavoarea intransigentului Ignatief. Pentru a se evita intervenția nemulțumiților, Anglia, Franța, Italia, regimul strimtorilor rămînea neschimbat, trupele rusești aveau să evite ocuparea Constantinopolului iar Adrianopolul rămînea Turciei care era obligată la plata unei mari datorii de război, convertită în parte în concesiuni teritoriale și în predarea celor șase cuirasate de fabricație engleză, trebuia să recunoască independența României, Muntenegrului și Serbiei, cărora se obliga să le înapoieze anumite teritorii și să accepte formarea unei Bulgarii mari autonome, ce urma să se întindă pînă la Marea Egee. Pentru obținerea asentimentului Austro-Ungariei la aceste condiții, diplomații ruși consimt chiar și anexarea Bosniei și Herțegovinei de către această putere.

Subcapitolul doi (p. 223—243), se ocupă de „Diplomația română, sîrbă, muntenegreană și greacă în acțiune”, expunînd pe larg eforturile acestei diplomații de a participa, ca parte beligerantă, la tratativele de pace cu Turcia, participare respinsă de diplomația țaristă,

care se aștepta la opoziția României în problema retrocedării sudului Basarabiei, de care fusese în sfîrșit înștiințat guvernul de la București. Sînt relatate apoi pe larg eforturile militare de ultim moment ale armatei ruse pentru a grăbi semnarea păcii înainte ca marile puteri să poată interveni în desfășurarea tratativelor de pace ruso-turce. Condițiile de pace care se conturau la aceste tratative nemulțumeau profund mari puteri ca Anglia, Austro-Ungaria, Italia și Franța, care își manifestau deschis nemulțumirea lor.

„Prevederile tratatului de la San Stefano” semnat la 19 februarie/3 martie 1878 sînt analizate în subcapitolul 3, (p. 243—250), și ele sînt în general cele expuse în subcapitolul 1, la care trebuie adăugate reformele pe care Turcia trebuia să le acorde supușilor săi creștini, stabilirea principiului strimtorilor deschise și pe timp de război, renunțarea la cele șase cuirasate otomane și insistența în organizarea marelui principat autonom bulgar în timpul ocupației lui militare de către armata rusă, fapt care asigura preponderența Rusiei în Peninsula Balcanică. Pentru a preveni nemulțumirea marilor puteri, regimul Dunării și Comisia europeană pe acest fluviu rămîneau intacte. Dar așa cum erau formulate, clauzele tratatului nemulțumeau mai întîi popoarele balcanice, mai puțin cel bulgar. Dintre marile puteri, prima nemulțumită era Austro-Ungaria, căreia prin tratat nu i se da Bosnia și Herțegovina și care vedea într-o Bulgarie mare o stavilă în calea expansiunii sale în Balcani. Nemulțumite erau însă toate marile puteri, căci considerau că Rusia a tras foloase prea mari de pe urma păcii de la San Stefano.

Nemulțumirile marilor puteri au generat o intensă activitate diplomatică, analizată de autor în subcapitolul 4, „Diplomația europeană în alertă”, (p. 250—264), în care sînt prezentate interesele și pozițiile marilor puteri europene față de tratatul de pace, pe care voiau să-l discute și să-l aducă modificări într-un mare congres european. În decursul acestor tratative diplomatice, micile state balcanice, devenite independente, au vrut să-și expună doleanțele și punctele de vedere dar au fost primite peste tot cu un refuz categoric. În schimb, marile puteri s-au străduit să reducă la minimum avantajele obținute de Rusia prin război și să obțină compensații teritoriale echivalente: Anglia ocupînd Cipru, Austro-Ungaria luînd în administrație Bosnia și Herțegovina, Franța primind asentimentul să ocupe Tunisia. Pentru a sili Rusia să accepte convocarea unui congres european, a cărui inițiativă o ia însă Bismarck, Anglia încheie acorduri cu Austro-Ungaria, cu Turcia și chiar cu Rusia.

Congresul, care avea să lichideze criza orientală, să statueze asupra popoarelor

balcanice și să stabilească un nou echilibru european pentru aproape 40 de ani, s-a ținut la Berlin, sub președinția lui Bismarck. El este prezentat de N. Ciachir în subcapitolul 5, „Congresul de la Berlin și importanța acestuia pentru sud-estul Europei” (p. 264–279). Importanța acordată de marile puteri acestui congres reiese și din participarea la lucrările lui a lui Gorceakov, Andrassy și a lordului Beaconsfield. La congres s-a dezbătut situația popoarelor balcanice, fără a li se da dreptul să participe la hotărârile ce se iau, ci numai acela de a-și prezenta doleanțele, cum a făcut delegația română care a protestat împotriva retrocedării sudului Basarabiei și a excluderii ei de la despăgubirile de război. Congresul a recunoscut independența popoarelor din Balcani, dar a făcut modificări teritoriale în defavoarea acestor popoare și le-a condiționat recunoașterea independenței de îndeplinirea anumitor clauze; pentru România acestea erau: retrocedarea sudului Basarabiei și acordarea dreptului de cetățenie supușilor evrei. Rusia, lipsită de sprijinul scontat al Germaniei, și-a văzut diminuată influența în Balcani, prin reducerea marelui principat bulgar numai la teritoriul dintre Dunăre și munții Balcani, suferind astfel un eșec. În schimb, au obținut câștiguri teritoriale puterile care nu au participat la război, cu excepția Italiei, profund nemulțumită de acest fapt și de extinderea Austro-Ungariei în Balcani, și a Germaniei, care nu arăta interes decât pentru despăgubirea de către România a acționarilor companiei Stroussberg.

Pe bună dreptate și pe larg, bazându-se pe o bibliografie adecvată, N. Ciachir analizează adinc situația creată popoarelor balcanice prin Congresul de la Berlin, nemulțumirile lor profunde față de hotărârile nedrepte luate în acest forum și eforturile depuse de ele pentru a obține recunoașterea de drept a independenței cucerite pe cimpurile de luptă. România, cu toate sacrificiile ce i se cereau, s-a străduit să satisfacă imediat grelele condiții impuse de Congres: retrocedarea Basarabiei de sud, acordarea cetățeniei locuitorilor de altă religie și despăgubirea acționarilor societății Stroussberg, și este dureros de constatat că țările de la care ea aștepta cel mai mare ajutor, Anglia, Franța și Germania, au fost ultimele care au recunoscut această independență.

Singura satisfacție, alături de independență, acordată României de marile puteri prin Congresul de la Berlin, a fost „Revenirea Dobrogei la aria de viață românească”, revenire ce constituie obiectul ultimului capitol al cărții (Cap. 6, p. 280–297). În cele patru subcapitole se face mai întâi o „Privire de ansamblu pînă la 1875”, asupra acestui

străvechi pămînt românesc (subcapitolul 1, p. 280–284); apoi se prezintă situația „Dobrogei în timpul crizei orientale (pînă la războiul din 1877–1878)” (subcapitolul 2, p. 284–287) și în perioada „Administrației provizorii ruse” (subcapitolul 3, p. 387–391), descriindu-se luptele duse pe teritoriul ei și aportul populației dobrogene la război. În ultimul subcapitol (4, p. 291–297) este relatată „Preluarea administrației Dobrogei de către autoritățile române și intrarea provinciei în circuitul național”, insistîndu-se mai ales asupra „Importanței actului” din punct de vedere politic și economic.

În cele 6 pagini de „Concluzii” (p. 298–303) se insistă cu precădere asupra urmărilor cuceririi independenței pentru relațiile viitoare ale României cu popoarele balcanice și cu Turcia, relații care s-au menținut de prietenie și de colaborare, inclusiv cu albanezii, pe care Congresul de la Berlin îi considera turci. Dar principala însemnătate a acestui act, crucial în istoria patriei noastre, este că el a constituit noua bază juridică pe care s-a fundat întreaga dezvoltare ulterioară a statului român.

Pentru a veni în ajutorul lecturii, N. Ciachir adaugă 7 anexe privind: 1. „Cronologia evenimentelor principale în perioada crizei orientale (1875–1878)”; 2. „Șefii de stat, primii miniștri, miniștrii de externe ai puterilor garante în timpul crizei orientale” (1875–1878); 3. „Miniștrii de externe români din timpul crizei orientale”; 4. „Agenții diplomatici români din timpul crizei orientale și primii diplomați români după recunoașterea independenței de stat”; 5. „Delegații semnatarii ai Tratatului de la San Stefano”; 6. „Delegații și semnatarii Tratatului de la Berlin din 1878” și 7. „Primii reprezentanți diplomatici străini după cucerirea independenței de stat” (p. 304–317), și un bogat „Indice” (p. 317–337).

Așa cum ne-a obișnuit, Editura științifică și enciclopedică ne oferă o nouă lucrare tipărită în condiții ireproșabile, avînd opt foto-planșe excelent reproduce.

Scrisă într-un stil sobru, științific, dar nu lipsit de căldură pentru eroismul poporului român, și bazată pe o informație foarte bogată, selecționată cu grijă, cartea lui N. Ciachir, adresată deopotrivă publicului larg și specialiștilor, completează viziunea noastră asupra războiului de independență, atît pe plan documentar cit și prin unele puncte de vedere proprii, constituind totodată un omagiu adus celor care, prin jertfa lor de sînge sau prin eforturile depuse pe plan diplomatic, au cucerit și au consolidat independența de stat a României.

Traian Ionescu

JACQUES GODECHOT, *Un jury pour la Révolution*, Paris, Editions Robert Laffont, 1974, 379 p., Collection „Science nouvelle”

La aproape 200 de ani de la izbucnirea Revoluției franceze din 1789 istoricii francezi cit și cei din întreaga lume sint încă preocupați să dezvăluie noi și noi aspecte ale acesteia, cu toate că între timp cea mai mare parte din documentele de epocă au fost publicate, iar acestui eveniment de mare răseruce în istoria poporului francez i-au fost consacrate pînă acum sute de volume de documente și mii de studii, articole, monografii și sinteze aparținînd celor mai de seamă istorici din toată lumea. Cartea de față se deosebește însă de toate aceste lucrări prin ideea care stă la baza ei și care constituie un prilej nimerit pentru autorul ei prof. univ. J. Godechot, unul din cei mai de seamă istorici francezi în viață, decan al Facultății de litere și științe umane din Toulouse (Université de Toulouse la Mirail) de a face o analiză originală a tuturor problemelor care explică izbucnirea, desfășurarea și sfîrșitul Revoluției franceze din 1789. Ideea aflată la baza acestei cărți și expusă pe larg în *Introducere*, este aceea că pentru a cunoaște cit mai bine istoria acestei revoluții, care a pus capăt vechiului Regim suprimînd feudalitatea și zdruncinînd lumea modernă este necesar să fie analizată profund gîndirea și chiar viața tuturor acelor care au scris despre aceasta. Dar ținînd seama că în această situație cititorul ar fi obligat să parcurgă zeci de monografii de inegală valoare prof. J. Godechot a considerat că se impune din partea acestuia o selectare a lucrărilor respective, ținînd seama de anumii factori, în sensul ca autorii lor să nu fi fost martori oculari ai revoluției, să nu fie nici în viață deci contemporani cu cititorul, în fine să fie și din alte țări nu numai din Franța.

Pornind așadar de la aceste criterii istoric francez a supus acestei analize lucrările a unui număr de 14 specialiști francezi și străini și anume: A. de Lamartine, T. Carlyle, Fr. Mignet, A. Thiers, J. Michelet, E. Quinet, A. de Tocqueville, Louis Blanc, H. von Sybel, H. Taine, A. Aulard, J. Jaures, A. Mathiez și G. Lefebvre, care pot forma un adevărat juriu, cel mai competent complet de judecată pentru revoluția franceză din 1789. Acest juriu însă, după părerea autorului aparține unui număr de patru generații, într-o perioadă de peste un secol, fiecare reflectînd în parte anumite concepții și mentalități. Așa de exemplu în prima generație, generația epocii revoluționare, ar putea fi grupați cei născuți în epoca Revoluției (A. de Lamartine, T. Carlyle, Fr. Mignet, A. Thiers, J. Michelet, E. Quinet, A. de Tocqueville, Louis Blanc) unii din ei fiind legați

prin aceleași sentimente sau avînd aceleași funcții politice în timpul celei de a doua Republici, adică cei care erau cel mai avizi să cunoască adevărul asupra acestui eveniment epocal. În a doua generație, generația Restaurației, ar fi cei născuți în epoca Restaurației (H. von Sybel, H. Taine) ale căror opere s-au publicat în timpul celui de al doilea Imperiu și la începutul celei de a treia Republici. A treia generație, generație celui de al doilea Imperiu, ar grupa cei născuți în timpul celei de-a doua republici și al doilea Imperiu (A. Aulard, J. Jaures) și a căror opere au apărut la începutul secolului al XX-lea, în fine în ultima generație, generația celei de-a treia Republici, ar fi cei a căror opere s-au publicat în anii 1910—1950 (A. Mathiez, G. Lefebvre). Clasificarea istoricilor a căror opere sint puse în discuție are mare importanță în concepția istoricului J. Godechot intrucit fiecare din aceste grupuri reprezintă, din punct de vedere ideologic și metodologic o perioadă caracteristică în istoriografia franceză și europeană pe de o parte, iar pe de alta verdictul dat de fiecare permite istoricilor din zilele noastre să studieze mai ușor, să înțeleagă mai lesne, să judece mai în profunzime acest important eveniment din viața continentului nostru. În fine, se mai poate adăuga și amănuntul că pe unii din acești istorici (A. Aulard, A. Mathiez și G. Lefebvre) prof. J. Godechot, autorul cărții de față, i-a cunoscut personal, a colaborat strîns cu ei în munca sa didactică și mai ales științifică, ceea ce face ca unele pagini din lucrare să aibă un caracter autobiografic.

Pentru toate aceste motive lucrarea de față are patru părți distincte, fiecare din ele reflectînd opiniile unei anumite generații de istorici care a dezbătut la vremea ei problemele cele mai importante privind Revoluția din 1789. Fiecare din aceste părți este alcătuită din mai multe capitole (în total 10) în cuprinsul cărora sint tratate o multitudine de aspecte privind viața și opera acestor istorici. În acest fel cititorul are posibilitatea să cunoască cu multe amănunte biografia celor 14 istorici a căror operă a fost consacrată Revoluției din 1789 (originea lor socială, tinerețea, cariera lor didactică, munca științifică). Aceasta pe de o parte, iar pe de alta se poate afla cum se reflectă în opera lor ideea de revoluție, cum apare spațiul geografic caracteristic acestui revoluții, ce dimensiuni au limitele cronologice, care sint cauzele și motorul revoluției. Pe lîngă toate acestea cititorul poate observa pe parcursul lucrării cum se modifică treptat și concepția istoricilor aceluiași eveniment istoric în sensul că pe

măsură ce se apropie de zilele noastre este evidentă predominarea concepției materialiste în locul celei idealiste.

În comparație cu celelalte părți ale lucrării, prima, privind generația epocii revoluționare, este cea mai întinsă, aproape 40% din totalul paginilor și aceasta pentru că pe de o parte aici sînt cercetate viața și opera a opt din cei 14 istorici, iar pe de alta multe din concluziile parțiale asupra acestui eveniment istoric se găsesc și în opera istoricilor a căror cercetare a fost supusă criticii istorice în celelalte trei părți ale lucrării. Desigur că una din întrebările care au stat în fața prof. J. Godechot și care stă și azi în fața specialiștilor din acest domeniu a fost aceea dacă originea socială a acestor autori a influențat favorabil sau nefavorabil poziția pe care ei au manifestat-o față de problemele de bază ale Revoluției franceze din 1789. Pentru a afla un răspuns la această întrebare s-a ținut seama de anumite situații din viața acestora, de greutățile pe care ei le-au întâmpinat împreună cu familiile lor în timpul revoluției. Astfel, unii din istorici ca A. de Lamartine și A. de Tocqueville de origine nobilă au arătat o oarecare prudență în opera lor de a se declara de partea Revoluției. În schimb alții, proveniți din rîndul micii burghezii și al păturilor sărace din orașe au manifestat o atitudine diferită față de același eveniment, fiind favorabilă, fiind nefavorabilă datorită faptului că în viața lor au intervenit alți factori și anume orientarea politică căreia i s-au alăturat din tinerețe. Și pentru a fi mai bine înțeles autorul arată la fiecare rînd pe rînd cum a luat naștere formația lor istorică în școlile superioare, cum doi dintre ei (J. Michelet și E. Quinet) au desfășurat o bogată activitate didactică universitară, cum ceilalți șase din această generație au studiat „ocazional”, preocupările lor în domeniul istoriei împletindu-se strîns cu cele de natură politică, în fine cum fiecare și-a desfășurat munca științifică asupra Revoluției din 1789 pe căi diferite. Astfel istoricul J. Godechot ajunge la concluzia că numai unul din cei opt a fost istoric de meserie (J. Michelet), că un altul a fost de fapt ziarist (Fr. Mignet), că alți doi au fost filozofi (T. Carlyle, E. Quinet), și că restul au fost prin excelență oameni politici.

Tot atât de important i s-a părut autorului să știe pentru ce și cum au scris cei opt istorici lucrările lor. Avînd în fața lui o lungă experiență publicistică acesta și-a dat seama că nu atât interesul pentru Revoluție cit mai ales fie dorința de a-și spori veniturile materiale, fie din dorința de a justifica prin această operă acțiunile lor politice, fie pentru a explica perspectivele în deceniile următoare a cursului vieții politice din Franța post revoluționară i-a îndemnat pe aceștia să-și consacre un timp prețios pentru a redacta

opera lor. La un secol de la elaborarea lucrărilor lor autorul și-a dat seama că nu este prea ușor să cunoști un răspuns adevărat la această întrebare. Totuși el a căutat să pătrundă cu investigația sa cit mai adînc în viața acestora, să afle de exemplu care erau condițiile lor materiale, care erau principalele evenimente interne și externe ale epocii în care au trăit aceștia. În acest fel se ajunge la concluzia că toți fără excepție și-au scris opera din motive politice și din considerente financiare, decît îndemnați de vre o curiozitate istorică sau de vre-un interes de a dezvălui contemporanilor lor adevărul asupra unor evenimente hotărîtoare din istoria Franței petrecute mai înainte cu cîteva decenii. Aceasta de fapt explică într-o oarecare măsură și modul cum fiecare și-a documentat opera. În privința documentării prof. J. Godechot a ținut seama mai întîi de starea precară a arhivelor de stat din Franța în prima jumătate a secolului al XIX-lea, cînd cele mai multe nu erau încă inventariate sau catalogate, fapt care pe mulți din cei opt istorici i-a împiedicat să utilizeze documentele direct din arhivă. În schimb toți au recurs la lucrări publicate (monografii, studii, presă, memorii) cu precădere, pe lîngă faptul că mulți dintre ei au căutat să se folosească de mărturiile orale ale unor participanți direct în revoluție, de corespondența particulară a unor supraviețuitori ai evenimentelor singeroase din anii dictaturii iacobine. Unul singur, J. Michelet s-a încumetat să pătrundă în arhivele centrale și provinciale, avantajat de faptul că o vreme a ocupat postul de președinte al secției istorice al Arhivelor naționale. De aceea și opera sa se distinge din punctul de vedere al documentării. Lui i se mai pot alătura și T. Carlyle și A. de Tocqueville care au cercetat în arhivele din Anglia.

O consecință a modului cum au înțeles să alcătuiască documentarea operei lor se explică și întînderea acestora dar mai ales concepția celor opt istorici din epoca revoluționară cu privire la ideea de revoluție. De aceea prof. J. Godechot nu acordă prea mare importanță faptului că de exemplu Louis Blanc a scris opera sa în 12 volume iar A. de Tocqueville în numai unul singur. Mai important pentru istoricul francez este faptul că reține din operele analizate o imagine despre revoluție cu totul diferită de la un autor la altul. Așa de exemplu la Fr. Mignet se întîlnește înțelesul cel mai larg și anume o „mare schimbare”, la A. Thiers nu este decît o mișcare destinată să facă să dispară abuzurile din administrația monarhică, la T. Carlyle apare ca o rebeliune violentă contra puterii legitime, rebeliune însă justificată deoarece autoritatea legală era și coruptă și în plină destrămare, la A. de Lamartine reiese că ar fi fost un efort pentru restaurarea drepturilor omului, la L. Blanc este redată ca un episod al luptei dintre

burghezie și feudalitate, la J. Michelet se identifică revoluția cu istoria, la E. Quinet ia aspectul unui episod esențial al luptei pentru libertate, în fine la A. de Tocqueville este considerată ca fiind un transfer de bogăție, de proprietate de la nobilime la burghezie. Totodată pe lângă faptul că observă o diversitate de păreri între acești istorici privind sfârșitul Revoluției franceze din 1789 (1794 la A. de Lamartine și J. Michelet, 1795 la T. Carlyle și L. Blanc, 1799 la A. Thiers și E. Quinet și 1815 la Fr. Mignet și A. de Tocqueville) autorul constată o carență la toți în sensul că nici unul din ei nu s-a gândit să amplaseze revoluția în marea mișcare revoluționară care a zdruncinat lumea occidentală din Europa și din America între 1799 și 1825.

Un deosebit interes trezesc în lucrarea de față acele pagini în care prof. J. Godechot caută să arate cauzele și motorul revoluției așa cum acestea apar în lucrările istoricilor din epoca revoluționară. După Fr. Mignet cauza fundamentală ar fi fost privilegiile care caracterizau Vechiul Regim însoțite de abuzurile inerente; de aceea și motorul revoluției nu poate fi decît starea a treia, o clasa omogenă. După A. Thiers originea Revoluției ar fi constat în inegalitatea dintre indivizi din punctul de vedere al veniturilor și obligațiilor față de nobilime și monarhie, inegalitate extinsă și la sistemul de proprietate. De aceea și înfăptuirea egalității prin decretele din 1789, poporul, adică burghezia, a considerat că principalele sale revendicări fuseseră îndeplinite. Din acest punct de vedere acesta se apropie de ideile care au stat la baza lucrărilor lui A. de Tocqueville și E. Quinet, care scot în evidență cauzele sociale și economice și care consideră că revoluția este o formă a luptei de clasă. A. Carlyle se apropie intrucîtva prin păreriile sale de Fr. Mignet cînd afirmă că Vechiul Regim aflat în plină destrămare datorită abuzurilor și de A. Thiers cînd susține că burghezia era o clasă omogenă. În același fel gîndea și A. de Lamartine. În ceea ce privește pe J. Michelet acesta face din popor (în care include alături de țărani și pe meșteșugari, negustori, muncitori) eroul lui principal care luptă împotriva tuturor serviciilor.

Spre deosebire de toți aceștia, arată prof. J. Godechot, istoricul L. Blanc a susținut că revoluția s-a înscris printre marile lupte din istoria Franței, lupta burgheziei contra feudalismului și a bisericii exploatoare în timpul căreia individualismul a fost mlocuit cu spiritul de solidaritate colectivă, fraternitatea în limbajul epocii. De aceea L. Blanc este unul din puținii istorici din această vreme care reușește să realizeze o sinteză în care masele populare își aleg un conducător capabil, pe Robespierre. Așadar, cei opt istorici analizați

de autor au păreri diferite în privința cauzelor și a motorului Revoluției franceze din 1789 care, după părerea sa sînt cele mai importante în comparație cu alte semnalate mai înainte (scopul abordării temei, concepția despre revoluție, limitele cronologice, spațiul geografic etc.).

Din aceste motive istoricul francez zăbovește ceva mai mult cu analiza sa asupra acelor probleme care îi apropie sau îi desparte pe unii din istoricii studiați. În acest sens de exemplu Fr. Mignet și J. Michelet pun accent mai mult pe popor, iar toți ceilalți pe conducătorii lui, pe acei „oameni mari” care au condus masele în revoluție. De la început autorul atrage atenția asupra unui amănunt pe care toți istoricii din epoca revoluției nu l-au sesizat și anume că în acea vreme nu exista încă un partid politic, în înțelesul actual al cuvîntului și că grupările politice despre care s-a vorbit pînă acum nu se pot identifica cu partidele politice. Drept urmare prof. J. Godechot consideră că aprofundarea cunoașterii relațiilor dintre poporul francez care a înfăptuit revoluția și conducătorii lui, care l-au călăuzit tot timpul pentru a cucerii noi drepturi pentru acesta, flecare contribuind la triumful acestora și țelul permite oricărui specialist să analizeze cu mai mult discernămint revoluția izbucnită în 1789 și încheiată cu instaurarea unei noi ordini social-economice. De aceea acești „oameni mari” care s-au succedat la conducerea poporului francez revoluționar, care prin activitatea lor au marcat perioade distincte în ansamblul acestui proces istoric, ca de exemplu La Fayette și Mirabeau, Robespierre și Danton, Marat, Babeuf și Drouet etc. apar în opera istoricilor epocii revoluționare sub diferite trăsături menite să explice cititorului concepțiile lor politice.

Tot atît de diferite sînt și pozițiile celor opt istorici, a căror viață și operă a fost supusă analizei în această parte a cărții, relativ la problemele sociale și economice rezolvate în bună parte în cursul Revoluției din 1789. Fără a-l fi citit pe K. Marx, care în această vreme își făcuse cunoscute concepțiile sale cu privire la transformarea revoluționară a societății, A. Thiers, E. Quinet, L. Blanc ca și alții au recunoscut în lucrările lor importanța crizei economice din ajunul revoluției, spre deosebire de J. Michelet și Fr. Mignet care n-au stăruit prea mult asupra repercusiunilor pe care le-au avut, în Franța revoluționară reformele cu caracter economic și social înfăptuite după abolirea monarhiei și proclamarea republicii.

Că această revoluție a avut un profund caracter social nimeni nu se îndoiește și nu se îndoiau nici istoricii analizați aparținînd secolului trecut. Totuși după cum arată

prof. J. Godechot, unul din istoricii din epoca revoluționară au considerat caracterul politic al acesteia ca fiind mai important decât cel social ca de exemplu Fr. Mignet, A. Thiers sau decât cel economic ca de exemplu L. Blanc și E. Quint. Aceeași carență constată autorul și în ceea ce privește poziția istoricilor analizați față de instituțiile revoluționare. Sub acest din urmă aspect este ridicată în lucrarea de față și problema violenței ca element motor pentru înfăptuirea cu succes a revoluției. Unul din istoricii analizați susțin necesitatea practicării violenței mai ales în anii dictaturii iacobine deși aceasta a fost practică și sub Directorat; alții însă o neagă cu totul în sensul că nu era necesară deoarece procesul revoluționar avea destule resurse pentru a nu fi întrerupt de reacțiune.

În încheierea acestei părți din lucrare autorul consideră necesar să facă unele aprecieri asupra felului cum operele istoricilor analizate au fost primite de mare public. În acest sens este de observat că multe din ele s-au bucurat de un mare succes mai ales în Franța și mai puțin peste hotare, apoi că altele au fost traduse în limbi străine chiar și după mai multe decenii de la apariția lor, în fine că atât cercurile republicane cât și cele monarhiste au supus aceste lucrări unei critici severe, fapt care a generat în deceniile de la mijlocul secolului al XIX-lea o violentă polemică, menită să explice principalele trăsături ale vieții politice din această vreme.

Celelalte trei părți ale lucrării de față asupra cărora vom insista mai puțin se deosebesc ca conținut de prima parte în sensul că însuși autorul schimbându-și modul de tratare a problemei n-a mai pătruns adânc în esența acesteia. În schimb acesta a făcut unele sublinieri care reprezintă o notă originală a cercetării sale în sensul că a scos în evidență la istoricii de exemplu din epoca Restaurației H. von Sybel și H. Taine, tocmai acele elemente care-l caracterizează pe aceștia, adică a fi fost adversarii declarați ai Revoluției din 1789. Desigur că nimeni nu s-ar fi așteptat la aceasta de vreme ce atât unul cât și celălalt provin dintr-un mediu prin excelență burghez. Totuși există o explicație și anume fiind seamă că evenimentele din toamna anului 1870 (căderea celui de-al doilea imperiu și proclamarea celui de-a treia republici) au fost hotărâtoare pentru a-l determina pe H. von Sybel să descopere că Franța revoluționară a împiedicat cu mai multe decenii unificarea poporului german, iar pentru H. Taine să ajungă la concluzia că Revoluția din 1789 a împins poporul francez pe o cale plină de suferințe, în care n-au lipsit masacrele, nu numai la sfârșitul secolului al XVIII-lea dar și în secolul al XIX-lea. De asemenea autorul mai constată că cei doi istorici din

epoca Restaurației au făcut investigații nu numai în biblioteci cu renume, dar mai ales în arhiva din Franța și din alte țări europene, fapt care le-a permis și mai mult documentarea asupra aceluiași probleme asupra cărora istoricii își începuseră cercetările cu aproape un secol mai înainte.

Dar ceea ce-i deosebește cel mai mult de alți istorici este faptul că dispunând de un adevărat talent, ei au supus aceste documente, cu o adevărată artă, unei critici care le-a permis să aducă noi contribuții la cunoașterea diferitelor aspecte ale aceleiași probleme. În bună parte se constată că operele acestor doi istorici se deosebesc fundamental între ele, aceea a lui H. Taine tratând în special istoria „internă” a revoluției din 1789 pe când aceea a lui H. von Sybel insistând mai mult asupra urmărilor pe care revoluția le-a avut în celelalte țări europene, în Germania, Anglia, Polonia, Austria, Spania etc. Deosebirea dintre cei doi istorici reiese nu numai atunci când aceștia studiază cauzele izbucnirii revoluției, pentru unul ele fiind de natură politică (H. Taine) iar pentru celălalt de natură social-economică (H. von Sybel), dar și când caută să explice rolul pe care războaiele l-au avut în desfășurarea evenimentelor din Franța, după arestarea lui Ludovic al XVI-lea la Varennes, începând cu victoria de la Valmy și încheind cu confruntările militare din anii 1797-1799 sau când ambii sînt puși în situația să arate rolul pe care l-a avut dictatura iacobină (și mai ales Robespierre) în înfăptuirea pe o bază mai largă a programului revoluționar.

A doua parte se încheie cu prezentarea succesului pe care opera lui H. von Sybel și H. Taine a cunoscut-o la vremea când aceasta a văzut lumina tiparului. A celui dintâi avea să dea naștere la numeroși imitatori, după expresia lui J. Godechot, în ceea ce privește viziunea nouă în care revoluția era privită în plan european, a celui de-al doilea a dat naștere unei adevărate școli prin metode de interpretare a materialului documentar.

În partea a treia a lucrării de față sînt analizate operele lui A. Aulard și J. Jaurès, a istoricilor din generația celui de-al doilea imperiu. Și de data aceasta autorul consacră un număr destul de mare de pagini pentru a prezenta viața și cariera științifică și didactică a celor doi istorici, a-i plasa în epoca în care aceștia au trăit pentru a se putea înțelege mai bine poziția lor față de Revoluția franceză din 1789. Cu acest prilej cititorul află cu interes amănuntul relativ la prima întâlnire a autorului cu A. Aulard, pe care l-a avut de model o vreme în perioada formării sale ca istoric. În ceea ce privește încă conținutul, opera celor doi istorici supusă analizei se constată că aceasta se deosebește cu totul de celelalte cunoscute pînă acum și anume că și

una și cealaltă se adresează în mod special nomenclaturii și țărănilor, că scot în evidență rolul acestor clase în revoluție. Din această cauză opera lui J. Jaurés tratează pentru prima dată istoria *socialista* a revoluției, autorul subordonând aproape întreaga sa expunere analizei problemelor sociale inclusiv ale preproletariatului care participase activ la înlocuirea vechiului regim, regimul monarhic, cu regimul republican. Dealtfel autorul a avut grijă să dea o explicație cititorului în privința profilului deosebit pe care-l au operele acestora când a arătat că și unul și celălalt au fost militanți de seamă ai partidului radical-socialist.

Desigur că pe oricine interesează în ce măsură cei doi istorici din epoca generației celui de-al doilea imperiu au utilizat în opera lor materialul documentar. În această privință autorul arată că pentru A. Aulard problema documentării a fost capitală, acesta făcând investigații nu mai puțin de două decenii în bibliotecii și arhive. În ceea ce-l privește pe J. Jaurés acesta a consacrat un timp mult mai scurt pentru informarea sa. În schimb datorită lui a fost creată la începutul secolului XX o comisie la nivel național, pentru cercetarea și publicarea documentelor de arhivă privind viața economică pe timpul Revoluției din 1789 (din care făceau parte atât el cât și A. Aulard), comisie care într-un timp record, între 1903—1914 a publicat 27 volume cu caiete de doleanțe parohiale, 10 volume privind vânzarea bunurilor naționale, 6 volume privind subzistențele și 9 volume cu probleme diverse, așadar în total 52 volume.

Studiind în mod comparativ opera istorică a celor doi istorici, prof. J. Godechot constată în primul rând că acestea se deosebesc fundamental deși au la bază o nouă concepție, concepția marxistă. Deosebirile constau în primul rând ca nivel de documentare, apoi ca limite cronologice, a lui A. Aulard oprindu-se la 1804, cealaltă la căderea lui Robespierre, ca limite geografice, a lui A. Aulard referindu-se în special la evenimentele interne, cealaltă studiind aprofundat legăturile revoluției franceze cu revoluțiile din celelalte țări europene și americane, ca structură, de ex. în a lui A. Aulard se acordă o mai mare importanță cauzelor politice iar în a lui J. Jaurés cauzelor economice și sociale. Din acest punct de vedere ultimul autorul subliniază faptul că J. Jaurés a utilizat în opera sa un izvor de foarte mare importanță, față de predecesorii săi, și anume *Introduction à la Révolution française* aparținând lui Barnave, apărut abia în 1843, care cuprinde pagini de înaltă interpretare științifică menite să explice oricui trecerea de la societatea feudală la cea capitalistă nu numai în Franța, dar în orice altă țară.

A treia parte se încheie cu o privire generală asupra modului cum lucrările celor doi istorici din generația celui de-al doilea imperiu au fost primite de oamenii politici și de specialiști, de marele public. În această privință este interesantă remarcă autorului lucrării de față potrivit căreia opera lui A. Aulard a fost apreciată favorabil numai în timpul vieții acestuia; în schimb a lui J. Jaurés avea să cunoască o largă răspindire și în deceniile următoare până în zilele noastre (de exemplu ultima ediție în 7 volume apărută în anii 1968—1973).

Ultima parte a lucrării este consacrată istoricilor din generația celui de-a treia republici: lui A. Mathiez și G. Lefebvre. Pentru autor este un prilej de a mărturisii că aceștia au fost contemporani cu el, că i-a cunoscut personal, că a colaborat foarte strâns cu ei, că multe din cercetările sale s-au aflat sub directă lor îndrumare. Din acest motiv multe pagini din această parte au totodată și un caracter autobiografic, prof. J. Godechot marcând în anumite perioade momentele în care s-a format el însuși ca istoric al revoluției din 1789. Aceste informații sînt foarte utile pentru cititor din mai multe motive din care vom releva numai două și anume în primul rând că se pot afla o seamă de amănunte menite să explice unele aspecte noi din opera lor, în al doilea rând că ne permite să întrevădem totodată și propriile vederi ale autorului privind aceleași probleme din opera celor doi istorici.

Judecînd opera lui A. Mathiez și G. Lefebvre în general aceasta urmează același plan pe care l-am mai întîlnit pînă acum la autor cînd a analizat operele istoricilor precedenți, cu deosebirea că de data aceasta se insistă mai mult asupra noii interpretări inaugurată de J. Jaurés și amplificată de aceștia din urmă și anume interpretarea științifică a revoluției de pe pozițiile materialismului istoric și dialectic. Noua orientare în concepția istoricilor din epoca celui de-a treia republici explică în același timp calea urmată de mulți alți istorici din Franța și din alte țări ale lumii, mai ales în cunoașterea principalelor probleme pe care le ridică procesul revoluționar în trecerea de la feudalism la capitalism și de la capitalism la socialism. Cu acest prilej autorul subliniază noua metodă de cercetare întîlnită la aceștia, precum și elementele originale din opera lor, de exemplu ale lui A. Mathiez cu privire la dictatura iacobină și Directorat, iar ale lui G. Lefebvre cu privire la ecourile pe care Revoluția din 1789 le-a cunoscut în alte țări europene și chiar peste Ocean în America.

Marea apropiere dintre operele celor doi istorici analizați în partea a patra avea să albă o consecință fericită asupra modului

cum acestea au fost prinite de specialiști și de marele public, apare în mod evident în lucrarea de față. Spre deosebire de alte opere în care a fost prezentat același eveniment crucial din istoria Franței, acestea din urmă s-au impus în atenția tuturor dar aveau să devină în același timp cărți de căpătii pentru urmașii lor, și în zilele noastre, nu numai în patria lor dar și peste hotare, cunoscând traduceri în numeroase limbi străine.

Concluziile autorului, după un adevărat maraton științific în cursul căruia au fost supuse judecății posterității operele a 11 istorici de mare valoare, specialiști francezi dar și străini, sînt unanime prin a recunoaște că la toți s-a înălțat dorința de restituire pentru societate a adevărului asupra unor evenimente epocale, că metoda de cercetare folosită a fiecăruia este în concordanță cu epoca în care acesta a trăit, că în operele lor sînt reflectate cu precădere nu numai unele aspecte din viața lor dar și frământările politice la care au fost martori sau au fost participanți direcți, că opera lor a exercitat o influență hotărîtoare asupra istoricilor din fiecare generație (autorul arată că el însuși s-a aflat sub directa îndrumare a trei din

aceștia) dînd cu acest prilej multe amănunte asupra concepției unor mari istorici contemporani francezi și străini, specialiști recunoscuți în cercetarea problemelor revoluției din 1789 (de exemplu R. Palmer, A. Soboul, D. Guerin etc.). Toate aceste concluzii ca și altele îl duc pe cititor la constatarea că studierea acestui eveniment istoric nu este încă încheiată și că în viitor se mai pot face și alte considerații pe marginea lui, fie pe baza unor noi documente, fie pe baza mărturiilor publicate pînă acum. Lucrarea se încheie cu o bibliografie generală a principalelor opere ale celor 11 istorici și mai ales cuprinzînd studiile (din care multe și ale autorului) asupra vieții și operei lor.

Încheind lectura acestei lucrări cititorul rămîne cu sentimentul că autorul este un adevărat maestru în studierea istoriei revoluției franceze din 1789, că acesta a pus la dispoziția sa o valoroasă analiză istoriografică, utilizînd o metodă de cercetare mai puțin întilnită, ba se poate spune chiar originală, metodă care poate servi de exemplu și altora pentru cunoașterea și a altor evenimente din istoria Franței sau a oricărei țări din lume.

Constantin Șerban

MUSTAFA ALI MEHMED, *Istoria turcilor*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1976, 447 p.

Cercetările întreprinse de către specialiști, mai ales după revoluția kemalistă, asupra numeroaselor fonduri de documente otomane, vestigiilor turce precum și asupra o serie de izvoare vechi în limba turcă, au aruncat o nouă lumină asupra istoriei poporului turc.

Lucrarea *Istoria turcilor*, înmănușînd într-un volum, relativ restrîns, aproape întreaga istorie a poporului turc, redă o imagine mai completă decît cele existente în literatura istorică română de pînă acum în legătură cu viața și preocupările turcilor de-a lungul istoriei.

Istoria turcilor se axează pe monografiile fundamentale, pe documente recent descoperite și pe o serie de studii străine, dar mai cu seamă pe literatura istorică turcă.

Alcătuîtă din două părți, prima parte a *Istoriei turcilor* este consacrată unor considerații cu privire la evoluția „marii familii a popoarelor de limbă turcă” pe întinderile Asiei, timp de mai multe secole înainte și după era noastră. Teoriile și ipotezele referitoare la etnogeneza poporului turc, succesiunea formațiunilor politice ale turcilor vechi,

începînd cu primele „grupări tribale” și pînă la formarea unor „imperii de stea”, procesul de islamizare, cu toate consecințele sale în lupta pentru dobîndirea hegemoniei turcilor în lumea islamică, pe măsura intensificării legăturilor cu celelalte popoare de factură islamică, se bucură de o atenție specială în prima parte a acestei sinteze. Prima parte a *Istoriei turcilor* constituie o nouate pentru cititorul român, obișnuit cu turcii otomani, urmași ai unui mic trib din Anatolia. Cercetările istorice și arheologice au scos la iveală că primele imperii turcești s-au format cu secole înainte de Imperiul otoman pe vastele spații ale Asiei. De pildă, *Inscripțiile de pe Orhon* conțin importante informații în legătură cu organizarea statului turcilor vechi întemeiat de Bumin Han în anul 552 e.n.

Lucrarea lui Mustafa Ali Mehmed înlesnește cititorilor români să arunce o privire în timp asupra istoriei poporului turc dincolo de Imperiul otoman.

Deplasarea continuă a grupurilor de populații turce din adîncurile Asiei spre hotarele Europei, prin nordul Mării Negre, începînd cu hunii și avarii și continuînd cu pecenegii,

cumanii și tătarii, a influențat profund desfășurarea istoriei popoarelor din această parte a lunii timp de secole, în timp ce alte grupuri de populații turce înaintau spre Orientul Apropiat și Asia Mică, formând aici alte imperii, subminând astfel autoritatea Imperiului bizantin, supus unor presiuni continue din partea popoarelor turcece. Imperiul turcilor-selgiuchizi întemeiat în Orientul Apropiat și Asia Mică (sec. XI—XIII) va pregăti condițiile istorice și bazele social-demografice pentru prăbușirea Imperiului bizantin și formarea viitorului Imperiu otoman (sec. XIV—XX).

În *Istoria turcilor* este expusă clar înaintarea turcilor oguzi spre Orientul Apropiat și Asia Mică și se acordă spațiu suficient prezentații statului selgiuchid.

Ținem să amintim că aproximativ în aceeași perioadă alte grupuri de turci se deplasau în zonele din nordul Mării Negre întemeind aici state la fel de înlinse și puternice. Numeroasele orașe și sate de pe teritoriul statului Hoardei de Aur (sec. XIII—XV) dovedesc că marea parte a populației turce de pe teritoriul acestui stat trecuse la viața sedentară. Cercetările au stabilit până în prezent existența a 25 de orașe pe cuprinsul fostului stat Hoarda de Aur. Orașele amintite erau mari centre comerciale. Ele constituiau în același timp și importante centre de tranzit pentru marfurile străine. Timurizii sînt considerați turci. Credem că autorul, într-o eventuală ediție viitoare a *Istoriei turcilor* va acorda un spațiu mai mare acestor ramuri ale popoarelor turce.

În partea a doua a *Istoriei turcilor* (p. 109-365) se insistă asupra principalelor aspecte și momente ale Imperiului otoman, una din cele mai mari și cele mai durabile dintre formațiunile politice create de turci în desfășurarea istoriei lor generale (sec. XIV—XX), până la nașterea Republicii Turcia de astăzi.

Este important de menționat faptul că autorul a sintetizat bine rezultatele cercetărilor întreprinse până în zilele noastre de către istoricii turci și străini ai Imperiului otoman. Nu lipsește nici nota personală în interpretarea evenimentelor legate de istoria otomanilor. Sînt înfățișate corect evenimentele legate de evoluția acestui stat începînd cu primele momente ale impactului turcesc la formarea unui imperiu universal și de la acesta la destrămarea totală, avînd drept epilog renașterea poporului turc.

În primele secole ale evoluției Imperiului otoman, o serie de procese social-economice și politico-militare au favorizat consolidarea unei monarhii turco-islamice, de tip oriental, constituit pe baze multinaționale și pluriconfesionale într-un spațiu urias, supranumit „Pax Ottomanica”. În acest cadru istoric general, capătă importanță determinarea factorilor interni și internaționali

care au influențat expansiunea în direcția Europei, ca și spre Orient, ceea ce au făcut ca Imperiul otoman să capele treptat trăsături universaliste.

Contradicțiile interne și implicațiile internaționale ale politicii otomane de hegemonie mondială au dus treptat, începînd din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, la declanșarea crizei sistemului social economic (bazat pe feude condiționate numite *timar*) și a organizării militare a Imperiului otoman, creînd, totodată, toate dificultățile sale și în evoluția istoriei statelor europene, de-a lungul așa-numitei „Chestiuni orientale”, care devine piatra unghiulară a politicii marilor puteri europene. Chestiunea orientală prezintă o serie de particularități mai cu seamă după asediul Vienei (1683), iar declanșarea retragerii turcilor din Europa va dura cîteva secole cu consecințele sale binecunoscute în istorie.

Merită să fie menționat faptul că, în toată această perioadă, statul otoman a depus eforturi deosebite pentru adaptarea la condițiile istorice concrete, pentru prevenirea destrămării Imperiului și pentru a face față asaltului economic, militar și politic al marilor puteri. Este important de menționat faptul că autorul a analizat (atît cît i-a permis economia lucrării) procesul trecerii Imperiului otoman de la sistemul vechi de organizare politică și socială la forme mai adecvate cerințelor istorice de pe la sfîrșitul secolului al XVIII-lea încoace. Este vorba de afirmarea în societatea otomană a unei concepții noi denumită *Nizam-ı Djedid* (noua organizare), inițiată pe vremea sultanului Selim al III-lea (1789—1807), care avea în vedere nu numai reorganizarea statului otoman sub aspectul reformelor militare, cum s-ar părea la prima vedere, ei și restructurarea mai profundă a societății otomane sub raport economic, social, cultural, etc.

Toate aceste inițiative dovedeau imposibilitatea înlocuirii la formele vechi de organizare, îndeosebi din timpul lui Soliman Magnificul, așa cum se crezuse multă vreme de către susținătorii *Nizam-ı Kadim* (vechica organizare).

Lucrarea tratează despre sistemul economic atît la turcii selgiuchizi cît și la cei otomani, subliniază deosebirile dintre sistemul feudal turc și cel occidental. Autorul urmărește evoluția acestui sistem, cristalizat în perioada statului selgiuchid, și dezvoltat în perioada otomană într-o formă specifică. Consecințele sistemului amintit asupra producătorului direct sînt expuse în diferite subcapitole, în mod diferit în situații diferite. Ținem să precizăm că acest aspect al istoriei Imperiului otoman constituie încă obiectul unor studii de cercetare și de discuție între specialiști.

Lupta pentru supraviețuirea statului otoman mai cu seamă prin reformele numite Tanzimat (1839) n-au dus la rezultatele scontate. Istoria a evoluat în sensul desprinderii unor state naționale independente pe spații unde fusese altădată Imperiul otoman. În acest sens turcii înșiși își vor crea propriul lor stat național independent sub conducerea lui Mustafa Kemal Atatürk — făuritorul Turciei moderne.

Este expusă corect și lupta dintre tradiție și inovație în societatea otomană, când, centrul de greutate se deplasează tot mai mult în sensul modificării mentalității diferitelor clase și pături sociale față de principiile organizării politice și social-economice a societății otomane, intensificându-se astfel aplicarea unor reforme din ce în ce mai cuprinzătoare, pentru dănuirea Imperiului. Lucrarea comentează în același sens și acțiunea diferitelor ideologii ce s-au cristalizat în decursul secolelor (otomanismul și panislamismul). Cele două curente ideologice amintite au frînat, timp destul de îndelungat, dezvoltarea conștiinței naționale a poporului turc, în raport cu celelalte popoare din Imperiu.

Istoria Imperiului otoman, situat pe continentele: Asia, Europa și Africa, în decursul secolelor a stat în atenția numeroșilor cercetători. Au fost scrise tomuri întregi de istorie otomană în numeroase limbi. Explicația acestui interes deosebit față de istoria Imperiului otoman este simplă: turcii otomani și-au făcut propria lor istorie în continuă interferență cu multe alte popoare din continentele amintite. Cercetarea și elucidarea problemelor legate de istoria națională a popoarelor cu care au venit în contact otomanii și cu care au avut relații istorice strînse de-a lungul vremurilor necesită și cunoașterea structurii statului otoman, precum și evoluția lui pe plan intern și extern. Aproape în aceeași perioadă, un alt imperiu turc se naștea în altă parte a continentului asiatic și anume în India, pentru a dănui cîteva secole. Este vorba de Imperiul întemeiat de descendenții lui Timur. La data când oastea sultanului otoman asedia Viena (1683), un alt suveran de origine turcă și anume împăratul Aurangzeb (1658—1707) încerca să cucerească Dekkanul. Sintem de părere că acest aspect din istoria turcilor putea fi tratat mai pe larg în lucrare.

Poporul român a avut legături de-a lungul secolelor, cu cele mai diferite popoare turcice începînd cu hunii, avarii, pecenegii și cumanii, continuînd cu tătarii și turcii otomani pînă la

turcii kemaliști. Aceste raporturi, în special în perioada otomană, au cunoscut o întreagă gamă de nuanțe, între „protectoratul de la distanță” și „condominiul turco-fanariot”. Trăsătura dominantă a acestor raporturi constă în lupta permanentă a poporului român, zădărnîcind, de fiecare dată, orice tentativă de instaurare a dominației efective străine, pînă la crearea statului național român independent (1877), dată după care s-au produs schimbări radicale, în sens pozitiv, în raporturile celor două popoare, ele căpătînd un caracter de colaborare activă în perioada lui Atatürk și dezvoltîndu-se pe o linie ascendentă în zilele noastre.

Autorul insistă mai mult asupra relațiilor cu turcii otomani, aspectele mai vechi sau posterioare Imperiului otoman ocupînd un spațiu mai restrîns. După cum se înțelege lesne și din titlul lucrării *Istoria turcilor*, autorul nici nu și-a propus o cercetare exhaustivă a relațiilor româno-turce, care — credem noi — pot constitui subiectul unei investigații speciale. Trebuie menționat însă faptul că relațiile româno-turce ocupă un loc important în cuprinsul lucrării, în comparație cu referirile la alte popoare cu care turcii au venit în contact. Autorul, cercetător principal la Institutul de studii sud-est europene din București, introduce în lucrare și unele din concluziile stabilite pe baza propriilor cercetări, ceea ce dă un plus de originalitate cărții. De relevant este faptul că, lucrarea sugerează și ideea regrupării teritoriilor locuite de români, mai ales de pe vremea doamnei sultanului Soliman Magnificul, întrucît ocuparea Banatului (1552) și izolarea Transilvaniei de veleitățile de expansiune ale Imperiului habsburgic, au creat condiții, deși sub dominație străină, pentru intensificarea legăturilor dintre toate ținuturile românești pînă la pacea de la Carlovitz (1699).

Bibliografia lucrării este echilibrată, fiind folosite, deopotrivă lucrări vechi și noi, lucrări de specialitate în limba turcă și în limbile europene. Faptul că bibliografia românească apare mai puțin reprezentativă, aceasta credem că se explică prin faptul că autorul nu și propune să studieze, așa cum am mai menționat, în mod special evoluția relațiilor româno-turce. Cu toate acestea sînt utilizate unele din colecțiile și lucrările mai importante ale istoricilor români, cum ar fi N. Iorga și alții. Sînt utilizate și lucrările istoricilor români actuali reprezentativi cum sînt, de pildă, Ștefan Ștefănescu etc.

Ținem să menționăm faptul că autorul a găsit posibilitatea, cu prilejul suplimentării tirajului, de a aduce unele corectări eventualelor scăpări sau erori de tipar. Astfel, la p. 324 data joncțiunii trupelor țariste cu cele otomane la București a fost corectată „în septembrie 1848” în loc de „în august 1848”; la p. 333 „Mustafa Rașid pașa” a fost redată în forma corectă „Mustafa Reșid pașa”. De asemenea, la pag. 367 formularea „congresele de la Sivas (iunie 1919) și Erzurum (iulie-

august 1919)” din primul tiraj a fost corectată sub forma: „congresele de la Erzurum (iulie 1919) și Sivas (septembrie 1919)”.

Sinteza *Istoria turcilor*, constituie o lucrare utilă care interesează atât cercurile largi de cititori, cât și specialiștii din țara noastră. Contribuie în același timp la depășirea unor prejudecăți, a unor clișee tulburi și negative cu privire la turcii otomani și neotomani.

Mehmet Ali Ekrem

SARGETIA, XI—XII, 1974 — 1975, 503 p.

Este cunoscut pentru istorici că revista *Sargeția*, anuarul muzeului din Deva, face parte din acea categorie de publicații care, deși circumscrisă programatic unei probleme locale regionale, ea și-a depășit demult granițele domeniului, dobândind o prestanță științifică și un prestigiu recunoscute. Ultimul volum apărut, corespunzător anilor 1974—1975, chiar la o judecată de suprafață întărește această concluzie, prin contribuția pe care el o aduce la consolidarea personalității revistei. Dorim, de aceea, ca în cele ce urmează să-l supunem atenției.

Cantitativ, volumul include între limitele sale două numere: (XI—XII); numărul XI îl constituie prima parte a revistei, intitulată *Studii și articole*; pentru nr. XII sînt cuprinse materiale prezentate la patru sesiuni științifice de comunicări, cu titlurile: *Istoria și arheologia Daciei romane* (9—11 mai 1975), *Tradiție și continuitate pe meleagurile hunedorene* (28 iunie 1975), *Deva — Trecut și contemporaneitate* (17 octombrie 1975), *40 de ani de la încheierea acordului de la Tebea, între Blocul democratic, Frontul plugarilor, Madosz, și Partidul socialist* (5 decembrie 1975). Cum se poate deduce la o primă aproximare, cuprinsul revistei este extrem de bogat. În aceste condiții, rîndurile de față — datorită unor motive determinate de spațiu, — se văd nevoite să renunțe parțial la modul de prezentare îndeobște uzitat cu aprecieri de amănunt și plurale remarci speciale de nume și articole, deși în cazul ce îl propunem ele, neîndoindu-ne, ar fi necesare, din dorința de a sublinia suficient atributele generale ale publicației.

Într-un anumit fel, însăși configurația istoriei pămînturilor hunedorene, care reprezintă obiectul preocupărilor muzeului județean Hunedoara—Deva, editorul *Sargeției*, condiționează diversitatea cuprinsului revistei. Este aproape de prisos să mai amintim că această regiune a țării noastre oferă unul din cele mai remarcabile exemple de istorie fecundă, din cele mai vechi epoci istorice și pînă astăzi, ceea ce face ca cercetătorul să aibă în față un obiect de studiu de mare generozitate.

La o atare bogăție, cînd, spre deosebire de alte regiuni chiar primele epoci istorice se

bucură de o bună reprezentare, necesitatea de echilibru a sunarului revistei ni se pare a fi un aspect important. — Sub acest aspect, volumul — conceput se pare global — se echilibrează de la fragment la fragment. Astfel, prima parte însumează în economia sa, cu precădere, articole referitoare la aceea ce s-ar putea numi "antichitatea clasică" a istoriei noastre (lumea getodacică și perioada stăpînirii romane); la perioada romană se referă în plus ce le 17 comunicări ale sesiunii din 9—11 mai 1975, ca și o parte din cele prezentate la sesiunile din 28 iunie și 17 octombrie 1975, pentru ca restul materialelor, alți din prima parte cit și ale sesiunilor amintite, să aibă în vedere evul de mijloc și epoca modernă și contemporană. Aproape paradoxal, deși regiunea hunedoreană este cunoscută ca una din vetrele paleolitice și neolitice importante din țara noastră, comuna primitivă, pînă la epoca dacică, nu este reprezentată decît printr-un articol despre *Plastica culturii Vinča-Turdaș din colecțiile Muzeului județean Hunedoara—Deva*, semnat de Mircea Dan Lazăr, la care se adaugă considerațiile generale ale lui Ioan Andrițoiu din articolul *Mărturii ale dezvoltării societății omenești, pe teritoriul Devei în vremurile străvechi*.

În mod deosebit față de asemenea situație, numeroase și valoroase contribuții sînt date la iveală în ceea ce privește lumea dacică, și mai ales daco-romană, aceasta din urmă fiind intens cercetată datorită unor circumstanțe lesne de înțeles. Trăsăturile pozitive esențiale ale studiilor respective — trăsături ce se mențin, de altminteri, pe întreg parcursul publicației — constau în largimea considerabilă a tematicii, în originalitatea lor, fundată pe introducerea în circuitul științific a unor piese, informații și aprecieri inedite, sau pe rediscutarea din perspective noi a unor aspecte importante cu referire îndeosebi la epoca stăpînirii romane și la perioada postaureliană. Nu se face în atari articole doar o discuție stricto-sensu a istoriei hunedorene, ci, cum este și firesc, acest spațiu istoric este introdus în aria întinsă a civilizației dacice și daco-romane și chiar în universul întregii romanități orientale. Exemplificăm afirmațiile noastre cu citeva din materialele

care ni s-au părut cele mai interesante, fără ca nemenționarea expresă a unora—repetăm — să echivaleze implicit cu desconsiderarea lor.

Respectînd o ordine evolutiv-cronologică pe care o adoptăm drept criteriu metodologic în aprecierea *Sargeșiei*, cităm la început articolul *Dovezi ale continuității locuirii a zonei cetății Deva în epoca dacică și romană*, semnat de Octavian Floca. În el, autorul, conținutul sui generis concluziile studiului semnalat mai sus al lui Ioan Andrișoiu, stabilește că pe baza prezenței pe dealul cetății Devei a formelor clasice ale civilizației dacice — ceramică, obiecte metalice și de construcție — se poate afirma că lumea geto-dacă a avut aici unul din punctele sale notabile.

La rîndul său, Liviu Mărghitan, încercînd să răspundă la întrebarea: *Cunoșteau dacii resursele metalifere de pe cuprinsul actualului județ Hunedoara?*, apelează la argumente de ordin arheologic (mulțimea pieselor de fier descoperite) și de ordin logic (lipsa informațiilor antice despre o posibilă importare în masă a fierului în Dacia) și ajunge la încheierea că „strămoșii daci au cunoscut și utilizat bogăția subsolului hunedorean, iar lanțul muntos Poiana Ruscăi se numără printre sursele de obținere a materiei prime din care se extrăgea fierul” (p. 355).

Referitor la un aspect aproximativ asemănător, Ion Glodariu, în articolul *Vase de argint în tezaurele dacice*, propune reconsiderarea acestor piese descoperite pe teritoriul României și aparținînd epocii Latene (se depășește deci aici sfera preocupărilor de istorie locală), fiind de părere că ele au ajuns în Dacia, fie pe calea comerțului, fie au fost făcute de meșteri ambulanți străini (greco-romani). Ni se pare importantă aprecierea că neconstituind expresii ale culturii materiale geto-dacice, aceste vase rămîn totuși demne de interes pentru că reprezintă indicii ale relațiilor comerciale întreținute de Dacia și ale orientării lor spre lumea greco-romană.

Un consistent grupaj de comunicări are drept obiect prezența romană pe teritoriul județului Hunedoara, confirmînd afirmația unuia din autori, potrivit căreia „pare că nici una din civilizațiile trecutului nu a fost atît de darnică în transmiterea, peste timpurile milenare scurse, a unei moșteniri materiale mai bogate și mai semnificative ca cea romană” (p. 409). Covârșitoarea majoritate a acestor lucrări se leagă de reluarea în 1973 a săpăturilor arheologice la Ulpia Traiana Sarmizegetusa, astfel că noutatea materialelor publicate constituie atributul lor de bază, iar subiectul principal capitala provinciei romane Dacia. Spre dovedire, menționăm comunicarea *Principalele rezultate ale săpăturilor în 1973—1974 la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*

și semnificația lor, semnată de un colectiv de arheologi condus de Hadrian Daicoviciu și care introduce în circuitul științific trei obiective arheologice importante: un templu dedicat lui Aesculapius și Hygiei, un templu dedicat lui Liber Pater și o necropolă. Acest material este completat de alte studii care detaliază concluziile săpăturilor punînd în evidență elemente cum sînt: intensitatea vieții economice și comerciale dezvoltate în capitală și în întreaga Dacie (Ioan Mitrofan, *Villae rusticae pe teritoriul Sarmizegetusei*; Iudita Winkler, *Descoperiri monetare în Ulpia Traiana Sarmizegetusa*; Dorin Alicu, *Materia-lul ceramic de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*; Marieta Gheorghită, *Opaițele romane de la Micia*), onomastica, viața cotidiană, activitatea edilitară, și caracterul civil al metropolei (Nicolae Branga, *Tegulăe private de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*), administrația Daciei, fiind descoperit și un nume necunoscut pînă acum al capitalei provinciei romane nord dunărene — la începutul domniei lui Hadrian — Colonia Daciae Ulpia Traiana Augusta Sarmizegetusa (Ioan Piso, *Epigraphica* — I).

Un interesant excurs întreprinde Ioan Andrișoiu pe terenul numismaticii în studiul *O monedă bizantină descoperită la Urot*. Autorul consideră just că „Pentru sec. IV—VIII, datorită penuriei izvoarelor scrise, monedele constituie, alături de vestigiile arheologice o sursă de informație directă, capabilă să furnizeze date valoroase cu privire la viața economică și comercială precum și indicații de natură social-politică, asupra unei regiuni”. (p. 138). Știindu-se că moneda bizantină a circulat intens pe teritoriul României în această perioadă, mai ales de-a lungul Dunării, în Dobrogea și sudul Moldovei, dar nefiind absentă nici în Transilvania, suprapunînd deci, aria de răspîndire a monedei romane tîrzii, I. Andrișoiu aduce prin moneda bizantină de la Iustinian descoperită la Uroi o nouă dovadă că piesele numismatice bizantine au fost vehiculate aici, de o populație daco-romană, orientată consecvent spre romanitatea de la sudul Dunării.

De o semnificație mai generală sînt două articole intitulate: *Succinte considerații privind diferențierea socială în societatea geto-dacică în perioada Burebista—Decebal*, semnat de Mircea Valea și Anghel Nistor și *Cu privire la „Dacia Felix”*, semnat de Nicolae Lasca. În primul, autorii pun în discuție un aspect al relațiilor sociale din societatea dacică și anume un aspect ilustrat de cuvîntul *comitatus*, folosit de izvoarele antice pentru perioada amintită și de care prin asociere cu realități proprii altor popoare antice poate fi legată probabila existență la daci a unei categorii umane, distincte, cu același rol social ca și membrii *comitatus*, din vechile

scrieri ; În al doilea, profesorul clujean N. Lascu consideră că în raport cu realitatea istorică și pe baza studierii circumstanțelor istorice în care a apărut legenda cu epitetul *felix* (a doua jumătate a secolului al III-lea e. n.) și a examenului semantic al acestui cuvânt, expresia *Dacia Felix* nu poate avea sensul de *Dacia fericită*, ca urmare a bogățiilor sale, ci unul mult mai complex, care presupune latura politico-administrativă și militară a situației Daciei (Imprejurarea că în calea migrațiilor ea se găsea sub protecția Imperiului roman), iar în final un element referitor la accepțiunea „bun augur”.

Să mai menționăm, de asemenea, o serie de alte articole privitoare tot la epoca veche și care se preocupă de alte regiuni decât aceea a Hunedoarei, supunând atenției o problemă diversă : *Stadiul cercetărilor privind istoria și arheologia dacilor liberi, din nord-vestul României* (Sever Dumitrașcu) ; *Descoperiri de „terra sigilata” în teritoriile situate la nord-vest de Dacia romană* (Tiberiu Bader), *Prezențe romane în sud-vestul Transilvaniei* (Florea Costea), *Limes-ul Daciei Porolissensis între Valea Zagrei și Valea Mureșului* (Iștván Ferenczi). *Situația militară a Daciei în timpul războaielor marcomanice* (Doina Benea), viața spirituală reflectată de *Iconografia lui Pan pateritorul României* (Ioan Bogdan), *Cultul lui Sol Invictus în Dacia* (Silviu Sanie), *Cultul lui Liber și Libera la Sarmizegetusa* (Ana Căținaș) etc.

Relativ mai slab reprezentată cantitativ decât perioadele anterioare, epoca feudală își dezvăluie unele aspecte în câteva articole de bună calitate, care au cu deosebire în vedere cele două importante localități medievale : Hunedoara și Deva. Astfel, în studiul *Sigiliul orașului Deva de la 1618*, Ioan Frățilă și Iosif Jivan reinterpretează blazonul orașului și pe această bază sigiliul său, punându-le în legătură cu participarea unor „pușcași” români, din Deva la lupta de la Făget din Banat, în 1595, cu turcii, când, comportându-se vitejește, oștenii români au cucerit un steag turcesc cu două cozi de cal, elemente întâlnite în blazonul dăruit de Sigismund Bathory pentru această faptă.

Interesant și dens este și articolul lui Gheorghe Anghel, *Castelul Hunedoara (Noi puncte de vedere asupra fazelor de construcție)*. În opoziție cu părerile exprimate pînă acum, autorul consideră că după ce a devenit regent al Ungariei, Iancu de Hunedoara, chiar dacă a dorit și a acționat pentru a-și construi o reședință somptuoasă, nu a neglijat nici latura defensivă a castelului. Pe de altă parte, relativ la una din părțile cele mai interesante ale acestuia, turnul Nje boisia, Gh. Anghel, își exprimă opinia că nu este din timpul primei faze de construcție cum s-a crezut, ci

din a doua (1446—1456), și are certe influențe teutonice.

Se adaugă la materialele citate alte câteva, care oferă date despre situația economică și socială a anumitor grupuri umane (Vasile Ionaș, *Convenția referitoare la corăbierii de pe Mureș încheiată în 10 ianuarie 1721*), sau despre situația economică și socială, despre structura și stratificarea socială, despre numărul populației, obligațiile feudale, sursele de venituri și istoria domeniului Hunedoara (Ioachim Lazăr, *Castelul și domeniul Hunedoara în prima jumătate a secolului al XVI-lea* ; Ion Frățilă, Vasile Ionaș, *Date privind populația iobăgască a domeniului Hunedoara*).

Pentru cumpăna de la limita feudalismului și începutul epocii moderne, Florian Dudaș publică *Un catalog de documente din secolul al XVIII-lea, identificat în parțile Zarandului (Protocolul circularelor de la Minerău)* — este vorba de documente în limba română — pe baza cărui se pot cunoaște cadrul social-economic și realitățile politice și naționale ale unei părți din Transilvania la sfârșitul veacului al XVIII-lea și începutul celui următor. La rîndul său Mihai Cerghedan în două articole referitoare la aceeași perioadă surprinde procesul forinării unuia din detașamentele puterice ale proletariatului — metalurgistii — în ale cărui frământări vede „un preludeu al luptelor viitoare ale minerilor pentru o viață mai bună, omenească”.

Privitor la istoria modernă, *Un raport relativ la situația citorva școli românești din Munții Apuseni*, este publicat de Iacob Mărza. Raportul dezbate situația învățămîntului românesc din Transilvania la mijlocul secolului trecut, propune măsuri pentru îmbunătățirea și apărarea lui și este adresat episcopului Ioan Lemeni, de către Grigore Mihali, arhidiacon al Bistrei și promotor al învățămîntului românesc. Remarcabile contribuții pe tărîm istoriografic aduc studiile de istorie interbelică. Subliniem deosebi din rîndul acestora comunicările sesiunii științifice cu tema *40 de ani de la încheierea acordului de la Tebea, între Blocul democratic, Frontul plugarilor, Mădos și Partidul Socialist*. Se poate afirma că, judecată în ansamblu, această sesiune, grație aportului adus de istorici prestigioși în spațiul cercetării perioadei interbelice (Gh. I. Ioniță, Gh. Zaharia, Ilie Ceaușescu, Titu Georgescu, Olimpiu Văcișescu, Traian Udreă și alții), la care se adaugă cercetătorii hunedoreni, a permis cunoașterea exhaustivă a unuia din evenimentele cu cele mai serioase implicații asupra istoriei noastre dintre cele două războaie mondiale. Acordul de la Tebea este privit dintr-o pluralitate de unghiuri de vedere, începînd de la memorialistică, pînă la acele incursiuni istoriografice, care relevă semnificația majoră a evenimentului, eoul său în constituția maselor, locul în contextul luptei

democratice și antifasciste interne și internaționale, importanța sa din perspectiva atragerii tuturor organizațiilor revoluționare și democratice din țară la formarea Frontului popular antifascist, raportul dintre el și situația țării, pe de o parte în 1929—1933, iar pe de altă parte după 1935 până la 23 August 1944, integrarea și participarea naționalităților conlocuitoare la lupta antifascistă a poporului român, etc.

La acest capitol, semnalăm o neconcordanță între titlurile de la cuprins și cele din interior, în privința articolului semnat de Traian Udrea, a cărui formulare la p. 451, vorbește de „înfăptuirea insurecției antifasciste și antiimperialiste”, în timp ce la p. 7 se formulează corect, „înfăptuirea insurecției naționale armate antifasciste și antiimperialiste.”

Ajunși la sfârșit, ne exprimăm părerea că am oferit câteva din cele mai peremptorii dovezi pentru aprecierile făcute din capul locului asupra *Sargeției*. Numerele sale XI—XII se bucură în mod indubitabil de o înaltă

ținută științifică, ceea ce determină ca revista să fie un instrument de lucru, mai ales pentru specialist. Insistăm, de asemenea, încă odată asupra diversității tematicе, care este reflectată și de existența unor articole cu conținut în afara problematicii istorice (unul de etnografie, unul de științele naturii și altul, interesant despre filozofia istoriei la Lucian Blaga). Dorim să sugerăm revistei că posibil ar fi și introducerea unei rubrici de prezentări și recenzii și, totodată, să nu uite că este publicația unui muzeu. Ca atare, ar putea fi acordată o atenție sporită cercetării muzeografice și muzeologice în care sens ca niște premise pot fi considerate faptul că multe din materialele publicate aparțin unor colecții muzeale și împrejurarea că instrumente de lucru importante pentru muzeu cum sînt: Repertoriul arheologic al așezării romane din județul Hunedoara (de Liviu Mărghitan), sau bibliografia orașului Deva (de Ion Ardeleanu) și-au găsit în mod firesc loc în paginile sale.

Tudor M. Rățoi

ISTORIA ROMÂNIEI

* * ROMÂNII ÎN PERIODICELE GERMANE DIN TRANSILVANIA Edit. științifică și enciclopedică, București, 1977, 238 p.

Istoriografia săsească din Transilvania deseori a adus contribuții de valoare remarcabilă în elucidarea unor perioade ale istoriei pămîntului românesc. Periodicele, atît cele profilate pe istorie cit și cele politice și literare, culturale în general, constituiau în secolul al XIX-lea o principală sursă de informare și cultivare a poporului. În Transilvania alături de binecunoscutele periodice în limba română, „Foae pentru minte, inimă și literatură”, „Gazeta de Transilvania”, „Organul luminării” etc. ... prima jumătate a secolului trecut a cunoscut și apariția a numeroase periodice în limba germană, redactate fiind de intelectuali progresiști sași ai timpului. Deoarece acestea semnaleză prestigioase știri privitoare la români, mai cu seamă asupra epocii premoderne, apariția bibliografiei analitice „Românii în periodicele germane din Transilvania”, se impunea cu acuitate.

Ideea întreprinderii unei bibliografii care să abordeze o temă de acest gen, deloc neglijabilă, a avut-o în urmă cu două decenii, Secția de istorie literară și folclor, ce a luat ființă în cadrul Filialei din Cluj Napoca a Academiei; secție ce a fost condusă pentru început de prestigiosul profesor Dimitrie Popovici. Excerptarea stîrilor privitoare la români din ziarele și revistele germane a revenit marelui poet și filozof român al secolului nostru, Lucian Blaga. Misiunea aceasta de cercetare a fost îndeplinită. După plecarea lui Blaga, în 1959, de la Secția de istorie literară și folclor, activitatea de prospectare a periodicelor germane a fost preluată de Ana Ciurdariu și Aurel Sasu. Fișele realizate de Blaga au fost revăzute și completate, totodată au fost întocmite noi fișe ale unor periodice necercetate, materialul fiind mai apoi sistematizat. Lucrarea, așa după cum se arată și-n prefațarea sa, „cuprinde repertoriul bibliografic al stîrilor despre români, publicate în periodicele germane apărute în Transilvania în anii 1778—1840”.

Studiul acestor reviste a devenit indispensabil cercetătorilor în istorie premodernă și modernă din țara noastră, de aceea biblio-

grafia va constitui un principal instrumentar de lucru. Lipsa actuală a unor monografii asupra principalelor publicații germane pe care cercetătorii în istoriografia săsească vor încerca să o suplinească prin strădanile ce le depun în elaborarea lor, face ca volumul de față să fie mai important decît am crede pentru început.

Bibliografia a fost alcătuită spre a servi și uzului cercetătorilor în istoria culturii și literaturii române moderne. Sînt cuprinse în repertoriu acte și știri, multe inedite, referitoare la răscoala lui Horea, despre care „Siebenbürger Zeitung”, periodic apărut între anii 1784—1787, publică o suită de articole cu importante informații, unele cu valoare de document (vezi „Siebenbürger Zeitung”, I, 1784, nr. 95, p. 753—757), apoi știri despre viața socială din Transilvania și din celelalte două provincii românești, despre situația economică și relațiile comerciale ale Transilvaniei cu Țara Românească și Moldova, informații privind viața școlară, activitatea societăților teatrale din Sibiu și Brașov, manifestări culturale de tot genul, probleme de demografie și altele.

Anexele repertoriului bibliografic cuprind în limba germană și în traducere românească cîteva articole mai importante pentru istoria românilor de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului următor, perioadă în care societatea noastră suferă ample transformări pe plan economic și cultural. Textele sînt semnificative, însă destul de puține la număr, de aceea considerăm demnă a sublinia binevenita propunere a profesorului universitar clujean Iosif Pervain de a spori numărul articolelor de acest gen „pînă la proporțiile unui volum masiv cu noi selecțiuni, altminteri greu accesibile exegeților interesați de trecutul glorios al iluminismului românesc. În studiile consacrate acestuia mai există multe pagini albe, la înlăturarea cărora repertoriul poate să ajute din plin”.

Lista periodicelor cercetate a fost întocmită după repertoriul lui Heinrich Rész: Deutsche Zeitungen und Zeitschriften in Ungarn von Begin bis 1918 München 1935 și a lui Emil Sigerus: Die deutsche periodi-

sche Literatur Siebenbürgens, 1778 1930, Sibiu 1931.

Au fost cercetate periodicele germane accesibile în țară, fiind consultate în primul rând cele ce se păstrează la Biblioteca Academiei R.S.R. și la Biblioteca Centrală Universitară din Cluj-Napoca, unele colecții fiind completate prin intermediul Bibliotecii Muzeului Brukenthal și al Arhivelor Statului din Sibiu. Primele periodice germane au fost publicate la Sibiu, din 1837 fiind o editură și la Brașov, cea a lui Johann Gött.

Pentru a ușura activitatea cercetătorilor în depistarea materialului semnalat, s-a indicat pe fișe atât numărul cit și data și pagina din periodice, notarea lipsind numai în cazurile în care periodicele sînt nepăginate.

Titlurile articolelor au fost transcrise în limba germană cu traducere în limba română. Materialul documentar a fost extras și tradus liber, citat sau interpretat în funcție de importanța lui.

Anevoioasa muncă ce a dus la realizarea bibliografiei pe care o recomandăm, folosește istoriografiei românești întru preluarea și interpretarea elementelor de istorie națională, unele mai puțin cunoscute, pînă azi, aduse prin intermediul periodicelor săsești, bibliografia slujind de altfel și acelor ce s-au gândit să realizeze o complexă și mult dorită „monografie a iluminismului românesc.”

Victor A. Neumann

*** „Familia”. *Correspondențe de la Plevna*, Edit. Facla, Timișoara, 1977, 250 p.

Sub un titlu în aparență modest și sugerind oarecum o arie tematică restrinsă apar pentru prima oară în publicistica istorică românească texte selectate cu rigurozitate și discernămint din cunoscuta revistă „Familia”, editată de Iosif Vulcan, referitoare la actul proclamării neatinării absolute a țării noastre — de la 9 mai 1877 —, la luptele eroice ale armatei române la sud de Dunăre și în general la climatul intern și extern în care s-a înscris evenimentul memorabil al dobîndirii, prin sacrificii grele, materiale și umane, a Independenței naționale.

Lucrarea, apărută prin contribuția muzeografului orădean Viorel Faur, semnată de unii pertinent *Cuvînt înainte*, și a lui Stelian Vasilescu, în sarcina cărui a stat selectarea unui material documentar extrem de vast, repartizarea lui pe capitole, explicațiile introductive asupra conținutului capitolelor, notele și comentariile, se remarcă prin esențializarea tematicii de idei, scopul principal urmărit prin această ediție fiind deosebit de explicit : „...

cartea... trebuind să se adreseze, în egală măsură, publicului larg care iubește istoria — și în special istoria poporului nostru — și istoricilor, cercetătorilor. „Familia” — *Correspondențe de la Plevna* se vrea publicistică și document” (p. 26).

Sumarul volunului este reprezentativ pentru ilustrarea, îndeosebi, a eroismului armatei române pe cîmpul de luptă precum și a celorlalte, și nu mai puțin importante momente, evenimente, stări de spirit anterioare, concomitente sau ulterioare operațiilor militare: convenția româno-rusă, proclamarea independenței, sprijinul dat războiului de către românii din ținuturile stăpînite de Austro-Ungaria, tratativele de la San Stefano, Congresul de la Berlin, intrarea armatei noastre în Dobrogea și introducerea administrației românești pe acest străvechi teritoriu autohton.

Fiecare din grupajele tematice care alcătuiesc osatura cărții cuprinde cele mai semnificative știri apărute în presa din România — selectate de Iosif Vulcan și comentate de acesta — precum și relatările unor martori oculari, corespondenți ai revistei „Familia”, parte dintre ei rămași anonimi. Lectura fiecărui capitol oferă cititorului satisfacția de a lua cunoștință, pentru prima dată, sau a reîntîlni informații care, așa cum se arată în *Cuvînt înainte* „au o valoare documentară de necontestat, alăturîndu-se în mod firesc surselor arhivistice” (p. 10).

Momentul solemn al proclamării independenței este salutat printr-un sincer mesaj: „Noutatea cea mai importantă pentru noi se rezumă în cuvintele: România și-a proclamat independența și totodată a declarat război Turciei” (p. 54). De la un corespondent bucu-reștean al „Familiei”. B. I. Bianu, cititorii revistei aflau că: „Luni 9 21 mai, dară s-a petrecut în capitala României un fapt dorit de secole și care va fi înscris cu litere de aur în analele române. Ideea pentru care au luptat atîția domni iluștri, atîția mari patrioți și atîtea generațiuni s-a îndeplinit” (p. 54).

Știrile apărute în coloanele revistei cu privire la succesele operațiilor militare ale unităților românești la Grivița, Rahova, Plevna, Smîrdan au ca trăsătură generală sublinierea patriotismului ostașilor noștri, patriotism și vitejie relatate și comentate de aliații rusi, corespondenți ai presei străine, personalități de peste hotare prieteni și admiratori ai cauzei drepte a poporului nostru. „Ziarele din străinătate se exprimă toate foarte măgulitor despre ținuta armatei române în foc; acești ostași tineri nu fug de inamic — după cum prevestiră babele din Pesta, Cluj și altele — (aluzie la organele de presă filoturce n. n.) ci pe scări se urcă pentru a ocupa fortărețele înalte și a alunga pe turci cu capetele sparte” (p. 125). Succesul militar repurtat de

români prin căderea Plevnei era comentat în „Familia” cu o vădită bucurie: „Faptul cel mare s-a împlinit. Plevna a capitulat. Lupta a fost înverșunată. Însuși Osman pașa a fost rănit și apoi s-a predat cu toată oastea sa fără nici o condițiune” (p. 148). Relatări cu adevărat impresionante despre starea de spirit a populației Capitalei la vestea căderii Plevnei întâlnim în numărul 49 al revistei: „La București entuziasmul a fost mare, seara sosi știrea acolo și deja la 9 ore tot orașul s-a iluminat, îndată s-a pornit un conduct de făclii și la palatul domnesc, la ministere, înaintea locuinței lui Rosetti, și în mai multe locuri publice s-au ținut cuvântări însuflețite” (p. 149).

Un interesant și substanțial material factic reprodus în cuprinsul lucrării se referă la sprijinul acordat armatei noastre de către românii care locuiau în ținuturile aflate sub dominația austro-ungară. „Familia” a dovedit, în pofida presiunilor și intervențiilor brutale manifestate de autoritățile austro-ungare împotriva comitetelor create în sprijinul ostașilor români răniți, comitete înființate la Sibiu, Brașov, Cluj, Năsăud și în alte părți — interzise însă prin măsuri samavolnice ale administrației străine — să publice continuu informații care relevau inițiativele femeilor române din Transilvania pentru ajutorarea apărătorilor independenței României.

Fără îndoială că selecția întreprinsă a trebuit să fie extrem de chibzuită pentru că timp de trei ani 1876 1878 — în „Familia” au apărut peste 1550 de materiale publicistice și ilustrații despre războiul ruso-româno-turc iar în lucrarea de față s-au reprodus numai o parte din acestea și, bineînțeles, fragmentar.

Alături de notele și comentariile care însoțesc fiecare capitol, lucrarea cuprinde o listă a figurilor și poeziilor publicate în „Familia” în perioada 1876 1878 legate de evenimentul dominant — războiul de situația politică și diplomatică de dinainte și după conflagrația militară din Balcani, o bibliografie selectivă a materialelor de presă consacrate luptelor, bibliografia utilizată la notele, comentariile și la introducerile la capitole. Indiscutabil, lucrarea semnalată se distinge printr-o valoare documentară certă, ea reprezintă un instrument indispensabil oricărui doritor să cunoască reflectarea războiului de independență în coloanele unui periodic românesc, cu un rol însemnat în acțiunea de înfăptuire a unității culturale și politice a românilor.

ION BERCIU, CONSTANTIN C. PETOLESCU, *Les cultes orientaux dans la Dacie méridionale*, E. J. Brill Leiden, 1976, 71 p. + 32 pl. 1h.

Lucrarea apărută sub semnătura cercetătorilor Ion Berciu (Muzeul de Istorie Alba-Iulia) și Constantin C. Petolescu (Institutul de Arheologie — București) se înscrie în categoria studiilor arheologice adresate cu predilecție unui public de peste hotare, facilitându-i fie un prim contact, fie un prilej de cunoaștere mai apropiată a antichităților romane referitoare la cultele orientale, monumente descoperite în aria sud-estică a Daciei traiane.

Publicată în remarcabile condiții tipografice de către bine cunoscuta casă editorială E. J. Brill din Leiden (Olanda), prin întregul său conținut text comentat cu competență, bibliografie bogată, planșe de o excelență grafică — cartea se relevă a fi un veritabil ghid în studiul multor aspecte ale vieții spirituale de pe cuprinsul Olteniei antice. Prin minuțiozitatea cu care este prezentată fiecare piesă, prin concluziile judicioase emise, întregul volum vine să explice reala importanță a valorilor arheologice din Dacia romană despre care nu rareori se vehiculează în străinătate relatări învechite, echivoce, sau chiar voit eronate.

Dorința autorilor de a oferi cititorului care poate nu are la îndemână nici o altă sursă de informație în legătură cu acest subiect, o informare bibliografică cât mai largă, se reliefează chiar de la primele pagini. În „Cuvint înainte” la nota nr. 1 sint cuprinse studiile și articolele de specialitate românești în care au fost tratate diverse aspecte corelate de cultele orientale, începind cu anul 1927 și încheind cu anul apariției prezentei publicații. Însă bibliografia conferită nu se rezumă doar la conținutul notei de subsol de la pagina IX. Păgilele XIII XVI conțin „Bibliografia monumentelor” ce însumează un divers înăunșch de titluri.

Detaliile introductiv-informative, ce formează un preambul de o incontestabilă utilitate sint urmate de primul capitol, intitulat succint „Culte” (Les Cultes), introducându-l pe cititor în problematica lucrării. Aici sint prezentate pe cit de concis pe atit de explicit cultele orientale atestate arheologic în *Dacia Inferior*.

Referitor la credințele originare din Asia Mică, larg difuzate în eclectica lume romană se face precizarea că acestea au pătruns în rindul populației din provinciile apusene încă din perioada Romei republicane. Se conchide totodată că majoritatea descoperirilor arheologice referitoare la cultul divinităților Cybele și Attis din aria teritorială comentată, au ca locuri de proveniență centrele urbane *Drobeta, Romula și Sucidava*.

Cele trei oraşe cu viaţa lor economică efervescentă erau într-adevăr medii propice practicării unor activităţi negustoreşti, fiind deci în mod firesc preferate de diverse persoane ce se indeletniceau cu negoţul. Cum în imperiu cei mai numeroşi întreprinzători comercianţi erau de origine orientală, e cit se poate de limpede că indirect ei erau propagatorii cultelor „asiatice” în locurile unde se stabileau mai mult sau mai puţin temporar.

În continuare sînt prezentate vestigiile arheologice care atestă practicarea unor culte egiptene ca de exemplu adorarea divinităţilor Isis şi Serapis. În acest caz apare şi mai evident că cei care vehiculaseră pe malurile dunărene respectivele credinţe nu erau alţii decît greco-orientali ce se indeletniceau cu schimbul de mărfuri, desfăşurîndu-şi activitatea în oraşele porturi Drobeta şi Sucidava.

Disponind de un lot mai consistent şi diversificat de monumente dedicate cultelor syriene şi mithrianismului, acestor două credinţe li se consacră un număr mai mare de pagini (de la pag. 8 la 19). Îndeosebi colonia Romula a furnizat în decursul anilor piese sculpturale şi epigrafice aparţinătoare cultului lui Jupiter căruia i se adaugă apelativele de Dolichenus ori de Turmasgadiis.

Nu este omis nici gnosticismul, cu toate că nu posedăm în zona olteană decît două *gemae*, aflate una la Romula, iar cealaltă la Orlea. Este adus în discuţie cu acest prilej, atelierul de la Romula, specializat în gravarea pietrelor semipreţioase. Prezentarea acestui centru de prelucrare prin şlefuire şi prin gravare a diverselor tipuri de pietre relativ rare, este deosebit de utilă. Prin faptul că lucrarea este destinată

cu deosebire unor cititori mai puţin familiarizaţi cu istoria noastră veche, li se oferă un bun prilej de cunoaştere a uneia dintre cele mai căutate indeletniciri ce producea piese artistice ieşite din mîinile şi imaginaţia unor artiştani din Dacia.

Capitolul secund, aşa cum îl arată şi denumirea, este un catalog în al cărui conţinut se precizează toate datele despre cele 79 de piese descoperite în spaţiul delimitat de limesul transalutan şi riul Cerna. Indicele şi lista ilustraţiilor fac din volum un util instrument de lucru pentru specialiştii, dar în acelaşi timp sînt utile şi pentru o mai facilă consultare de amănunt a textului general.

Cele 32 de planşe reproduc fotografiile şi desene executate cu mult simţ profesional. La acest capitol „ilustrativ” strădania celor doi autori merită o subliniere aparte. Prin meticuloase cercetări ale surselor vechi bibliografice s-au depistat şi republicat imaginii ale unor obiecte ce s-au pierdut în decursul anilor. Astfel după aproape un secol de la prima semnalare a respectivelor monumente, sînt redată din nou într-o publicaţie suplînindu-se o veche lacună. Cităm figurina ce-l reprezintă pe Mithras (planşa XVIII, fig. 28 şi fragmentele de reliefuli mithriace (planşa XXV, fig. 44—48), descoperite la Drobeta şi Slăveni.

În final apreciem că respectivul studiu, redactat într-o frumoasă şi curgătoare limbă franceză, se distinge ca un pas reuşit pe calea valorificării tezaurului arheologic al unui colţ al ţării noastre, constituind un exemplu de urmat în prezentarea pentru lumea ştiinţifică internaţională a istoriei reale a Daciei romane.

Liviu Mărghilan

ISTORIA UNIVERSALĂ

DENO JOHN GEANAKOPOLOS, *Interaction of the „Sibling” Byzantine and Western Cultures in the Middle Ages and Italian Renaissance, 330 — 1600*, Yale University Press, 1976, XXII+416 p. cu ilustr.

Ținînd seama de faptul că, la începuturile formării ei, cultura română s-a definit prin raportarea ei la civilizaţia bizantină, promoitoare a unei forme culturale universale, orice contribuţie ştiinţifică la capitolul „locul civilizaţiei bizantine în context european” aruncă lumină şi asupra propriei noastre deveniri. Puţine sînt, însă, cărţile care şi-au propus deliberat abordarea acestei probleme complexe, dar esenţiale; majoritatea istoricilor imperiului bizantin s-au mulţumit să-i descrie existenţa şi prăbuşirea, adăugînd date despre supravieţuirea intelectuală în cite un capitol jenant de sumar. Alţii istorici s-au cantonat în studie-

rea cite unui fenomen politic de redusă amplitudine, în loc să urmărească legăturile dintre civilizaţia bizantină şi culturile postbizantine, pentru a pune în lumină continuităţi şi discontinuităţi; apoi, aceste fenomene se cuvine a fi confruntate cu cele din culturile post-renescentiste din Occident. În prima privinţă, un pas înainte a fost făcut de D. Obolenski prin cartea lui despre „commonwealth”-ul bizantin. În cea de a doua privinţă, cercetarea este împinsă spre noi orizonturi de această carte a lui D. J. Geanakoplos, care a abordat frecvent problema relaţiilor intelectuale dintre lumea bizantină şi cea occidentală.

Autorul delimitează, de la bun început, cîteva faze în istoria relaţiilor bizantino-occidentale şi descoperă într-însele diferite modalităţi ale procesului de „aculturaţie”. Astfel, într-o primă fază, din secolul 4 pînă în secolul 11, cultura bizantină este mai avansată şi

domină pe cea occidentală; într-o a doua fază, de la prima cruciadă, din 1095, până la recucerirea Constantinopolului de la „Latini”, în 1261, relațiile antrenează masele care intră în contact direct și confruntarea provoacă adeseori un schimb viu de idei; într-o a treia fază, de la 1261 la căderea Constantinopolului, în 1453, raporturile dintre culturile occidentale, dinamizate de noi forțe economice și sociale, și cea bizantină care, deși atașată unor structuri economice și sociale tradiționale, a atins forme înalte de dezvoltare intelectuală, au un caracter de confruntare deschisă. În ultima fază descrisă de autor, între 1453 și 1600, dată convențională, interpenetrarea formelor culturale a dus la o nouă sinteză în diaspora greacă, mai ales la Veneția; cărturarii greci refugiați în Italia, dar și în Spania sau Franța au introdus în circuit european manuscrise antice și patristice necunoscute occidentalilor, editându-le și comentându-le, dar în același timp au asimilat date din realitățile sociale și politice în plină evoluție, în Apus.

Un secol mai târziu, centrele române au dobândit un loc de prim rang în comunicarea intelectuală dintre popoarele formate în cultura post-bizantină și popoarele formate în cultura post-renesantistă. Este momentul de ecloziune a umanismului român care a adoptat o nouă orientare, după cum ne indică prezența temei „translației studiilor” spre Italia la Miron Costin, Stolnicul Constantin Cantacuzino, Dimitrie Cantemir. Este, concomitent, momentul în care ambele tradiții au trecut printr-un amplu proces de transformare ca urmare a ponderii pe care au început să o dețină în viața intelectuală europeană experimentul și cercetarea naturii cu noi instrumente, mai apoi filozofia Luminilor. Aceste aspecte nu intră în atenția autorului cărții pe care o prezentăm, dar ele decurg firesc din expunerea lui.

D. J. Geanakoplos a grupat studiile care ilustrează cadrul amplu de istoria civilizațiilor trasat în introducere, în două secțiuni: în prima, sunt analizate relații care reliefează influențe bizantine asupra societăților occidentale din Evul Mediu până în pragul Renașterii; în cea de a doua, activități ale unor cărturari din diaspora care au transmis cunoștințe în Apus și au asimilat idei din acele societăți. Mare parte din aceste studii ilustrative au fost prezentate ca prelegeri sau articole în diferite locuri; de unde și unele repetiții supărătoare (cum este reaparitia, în același prezentare, în mai multe locuri, a celui care a introdus, printre ultimii, viziuni bizantine în arta occidentală, El Greco). Problemele abordate sunt de primă importanță, iar stilul adoptat este cel potrivit discuției academice; autorul expune date convingătoare, fără să elimine din cimpul cercetării datele care-l contrazică. Pledoaria ce se transformă în sentințe fără drept de apel, din unele lucrări ale unor istorici

balcanici, dispuși să explice orice catastrofă prin prezența otomană la Constantinopol, este aici absentă. În schimb, autorul avansează până în miezul lucrurilor, explicând rezistența bizantinilor în fața ofertelor interesate de sprijin venite de la Roma, dar și disponibilitatea lor față de nou, intrucit îmbrățișează mari perioade de timp și surprinde reacțiile diferitelor grupuri sociale, masa rurală dovăduindu-se cea mai puțin receptivă față de transformări.

Autorul vorbește despre elementele moderne din instituția care a supraviețuit imperiului, biserica bizantină, și care, datorită locului acordat laicilor în funcționarea ei, a realiat forțele în timpul dominației otomane; delimitează faze în evoluția conștiinței naționale grecești, hotărâtoare fiind ultima, cea care a urmat recuceririi capitalei din mâinile „Latinilor” de către Mihail Paleologul, în 1261. Dens și convingător este capitolul privind „influențele bizantine asupra Occidentului”, în care sint recapitulate preluările de idei și elemente materiale în domeniile științei și filozofiei, literaturii, teologiei, medicinei, manufacturii, administrației — interesantă fiind remarcă autorului că normele diplomatice și administrative au putut inspira pe occidentali în etapa de trecere de la fărâmițarea feudală spre statele centralizate —, normelor de comportare — cu siguranță mai rafinate în Bizanț decît la curtea lui Otto al II-lea —, al muzicii și al picturii, al artelor, în general — vitraliul fiind, probabil, o invenție bizantină. În același timp, autorul se ocupă de „influențele apusene asupra Bizanțului în teologie și literatura clasică latină”, amintind de rolul mănăstirii dominicane din Pera, întemeiată înainte de 1228, în difuzarea culturii latine, și de activitatea lui Demetrius Caydos ca traducător. Mai puțin bine construit este studiul despre legătura dintre bisericile ridicate de Constantin cel Mare și de Justinian și politica lor de dominare a patriarhiei; în acest domeniu, studiile lui Hans Georg Beck rămîn nedepășite. Mai plin de interes este bilanțul, completat cu noi date, despre difuzarea în Apus a operelor lui Maxim Mărturisitorul, reprezentant perfect al civilizației bizantine; nu numai Johannes Scottus Eriugena, dar și Nicholas Cusanus sau prietenul lui pisan, Petrus Balbus, au utilizat opera marelui dascăl. Proba focului și duelul judiciar care apar în relatările privitoare la acuzațiile aduse lui Mihail Paleologul că ar fi atentat la viața lui Ioan Vatatzes, în 1253, se dovedesc a fi, la capătul unei strînse analize istoriografice, o influență latină, aceste probe neexistînd în tradiția bizantină. O scriere bizantină împotriva deciziilor de unire luate la Lyon în 1274 îl permite autorului să reconstituie starea de spirit a populației din Constantinopol în fața

posibilității unui acord cu Roma și imperiul germanic.

A doua secțiune a cărții se deschide cu un studiu sintetic despre centrele diasporei grecești pînă în 1600 și rolul lor în dezvoltarea conștiinței naționale grecești; Veneția, Neapole, alte orașe italiene, ca Florența, dar și Parisul sau Londra (în Anglia a funcționat un Colegiu grec la Oxford, după cum a arătat E. D. Tappe, într-un articol care merita menționat), au contribuit la educarea unor largi grupuri care au făcut legătura dintre lupta împotriva dominației străine și epoca de aur a elenismului, imagine cu o mare capacitate de a mobiliza cugetele la lupta armată; se poate afirma, scrie autorul în concluzie, că în lipsa activității diasporei „revoluția greacă ar fi avut loc mai târziu”. Din această activitate a diasporei nu poate lipsi cea din țările române, cu o influență și mai vizibilă asupra mișcării Eteriei. Interesant este studiul despre rolul mediator al Cretei, între Grecia și Italia, după căderea Constantinopolului, așa cum plin de inedit este portretul lui Bernardino de Siena, partizan al unui stil de viață mai apropiat de cel răsăritean și de aceea adus la Conciliul din Florența pentru a îmblinzi intransigența unui Marcu al Efesului. Despre Marcus Musurus, profesor de greacă la Padova, unde a avut printre elevi pe Erasm, autorul a vorbit în numeroase pagini ale acestei cărți, în care îi dedică un articol special pentru a risipi acuzațiile de extremă vanitate aduse de un biograf, dispus să-i acopere memoria sub acuzația că a murit de amărăciune, neputînd deveni cardinal; o reabilitare care îl transformă în defăimător pe biograf, Paolo Giovio. Este reconstituită cariera didactică a umanistului Demetrius Chalcondyles la Padova, Florența și Milano, unde a avut drept elevi pe Baldassare Castiglione, J. Reuchlin, Aldus Manutius, și este analizat discursul inaugural, cu prilejul deschiderii cursurilor de greacă la Padova, la catedra nou înființată, în 1463, text editat mai departe (p. 296—304). După ce trece în revistă edițiile de texte patristice care vădesc o recuperare a surselor antice de către un Erasm, Reuchlin, Ambrogio Traversari, Leonardo Bruni sau Lorenzo Valla, celebru pentru analiza exemplară ce l-a dus la denunțarea „Donației lui Constantin” — pilon al primatului papal — drept un fals, D. J. Geanakoplos reia considerentele din prolog pentru a le da mai multă amploare teoretică. În ultimele pagini, el vorbește despre cele două mari ansambluri culturale, Răsăritul „grec” și Apusul „latin”, cu surse comune și cu faze de apropiere și respingere. Procesul de „aculturație” se dovedește a fi, în acest caz, provocat de condițiile de dezvoltare economică și socială, un rol deosebit revenind „duratei lungi”, mai puternică și mai plină de consecințe asupra mediilor închise, ca în cazul locuitorilor

lor satelor sau al păstrătorilor fanatici ai tradiției din mănăstiri, în timp ce în alte mănăstiri și centre de cultură relațiile au fost mai suple, dar fără să ducă la abandonarea principiilor pentru cîteva avantaje de scurtă durată. Autorul identifică grupuri care și-au definit atitudinea, în acest proces, în funcție de interese și imagini mentale deosebite: un registru ce poate fi parcurs de la aristocrații Lucas Notaras, care spunea „mai bine turbanul turcului decît tiara papei în Constantinopol”, la cărturarul Georgios Scholarios, admirator al tomismului, dar anti-unionist convins (primul patriarh sub otomani), sau la cardinalul Bessarion care a trecut în Occident, unde a adunat manuscrise pentru a menține vie memoria poporului căzut în asuprire. Dar dincolo de aceste atitudini, autorul lasă să se întrevadă o largă gaină de relații culturale din care a ieșit în mare parte din lumea modernă; o lume care nu a fost construită fără Bizanț, după cum ne-ar face să înțelegem manualele sau articolele cite unul erudit fără perspectiva.

O atare concluzie dă un plus de greutate științifică lucrării lui D. J. Geanakoplos, înzestrată cu o bogată bibliografie, însăilată cu numeroase citări din documente și străbătută de un clar impuls de a reconstitui civilizația medievală și a Renașterii sub toate aspectele lor, în ansamblul european, ca un tot.

Alexandru Dușu

PETRUS RANSANUS, *Epitoma rerum Hungarorum, id est Annalium omnium temporum liber primus et sexagesimus*, curam gerebat Petrus Kulcsár, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977, 232 p.

Printre romanștii italieni ai veacului al XV-lea, care au vădit un interes particular pentru români, se numără și Pietro Ransano. El face parte din generația imediat următoare a unui Poggio Bracciolini, Flavio Biondo sau Enea Silvio Piccolomini (Pius al II-lea), contemporan de generație deci cu un Filippo Buonaccorsi Callimaco, Antonio Bonfini sau Marcantonio Coccio Sabellico. Spre deosebire de toți acești umanști, ale căror opere au văzut lumina tiparului mai devreme sau mai târziu, cea a lui Pietro Ransano a cunoscut o soartă oarecum vitregă. Majoritatea scrierilor sale rămînînd inedite, activitatea sa istoriografică este cunoscută numai prin publicarea unei mici părți a ei de către umanistul maghiar I. Sambucus din veacul al XVI-lea.

Pe baza acestei ediții princeps, a altor reeditări precum și a unei singure versiuni manuscrise accesibile editorului, Kulcsár Péter editează acum versiunea completă a acestei schițe a istoriei Ungariei care face parte dintr-o monumentală istorie uni-

Versală scrisă de umanistul italian și care își așteaptă încă editorul.

Ediția de față este precedată de o introducere scrisă în limba italiană în care se trec în revistă stațiunile biografice ale autorului. Schița biografică este mai mult decât nesatisfăcătoare, cele câteva rinduri consacrate vieții lui Pietro Ransano (1428-1492) nereușind să dea o imagine cit de cit asupra vieții, activității și operii umanistului italian. Mai generoase se dovedesc paginile consacrate influenței operii lui Ransano asupra istoriografiei ungare precum și istoriei editoriale a acestei opere. Dar și în aceste părți cititorul resimte o oarecare rezervă a editorului intrucit se aștepta la mai mult, bunăoară la o analiză a operii, a reliefării valorii informative etc., adică la o justificare a ediției.

Acest izvor este de o mare importanță pentru istoria patriei noastre. Afirmatia se bazează atît pe latura sa informativă, evenimentială cit și — și mai ales — pe cea imagologică, Ransano furnizînd una din cele mai complete argumentări renaștiste ale romanității românilor. Mai reținem din această cronică descrierea Transilvaniei în care se îmbină realitatea cu idealul antic al unei „provincii fericite”, ideal reactualizat în epoca Renașterii, cit și prezentarea campaniei lui Matia Corvin împotriva lui Ștefan cel Mare, care a dus la bătălia de la Baia (1467), în care versiunea oficială maghiară, după care are loc campania s-a soldat cu un succes regal, este puternic alterată de cunoașterea și mărturisirea lucrurilor așa cum s-au întîmplat ele în realitate în Moldova și după care voievodul român a izbutit în cele din urmă să iasă victorios din această situație deosebit de primejdioasă pentru țara și domnia sa.

În încheiere observăm cu părere de rău ignorarea editorului a studiului lui Petru Iroaie, *I Romeni nell'opera di Ransano*, în „Il Veltro”, XIII (1969), 1-2 p., 165-187, care primul a editat pasagiul referitor la romanitatea românilor, de unde l-am folosit și noi în monografia consacrată acestei teme majore din istoria națională. Datele bio-bibliografice pe care P. Iroaie le furnizează despre Pietro Ransano sînt superioare celor prezentate de P. Kulcsár în ediția de față.

Adolf Armbruster

GASTON BOISSIER, *Cicero și prietenii săi*, Edit. Univers, București, 1977, 305 p.

Cartea clasică, aș putea spune celebră a istoricului Gaston Boissier, dublat de un fin literat, constituie o frescă a societății romane din vremea lui Caesar, pe cit de veridică în raport cu izvoarele istorice, pe atît de vie și de expresivă.

Cum o spune însuși titlul operii, în centrul studiului autorul ni-l redă pe Marcus Tullius Cicero, cel mai de seamă orator al poporului roman, în toată complexitatea personalității sale, ca avocat și jurist, prin iscusitele sale pledoarii, ca orator prin discursurile politice ținute în Senat și în For în fața poporului Romei antice, precum și ca om de literă, trăsături esențiale cărora Cicero le datorește genul și gloria sa.

Autorul — călăuzit și de scrisorile lui Cicero către prietenul său intim Atticus și altor personalități ale vieții romane — lănuște cu un deosebit discernămint și cu argumente convingătoare, cauzele schimbării de poziție ale lui Cicero, a palinodiilor sale, de la partidul popular la partidul republican al aristocrațiilor cărui a-l rămaș credincios, destinul său confundîndu-se cu acel al Republicii romane în declin.

Asistăm astfel la descompunerea morală și politică a regimului republican, la decadența libertăților și instituțiilor sale politice făurite timp de mai multe secole prin luptele aprige dintre plebei și aristocrați — care anunțau zorile imperiului, evenimente expuse în mod magistral în capitolul consacrat lui Caelius, exponentul tineretului roman aristocrat cu însușirile și mai ales cu defectele sale din vremea lui Caesar; un tânăr deosebit de dotat, crescut la școala retorică a lui Cicero. Libertin într-o societate în care cele mai extravagante plăceri erau la modă, Caelius a jucat un rol politic important în partidul republican, trecînd în cele din urmă în tabăra lui Caesar, dar l-a părăsit dintr-o nemăsurată ambiție, pentru a muri în mod rușinos, ucis de un grup de cavaleri gali și spanioli din armata lui Caesar pe care a căutat să-l răcoale împotriva acestuia prin corupție, făgăduindu-le bani.

Capitolul central al eruditei și pasionantei opere, a academicianului Boissier este consacrat paralelei dintre Caesar și Cicero. Caesar, personalitate remarcabilă, și-a început cariera de om politic trecînd în fruntea popularilor. În această calitate de șef de partid a continuat reformele fraților Grachi, realizînd, între altele, o importantă reformă agrară care a descongestionat în parte mulțimea plebeilor fără lucru ce trăiau la Roma prin distribuțiile regulate de grîu și ulei gratuite și din cumpărarea de voturi de către aristocrații care-și împărțeau funcțiile publice pe scara lor ascendentă pînă la funcția supremă de consul. Proiectele lui Caesar sînt vaste. Ele tindeau, după o formidabilă carieră militară care desăvîrșise timp de zece ani transformarea cetății Romei antice într-un imperiu, la prefacerea Republicii oligarhiei aristocratice într-un stat unitar, continuat de Octavian August, primul împărat roman, sub numele dinadins minimalizat de „principe” de care autorul se ocupă în ultimul capitol „Testamentul politic al lui August”.

După gloriosul consulat al lui Cicero, în care acesta a zdrobit în fașă conjurația lui Catilina ce organizase masacrarea, jefuirea și incendierea Romei, se desfășoară cea mai dramatică epocă a istoriei Republicii romane, începînd cu războiul civil avînd ca protagoniști, pe Caesar și Pompei. Urmează apoi conjurația împotriva lui Caesar condusă de Marcus Brutus (unul din cei mai apropiați prieteni ai lui Cicero, căruia autorul îi consacră un întreg capitol pentru marile sale calități de eminent cetățean roman) și uciderea acestuia în Senat, continuată cu războiul civil dintre Octavian și Antoniu, și triumviratul dintre aceștia și Lepidus, perioadă în care cade victimă ca proscris Cicero de către Antoniu, împotriva căruia marele orator rostise în plin Senat celebrele sale patrusprezece Filipice.

Măreția lui Cicero constă însă în transplatarea pe terenul virgin al Romei a literaturii, filozofiei și artei grecești, într-un cuvînt a întregii civilizații grecești la un stat sclavagist de cetățeni soldați și comandanți de oști, ocupați cu politica lor de cuceriri și cu o excepțională organizare politico-administrativă.

Ca om politic Cicero a fost un moderat, urmărind realizarea himerei „uniunii claselor” într-o epocă de crude confruntări între partidele politice și personalități proeminente, ca Caesar și Pompei.

Ramarcăm totodată excelenta traducere efectuată de scriitorul N. Steinhardt, ca și originala prefață a Antoanetei Tănăsescu.

Emil Pușcariu

„REVISTA DE ISTORIE” publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, din domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile: Probleme ale istoriografiei contemporane (Studii documentare), Viața științifică, Recenzii, Revista revistelor, Însemnări, Buletin bibliografic, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sînt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rînduri în trei exemplare, trimiterile infrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfîrșitul textului.

Numele autorilor va fi precedat de inițială. Titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Autorii au dreptul la un număr de 30 de extrase.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Correspondența privind manuscrisele, schimbul de publicații etc., se va trimite pe adresa Comitetului de redacție, B-dul Aviatorilor nr. 1, București.

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- REVISTA DE ISTORIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHĂ ȘI ARHEOLOGIE
- DACIA. REVUE D'ARCHEOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
- REVUE DES ETUDES SUD-EST-EUROPÉENNES
- ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE CLUJ-NAPOCA
- ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE A. D. XENOPOL – IAȘI
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
 - SERIA ARTA PLASTICĂ
 - SERIA TEATRU-MUZICĂ-CINEMATOGRAFIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
 - SÉRIE BEAUX-ARTS
 - SÉRIE THÉÂTRE – MUSIQUE – CINÉMA

www.dacoromanica.ro

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- Mihai Viteazul. Culegere de studii, 1975, 280 p., 1 pl., 24 lei.
••• Nouvelles études d'histoire, vol. 5, 1975, 275 p., 26 lei.
- NICOLĂESCU-PLOȘOR DARDU și WOLSKI WANDA, Elemente de demografie și ritual funerar la populațiile vechi din România, 1975, 292 p., 1 pl., 23 lei.
- OLTEANU ȘTEFAN, Les Pays roumains à l'époque de Michel le Brave (L'Union de 1600), 1975, 159 p., 13,50 lei.
- PIPPIDI D. M., Scythica Minora. Recherches sur les colonies grecques du littoral roumain de la Mer Noire, 1975, 314 p. XXXIV p., 38 lei.
- POTRA GEORGE, Documente privitoare la istoria orașului București 1821—1848, 1975, 527 p., 43 lei.
- ȘANDRU D., Reforma agrară din 1921 în România, 1975, 360 p., 24,50 lei.
- CIHODARU C., CAPROȘU I. și ȘIMANSCHI I. (sub redacția), Documenta Roumanie Historica A. Moldova (1384—1448), vol. I, 1976, 607 p., 46 lei.
- NICOLAE STOICESCU, Vlad Țepeș, 1976, 280 p., 20 lei.
- ION POPESCU-PUȚURI acad. Andrei Oțetea (sub redacția) Documente privind marea răscornă a țărănilor din 1907, 573 p., 38 lei 1977.
- Independența României, 1977, 526 p., 39 lei.
••• Artă și literatură în slujba independenței naționale, 1977, 238 p., 28 lei.
- IONEL GAL (coordonator), Independența României, Documente, vol. I, 1977, 420 p., 33 lei.
- ȘTEFAN PASCU ș. a. Documenta Romaniae Historica D. Relații între Țările Române, vol. I (1222—1456), 1977, 527 p., 39 lei.
- PETRE DIACONU, SILVIA BARASCHI, Păcuiul lui Soare. Așezarea medievală (secolele XIII—XV), vol. II, 1977, 201 p. + XXVIII planșe, 36 lei.
- Acad. ANDREI OȚETEA, Pătrunderea comerțului românesc în circuitul internațional (în perioada de trecere de la feudalism la capitalism), 1977, 168 p., 11 lei.
- GHEORGHE CRISTEA, Contribuții la istoria problemei agrare în România. Înviețiile agricole (1866—1902). Legislație și aplicare, 1977, 169 p., 11 lei.
- LEON ȘIMANSCHI (redactor coordonator), Petru Rareș, 1978, 328 p., 20 lei.

RM ISSN CO — 3878

I. P. Informația c. 298

43 856

Lei 10